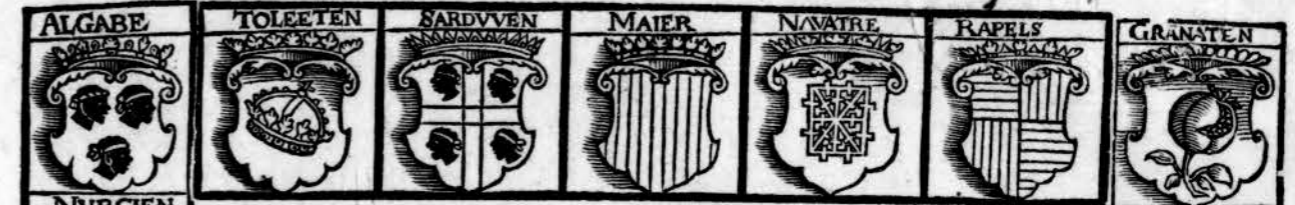

Handwritten scribbles and illegible text at the top left of the page.

DE INSVLIS NV

PER INVENTIS FERDINANDI CORTESII
ad Carolum V. Rom. Imperatorem Narrationes, cum alio
quodam Petri Martyris ad Clementem VII. Pon-
tificem Maximum consimilis argumenti
libello.

¶ His accesserunt Epistolæ duæ, de felicissimo apud Indos
Euangelij incremento, quas superioribus hisce diebus qui-
dam fratres Mino. ab India in Hispaniam transmiserunt.

¶ Item Epitome de inuentis nuper Indiæ populis idololatriis
ad fidem Christi, atq; adeo ad Ecclesiam Catholicam conuer-
tendis, Autore R. P. F. Nicolao Herborn, regularis obser-
uantia, ordinis Minorum Generali Commissario
Cismontano.

Venduntur in pingui Gallina.
Anno M. D. XXXII.

*Del Coleq. may. de
abico.*

BEATISSIMO AC

SANCTISSIMO CLEMENTI SEPTIMO SACRO
SANCTAE ROMANAE, AC VNIVERSA

lis ecclesie Pontifici Maximo, Petrus Sauorgnanus For
ro Iulienfis iuris vtriusq; doctor Reueren. D. Iohan
nis de Reuelles Epifco. Viennenfis fecretarius, de
uotus feruus post humillima pedum ofcu
la beatorum Felicitatem.

ANTIQUI omnes cosmographi, beatissime pa
ter, tam græci, q̄ latini in describenda terrarum
machina a Fortunatis infulis initium habuerunt
hincq; hoc est a folis occafu, ad ortum proceffe
re Sericam vsq; regionem, & Sinarum populos
gradus longitudinis centum, & octuaginta con
tinentes. Et ij dimidiam tantum orbis partem
describere bis nonaginta continentem partes,
feu vt vocant gradus: reliquam vero orbis me
diatatem penitus intactam reliquere. Nec quid
extra Herculis columnas præter Fortunatas in
fulas & Hesperidum, contineretur retulerunt: nisi quæ fabulis potius, q̄ veritati ef
sent conſona. Quamuis Athlanti maris nauigatio eisdem penitus ignota non
exifteret, potiffimum Carthaginēſibus maiori Aphricæ portioni imperatibus
perſcrutata: cum etiam inſulæ Aethiopici maris a Plinio describantur. Qui et
tiam refert Naturalium libro ſexto, ſuo tempore magnam partem meridiani fi
nis nauigari vsq; in Arabicum. Hanc quoq; nauigationem Hannonem Car
thaginenſem ſcriptis prodidiſſe ferunt. Sed & Eudoxus quidam, cum Lathyrū
regem fugeret, arabicum finum ingreſſus Gades vsq; prouectus eſt. Verum iſtę
nauigationes omnes ad meridianū mare, & quod Aphricam alluit, factę ſunt,
& inuentis additum eſt. Sed duo illa ſua tempeſtate præclara mundi lumina
Ferdinandus Arragoniæ rex, & Helifabeth Caſtellæ regina, memoriæ indelebi
lis & immortalis, alias penitus ignotas terras, inſulasq; vt puta Fernandinam,
Hiſpanam, Sancti Ioannis, & alias innumeras, poſtremoq; oceani continen
tem, ad quam Petrariam deſtinarunt, felici auſpicio adinuenere. Diuini vero,
& inuicti animi Carolus Quintus Romanorum electus Imperator, & Hiſpania
rum &c. rex, in quo auitæ magnanimitatis imago refulget, eorum veſtigijs in
hærendo non Germaniæ, Hiſpaniarum, Belgarum, vtriuſq; Siciliæ, Aphricæ, &
inſularum omnium, quæ mediterraneo mari ad Symplegades vsq; continetur,

A ij imperio

(1) C-16344777

EIVSDEM DOCTORIS PETRI SA
VORGNANI FORO IVLIENSIS

Ad lectorem Carmen.

Hispanæ gentis facta inclyta, Cæsaris & res
Auspicijs gestas, perlege quisquis eris.
At te non moueat, quoties splendentia verba
Defuerint, spectes ardua facta prius,
His etenim scriptis licuit non esse disertos,
Addere plus vetuit, vertere sic voluit.
Sic magno placitum domino, quem numinis instar
Suspiciamus, vel quem carmina nostra canunt,
Temporis & breuitas sic nos celerare coegit,
Forfitan & vulgus sic mea scripta leget.
Ergo præclaris qui gaudes Cæsaris ausis,
Hunc quoq; tu votis concelebrato pijs.
Illius auspicijs q̄ sunt hæc gesta benignis,
Huius, q̄ mundo tam memoranda patent.

ARGVMENTVM

ERDINANDVS Cortesius natione Hispanus Sa. Cæs: & Catholicæ Maieſtatis in Iuchatan generalis præfectus, vt magnanimi viri mos est, a ciuitate cempoal quindecim leuis armaturæ equitibus, & peditibus quingentis Hispanis ad Dominum Muteezuma primatem illarum regionum Dominum subigendum proficiscitur. In itinere milites quidam Didaco Velazquez suadente deficere student, in eos de more animaduertit, iter prosequenti hostiliter obuij fiunt incolæ Tascaltcal, quos fundit, vincit, & Vasalios Sacræ Catholicæ Maieſtati facit vna cum alia prouintia Guaxacingo nomine.

A in ne,

imperio contentus: vltiores, & hactenus penitus ignotas regiones perſcrutari iussit, quarum nomina sunt innumera. Sed cum præclara quædam narratio per Ferdinandum Cortesium suæ Sacræ Cæsareæ, & Catho, Maieſtatis ad eas nouas inquirendas terras præfectum, eidem Cæsareæ & Catholicæ Maieſtati transmissa, ad manus meas deuenerit Hispano idiomate conscripta, ne tam magnanimi, & inuicti animi virtus, quæ Hannibali, & magno illi Alexandro, considerata militum Hispanorum paucitate, non tantum æquanda, sed etiam merito præponēda esset, incognita existeret, & quasi sub modio lateret. Et quo reliquæ nationes Hispanum idioma non intelligentes, Nouæ maris oceani Hispaniæ noticiam, & cognitionem habeant: præsertim cum in ea tot insignes Vrbes, varij gentium mores, Idolorum suorum cultus, in sacrificandis mortalibus ritus, mirabiles meschitæ, innumerae argenti, & auri fodinæ, & alia plurima scitu digna contineantur: in latinum Hispanis clausulis penitus inhærendo vigin-ti dierum spatio transtuli. Quam Beatitudini Vestræ (cum Narratio consideratis Cortesij rebus gestis, & circumſpectione, summo vere sit digna pontifici: & ad eam tanq̄ in spiritualibus Dominam, cum pro maiori parte Christi fidem susceperint, illius cognitio, & noticia pertineat) dedicare constitui. Accipiat igitur Beatitudo Vestra hilari vultu has nostræ translationis primitias, quæ si stilo summo pontifici dignæ non videbuntur, illa mihi clementer indulgere dignabitur. Nam felicitis mei syderis præcepto, quod, vt has transferrem, iniunxit, parere volui, ne minimam clausulam trāsponerem, aut immutarem: sed Hispanis clausulis penitus inhærerē. Accessit & temporis tam breuis angustia, & tantum Historiæ veritatem hoc libro, non autem eloquij fucum inserere visum est. Christianæ Reipublicæ Deus Optimus Maximus diu Bea. Vestram incolumem seruet. Ex Norimberga, quarto idus Febru. Anno Domini Milleſimo quingētesimo vigesimo quarto.

ne, illis comitantibus ciuitatem Churultecal capit, diripit, imperataque faciunt. Nunciat Dominus Muteezuma, ne ad eius regionem profiscatur. Cōstituit Cortesius profiscisci. Transcendit mōtes asperrimos, niuib. altissimis refertos ex quibus ingēs fumeus globus ascendit visu mirabile. Hispanis modis varijs obesse studet, & delere Dominus Muteezuma. Tandem annuente Muteezuma ad celebrem Ciuitatē Temixtitan illius regiam profiscitur in lacu mirabiliter constitutam, visis prius varijs, & egregijs ciuitatibus. Obuius fit Muteezuma omnibus prouinciarum proceribus assistentibus, varia pompa, & ceremonijs introducit Cortesius: quo introducto Dominus Muteezuma se in vasallum subdit Sacrae Catholicae Maieftati, & obedientiam exhibet Cortesio, & suae nationis originem refert, bergantinos construendos curat quatuor praefectus Cortesius: quibus, si ciuitas defectioni studeret, littori milites posset exponere. In ciuitate Temixtitan existenti Cortesio nunciatur, Dominum Muteezuma Qualpopoca cum alijs in Hispanos in ciuitate Verae Crucis relictos, conuocasse. Dominum Muteezuma leui carceris ghe mācipat, & Qualpopoca cum coniuratis adduci committit, quem adductum publice comburi iubet. Narratur a Cortesio miranda Domini Muteezuma palatia ad eius habitationes, narrat praeterea varias domos voluptatis causa extructas, in quibus varia animalium volantium, & quadrupedum genera continentur. Narrat Domini Muteezuma obsequium nullo Christiano Principi comparandum, narrat religiosorum mores, & habitum, religionemque, & quibus ex rebus idolorum imagines conflent. Sacrificij modū in pueris, aut alijs maioribus sacrificandis, describit Mefchitarum, & religiosarum domuum modum. Conuocat Muteezuma proceres omnes eidem Vasallos, vt Sacrae Catholicae Maieftati se subdant iubet, quod exequentur, & Cortesius auri plurimum, & varia alia emblemata ab eis petit, & obtinet, portum in ea ad naues suscipiendas inuestigat, & inuenit in fluzio noie Panuco. Aurifodinas inuestigat, & inuenit plures, & dites. Domos Sa. Catho. Maiefta. extruendas iubet a Domino Muteezuma, quae mira arte, & celeritate conficiuntur. Narrat aurum, argentum, vestes, vasa, aliasque ex plumis mira arte contexta munera a Domino Muteezuma Cortesio data, Sacrae Catholicae Maieftati transmittenda. Dum ipse Cortesius Sacrae Catholicae Maieftatis res dirigit, æmulus Didacus Velazquez Pamphilum Naruaez octingentis peditibus, octuaginta equitibus, & tormentis plurimis ad ea loca decem & octo nauibus malo animo destinat, hoc Cortesio nunciato, relictis praesidio Hispanis in celebri ciuitate Temixtitan, trecentis peditibus ei obuiam profiscitur, vt quid velit cognoscat: Multa hinc inde eueniunt, vt concordia intercedat: quae cum non succederet, magnanimus Cortesius, Naruaez aggreditur, & capit, & eius milites sibi socios reddit. In ciuitate Verae Crucis existenti Cortesio nunciatur, ab incolis e Culua Hispanos praesidio ciuitatis Temixtitan impositos oppugnari. Praefectos cum Hispanis ad varia loca transmissos magna celeritate conuenire iubet, & nullo repugnante celebrem ciuitatem ingreditur: quem vna cum Hispanis in fortilitio aggreditur innumera Indorum multitudo, pluries fortilitio

fortilitio exeunt, domos comburunt, turrim expugnant, multi ex Hispanis interimuntur, & vulnerantur, & ipse Cortesius vulneratur, a suis Dominus Muteezuma fortuito casu interficitur. Pluries Cortesium colloquijs decipere student Indi, Vaser Cortesius intrepidus permanet, annonae, & com meatuum caritate cum premeretur, ciuitate egredi cum socijs & auro constituit & mira difficultate, & periculo egreditur, amissis Hispanis plurimis, & auro. Illum insequuntur Indi per lucas viginti, & die noctuque assidue eos oppugnant. Deueniunt ad prouinciam Tascaltecal, benigne excipitur a Dominis illius: vulneribus medicamina adhibent, ex Hispanis moriuntur plures, aliqui manci permansere, & ipse praefectus Cortesius sinistrae manus digitis duobus mutilis, sanitati pristinae nondum restitutus bellum hostibus e Culua, & foedere iunctis mouere constituit Cortesius: & incolis e Tascaltecal, & Churultecal opem ferentibus castra mouet contra prouinciam Tepeaca, quam viginti dierum spatio potitur, ex ea quosdam, quia humanis vescuntur carnibus, seruituti ascribit, potitur prouincia Guacachula, & alijs quibusdam. Bergantinos duodecim construendos curat, quibus ciuitatibus in lacu constitutis obesse possit, naues duas ad equos, & arma adducenda cum pecunijs ad insulam Hispanam mittit. Vis debis praelia innumera, & belli euentum ancipitem, & tandem Hispana virtus quanta sit, & quo ingenio polleat Cortesius, lector optime cerues.

DE INSVLIS NVPER IN-
VENTIS A CAROLO V. ROM. IMPERATO-
re, ad Clementem VII. Pont. Max. lucidissima Petri
Martyris Narratio.

E mearum Decadum libellis in vulgus emissis colligere li-
cet, fugitios quosdam ad vicina Darieni appulsos nostro-
rum libellos admirantes dixisse; terras se aliquando incoluisse,
se, quorum habitatores instrumentis vterentur eiusmodi:
ac politice legibus parentes viuerent, atriaq; ac templa lapi-
dibus constructa magnifice, plateas, et stratas vias ordine
composito, vbi negotientur, haberent. Eas nunc terras no-
stri reperere: qui autores fuerint, quomodo res processe-
rit, attente audiat Bea. tua: quandoquidem tuo throno sub-
denda pro tempore in lucem prodeant hæc omnia. De insula Cuba (quam Fernan-
dinam placuit appellare) Hispaniolæ occidentali proxima, Septentrionaliter tamen
adeo, vt Cancri tropicus mediam secet Cubam, Hispaniola vero a Tropico distet
ad æquatorem gradus aliquot; pauca tetigimus hactenus. In hac insula sex iam sunt
oppida erecta. Primarium a diuo Iacobo Hispaniarum patrono nomen sumit. Nati-
uum est ibi auræ, & montanum, & fluuiiale. Auro suffodiendo inuigilatur. Quo an-
no libelli mei portas clauerunt, tres Hispani ex antiquioribus Cubæ ciuibus, Fran-
ciscus Fernandus Corduben. Lupus Ochua Caicedus, & Christophorus Moran-
tes nouas quærere terras instituunt. Est inquietus, & semper magna moliens His-
panorum animus. Triâ instruunt eius generis nauigia, quæ appellant Hispani cara-
uellas, proprijs impensis, habita a gubernatore Didaco Velazquez nauigandi pote-
state. Ex angulo Cubæ occidentali, qui sancti Antonij nomen adeptus est, altum ca-
piunt cum centû & decem viris. Est hic angulus ad reficiendas naues, & aquationi,
& lignationi aptissimus. Cælo tm̄ & aqua contenti sex adnauigant inter zephyræ &
Australium dies ac dimidium, quo tempore sex tantum, & sexaginta se leucas percur-
risse arbitrantur. Stabant autem in ancoris vbiq; sol cadens illos deprehende-
bat, ne per ignotum pelagus errantes scopulis illiderentur, & arenosis vadis implici-
ti mergerentur. In insulam incidunt ingentem, nomine Lucatan. Cuius initium acco-
læ Eccampi vocant, oppidum in littore situm adeunt magnum adeo, vt Cairum il-
lud nostri dixerint. Hospitaliter ab accolis nostri suscipiuntur, ingressi summa reple-
ti sunt admiratione, turritas domos, templa magnifica, vias ordine stratas, ac plate-
as, & nundinaria, vbi commertia, aguntur reperiūt. Lapideæ sunt domus, aut ex late-
ribus & calce, arte & industria confectæ. Ad prima domorum impluua, aut primas
habitationes per decem, aut duodecim gradus ascenditur. Non tegulis tamen, sed
culmis, aut herbarum fruticibus coopertæ sunt. Mutuis se muneribus afficiunt. Bul-
las aureas ex auro labrefactas munilia perpulchre formata barbari nostris, nostri au-
tem illis sericeas, ac laneas vestes, vitreos etiâ calculos, & aurichalcea tinnabula mu-
nera illis grata, quia peregrina, sunt impartiti. Specula floccifaciebant nostra, quia
illi lucidiora ex quibusdam lapidibus assequuntur. Vestita est hæc gēs non lana, quia
pecudes non habent, sed gonsapio mille modis, & varijs fucato coloribus. Fœmi-
næ a cingulo ad talum induūtur. Velaminibusq; diuersis, caput, & pectora tegunt,
& pudice cauent, ne pes, aut crus illis visatur. Templa frequentant, ad quæ primarij
vias ex proprijs domibus lapidibus sternunt. Idolorum culturæ indulgent, sunt re-
cutiti, legibus viuunt, summa fide commercantur permutando sine pecunijs. Cri-
nes ornant. Vnde id habuerint interrogati, per interpretes dicunt aliqui, transisse

Darienes
flu.

In Cuba
oppida ex
citata.

Lucatana
insula.

Aa aliquando

aliquando virum quendam formosissimum p̄ eos tractus, qui eis id insigne in sui me-
moriā reliquerit. Alij, obisse lucidorem sole hominem quendam in eo opificio.
Certi nihil hebetur. Aliquot ibi dies commorati iam videbantur incolis esse mole-
sti. Nullius enim hospitis est grata mora longa. Commeatum capiunt, recta tendū
ad occidentem, per prouincias Comij, & Maia dictas ab accolis, præterlapsi sunt a-
quam tantum, & ligna ex itinere capientes. Barbari littorales nostras admiraban-
tur naues mari natantes, ad quas vilendas certatim, & sceminae permixte viris cum
infantibus passim prodibant, nostri ex mari non sine stupore illorum edificia, sed præ-
cipue templa littoribus proxima in modum arcium erecta, prospectabant. Iacere
tandem ancoras placuit ad leucas centum decem in prouincia, cui nomen Campe-
chium, cuius oppidum est domorum trium milium. Amice se inuicem amplectun-
tur. Nauticam nostrorum artem, nauigiorum magnitudinem, vela, emplustra, resq̄
cæteras barbari attoniti admirabantur. Vbi excussorum tormentorum tonitrua, fu-
mosumq̄, ac sulfureum odorēq̄ ignitum senserunt, a deo mitti fulmina arbitraban-
tur. In atrio nostros regulus benigne magnificeq̄ hospitatus est. Post sumptas more
illorum epulas (in quibus pauones habent, & altilia, volucres, etiam montanas, & ne-
morales ac aquatiles, perdices, coturnices, turtures, annates, & anseres, cuniculos,
vltra hæc lupos, leones, tigres, vulpes, & quadrupes agrestes, vt apros, ceruos, &
lepores) ducti sunt nostri cum regio comitatu ad latum compitum in oppidi latere si-
tū. Ostendunt nostris quadratū quatuor graduū erectū marmoreū ptim ex tenaci bi-
tumine, partim ex lapillis pulpitem, cui hominis inhærebat simulacrum superculp-
tum, adhærentibus illi duobus quadrupedibus ignotis, qui marmorei hominis vte-
rum vt canes rabidi videbantur velle dilacerare. Serpens bitumine ac lapillis com-
pacta pedum longa septem & quadraginta, vt ibos magnus, marmoreum leonem
vorans, recenti cruore irrorata simulacro astabat. Proximi erant solo affixi tres tigi-
ni, quos tres alijs lapidibus suffulti transuerfabant. In eo loco reos puniunt, in cuius
rei argumentum stratas viderunt innumeras cruore illitas, & contractas sagittas, &
mortuorum ossa in vicinam cortem proiecta. Domus & hic sunt ex calce, & lapidi-
bus ædificata. Regulo Lazari nomen indiderunt, quia Lazari die terram capta-
runt. Abeunt ad leucas inde ad occidentem semper quindecim, prouinciam cap-
tant nomine Aquanil cuius oppidum dicitur Mosco. Regulus Capoton vltima a-
cuta. Hostiliter inspectat nostros hic regulus, insidias nostris struit, petentibus a-
quam trans collem proximum fontes esse inuū, qua iter est per angustas semitas.
Ex mutatis in fronte coloribus, & arcuum, & telorum gestamine fraudem sense-
re, tendere vterius nostri recusant, palantes imparatosq̄ adoriuntur nostros Barba-
ri, mille amplius sternunt nostros fugientes, cœnoso in littore (erat em̄ ibi cœnosum
mare) implicantur, duos & viginti sagittis transuerberatos perimunt, reliquos ma-
iori ex parte vulnerant. Tribus & triginta inquit classis ipsum prætorem Fran-
ciscum Ferdinandum fuisse vulneribus percussum, fere nullus euasit incolumis. Si
ad monstratos colles processissent, perempti fuissent ad vnum. Mœsti ergo redeunt
qui supersunt ad Fernandinam insulam, vnde venerant, ac cum fletu & gemitib. ob-
relictos & præsentis vulneratos a socijs recipiuntur. His intellectis Cubæ Fernan-
dinæq̄ gubernator Didacus Velazquez quatuor carauellarū classē instruit cum
hominibus circiter trecentis. Huic classiculæ præfecit nepotem suum Iohannem
Grifalvam, additis supràtoribus Alphonso Auila, Francisco Montegio, & com-
mendatario Petro Aluarado. Nauclero autem eodem Anthonio alamino prioris
Classiculæ rectore. Idem iter capiunt, sed aliquanto australius ad leucas forte se-
ptuaginta, turrim ex alto vident eminentē, terrā minime. Turri duce insulam p̄hen-
dunt nomine Cozumellā, a qua suaves se odores olfecisse spacio trium leucarū v̄to
inde profliante ingunt. Ambitu reperiūt esse leucarū q̄nq̄, ac. xl. plana est gleba for-
tunatiss-

tunatissima. Aurum habet, sed peregrinum, aliunde allatum, melle abundat, & fru-
ctibus hortensibus, volucris, & quadrupedibus. Est horum incolarum, vt breui-
bus absoluam, œconomia, & politia, quæ de Iucatana. Domus, templa, viæ, com-
mertia, virorum ac scemiarum gestamina ex gonfapio, non laneo vel serico. Domus
lapideæ culmo contectæ, vbi lapidū p̄nuria. Sed vbi sit lapicidinarū copia, laminis
lapideis conteguntur. Marmoreos postes in plerisq̄, veluti apud nos pleræq̄ do-
mus habent, turres ibi vetustas, dirutarum & vestigia antiquitatem redolentia re-
pererunt. Vna præ cæteris graduum octodecim, vt ad illustria templa conscendi-
tur. Nostras sunt admirati naues, & nauticam artem. Noluissent hospites primo im-
petu, benigne postmodum eos admiserunt. Turrim conscendunt, duce primario,
quem sacerdotem credunt. Vexillum in cacumine sistunt. Regi Castellæ imperium
adiudicant. Sanctæ Crucis nomen insulæ assignant, quia nostri Maij quinta Sanctæ
Crucis solemnī sunt insulam ingressi. Cozumellam vero inquit appellari, a regu-
lo Cozumellao, cuius maiores primos ipse iactat fuisse huius insulæ habitatores.
Cameras in turri reperiunt, statuas tum marmoreas, tum fictiles, vrsorumq̄ simula-
cra instructa. Quæ vnisono elato cantu innocant, suffumigijs, ac suauibus adlent
odoribus, vt penates deos colūt. Res ibi diuina celebrata est. Sunt recutiti. Regu-
lus hic eleganter ex gonfapio velamine indutus pedis vnus digitos abscissos habe-
bat, natanti vorax piscis, qui tuberon dicitur, vno morsu digitos raptauerat. Laute,
copioseq̄ nostros depastus est. Post triduum abeunt, recta tendunt ad occidentem,
vident a longe montes. Iucatana erat Insula, quam Cozumella quinq̄ tantum leuca-
rum spatio dirimit. Iucatanae latus capiūt, in putato continenti circumeūt illam, sed
nequeunt vniuersam ab frequentes scopulos, & arenosa vada. Ad iam notum Bore-
ale latus Alanimus naucler⁹ naues reducit, ad idem oppidum habitatores inuitasse
p̄cēnituit. Ad lapidis iactum ab oppido, nostros sistere iubent accolæ. Abire impe-
rant. Aquandi petunt copiam priusquam discedant. Puteum a tergo relictum mon-
strant, licere inde aquam haurire, aliunde minime inquit. Pernoctatum est in vici-
no putei campo. Diffidunt, barbarorum armatorum milia tria circiter castra locant
non longe a nostris, pars vtraq̄ noctem duxit insomnem. Illi nostrorum eruptionē
in pagum, nostri barbarorum impetum repentinum veriti tubarum clangoribus, &
tympanorum rebeatu somnolentos excitabat. Vbi illuxit, accedunt barbari, appel-
lant interpretes cubenses nostros quorū idioma, si non idem, affine tamen, face thu-
rea inter vtrumq̄ agmen accensa, minantur interemptionem, ni prius abire prope-
rauerint, quam fax extinguatur, nolle hospites protestantur. Fax consumitur, deue-
nitur ad manus, perimunt e nostris vnum, quem sagitta male scutatū reperit. Mul-
ti feriuntur, ad tormenia, quæ apud puteum erant locata, se reducant nostros, vt inde
globos iaculentur in hostes, retrocedunt ad oppidum Barbari. Milites feruenti ani-
mo cupiebant illos persequi, vetuit Grifalua prætor. Inde procedunt ad Iucatanae
calcem vltimum, ducentarum reperiunt esse leucarum amplius productam, ab ori-
ente in occidentem. Portum petunt egregium, cui nomen dedere Portus desiderat-
us, ad terras deinde transfretant alias. Et terram præhendunt aliam Iucatanae vici-
nam ab occidente. Dubitatur, sit insula nec ne. Continenti esse connexam suspican-
tur, est ibi sinus, quem arbitrantur ambitum vtraq̄ terra. Nil certi. Colluacan, alias
Olloan, hæc tellus ab accolis appellatur. Flumen ingens ibi repertum, dat suo furo-
re in pelagus potabiles aquas, spatio leucarum duarū. A prætore Grifalvam appel-
larunt. Admirati nostras moles, mari natantes barbari. Accolæ vtramq̄ fluminis ri-
pam, ad sex milia armatorum, scutis aureis, arcub⁹, & sagittis, ensibus latis, & hastis
adultis armati obsident prohibitori descensum, & littus tutaturi. Stat ea nocte, pars
vtraq̄ in alis. Prima luce, ecce canoas circiter centum armatis plenas (diximus alias
canoas esse lembos vniligneos) & hic sese Cubenses interpretes, & hi sat commode
conueniebant in lingua, Pax oblata per interpretes, admittitur. Accedit vna canoa,

reliquæ sistunt. Canoæ rector, quid nostri quærent per alienas terras, percunctatur. Aurum cupere respondetur, permutatione tamen, non gratuito, aut violenter. Redit Canoæ, quid actum sit, regulo referunt nautæ, accersitus venit libens (o narratu dignum pater sancte) Cubicularium ad se vocat regulus, cubicularia ad se iubet afferri ornamenta, ut prætorem ipsum Grifalua ornet, imperat. A calceo incipit illum auro induere, ocreas, toracem, & quicquid armorum ex ferro, aut calyce, solet cataphractus nostras proditurus ad pugnam sibi sumere, vniuersum id ex auro miris modis formato, regulus Grifalua impartitur. Compensat Grifalua sericeis, laneis, ac lineis vestibus, rebusque alijs nostratibus. In huius Lucatanæ initio, quando in Cozumellam traiecerunt in canoam piscatoriam inciderunt, nouem inerant hamis aureis piscantes. Accolæ inermes, capiunt omnes nil timenres. Ex illis vnum agnouit hic regulus, se tantundem auri missurum in crastinum pollicetur ad Grifalua, quâti ponderis vir ille reperiretur. Negauit redemptionem socijs inuitis prætor, illum detinuit, ac discessit, quid ultra iaceat recogniturus. Ad leucas centum circiter Zephyrum semper sinum ingentem reperiunt, in quo tres insulæ paruae si tæ erant: adeunt grandiores (Proh crudele facinus pater sancte, proh truculentas hominum mentes. Stomacho claudat portas Beatitudo tua ne perturbetur) pueros puellaque suis dijs immolant passim. Sunt recutiti. Simulachra, quæ colunt sunt marmorea, quædam alia fictilia, marmoreas inter imagines, extat leo pertusa ceruice, inquam miserorum sanguinem proijciunt ut inde fluat in lacunam marmoream. Quæ ceremonia miserorum sanguinem litent, referamus. Non iugulis sed pectoribus apertis ex infausta victima cor eruunt. Ex cuius calido cruore idolorum labia illiniunt, reliquum fluere patiuntur in lacunam. Inde apertum cor, & exta comburunt, gratum illi dijs fumum fore arbitrantur. Ex idolis vnum est virile, quod inflexo capite, lacunam sanguinariam superinspiciat, tanquam acceptans sacrificium hostiarum. Torulos brachiorum, & femorum, ac surarum pulpas edunt, si præcipue hostem bello victum sacrificauerint. Riuum concreti sanguinis, veluti ex carnificina exeuntem reppererunt, ex insulis vicinis ad id facinoris miseros transportant. Capita, cadaueraque truncata ibi viderunt innumera, integra etiam, pleraque velaminibus contexta, vniuersi tractus illi auro gemmisque abundant. Pererrans insulam, vnus e nostris in duos semifossos vrceolos alabastrinos pulchre laboratos, lapillis diuersorum colorum plenos, incidit. Aiunt lapillum se reperisse, qui missus est ad gubernatorem, valoris duorum millium Castellanorum auri. Sacrificij hanc insulam appellarunt. Extant & in huius Colluacanæ lateribus aliæ sitæ insulæ, in quibus solæ mulieres inhabitant, sine virorum commercio. Putant aliqui Amazonico viuere more, qui prudentius rem ponderant, cœnobitas esse virgines secessu gaudentes, uti apud nos, & multis in locis virgines vestales, aut Bonæ deæ sacræ. Certis anni temporibus tranſciunt viri ad eas, non coitus causa, sed moti pietate, campos, & hortos illis composituri, quo cultu queant vitam ducere. Fama tamen viget, esse alias insulas fornicarum sedes sed corruptarum. Quæ mamillam a teneris vrunt, quæ facilius queant sagittariam artem exercere, ad easque tranſcere causa coitus viros, fabulam puto. Ad littus ergo Colluacanæ terræ se applicant nostri placide, negotiantur. Aureum regulus cacabum, armillas, torques, bullas, multaque præterea diuersorum generum monilia, nostris est impartitus. Noſtri e contra, nostratibus illum alacrem reddunt. Figere hic pedem, & coloniam deducere cupiebant, prohibuit Grifalua prætor. De speratis animis vixerunt eo tempore commilitones in prætorem. Turritis constat ædificijs hæc prouincia, oppidis amplissimis egregia quindecim, & alicubi viginti milium domorum se aliqua vidisse attestantur. Sunt non vbiq; connexæ domus, hortis, & corticibus intersecantibus, multum distantes a se ipsis. Plateas habent mœnijs circumseptas. In quibus fora, & nundinas exercent, vias stratas, furnos, fornacesque, ac lateres coctos habent. Figulos lignariosque fabros, & artifices, mechanicarumque

artium

artium omnium opifices assequuntur egregios. Rothauchanus hic regulus dicitur, regia palmaria, eius oppidum regni domorum aiunt esse quindecim millium. Quando novos hospites suscipiunt, qui pacem in illis terris admittunt, in amicitia se adus sibi ipsis cum nouacula, vel lapide, sanguinis parumper ex lingua, uel manu, aut lacerto, aut alia quauis corporis parte eruunt, inspectante hospite. Sacerdotes viuunt cœlibes, & incorrupti. Quid sit coire nemo intelligit, donec nubat. Nephas, & morte piandum est, aliter accidere. In fœminis mira castitas. Licet vnicuique potentis postquam vnâ duxerit vxorem, pellices habere quotquot voluerit. Sed nupta adulterio compræhensa, venditur a marito, primario tamē principi, a quo licet mulieris propi quis illam redimere. Nemini non coniugato, phas est se coniugato iungere in mensa, vel eadem lance vesci aut poculo bibere, paremque se coniugato præbere. Augusto Septembriq; mense quinq; ac triginta dies abstinent, non a carnibus modo, quas assequuntur optimas, sed neque piscibus vescuntur, aut re aliqua, quæ sanguinem nutriat. Hortensibus, ac leguminibus illas dies peragunt. Menses viginti dierum numero claudunt. Annum vero Mensibus viginti. Aliquot ibi dies lautos egere.

¶ Abeunt littus idem sequuti, regulum conueniunt alium, cui nomen dederunt Ouandus, regulus vbi nostros cupere aurum intellexit, laminas confatas attulit aureas, se copiam eius metalli desiderare significat prætor per interpretes. Postero die aureum hominis simulacrum, flabellumque, & auream artificio vario laruam, iubet afferri, calculosque, sarta pectoraliumque etiam bullarum copiam, diuersorum generum ornamenta variorumque colorum lapillos nostris est impartitus. Dapibus quoque lautissimis, psapide conditis, saturantur. In littore inuitatos properanti cursu ex frondentibus ramis, reguli mādato erectis ilico scenis contegebat. Inertes in ramis ferendis familiares regulus percutiebat sceptro, quod manu gestabant. Serui demisso vultu quicunque verba regulus ipsis inferebat patienter sustinebant. Interrogatus rex, vbi nā auri tanti colligeretur copia, proximos digito monstrauit montes, & flumina, ab illis decurrētia. Sunt in fluminibus, ac lacubus adeo assueti, ut idem sit illis natare, ac terra incedere. Merguntur fluminibus, quando aurum placet colligere, manusque arena efferunt plenas, de manu in manum, demum harenam cribrantes, aurum deligunt. Spatio duarum horarum dicunt auro implere caulam digitalem. De suffumigijs, & odoribus harum terrarum dulcia molliaque dici queunt, quæ prætermittimus, quia magis ad effœminandos animos faciunt, quam ad bonos mores. Cum ita comparatum sit nescio qua naturæ nostræ malitia, ut ad exterorum imitanda vitia, quam virtutes eorum amplectendas plerumque omnes simus procliuiores. Puerum annorum duodecim oblatum a regulo recusauit Prætor, puellam admisit pulchre ornatam, socijs inuitis puerum abiecit. Vnum ex lapillis ab regulo habitis, scribunt esse valoris duorum milium Castellanorum auri. Discedunt tandem ab hoc regulo, auro & gemmis onusti. Grifalua vnâ e carauellis ad patrium gubernatorem destinat ad Ferdinandinam, cum nuncijs & habitis auro & gemmis. Littus interea sequuntur reliqui occidentem versus. Vna vero proximum littus abradebat, qua Franciscus Montegius subprætor vehebatur, duæ per altum tendebant in prospectu. Admirati acolæ rem nouam miraculo ascribunt. Tredecim ad Montegium veniunt canoæ, per interpretes colloquuntur. Benigne se inuicem salutant, supplices orant acolæ, ut descendant, magna pollicetur, si regulum patriæ adierint, precibus eorum negat Montegius se posse annuere, quod socij nimis a se distarent, contentos dimisit tamen datis quibusdam nostratibus muneribus, illis gratis quia ignota sunt. Celebre oppidum aliud adeunt, ad littus se applicant vna tres carauellæ, prohibentur ab acolis descendere, scutis, arcibus plenis pharetris & ligneis, latis ensibus, atque hastis adustis, armati ad nostros prodeunt. Sagittas iaculantur a longe, illi

Aa 5 tormen

tormentorū in globulos nostrī. Machinarum strepitum admirati, ac furore perterriti, aufugiunt, pacem optant. Iam commeatus nostris deficiebant, iam quassatæ longis itineribus naues erant, ad insulam igitur Fernandinam, factis, & repertis supra dictis contentus, socij haud quaquam reuertuntur. Nunc diuertendum est parumper, alia nauigatio praestanda. Dehinc ad alias regrediemur terras, quas nostri repperunt. Didacus idem Velazquez gubernator, eodem fere tempe, quo classē quatuor carauellarum parauerat, aliam destinauit, vnius tantum carauellæ, vno bergantino comite, cum viris quinq; & quadraginta, violentas hi manus in incolas exercuerunt. Idolorum sectatores, & recutiti sunt, propterea licere illos trahere ad aurum suffodiendum, arbitrati sunt. Littori putati continentis proximæ paruæ insulæ multæ vbertate solī, & fortunatissima gleba beatæ. Guauaxam, Guangam, Gintillam, ex vna istarum rapiunt vtriusq; sexus trecentum accolas. Huic insulæ impo fuerunt nomen; Sanctæ Mariæ. In carauellam hos inculcant, & ad Fernandinam tendunt. Bergantinum cum socijs quinque ac viginti relinquūt, qui dent operam hominum venationi vltiori. Portus quem præhendit carauella, portus Caranatide. Distat is ab oppido insulæ primæ diui Jacobi, leucis ducentis quinquaginta. Est longissima hæc insula, ab oriente protenta ad occidentem, quam Cancrī tropicus intersecat. Miserorum vindictam quærente fortuna, e custodibus in terram descendunt quidam, pauci remanent. Nacti occasionem recuperandæ libertatis insulares, raptis nostrorum telis ruunt in custodes, perierunt sex, reliqui in mare desiliunt. Carauella potiuntur insulares, regere illam didicerāt, redeunt in patriam, sed non primo in eandem insulam, in vicinam descendunt. Carauellam exurunt, tela secum asportant. Lembis trañciunt ad suos, relictos nostros cum bergantino adoriūtur, prosterunt, perimunt partem, qui euasere infelices ad bergantinum profugiunt, arbor est ingens littori proxima, crucem in eius arboris cacumine locant, & superiorem arboris corticem his verbis inscribunt: Vannius Aldarien. Est darien fluuius, in cuius ripa situm est oppidum putati continentis primarium. Re intellecta gubernator in reliquorum auxilium duas prope mittit naues bellatoribus onustas. Sero sapiunt, res acta erat, crucem secuti littus adeunt, literas legunt arbori inscriptas, non ausi sunt fortunam tentare cum desperatis, qui aufugerāt, armatis præcipue egregie, recedunt: ex insula proxima isti tanquam lepores abducunt vtriusq; sexus quingentos eadem causa arbitratū posse iure merito id efficere, quia recutiti, idem his euenit ad Fernandinam applicatis, vnanimes duab; nauibus ferociter aggrediūtur, acriter dimicando. Custodes Hispanos perimunt quosdam, cæteri sese in mare proñciunt ad sociam, quæ proxima erat carauellam, raptatam adoriuntur. Dubia fuit quatuor horarum spatio victoria, pro libertate recuperanda tam sceminæ quam viri rabide Barbari repugnabant, ne adeptam amitterent prædam. Hispani acrius dimicabant, vicerunt Hispani tandem, qui pertractandis armis essent agiliores, in mare se proñciunt victi Barbari, cum lintribus recolliguntur, tum ferro pempti in certamine, tum aquis suffocati circiter centum defuere, ex Hispanis pauci, ad diui Jacobi oppidum, & aurifodinas trahūtur. Ad aliam dehinc tendunt e vicinis insulis, quæ sunt ibi frequentiores quam in nostro Ionio symplegades, quarum congeriem vulgus archipelagus appellat, hostiliter suscipiuntur, quotquot e nauibus descenderunt perempti, aut percussi sunt. Putant esse insulam quam Ioannes quidam Pontius vnius classiculæ prætor adiuit, & reliquit perturbatus fugatusq; ab accolis, floridam appellauerat quia resurrectionis profesto repperunt hanc insulam. Vocat Hispanus pasqua floridum resurrectionis diem. Sex & viginti inquit se vidisse insulas, sed a Colono præterlapsas tanquam Hispaniolæ Cubæq; liliolas, & putati continentis custodes, in quibus venientes Oceani fluctus illidantur. Natiuum in plerisq; granatum aurum repperunt, monilia & isti varia gestant, & laruis vtuntur tum ligneis deauratis, tum aureis ppulchre ornatis, opifices sunt ibi argutissimi. Ex laruis vnam se-

cum at-

cum attulit Franciscus Chicregattus, tuæ Beatitudinis ad nostrum Cæsarem in Hispania nuncius. Ex ea colligere licet quali erant ingenio. Nouacularum structuram mirum est videre, ex lapidibus flauis quibusdam diaphonis vti cristallinis eas formant. Cum eis radunt haud secus ac si ex egregio chalibe factæ essent, sed qd spectatu dignum est, quando obtusam iam habent ex exercitatione aciem, non cote, non lapide alio, neq; puluere illas acuunt, sed tantum aqua impositæ temperantur. Sunt & apud hos instrumentorum, & elegantium rerum genera, quæ longum assēt narrare, ac forte tuæ Beatitudini grauib; negotijs implicatæ tædiosum. Redeam; ergo vnde sumus digressi ad Cozumellam iucatanā ac Colluacanā, siue Olloam terras dites, ac elysias recenter repertas, a quib; diuiteram, reuertor. Vbi quāti sunt momenti tractus illi cognitum est, Cubæ insulæ habitatores Hispani gubernatore Annuncte nouam classē instruūt carauellarum decem cum viris quingentis, additis (vtilis armaturæ) equitibus tribus, bergantinis, quorum opera vtuntur ad vadosa littora, frequentiorumq; scopulorum discrimina tentanda. Equos nauibus imponunt quinq; mares, scemellas sedecim bello aptas. Ferdinandum Cortesum, qui tunc erat prætor vrbis in Cuba, generalem eligunt classis prætorem. Subprætores Alfonso Fernandum portucarerium, Franciscum Montegium, Alfonso auilam. Aluaradum commendatarium Spatensem: Io. Velazquez, dicū ordassum. Ventum sequuntur eundem ab angulo Cubæ vltimo ad occidentem. Quam primo Franciscus Fernandus Cordubensis, mox Io. Grifalua ad prospectum insulæ sacrisiorum, de qua mentionem fecimus, deueniunt. Insuper acer turbo captare terram vetuit, versus vestigijs illos ad Cozumellam Iucatanæ orientalem fera tempestas transportauit. Portū vnicū hæc insula, cui nomen sancti. Io: porta latine indi derūt. Sex oppidis tm contenta est, & aqua puteali aut cisternali, et fluminib; caret, aut fontibus, quia plana quinq; tantum & quadraginta leucarū spacio ambitur. Aufugiunt incolæ ad sylvas nemorales, oppida deserunt præ timore, vacuas domos ingrediuntur nostri, patrijs fruuntur herbis, domorum ornatus variorum colorum, aulea vestesq; ac lodices q̄s amaccas appellat ex gonfapio natiuo, reperiūt & lib. innumeris. De his vna cum cæteris ad nouum Cæsarem nostrum muneribus aduētis infra late dicemus, perlustrant vniuersam nostri milites compositis tamen agminibus & ordinibus, ne qua vis ingrueret, paucos reperiunt accolas. Vna scemina comite per interpretem Cubensem ad lucatanos iuere alias a primis Hispanis abductos. Sceminam hortantur, vt absentes accersat regulos, sceminæ familiares erant accolæ, cum ea ducti, a scemina vocati per nuncios veniunt reguli, fidem amicitie pstant, domos patrias alacres repetunt, multa ex raptis supellectilibus restituantur. Idolotras & recutitos esse reperiunt, pueros, puellasq; Cemibus immolat. Sunt Cemes nocturnarum lemurum simulacra, quæ colunt: Interrogati a me Alaminus nauclerus, Franciscus Montegius, & Portucarerius nuncijs, qui regi munera attulerāt, vnde immolandos haberent pueros puellasq; ab incolis collateralibus, inquit, venum ducuntur, permutatione auri, aut aliarum mercium, nullibi enim feralis monetæ dira sollicitudo in tam vasto terrarum spatio habitatores pmit. Idem aiunt de reliquis nuper repertis insulis, e quibus duas nominant Lestam & Sestam, vbi nudi degunt, puerorū inopia canibus litant, canes nutriunt comedēdos, vt cuniculos alit gēs nostræ: non sunt latrabiles, rostro vulpino quos ad esum destinant, pullos castrāt, ad sobolem procreandā sceminæ copiam mariū exiguū numēq; vti de ouibus seruat pastores nostri, piguescūt castrati vsq; quadrimestre miq; in modū. Ab his sacris nostri illos deterrent nephas esse ostendunt, legem petunt quā sequantur. Esse deū vnicū, qui cœlū creauit ac terram, bonorū oim datorē sub triplici psona vnitum in substantia, facile profuadent. Cemes pfringi patiūtur. Beatæ virginis imaginē depictam a nris pbitant in sacro sui templi loco sistunt, templa ac eius pauimēta verrunt & abradūt. Crucem in ipsius dei atq; hois in salutem humani generis supimpositi recordationē adorant.

adorandam receperunt, in templi cacumine vnam ingentem ligneam locant, conueniunt omnes, deiparæ virginis cum tremore reuerenti figuram suppliciter in templo venerantur. Per interpretes hi accolæ nostris significarunt, esse in Lucatana vicina insula Christianos captiuos septem, qui ad eam tempestatibus raptati appulerunt. Quinq; tñ leucag; interuallo dirimitur ab Lucatana insula. Quinquaginta viros cum duobus carauellis prætor Cortesius ad id negotij destinat, perquisitorum res Cozumellanos tres secum aduehunt cum literis a prætore ad Christianos. Si q; reperiantur quam egregium ficinus sint acturi, si aliquem duxerit, ostendit, rem ardentem commendat. Ab illis namq; sperat lucidiorem sole se tractuum illorum omnium noticiam habiturum. Abeunt bonis auib; sex dies eis assignantur ad reditum, o. to expectarunt, demissos in terram Cozumellanos nuncios trucidatos, aut detentos suspicati sunt, illis relictis redeunt ad Cozumellam nostri, de discessu ex Cozumella iã cogitabat classis vniuersa, opposita illam vis maris detinuit. Ecce ab occidente canoam inspeçant venientem ab Lucatana. Christianum vnum e captiuis aduehunt. Septennio vitam is egerat apd Lucatanos, Hieronymum aguillarem nomine virum astigetanus vandalum, quo gaudio se fuerint inuicem complexi, casus loquatur. Infelicem sortem suam, et sociorū vna amissorum enarrat, auditur attentis mentibus, nec dissonum fore arbitror, nec tuæ Beatitudini molestum, si rem, vt accidit, recensero. In meis Decadibus mentio facta est de nobili quodā Aldiuiamisso a Darianensibus sinus Vrabæ, in putato continēti habitatoribus ad Hispaniolam Admiranti Colono proregi, et senatui regis, ad quos pertinet putati continentis remedium, significatum, quia rerum omnium pænuria vrgerentur, Sinistris auib; miser Aldiuiamissus prouinciam suscepit. In lamaizæ insulæ Hispaniolæ Cubæq; lateralibus meridie prospectu, repentinus vortex in arenosas Syrtes detulit. Ea voracia & cæca vada Hispani vocant Viperas: & quadranter viperas, quia ibi multæ naues implicantur, vt viperina cauda lacerti, & obruuntur. Discinditur carauella. Vix Aldiuiamissus & socijs triginta licuit in carauellæ scapham descendere. Sine remis, sine velis raptantur a pelago defluenti. Diximus namq; in Decadib; ibi esse maria perpetuo fluxu labentia in occidentem. Tredecim errarunt dies, inscñ quot tenderent, nil esui aptum repererunt vnquam. Septem ex eis consumpsit fames, fuerunt ipsi marinis piscibus esca. In lucatanam transportantur superstitēs, iam inedia deficientes, in crudelis tyranni manus inciderunt: Valdiuiam prætorem, vna & socios quosdam trucidauit, mox immolauit, demū inuitatis amicis comedit. Hostes autem & appulso hospites depascunt, de reliquo a carne humana abstinent. Hic Hieronymus aguillaris, & socij sex in tertium diem immolandi, seruabantur. Nocte ruptis vinculis, truculenti manus tyranni euaserunt. Ad regulum huic infensum supplices confugiunt, admittuntur, sed in seruitutem. Miserandum auditu est de huius Aguillaris genitricē, vbi rem intellexit, ilico insaniuit præ dolore, licet in nube tatum audierit, filium in potestatem carnes humanas edentium incidisse. Hæc, si quando carnes affatas inspeçtat, aut veribus affixas, clamoribus domum replet, inquiens: En matrem omnium miseram, in filij mei frustra. Habita igitur epistola prætoris Aguillaris p Cozumellanos nuncios coram regulo Hero (qui Taxamarus dicitur) quid Cozumellani afferant de potentia regis eorum, enarrat, qui ad eas partes appulerunt, deq; virorum fortitudine, de illorum beneficentia in amicos, de sauitia in detrectantes eorum postulata, ac respuentes multa edisserit. Trementem reddidit Taxamarum, dat operam, ne vt hostes suam ingrediantur ditionem, sed pacato veniat animo, seruum rogat, pollicetur Aguillaris pacem, & si opus fuerit contra hostes auxilium & fauorem. Aguillarem dimittit, tresq; illi dat familiares, ita iunctim ex Cozumella trançunt in Lucatanam. Inde ad Colluacanam, ad fluuium Alaminu nauclero regente, alias sub Grisaluia repertum tendunt. Fauces eius arenis erant conclusæ, vt de Nilo Aegypcio legitur flantibus Ethesijs. Propterea non maioribus licuit nauib; aduerso flum

so flumine procedere, quamuis sit alias huiusmodi nauibus aptum suscipiendis. In Bergantinis & nauium lintres ducentos viros in littus exponit prætor. Per Aguillarem pax offertur. Quid sibi velint percontantur accolæ: Dapes inquit Hieronymus Aguillaris. Spatium erat ingens arenosum ad latus oppidi, illuc tendant, insinuant accolæ. Eunt. Postero die afferunt gallinas octo earum more, quæ sunt pauonibus neq; minores, neque insipidiores, suffulci coloris, & tantum Mañçij, quantum vix sufficeret decem famelicis. Est autem Mañcium frumenti granum quo ipsi panem conficiunt, nostro panico non multum dissimile. Protestantur vna vt inde discedant, propere ingens armatorum ad nostros discedere renuentes multitudo concurrunt, iterum quid sibi velint per alienas terras vagantes interrogant, pacem se cupere, per Aguillarem respondent nostri, & rerum permutatione dapes, aurumq; si aurum possident: nolle se pacem aut bellum cum eis, respondent: abeant iterum, ni malint vsq; ad vnum trucidari, nolle abire, nostri inquit, non habita ciborum copia, quæ alendis militibus præsentibus sufficiat, castrinum adferenda cibaria signant: mentiti sunt, mane sequenti nostris, qui castra locarant in arena, et fuerant pernoctati, tantundem afferunt epularum, & sui reguli nomine iubent abire. Cupere se oppidum videre, & potiores dapes, nostri dicunt. Recusant illi, & terga vertunt submurantes, inedia nostri vrgebantur victum quærere coguntur. In terram mittit sub prætores prætor cum viris centum quinquaginta; Per diuersa tendunt ad oppidana rura, e turmis vnam obuñ barbari male tractabant, non longe aberant socij, audito strepitu, laborantibus socijs opem ferunt. Alia ex parte prætor tormenta in Bergantinis & scaphas locat, ad littus se applicat cum reliquis militibus, littus tutaturi, & prohibitori descensum, properanti cursu ad pugnam parati, occurrit barbari, sagittis & iaculis minus nostros impetunt, feriunt imparatos, viginti circiter tormenta in hostes prætor exonerat, strage globorum & stridore, ac flammaram eruptione percussis, perturbantur palantes crurum tenus, in aquas se proñciunt, & nostri hostes insequuntur fugientes, vna cum perterritis oppidum ingrediuntur continuo cursu, barbari trançunt, oppidum, & domos deserunt. Ad fluminis ripam protentum dicunt esse oppidum, quantum non ausim dicere, mille quingentorum passuum, ait Alaminus nauclerus, & domorum quinque ac viginti milium, stringunt aliq; ingens tamen fatentur & celebre, hortis intersecantur domus, quæ sunt egregie lapidibus & calce fabrefactæ, maxima industria & architectorum arte. Ad quarum sedes habitabiles per decem & duodecim alicubi gradus ascenditur & spacijs interiectis secantur. Nemini quidem licet vicini murum trabibus onerare, sunt domus omnes trium domorum intercapedine separatae, culmis tamen & paleis coopertæ maiori ex parte, lapideis laminis pleræq;. Quadringenta hominum miliabara professi sunt eo die pugnae interfuisse, victos tamen a paucis ob nouum pugnandi genus cum tormentis, & quia prætor in terram equites sexdecim expoluerat, qui pugnae interfuerunt, a tergo barbaros adorti, turmas sindebant celeri cursu, non aliter quam si greges ouium interficerent, perimendo, feriendo a dextris & a sinistris, miraculo percussis miseri hæsitabant, neq; exercendi tela locus dabatur, idem animal arbitrabantur hominem equo annexum, vt inde centauris nata est fabula. Duos & xx. dies sunt potiti oppido, laute sub tecto nostri, sub diobarbari esurientes, neq; sunt ausi nostros adoriri, munitiorem oppidi partem, veluti arcem nostri elegerunt, nocturnisq; freti custodijs, suspecti semper eruptionem timentes, somno vacabant. Potanchanum dicitur ab accolis oppidum, ea victoria ibi adepta, Victoriam nostri appellarunt. Mira etiam de atriorum ruralium ad delicias in predijs ædificatorum magnificentia, magnitudine, atq; elegancia, cum solarijs impluuijs, & tabulatis egregijs more nostro, vt quatuor Hispani atrium quoddam rurale ingressi, per horas septem vagati fuerint, nec ob eius magnitudinem exitum reperire potuerunt. Per interpretes tandem, & captos in prælio Regulum & primarios

marios eius accersunt, vt inermes & supplices veniant, data opera parant dicto, domosque quisque repetit suas. Pacem illis præstant, lege proposita, vt ab horrentibus humanorum corporum ceremonijs, erga manes & perniciosos lemures, quorum simulacra venerantur abstineant. Nostroq; deo Christo, cæli terrarumque satore, ex virgine mundo præstito, & ad humani generis leuamen crucifixo, dirigant preces, mentes, oculosque. Vtque regi nostro Hispano se subditos profiteantur. Pollicentur, verumque quantum breuitas temporis passa est, instruuntur, restitutos nostratibus muneribus contentos reddunt. E cælo missos arbitrantur viros, qui adeo pauci numero, contra multitudinem ingentem, consere manu ausi fuerint. Nostros & illi aureis quibusdam donis affecerunt, seruos etiam viginti. His ita relictis, alias eorundem littorum terras, quæ situri abeunt. Sinum repetunt sub Grisalua repertum ab Alamino, cui nomen dedere Bian sancti Iohannis. Bian vocat Hispanus sinum, pacatis animis veniunt accolæ. Ab littore oppidum erat distans miliare, domorum aiunt mille quingentarum, super tumulo erectum. Ad oppidi hospitia inuitant nostros, dimidiam oppidipartem offerunt, si perpetui velint secum esse habitatores. Putant vel Pothanchanensium exemplo perterritos, ad quos iam fama peruenerat, vel sub tali virorum umbra sperasse in vicinos hostes fauorem & auxilium habituros, perpetuis nanque ac mutuis se bellis conficiunt. Imperij cupiditatem recusant æternam, annuunt temporaneam. Redeuntes ad littus nostros sequitur populus, scenas illis & ramata magalia, summa cum diligentia erigunt, & tutissimis a pluuia tegumentibus cooperiunt, castra ibi locant. Ne marcescant ocio, Prætor Alamino nauclero & Francisco Montegio negotium dat, vt illius terræ occidentem inuestigare intendant, fessos interim ipse recreaturus, & curaturus sauciatos. Ituris duobus homines quinquaginta assignauit. Ad hunc vsque sinum leuis erat decursus aquarum, vbi paulo inferius ad nauigarunt ad occidentem, ac si ex montibus altis a torrente raptarentur, ita impetus illos æquoris breui spatio, ad quinquaginta transportauit leucas. In aquarum concursum incidunt, a læua vasta maris planicies sese ostendit, quæ descendens ad occidentem vndis obuiabat.

Vti duo ingentia flumina quando conueniunt ex diuerso, ita videbantur a meridie venientes aquæ, tanquam hostibus in ius alienum pedem inferentibus primis possessoribus inuitis, velle obsistere. Ex opposito terram a longe viderunt, a læua & dextera minime, fluctuabant inter eos conflictus, vorticibus agitabantur in diuersa, qui fere illos deglutierant. Sine spe vitæ diu hæsitauerunt, flectunt prorsus aduerso torrente quæ venerant luctantes remis, velisq; innixi superare vix poterant impetum. Quando se processisse putarunt, ad minus leucas duas saltem, vna noctium quatuor se fuisse retractos inuenerunt. Vicerunt tandem illud graue certamen, deo fauente. Duas & viginti dies in eo paruo maris spatio consumpserunt. Ad socios tandem redeunt, rem aperunt, finem eum esse terræ colluacanae, putatique continentis adiudicarunt, terram a longe visam, & a fronte putant vel continenti nostro annexam, vel Septentrionalibus coniungi plagis, ad Baccalaos de quibus late in Decadibus. Restat adhuc pater sancte res hæc in dubio, detegetur aliquando. Dū Alaminus & Montegius hæc secreta vestigarent, a Regulo prouinciæ, qui Multhopunam dicitur, per vnum ex suis proceribus prædicto oppido imperantem, nomine Quintabitor, multis preciosis mirisq; modis elaboratis muneribus, aureis argenteisq; & lapillis ornatis nostri donantur. Statuunt ad nouum Cæsarem nostrum, de noua colonia deducenda mittere, gubernatore Dieco Velazquez, alias Didaco, inconsulto, qui eos miserat cum mandatis, vt prouincijs pererratis, & redempto auro regrederentur. Consilium in eunt in diuersa tendunt, errorem fore proponunt aliqui. Pars maior suffragatur non esse de gubernatore curandum, quandoquidem res ad maius tribunal, ad regem scilicet deduceretur, vicit populus, a benigno rege comeatum petunt, ad leucas mille duodecim, in gleba fortunatissima condendæ coloniae locum assignant. Generalem eligunt gubernatorem Prætorem ipsum Ferdinandum Cortesium, non desunt, qui putent, eo inuito. Is magistratus alios creat, ad condendæ vrbis regimen,

Portucærium, & Montegium, de quibus satis alias, nuncios ad regem mittendos eligunt, eodem Alamino nauclero duce. Quatuor sponte sua primarij nostras visum terras veniunt, Regemq; adeo potentem, vt eius dominium tam in infinitum protendatur. Ducuntur & foeminae duæ, quæ nostris more patrio parent, & obsequantur. Suffulca gens est, auricularum torulos vterq; sexus perforat, gemmatosq; aureos perpendiculos ferunt. Sed viri quicquid spacij est inter inferioris labij marginem extremum, & dentium inferiorum radices, perturant, vt nos auro digitis gestandas gemmas circumligamus. In eo labiorum foramine ampliori, lamina subtili retinente interius prodeuntem, argenteum Carolenum, æquat eius morulis rotunditas crassitudo digitum. Fœdius me vidisse recordor nunquam, Putant illi nil esse elegantius sub orbe lunæ. Quo exemplo quam male ruat mens humana in suis ipsius cæcitate, quamque fallamur omnes, edocemur. Existimat Aethiops nigrum colorem albo pulchriorem, & candidus aliter putat, de tonsus capillato, barbatus imberbi se credit spectabiliorem. Appetitu ergo urgente, non ratione persuadente, tendit mens humana ad ineptias huiusmodi, regiturque suo sensu quæque prouincia, vt inquit ille. Vana eligimus a certis, & commodis abhorremus. Vnde habeant aurum satis dictum. Sed vnde argentum nostri sunt admirati. Montes ostendunt altos, horum cacumina perpetuis canescunt niuibus, & paucis anni temporibus verticem ostendant, ob nubium aut nebulæ densitatem. Plana ergo vel mitia montana aurum procreare videntur, asperi vero montes, & gelidæ eorum valles argentum. Aurichalcum etiam assequuntur. Secures bellicas namque, & fissorias, apud hos inueniunt, ferrum aut chalibem minime. Ad munera regi allata veniam, & a libris ordiamur. Diximus libros habere gentes has, libros attulerunt vna cum cæteris muneribus hi Colluacanae nunc terræ procuratores, nuncij multis. Scripti bilia sunt eorum folia ex interiore arboris tenui cortice sub libro superiore. Rarum aiunt esse, vti videmus, non in salicio aut vmeo, sed vti fas est in palmularum esui aptarum, tela dura folia exteriora intersecante, veluti retia foraminibus & maculis angustis contexta, bitumie tenaci retiacula illa compingunt. Ad aptatam tunc formam mollesacta conuertunt, & extendunt ad libitum, durefacta liniunt, gipso putandum est, aut aliqua gipso consanguinea materia. Tabellas vidisse Beatitudinem tuam credendum est, gipso in farinam cribrato superfultas, in quibus quicquid venit in mentem, scribi potest, dehinc spongia, vel pannulo deleri, vt denuo reiteretur. Ex fruticum tabellis etiam fabrefiunt libelli, quos magnarum domuum dispensatores per fora secum deferunt, stilosq; metallico merces emptas coaptant, liturandas quando iã in computatorios codices traduxerint. Non foliatim libros quaternant, sed in longum distentant ad plures cubitos. Materias in quadratas reducunt partes non solutas, sed tenaci bitumine flexibili adeo coniunctas, vt ligneis compacta tabellis arguti librarij videantur manus subijisse, quacunq; pateat liber apertus, duæ sese offerunt scriptæ facies, duæ paginæ apparent, totidem sub illis latent, nisi protendantur in longum. Sub vno nanq; folio multa coniuncta folia consistunt. Sunt characteres a nostris valde dissimiles, taxills, hamis, laqueis, stellisq; ac formis alteriuscemodi lineatim exarati more nostro. Aegyptias fere formas æmulantur. Interlineatim hoim animaliumq; species, regum præcipue, ac procerum depingunt, quare credendum est, gesta ibi esse maiorum cuiusq; regis conscripta, quomodo nostra tempestate videmus sæpenumero chalcographos generalibus historijs fabulosis etiam codicibus, ipsius rei, quæ narratur, ad alliciendos emere cupientium animos, autorum figuras interferere. Arte quoq; grata superiores tabulas ligneas compingunt, nil differre a nostris libris clausi videntur. Legum & sacrificiorum, ac ceremoniarum ritus, astro nomicas computationes, & annotationes quasdam, seminandiq; rationes, & tempora libris commendant. Annum ab occasu heliaco Vergiliarum incipiunt, & mensibus claudunt lunaribus. Menses autem a luna nominant, tunc cum mensis signare

intendant, lunas inquirunt. Lunam eorum lingua tona dicunt. Dies autem a sole, unde quot soles, tot dies. Eorum idiomate sol tonaticum dicitur. Alibi tamē aliter. Sed nulla ratione moti, annum distribuunt in menses viginti, menses autē diebus octo & viginti concludunt. Tempa ingentia quæ frequentant, aureis ornant aulæis & supellectilibus, gemmis admixtis, quolibet die illucescēte thurificāt templa, pias que spargunt preces ante rerum initia. Horrendum facinus in sacrificiis, & istorum tractuum habitatores omnes pro victimis pueros puellasque immolant, eo modo quo supra dictum est. Quo tempore semina iacit in terram, & cum iam spicantur segetes, populus seruos precio emptos laute depastos, & ornatos preciosis vestib. suis cemibus destinant immolandos, per dies viginti sacrificandos circumducunt, transeuntes per vicos oppidani suppliciter salutant, veluti propediem inter celites annumerandos. Acri alia pietate cemes venerantur, suum ipsorum sanguinem offerunt e lingua, hic e labijs, ille ex auribus, aliqui a pectore, vel fœmere, aut cruribus, multi acuta nouacula vulnerati emungunt sanguinem, quem manu receptum, rotatim proiectum cælum versus, per templi pavimenta conspergunt: ita placatos reddi deos arbitrātur. A villa Ricca .i. noua colonia, distānt miliaria nouem, domorum quādecim milium, vetere incolarum nomine Cempoal, nouo Sibilla, regulum reperiunt clausos habentem immolandos seruos quinque. Abductos regulus repetiuit, inquiring, perniciem mihi vniuersoq; regno huic astruitis meo. Si seruos immolandos mihi aufertis, irati nostri cemes, fata omnia semenque agurgulionibus corrodi, vel torrentibus imbribus obrui, cessantibus sacrificiis pmittent. Ne desperati desciscerent Cempoalani, minus malum elegerunt, in p̄sentia ratinon esse tempus eis inuitis prohibere, quin veteres ritus exerceant. Seruos restituerunt. Licet illis sacerdotēs gloriam æternam & p̄petuas delicias polliceantur, deorūq; familiaritatem, post huius seculi procellosos dies: mæsti tamen hæc promissa auscultabant, maluissentq; liberari. Sacerdotes quines appellantur, singulari numero quin. Cœlibes viuunt & incorrupti, cum timore reuerenti sacerdotes venerantur. Hostium etiā in bello captorū ossa, carnibus exesis in fasciculos ligata ad centum pedes suspendunt, veluti victoriæ trophæa, victorū titulis suppositis. Notandū aliud San. tuę gratum. Referunt pueros iam anniculos, puellasq; cum p̄ijs cæremoniis, sacerdotes in templis aqua in crucem cum vrce olo capiti supiniecta baptizare videntur. Verba non p̄cipiunt, actus & murmura licet animaduertere. Neq; illi, vt Mahumetici aut ludæi, putant eorū templa violari, si alienæ legis quisquā eorū sacris intenderit. De libris, templis, ac de sacrorū rebus satis dictum putamus. Ad alia regi allata munera deueniamus. Duas attulerunt molas vt̄ trusatiles, vnam aureā, argenteam alteram, solidas, tenues, cum circumferentia pari spithamæ octo & viginti ponderis castellanorū est aurea, trium milium octingentorū argentea. Dixim⁹ castellanum esse monetam auream, quæ ducatum triente superat. Ei⁹ centrum occupat, veluti regis in throno sedentis cubitalis imago dimidia, tenus genu vestita, Cemi similis, eovalu q̄ nocturnos lemures p̄ctores nostri pingere sunt soliti. Cāpus varijs floribus & frondibus effigiatus. Eadem est argenteæ facies, fere idem pondus, vt̄q; metallum purum. Aurea etiam grana rudia non constata in argumentū auri natiui, vt̄ lentes, aut ciceres attulerunt. Torques quoq; aureos, quorū alter catenulis constat octo, quibus inserti sunt lapilli rubri (non pyropi tamen) duo & triginta supra centum, virides autem tres & octingenti supra centum (non smaragdi tamen) eiusdem sunt estimationis illi, cuius hi apud nostros nobiles. Ab eius torquis fimbria tintinnabula aurea pendent septem & viginti figuris, quatuor gemmis auro circūligatis interfecta, dependēt a singulis aurei p̄p̄diculi, torq̄s alter quatuor e catenulæ aureæ p̄ gyre rubris ornatae lapillis centum duobus, viridibus autē centū septuaginta duob. sex & viginti aureorū tintinnabulorū eleganter comptorū. In ipsi⁹ torq̄s medio decem sunt insertæ magnæ gemmæ auro circūligatæ. A quibus centū p̄p̄diculi suspensi aurei egregie

egregie laborati. Coriaceos cothurnos diuersorū colorū afferūt forte duodecim, hos auro, argēto illos, gemmis alios fultos, coloribus tum glaucis tum viridibus, a singulis tintinnabula pendent aurea. Tiaras, mitras varijs gemmis insutis, glaucis sapphyros æmulatibus refertas portant. De cristis, comis, & flabellis plumeis quid referre queam, non sentio. Si quid vnquam modo honoris humana ingenia in huiusmodi artibus sunt adepta, principatum iure merito isti consequuntur. Aurum, gemmasque non admiror quidem: qua industria, quoue studio superet opus materiam stupeo, mille figuras & facies mille prospexi, quas scribere nequeo. Quid oculos humanos sua pulchritudine æque possit allicere (meo iudicio) vidi nunquam. Ignorant nobis volucrum sunt pennæ lucidissimæ, vt̄ pauonum aut phasianorum caudas illas admirarentur, ita & nos illorum pennas, quibus & flabella & cristas conficiunt, & elegantia ornant cuncta. Glauco, virides, flauos, rubros, cādidos, & fuscus colores peninis inesse natiuos inspeximus, auro cuncta illa instrumenta confingunt. Galeas attulere duas gemmis glaucis cooptas, vnā tintinnabulis aureis fimbriatā, & aureis pluribus laminis, duobus aureis calculis tintinnabula sustinentibus: altera gemmis eisdē, sed quorū ac viginti est fimbriata tintinnabulis aureis, cristata viridi volucre conū occupante, cuius pedes & rostræ atq; oculi aurei. Singula vero tintinnabula singuli sustinent aurei calculi, fuscinas quatuor tridentes pennatas varijs coloribus intextas, quorū dentes sunt gemmati filis aureis colligati, eodem ordine sceptæ ingens gemmatum cum duobus aureis tintinnabulis. Aureū etiam brachiale, calceos ex corio ceruino aureo filo consutos, solea candida supiniecta, ex lucido lapillo semiglaucō vnā & candido, circumseptum sed auro speculū, sphingem forte lapidem diaphonium. Attulerūt auro circūligatum magni lacerti caput, & cochleas ingentes duas, anates aureas duas, & variarū volucrū species aureas, quatuor & pisces cephalos aureos, & ex aurichalco virgam, p̄nis miris modis insuta oia. Portauerūt bellicas peltas & ancylia. Scuta. xxiiij. aurea, & argentea quinq; mitram plumis varijs contextā, in eius fronte media lamina insculpta est aurea effigurata ceme idolo. Figuram quatuor aliarū sepiūt in modū crucis aureæ laminę: variorū animalium, leonū puta, tigrū & luporū capita, virgis & tabellis formata animalia, iporū corijs supinsutis aurichalceis tintinnabulis ornata, & diuersorū animalium corijs integra, & egregie confecta, Lodices varias gonfapinas cādido, nigro & flauo colorib. intextas, duas auro & gemmis dices, tresq; alias p̄nis & gonfapio intextas scacorū ludo, q̄ argumentū est & scacorū fritillos h̄re eos in vsu. Aliā, a fronte nigro, candido, rubroq; colorib⁹, intrinsec⁹ rasam sine varietate. Aliā eodē modo intextam, aliorum colorū, rota nigra medium tenente, radiata peninis lucentibus intermixtis, candidas & alias lodices duas, peristromata, aulæa, sagulum, ea singuli patrio more viri gestant, & textas interiores, & capitis velamia varia tenuissima, & pleraq; alia pulchra visu magis quā p̄ciosa, quæ arbitror iam tuæ sanctitatis tædiosa potius fore, quam delectabilia narratu. Prætermitto & innumeras nauigantium particulas, de laboribus, egestate, periculis passis aduersis multis, quæ in suis annotationibus quisque edisserit, in nostroque regio rerum Indicarum senatu leguntur. Ex varijs & multis eorum indicibus, & priuatis literis, hæc pauca collegi. Munerum tamen latores, & Ferdinandus Cortesius, classis eius præfectus, & condendæ coloniarū nouæ in extremis terris autor, a regio Indico senatu contra rectum iustumque fecisse iudicantur, quod inconsulto Cubæ gubernatore, qui eos autoritate regia miserat, prouinciam sumpserint, ab eius mandato alienam, quodque venerint (licet ad regem) se insalutato. Per procuratorem eos fugitiosos latrones, & læsæ maiestatis reos Cubæ gubernator appellat. Illi autē se maius multo præstitisse regi obsequiū, venisseq; ad maius tribunal, arguunt. Petit capite puniatur, gubernator. Petunt magistrat⁹ isti, & subprætores, tot laborum, & periculorum præmia. Et præmium, & multa differtur. Vt pars vtraque audiatur, statutum est, & sancitum. Iam ad Darienenses sinus Vrabæ, in putato continenti habitatores veniamus.

Darienem diximus esse fluuium in occidentale Vrabæ sinus cadentem latus. In huius ripa Hispani coloniam regulo Cemato armorum vi pulso, posuere. Coloniae nomen ex voto pugnae tempore promisso dixere. Sancta Maria antiqua. Ad hos in calce Decadum diximus fuisse missos eo anno quo scribere desimus, duce Aria Abulensi, viros mille ducentos, id petente Vasco Mugnoe Balboa, qui primus australe pelagus, latens haecenus, detexerat, & Darienensibus praerat. Appulso ad Darienem Petro Aria gubernatore cum ampla regia potestate, destinatos per diuersa, cum varijs peditum turmis, diuersos centuriones. Breuibus absoluam, quia horrida omnia, suauia nulla, ex quo nostrae Decades desierunt, nil aliud actum est, nisi perire, & periri, trucidare ac trucidari. Ad voluntatem creauerat rex Vascum, ne quiuit diu ferre Petri Ariae imperium, discederunt animis, confuderunt omnia, intercessit tempus. Io. Caicedus Franciscanae religionis pulpitarium Vasco promisit in uxorem dare filiam Petri Ariae. Ars inter rerum compositores, qua conueniant, nulla reperitur, dissident multo magis. Et res ad talem casum deducta est, ut nactus occasionem in Vascum Petrus Aria processu per Praetores urbanos formato, iugulari Vascum mandauerit, & vna primarios quinque alios, inquit Vascum sociosque defectioni studuisse in mari australi, vbi classulam nauigiorum quatuor Vascus ipse construxerat, australia putati continentis littora vestigaturus. Dixisse Vascum commilitonibus trecentis, quos secum habebat: En quid viri tot laborum & periculorum meorum participes, alieno subiecti semper imperio erimus? Quis ferre posset iam huius gubernatoris insolentiam? Littora haec sequamur, quo fors dederit. Et inter tot Elystias prouincias tam vastae telluris, vnam eligamus, in qua nobis ipsi, quod vitae superest, liberi iam tandem viuere possimus. Quis hominum nos reperire quibit? aut repertis vim inferre? Res ad gubernatorem delata, Vascum ab Austro accersit Petrus Aria, paret dicto Vascus. In catenas conicitur, negat Vascus tale consilium cogitasse, testes quaeruntur malefactorum quae patrauerat ab initio, dicta colliguntur, morte dignus censetur, perimitur. Ita laboribus & periculis, quae subiuit, innumeris miser Vascus quando maiores se titulos adepturum sperabat, finem imposuit. Classulam Petrus Aria ipsemet, vxore in Dariene relicta conscendit, perscrutaturus littoras. Nondum an redierit intelligimus, neque ipsi deest fortuna. Iam alius designatus gubernator dictus Lupus Hoca, ex fortunatis insulis, vbi diu exitit prorex, reuocatus ad Darienem. Quid stomachi sit habiturus, si redierit Petrus Aria, boni iudicent, nihil vnquam gloria dignum sub eo actum est. Nimum remissum ab initio fuisse agunt hinc, illinc autem nimis indulgentem, & parum seuerum in corrigendis erroribus. De hoc satis. Postergata quaedam repetamus de flumine ingenti Dabaida profundissimo, dicto a nostris Grandi, qui labitur in vltimum Vrabæ sinus angulum, per portas, vti Nilus in Aegyptium mare, septem. Late de hoc in Decadibus, quae eius montana sint auro ditissima, ex accolarum relatu diximus. Dabaidae arcana scrutaturi Vascus & praetores alii, compositis agminibus aduerso flumine cum nauibus diuersarum specierum, quater conscenderunt, quadraginta leucas primo, mox quinquaginta, de muni octuaginta ex transuerso alias. O ingens facinus. Gens nuda vestitam, inermis armatam profligauit semper, trucidauit ad vnum aliquando, vulneribus confecit omnes, sagittis bella gerunt venenatis, & qua visu hostium carnes assequuntur detectas, ictum figunt certissimum. Habent & iacula quae pugnae tempore tam crebra iaculentur eminus, ut more nubis solem hostibus eripiant, habent & ligneos durefactos enses latosque, quibus cominus certant ferociter, si ad manus deueniatur. Et Vascum ipsum multis vulneribus confecerunt aliquando. Ita flumen Debaida propulsantium accolarum rabie inexploratum relinquitur. Restat, ut de Hispaniola reliquarum insularum genitrice ac ceu primaria earum, de quibus narrare instituimus, pauca dicamus. Refarcitus est in ea senatus, quinque sunt additi iudices, qui vniuersis illis tractibus leges praebent. Sed propediem in ea colligere au-

gere aurum, licet sit auro praegnans, desinent, quia fossores deerunt, ad exiguum miferi accolae redacti sunt numerum, quorum opera auro legendi vti sunt. Absumpti sunt ab intio bellis acerbis, fame multo plures, quo anno radicem, qua panem nobilium conficiebant, eruerunt, & a mancio grano seminando pane populari abstinerunt, reliquos varij morbi, ignoti haecenus, anno millesimo quingentesimo decimo octauo, qui tanquam morbosas pecudes contagioso halitu eos inuaserunt, & vna, ne mentiamur, auri cupiditas, in quo effodiendo, cribrando ac legendi miseros post iacta semina, ociois ludis ac tripudijs, & piscationi, aut parui cuniculi uenationi assuetos inhumane nimis exagitarunt. Iam per regium vniuersum senatum sancitum, est ut liberi reducantur in populos & agriculturae generationique indulgeant. Serui autem & aliunde empti, ad id aurifodinarum opificium trahantur. De auri mortifera fame satis dictum. Auditum est mirandum, quantum in hac insula coalescant omnia. Octo & viginti in ea sunt torcularia erecta, quibus magna saccari copia extorquetur. Saccareas aiunt cannas altiores crassioresque in hac insula creari quam alibi vsquam reperiantur, ad crassitudinem lacertalem aiunt, & virilis staturae ac semis altitudinem nutriri, & quod maius, Valentiae Hispaniae, vbi ingens saccari copia quotannis elicitur, vbicunque saccareis cannis inuigilatur, quinque vel sex, aut quando copiosius, septem phialas cannas quaeque radix peritur: in Hispaniola viginti aut triginta interdum. Quadrupedum est in ea copia immensa. Auri rabida sitis a cultura Hispanos haecenus diuertit. Triticum augetur in immensum, ut centesimum aliquando reddidisse dicatur, vbi cura sit, in collibus aut montanis iugis, ad Boream praecipue versis, tritico serendo intendere. Coalescunt & vites in eisdem partibus. De arboribus vero cassiam fistulam gignentibus, ex insulis putato continenti vicinis asportatis (de quibus mentionem fecimus in Decadum libellis) quid dicemus? Tanta est iam copia, ut post paucos annos libram simus vnciae loco a pharmacopolis habituri. De syluis coccineis, deque reliquis huius beatae insulae praerogatiuis, & naturae in illam porrecta beneficentia, satis multa in decadibus. Placuit tamen pleraque repetere, quia a grandium negociorum mole arbitror ad huiuscemodi rerum recordationem multorum lectorum ingenia diuertisse, nec labia detorquent, quae sunt sapida, modo materia preciosa preciosis vestibus induatur.

¶ R. Petri Martyris de insulis nuper inuentis
FINIS

FERDINANDI CORTE
 SII IN SECVNDAM DE NOVA MARIS OCEA-
 ni Hispania Narrationem ad Carolum V. Romanorum Imperatorem
 PRAEFATIO.

RA NAVI QVAM SEXTADECIMA
 mensis Iulij, Anno Millesimo, quingentesimo decimono-
 no ex hac noua Maiestatis vestrae Hispania expediui, Cel-
 titudini vestrae latam, & particularem de omnibus, quae in
 his locis post meum aduentum gesta sunt, & successere, in-
 formationem transmisi, quam Alphonso fernandez. Pu-
 erto Carrero, & Francisco de Monteio procuratoribus ci-
 uitatis verae Crucis, a me nomine Maiestatis vestrae a fun-
 damentis constructae, perferendam tradidi. Et postea quia
 occasionem non sum nactus partim defectu nauium, & eti-
 am, quia in acquirendis, & conciliandis his regionibus, &
 prouincijs maxime eram anxius & occupatus, & quoniam de praedicta naui, & dictis pro-
 curatoribus nil ad nos allatum fuerat, vltius Maiestatem vestram certiore non red-
 dideram de his, quae huic patriae insunt & gesta fuere: quae tanta, & talia sunt, vt quem-
 admodum alias primis informationibus Maiestati vestrae transmissis demonstraeram,
 merito noui orbis Imperator appellari possit. Et hic fortassis Imperialis titulus non mi-
 nor est censendus, quam ille Germanorum, quem Dei Optimi Maximi auxilio, & cla-
 ris suis virtutibus Catholica Maiestas vestra impraesentiae obtinet. Et si sigillatim res,
 quae in illis habentur exprimere aggrederer, nunquam finem imponerem. Ideo si forte
 plenam (prout celsitudo vestra deliderat, & ipse teneor) notitiam non exhibueo: illa
 mihi clementer veniam dare dignabitur: quum ad hoc scribendi munus inhabilis sim, nec

A tempo-

temporis opportunitas adsit. Omnibus tamen ingenij mei viribus operam dabo omnimodam rei veritatem exprimere. Et illud præterea, quod Maiestatem vestram scire oportere cognouero. Et similiter mihi indulgeat celsitudini vestræ supplico, si ad vnguem quomodo & quando res gestæ sint non recensuero. Et si aliqua ciuitatum, villarum & ipsorum dominorum nomina prætermisero, qui audito Maiestatis vestræ nomine sese illius seruitio sponte obtulerunt, & in subditos & vasallos subdidere. Quandoquidem graui quodam infortunio, quod nobis nuper euenit, vt in huius nostri operis progressu celsitudini vestræ latius innotescet, scripta & monumenta omnia quæ cum harum regionum incolis in vnum con-gesseram, varijs cum rebus anisi.

¶ Finis præfationis.

FERDINANDI CORTE-
SII DE NOVA MARIS OCEA-
ni Hispania Narratio secunda.

PRIMA relatione, serenissime ac inuictissime Imperator, ciuitates & villas, quæ regali Maiestatis vestræ seruitio se obtulerant, quas acquisitas retinebam, exposueram. Innuebam præterea mihi relatum esse de quodam potenti domino, qui monte Zuma appellabatur, quem istius prouinciæ incolæ secundum eorum computationem per nonaginta aut centum leucas ab ipso maris littore & portu, ad quem applicueram abesse putabant. Diuino fretus auxilio, ac celsitudinis vestræ nominis celebritate ad quæcunq; loca quæ inhabitaret penetrare constitueram. Et præterea recolo, me quo ad istius magni domini acquisitionem ultra proprias vires obtulisse, fueram enim celsitudini vestræ ingenue pollicitus, quod illum aut captiuum haberem, aut interimerem, aut omnino suæ regali coronæ subijcerem. Et hac sententia a ciuitate Cinpual (quæ Hispalim appellari placuit) sextadecima Augusti profectus sum quindecim leuis armaturæ equitibus, & peditibus quingentis melius ad bellum accinctis & aptioribus quos inuenire potui. Et præsidio ciuitatis veræ Crucis dimisi pedites centum & quinquaginta & equites duos, qui fortilitium seu arcem ibi construendam modis omnibus curarent, quæ pene iam confecta est, & reliquæ illam prouinciam Cinpual, & montana contermina dictæ ciuitati pacifica, quibus in locis arbitror esse ad quinquaginta milia hominum ad pugnam aptorum, & quinquaginta villas, ac castra Maiestati vestræ fidelia & sincere subiecta, quemadmodum hæcenus extitere & in presentiarum existunt, quoniam ad meum aduentum subijciebantur domino monte Zuma, & vt mihi retulerant, non diu fuere illi subditi. Et quamprimum maximæ, & regalis potentie Maiestatis vestræ fama ad illorum aures deuenit, ilico acclamarunt velle esse subditi Maiestatis vestræ, & amicitiam meam desiderare. Rogantes insuper, eos a prælibato domino monte Zuma defenderem, qui eos vt, & tyrannide subditos detinuerat, qui liberos ab eis accipiebat, vt illos dijs suis sacrificaret. Sunt equidem fideles celsitudinis vestræ subditi, eosque in fide permanuros arbitror, vt a præfati domini tyrannide liberentur, tum etiam quoniam a me hæcenus bene tenti fuere, & maximis sum eos profectus fauoribus. Et pro maiori munimine eorum, qui in ciuitate remanebant, aliquos ex primatibus cum quibusdam alijs, qui mihi in itinere non parum profuere, mecum eduxi. Et quoniam, vt opinor, in prima relatione Maiestati vestræ significaueram, aliquos, qui mecum transfretauerant fuisse alumnos, familiares, & amicos Didaci Velazquez, illi molestè ferebant, quod talia ad Maiestatis vestræ nomen, & incrementum forti animo & feliciter exequerent, & ex ipsis quidam voluere a me deficere, & ab ea patria recedere, et præcipue Hispani quatuor, quorum nomina sunt Iohannes scutifer, Didacus Armeno, Condil-
saluus

saluus Dumbria naucleri, quos Pilotos nominant, & Alphonfus pennato, qui (vt ipsi sua sponte professi sunt) constituerant paruam triremem abducere, quam Bergantinum appellant; in ipso portu existentem cum pane & carne suilla. Et interfecto nauclero cum eadem proficisci ad insulam Fernandinam: vt Didaco Velazquez significarent me nauem ad Maiestatem vestram transmittere, & etiam admonere eum de omnibus quæ eas importarentur, & quæ dicta nauis iter esset factura: vt dictus Didacus Velazquez naues in insidijs collocaret, quo dictam nauem capere posset, quemadmodum re ipsa postea executus est. Etenim quamprimum cognouit nauem meam transiisse, iussit nauem (quæ carauellam appellant) vt nauem meam apprehenderet, subsequi: quod tamen exequi non potuit. Quoniam nimium nauis nostra fuerat progressa. Confessi sunt præterea alios eiusdem esse sententiæ, vt dictum Didacum Velazquez certiore faceret de antedicta nauis. Visis confessionibus dictorum delinquentium, secundum iustitiam, & prout temporis necessitas, & Maiestatis vestræ seruitium postulabat, puniui; quia præter familiares alumnos & amicos Didaci Velazquez, alij quoque prouinciam exire admodum desiderabant, cum viderent dictam patriam tam latam & tot hominibus refertam, paucitatem Hispanorum considerantes, idem sentiebant: ratus si ibi naues remaneret, illi qui desiderio defectionis flagrarent, & qui patriam exire cuperent, facillime eisdem exire possent, & ipse pene solus remanerem. Et propterea ea quæ gesseram in Dei Optimi Maximi, & Maiestatis vestræ seruitio in his partibus impediri possent. Simulavi naues eas ad nauigandum non fore idoneas, illasque in littus subducendas curavi. Quapropter spem omnem abiecere migrandi ab illis locis. Et ego iter meum securius peregi, & absque aliquo timore, quoniam postquam discessissem a ciuitate, gens custodiæ a me constituta nullo pacto mihi deesse poterat.

¶ Transactis decem diebus, postquam naues subdixeram: cum exissem ciuitatem Veræ Crucis, & peruenissem ad ciuitatem Cinpual, quæ abest a ciuitate Veræ Crucis per quatuor leucas, vt inde ceptum iter prosequerem (continet autem leuca quatuor milia italia) significauerunt mihi habitatores ciuitatis Veræ Crucis, quatuor naues per ea littora vagari, & præfectum, quem in ciuitate Veræ crucis dimiseram ad eas scapha transectum, & ipsos eidem indicasse, qualiter erant naues Francisci de Garay locum tenentis, & præfecti in insula de Xamaycan, & veniebant ad nouas detegendas prouincias. Et eundem meum præfectum eisdem in nauibus commorantibus apperuisse, qualiter ego nomine Maiestatis vestræ habitandam susceperam illam prouinciam, & ædificaueram ciuitatem distantem per vnam leucam ab eo loco vbi naues constituerant, & quod eo secum proficisci poterant, meque certiore reddendum de eorum aduentu curaret, & si aliquibus indigerent, possent in ea releuari. Subiunxit idem præfectus, quod eos scapha sua in portum anteiret, quem actu demonstrauit. Et in nauibus existentes responderunt, dictum portum vidisse, quonia ante eundem progressi fuerant, & quod consilium eius exequerentur. Cumque ipse præfectus scapha ad portum iter vertisset, naues eam non sunt subsecutæ, nec demonstratum portum petiere, & vterius per ea littora vagabantur, & quod ipsi incolæ, posteaquam in portum non venerant, qualis esset eorum animus, penitus ignorabant, & ilico ad eam villam, vbi naues ancoras iecisse cognoueram, profecturus discessi, quæ est ad tres leucas infra ciuitatem Veræ crucis, & cum nullus ex Hispanis prænominatis terram cepisset, vt eorum voluntatem, & intentionem exploratam haberem, per eadem littora progressus sum. Iamque per leucam aberam ab eisdem nauibus, cum mihi tres ex prædictis nauibus socij obuij facti sunt. Primus tanquam publicus notarius, & duo alij tanquam testes, vt sui præfecti nomine mihi monitionem facerent, profecti fuerant, quam in scriptis attulerant in qua continebatur, quod ipse me certiore per eos faciebat, eum ad eam regionem primo aduentasse, & quod in ea habitare constituerat, propterea me commonefaciebat, vt inter me & eundem præfectum terminos ponerem, quoniam ipse coloniam suam collocare volebat per quinq; leucas infra villam Nautel, quæ abest per duodecim leucas a ciuitate, quæ in presentiarum Almeria nuncupatur. Quibus auditis responsum dedi, quod eorum præfectus personaliter ad me veniret, proficiscereturque suis nauibus ad portum Veræ Crucis,

Leuca gd.

ibi colloqueremur, & eotunc cognoscerem quali esset intentione, & si forte naues suæ aut ipsius milites necessitate aliqua premerentur, modis omnibus eisdem opem ferendam curarem, eo maxime postquam seruitijs Maiestatis vestræ innitebantur, & ego nil aliud mente & animo agitarem, nisi vt se offerret occasio, quo celsitudini vestræ possem rem gratam efficere quam euenisse putabam, si præfecto suo, & illius militibus in Maiestatis vestræ seruitijs existētibus opem tulissem. Et illi mihi responsum dedere, quod nullo pacto eorum præfectus, aut aliquis comitum terram attingere volebat, aut eo vbi essem conuenire. Ipse dubitans eisdem damna aliqua, posteaquam ad me venire recusabant loco, vbi constiterāt intulisse, secuta nocte secreto me collocaui ad littus maris contra locum vbi naues ancoras iecerant, ibiq; delitui vsq; ad horam duodecimam diei subsequētis, animo voluens præfectum, aut aliquem ex naucleris terram capturum, vt ab eis sciscitari possem, quid nam agerent, quas regiones peragrassent (& si quid damni locis intulissent) certiozem Maiestatem vestram facere possem. Nunquam tamē ipse, aut comitum aliquis descendit, & posteaquam nullus descendebat, mandaui tribus illis, qui ad me cum monitione antedicta aduenerant, vt ornamenta sua exuerent, illisq; tres ex meis commilitonibus induendos curauī, qui prope ad proximum littus profecti existentibus in nauibus acclamarunt, quibus visis ilico scapha duodecim q in nauibus erat, viribalistis & pixidibus fulciti. (Sunt autem pixides paræ manuales bombardæ, quas vulgus scopetos vocat) littori applicuere. Hispani vero, qui ad eos acclamauerant, a littore secessere, & non aliter quam si vmbra indigerent ad dumeta ibi proxima ex industria profecti sunt, & hoc pacto e scapha quatuor prosiliere, duo balistis, & reliqui pixidibus armati, qui circumsepti a commilitonibus, quos in littore in insidijs collocaueram capti omnes fuerunt. Vnus ex captiuis nauclerus præfectum, quem præposueram ciuitati Veræ Crucis, interemisset adiecto pixidi suo igni, nisi ignis fomento defuisset, qui in scapha remanserant ad naues retrocessere, quæ antequam scapha ad eas aduentasset, iam ventis vela dederant antequam ab illis qui in scapha erant, aliquid cognoscerent, ab eisdem quatuor qui captiui apud me remanserunt. intellexi, qualiter peruenerāt ad fluuium quendam infra p triginta leucas infra Almeriam, & incolæ placide, & libenti animo eos susceperant, & duce pecunia omnia necessaria eisdem fuerant elargiti, & viderant aliquid auri, quod incolæ ad eos attulere in modica tamen quantitate, nam tantum aliarum rerum permutatone ad tria pondera auri receperant & ad littus non peruenerant, sed penes conspexerant quasdam colonias in ripa fluminis constitutas, erant enim tam prope, vt facillime e nauibus conspici possent. Nullum ibi lapideum extat ædificiū, sed domus omnes ex palea & limo habent alta manu fabricata, quæ omnia postea clarius et latius accepi ab illo magno domino Monte Zuma, et quibusdā alijs, quos ipse secum retinebat ex dicta patria, & ab Indo, qui vehebatur eisdem nauibus, dicti fluminis accola, quem etiam ipse captiuum detinueram, et eundem indum cum nuncijs dicti domini magni Monte Zuma ad dominum illius fluminis, qui Panuco nuncupatur, destinaui vt eum alloquerentur, et ad seruitium et deuotionem Maiestatis vestræ allicerent. Eg ipse Panuco oratorem ad me destinaui vnum ex suis proceribus. et (prout dicunt) dominum vnius coloniarum, qui me suo nomine donauit vestibus quibusdam emblemaribus et pennis varijs. Nunciauitq; præterea illum cum vniuersis ipsius patria admodum desiderare subesse vestræ Maiestati, et meam cupere amicitiam, ego quoq; bona quæ ex Hispanijs attuleram, eidem sum impartitus, ex quibus plurimū voluptatis accepit, et adeo quod quando naues Francisci de Garai, quarum superius memini, reuersæ sunt ad illa loca, mihi ilico nunciandum curauit, dictas naues a prælibato flumine quinq; dierum spacio abesse, et quod eidem indicarem an illi, qui vehebantur illis nauibus, essent a mea patria, quoniam ipse omnia necessaria impartiretur, et nauibus iam fo minas quasdam, et gallinas importari fecerat.

¶ Per prouinciam Cinpual tribus continuis diebus progressus sum serenissime ac potentissime domine, omnibus in locis bene acceptus. Quarta vero luce prouinciam aliam ingressus fui Sienchimalen nuncupatam, in qua est oppidum munitissimum tuto, et arduo

& arduo loco situm, est enim ad latus asperrimi Montis, & ad illud ingressus non patet nisi per locum in graduum similitudinem: quem soli pedites & ipsi difficillime, si incolæ locum tueri velint, transire possunt. In planicie sunt plurimæ villæ, & pagi vsq; ad quingentas, trecentas, ducentas, & centum habitationes, & loca hæc subsunt domino Monte Zuma. Illi me grato exceperunt animo, & necessaria ad prosequendum cœptū iter contribuere: indicaruntq; eos optime scire, q ad eorum dominum Monte Zuma inuisendum proficiscebamur, & pro comperto haberem illum syncere mihi amicum, ipsumque eisdem mandasse, vt me quam gratissime reciperent: ego autem eisdem de omnibus nobis concessis satisfacere, gratiasq; immortales egi de eorum grato in nos animo, & impensis officijs. Exposui præterea eisdem, q ad aures Maiestatis vestræ illius fama peruenerat, & propterea Maiestas vestra mihi seriose iniūxerat, vt illum Maiestatis vestræ nomine inuiserem: illucq; illius videndi gratia tantum proficiscebar, & sic montis cacumē transgressus sum, quod est in fine istius prouinciæ: & illud vocamus cacumen dei nominis, illud enim primo in istis partibus transiuimus quod est tam arduum & excelsum vt par sibi in Hispanijs, quo ad difficultatem transeundi, inueniri posse minime cogitem, illud tamen tuto transiui, & in ipsius cacuminis descensu sunt aliæ villæ castro cuidam, quod Teyxnacan appellatur subiectæ, quarum incolæ nos quoq; benigne exceperunt non minus, quam illi ex Sienchimalen, declararūtq; bonum domini sui Monte Zuma in nos animum, & alia eadem multa, quæ nobis alij superius aperuerant, ipse pariformiter omnibus integre satisfacere.

¶ Et inde digressus trium dierum spacio loca sine domibus, & inculta emēsi fuimus, & propter sterilitatem defectum, aquarum & intensa frigora, deus cordium scrutator testis est, quæ, quanta, & qualia, & præsertim siti, fameq; perpeffi fuerimus, & præcipue ex maximo grandinis, & aquarum turbine, qui in illa inhabitata regione nos interceptit, quo urgente ratus sum multos ex nostris frigore perituros. Mortui tamen sunt plures indi, quos nobiscū ex insula Fernandina duxeramus pannis, & vestibus oblitit, post eos in solitudine peractos dies aliud excelsum montis cacumen, non adeo tamen arduum, vt primum extiterat, pertransiuimus, in cuius vertice turris modicæ magnitudinis erat pene columnis lapideis similis, quibus apud nos in triuijs, & locis alijs sacrosanctæ imaginis venerandæ imponuntur, in qua deos suos collocarant. Circundabant turrim prædictā plurima incisa ligna in strue congesta, & forte vltra mille currus, & ab euentu appellauimus lignorum verticem. In descensu autem ipsius verticis est vallis multum habitata inter duos asperrimos montes constituta, & prout conijcere potuimus, habitatores satis pauperes erant: & per duas leucas per loca semper habitata progressus deueni in planiorē regionem: in qua nobis visum est dominum illius prouinciæ residere debere, ibi enim melius ædificatæ domus existebāt, quam aliquo in loco vbi fueramus, omnes erant ex quadratis lapidibus & nouiter constructæ, illis enim decoræ multæ magnæ, & sumptuosæ aulae & optime fabrefactæ, beneq; ordinatæ inerant habitationes. Vallis hæc, & coloniarum nominantur Cartaney, earum dominus & habitatores læto vultu me recepere, & commode sunt hospitati. Posteaquam illum allocutus sum vestræ Maiestatis nomine & ei mei aduentus ad has regiones causas exposui, ab eo petij an subesset domino Monte Zuma, aut si alterius cuiuslibet factionis existeret. Illi maximam attulit admirationē perscrutatio mea, & respondendo dixit. Quis non est subditus, & subiectus domino Monte Zuma, innuens q; fere vniuerso terrarum orbi dominaretur. Tunc eidem vires potentiam, & etiam in varias gētes & nationes ampla Maiestatis vestræ imperia abunde recensui, & plurimos potentiores dominos Monte Zuma, Celsitudinis vestræ imperio parere, quod sibi gratum fuit auditu, & similiter Dominum Monte Zuma, & reliquos incolas illarum prouinciarum facere oportere, eumque ilico, vt se in vasallum vestræ Maiestatis subderet requisui, addendo, quod si se in vestræ Celsitudinis vasallum subderet, esset inde plurimum fauoris, & honoris consecuturus. Et vt Maiestas ve

Frigore homines alij qui moriuntur.

A in stra dig

Munera Cortesii missa.

naretur illum benigne suscipere, peti in signum subiectionis ab eo aliquid auri Celsitudini vestrae transmittendum. Et replicauit se quidem aurum tenere, aliquid tamen ex eo se mihi daturum negauit, si dominus suus Monte Zuma eidem non commisisset, & si ipse Dominus eidem mandaret corpus proprium, aurum, & quicquid possidebat, impendere paratus existebat, & ne illum exacerbarem, & ne ab incepto, & inita sententia desistere cogerer, melius quam fieri potuit omnia dissimulaui, & ipsi responsum dedi, me sperare dominum Monte Zuma propediem eidem mandaturum, quod aurum & alia quae obtinebat, & commode dare posset nobis impartiri deberet. Huc mei videndi causa venere & duo alij proceres, qui eadem in valle dominia sua obtinebant, alter per quatuor leucas in descensu, alter vero per duas in ascensu eiusdem vallis, obtulerunt torques quosdam aureos modici tamen valoris, & momenti, & octo seruos, ibi fuimus spacio quinque dierum. Illis contentis relictis peruenimus ad residentiam vnius ex Dominis superius nominatis per duas leucas in ascensu vallis Yztalmastitan, eius dominium & colonia continuabatur assiduis coniunctis, & adhaerentibus domibus & aedificijs per quatuor leucas in ripa cuiusdam fluminis, quod ea valle praeterlabitur. In proximo colle residet Dominus in optima & tuta arce, cui similem non esset inuenire in media parte Hispaniarum. Arx est muris validis circumdata antemuralibus, & fossis profundissimis, & in collis vertice est colonia habitationum ad quatuordecim milia, domus apte constructae, aliquantulum ibi homines ditiores, quam inferius cernebantur, hic bene fuimus & ipse loci dominus se domini Monte Zuma vasallum professus est, hic dies tres consumpsi, partim ut milites reficerem a laboribus, quos in traesenda inhabitata supradicta provincia perpeffi fuerant, partim ut expectarem quatuor ex incolis e Cinpual, qui mecum proficiscebantur, & eos nuncios iam miseram ex Catamian ad eam magnam regionem, quam Tascaltecal appellant, quam non multum abesse affirmabant, quod etiam postea apparuit, & significarunt mihi, quod incolae dictae regionis erant maxima secum iuncti amicitia, & acerrimi hostes domino Monte Zuma, & omnis illa regio erat contermina regioni domini Monte Zuma, & assidue duae illae prouintiae bella inter se nutriebant & putabant, quod ipsi maxime laetarentur meo aduentu, & omnem possibilem fauorem mihi esse praestituros, si dominus Monte Zuma aliquid vellet contra me aut machinari, aut obstare. Illis tamen diebus, quibus fuimus in praedicta valle qui fuerunt octo, nunquam dicti nuncij rediere, quae tunc ab illis primatibus e Cinpual, qui aderant, cur dicti nuncij non redissent. Illi responderunt, quod forte regio multum aberat, & tam breui tempore reuerti non poterant. Ipse prospiciens illorum aduentum differri, & incolas e Cinpual mihi omnimodam & tutam dictae prouintiae amicitiam proponere, illuc profecturus discessi, & in ipsius vallis egressu, murus sectis lapidibus fabricatus existebat, in altitudinem hominis cum dimidio, qui incipiebat ab vno montium, & ad alium protendebatur, & erat latitudinis viginti pedum, in cuius muri summitate gradum constituerant ad pedem cum dimidio, in quo dimicantes & lapides efficietes consistere possent, & illius ingressus non erat amplior decem passuum spacio, & hoc ingressu murus duplicabatur ad formam antemuralis, & ingressus non reclusus, sed in obliquum ductus, a quibus sciscitatus sum, in quem versus murus ille ibi foret constitutus, retulere ea de causa fabricatum, quoniam in confinibus illius prouintiae Tascaltecal constituti erant, quae Domino Monte Zuma aduersabatur, & illi hostes esse consueuerant, & incolae eiusdem vallis assidue illis bellum inferebant, & me hortati sunt, postquam ad videndum Monte Zuma eorum dominum proficiscebar, nullo pacto inimicorum suorum regionem attingerem, quoniam pessimi existebant, & forte aliquid mali, & incommodi mihi, & meis inferre possent, & illi me semper per regionem domini Monte zuma deducendum curarent, & in ea semper optime reciperer, & commode hospitarentur. Illi vero e Cinpual, quod nullo pacto eorum consilijs parerem admonuere, sed per regionem Tascaltecal proficere deberem, quoniam quicquid illi mihi suggererant, eo animo factitabant, ut ab

illius

illius prouintiae amicitia segregarer, omnesque illi e Monte zuma erant iniqui, & proditores, & si eorum verbis fidem adhiberem, eo me deducerent, unde postea exire non possem. Et quoniam ego plus fidei adhibebam hominibus e Cinpual, quam e Monte zuma, eorum consilio adhaesi secutus inceptum iter per territorium Tascaltecal. Com miliones meos maiori cura & industria, quibus fieri potuit conducebam. Et forte fortuna septem comitatus equitibus antecedebam quasi medietate leucae spacio, illud animo voluens quod mihi postea occurrit, ut regionem perlustrarem, quod si quid eueniret mihi tempus ad colligendos, & ad pugnam ordinandos milites suppeditaretur. Postquam fueram per leucas quatuor progressus, in cuiusdam parui collis ascensu duo ex meis equitibus conspexerunt Indos aliquos venientes pinnas capitibus suis gerentes (quibus maxime in bello ad ornatum vtuntur) ensibus & breuibus parmis fulcitos, qui quamprimum equites viderunt, de derunt terga fugae, tunc temporis ad eos aduolauimus, eosque reuocandos commisi, et quod minime timerent significauimus, eo pacto ad eos profecti fuimus, erat numero quindecim, qui se ilico constipauerunt, ut nobiscum certarent et vociferare ceperunt innuentes, quod illi qui in valle quadam latebant eisdem subuenirent, et adeo nobiscum viriliter decertauerunt, quod duos equos perimerunt et tres vulnerarunt, et duos equites. Isto interim prodire ad quinque milia hominum, et hoc instanti aduenerunt octo ex meis equitibus, praelium iniungimus, et aliquando eos retrocedere coegimus, donec aduentarent Hispani, quibus nuntiatum miseram equitem ex meis ut properarent, & in eo certamine aliquid damni illis intulimus, quoniam ipsorum interfecimus ad sexaginta sine aliqua nostri iactura, aut incommodo, quamuis viriliter & audacter pugnaret, tamen cum essemus equites poteramus in eos irruere, & tuto retrocedere, audito nostro aduentu abiire, erant enim pauci numero. Post eorum discessum venerunt ad nos nuncij, qui se missos a Dominis illarum prouintiarum assererent, & cum illis duo ex nuncijs, quos iam commemorauimus ad prouinciam Tascaltecal destinasse, asseuerantes, quod Domini prouintiarum eorum quae successerant, erant penitus insontes: quoniam erant communitates, & illud sine illorum consilio perpetrauerant, & maxime contristabantur offerentes se ad equos occisos persoluendum, & mei amicitiam admodum cupiebant, & ad eos absque metu fraudis proficiscerer, quoniam laeto & grato animo me susciperent, Respondi, quod illis gratias maximas agebam, volebamque eorum morem gerere voluntatis: ea nocte mihi & socijs necesse fuit in campis degere per leucae spacio, vbi ea euenierant apud torrentem quendam, tum quoniam tarda erat hora, tum quoniam milites itinere labore premebantur, ibi dispositis vigilibus & excubijs tam equitum, quam peditum, donec illucesceret constitimus, & inde agmine composito (ante & retro, qui agmentarentur collocatis militibus, & praecurforibus) discessi, & orto iam sole cum ad paruum oppidulum peruenissem, alij supradicti duo nuncij ex Tascaltecal mihi flentes obuif facti sunt, & indicauerunt gentes illas ut eos interimerent, illis vincula iniectis, & ea nocte furtim aufugerunt, non per binos lapidis iactus apparuit multitudo Indorum optime armatorum, & elato clamore praerari nobiscum ceperunt, sagittas & iacula in nos proijciendo: ego adhibitis interpretibus quos mecum adducebam, assistente notario eos monece ceperi, me secum pacem desiderare: quanto plus monebam, tanto plus armata manu contra nos instabant: & viso quod monitiones non proderant, ceperimus nos defendere, & eosdem offendere, quantum vires suggererant: & sic certando, nos deuenimus intra forte centum millia armatorum bellatorum, qui nos vndique circundederant. Certauimus acriter ea die usque ad horam ante solis occasum, quia eo tunc hostes se recepere, & sex bombardis, sex pixidibus, quadraginta balistis, tredecim equitibus, qui supererant, & supranominatis peditibus multum hostibus damni, & terroris iniecti absque meorum iactura, & detrimento praeter laborem pugnandi, sitim, & famem. Et vere apparet, ea die **DEVM OPTIMUM MAXIMUM** pro nobis contra hostes nostros pugnasse: cum in tanta hominum multitudine tam ardentis animo, & dexteritate ad bellum concitata, & tot generibus armorum fulcita il-

A iij lxxi

læsi permanerimus, & liberi. Ea nocte castra posui ad quandam paruum turrim in proximi collis vertice constitutam, quæ Dñs suis erat dicata. Die illucescenti (quoniam ipse eis bellum inferebam) tormenta cum ducentis viris in castris reliqui, & tredecim equitibus, et Hispanis centum vna cum quadringentis Indis, quos e provincia Cinpual eduxeram ad eorum damna profectus sum. Antequam hostes sui colligendi copiam haberent, sex pagos igne consumpsi vsque ad centum habitationes pro quolibet continentes, & captis forte trecentisvtriusque sexus personis meos hospites in castra reduxi, quãuis vsque ad ea nobiscum certando insecuti fuerint. Postero autem die summo mane forte centum, & quinquaginta milia hominum castra nostra adorti sunt, & tanta erat hostium multitudo, vt illis loca omnia operirentur, & tam audacter et strenue adoriebatur castra, vt illorum aliqui eadem ingressi fuerint, et in eis cum Hispanis congregiebatur. In eos irruimus, et ita Deo Optimo Maximo opem ferente effecimus, et quatuor horarum spacio castra nostra ita munita reddidimus, vt nobis in eis consistentibus nullo pacto damnum inferre possent, quamuis sæpius in nos irruerint, et sic nos pugnantem in noctem fere detinere, qua appropinquante retrocessere. Secundo die postquam ad turrim castrametatus fueram, ante lucem magno omnium silentio, adeo quod nullus hostium rescuerit cum equitibus, centum peditibus, et Indis amicis meis castris egressus sum et discurrens ad decem colonias igne consumpsi, quarum vna ascēdebat ad ter mille domos, et cum habitatoribus illius colonie tunc nobis pugnandum fuit, quoniam propter eos, nullus nobis erat molestus, cum reliqui abessent: et quia Sanctæ Crucis insignia præcedebant, et pro catholica fide, et pro Celsitudinis vestræ regali seruitio pugnaui, omnipotens tunc vires feliciter subministravit, quod absque nostro incommodo ex eis multos neci dedimus, et ante meridiem maxima hostium multitudine vndiq; affluente adepta iam victoria in castra nos receperamus. Tertia autem luce legati ab eisdem prouintiarum dominis ad nos conuenere, asserentes velle Maiestati vestræ subijci, & mihi esse amici, rogantes insuper, vt illorum commissis erroribus indulgerem, cibariaq; & alia ex plumis, quibus illi vtuntur, & pennis fabrefacta, quæ apud eos maximi aestimantur, nobis attulere, illis responsum benignum reddidi commemorans eos minus belle fecisse, tamen eos in amicos suscipiebam, indulgebamq; omnibus, quæ contra me perpetraverant. Quarto die in castra nostra introiure quinquaginta Indi, & prout elicere potui inter incolas omnes maximæ autoritatis, qui afferendorum cibariorum gratia aduentasse simulabant, circumspiciebantq; curiose nostrorum castrorum ingressum, egressumq; & casulas quasdam quibus inhabitabamus. Illi vero e Cempual me secreto monuerunt, vt animaduertem, quoniam illi erant animo iniquo, & nulla alia de causa in castra nostra peruenerant, nisi exploratum, quibus modis nobis maxime obesse possent, & pro comperto haberem eos nulla de alia causa eo aduentasse. Ego vnum ex ipsis secreto capiendum curavi, & adeo secreto, quod nullus sociorum præsentis, & adhibitis interpretibus illi timorem inieci, vt de his quæ ab eodem peterem vera referret, qui mihi falsus est, quod Sintegal prouintie illius supremus dux, & præfectus maximis hominum copijs post collem contra castra nostra latebat, vt futura nocte nos incautos adoriretur, assererat enim quod iam tribus diebus nobiscum periculum certando fecerat, nil tamen proficere potuerat, & admodum optabat nobiscum noctu congregari, ne equites nostri tormenta & enses commilitonibus suis terrorem inferrent, & ipsos castra nostra exploratum destinauerat, et loca per quæ ad nos facilis esset ingressus, et quo pacto eas casulas comburere possent. Et ilico alium capiendum curavi ex eisdem quinquaginta, et eadem quæ a primo audiueram secundus quoq; narrauit et eisdem verbis, et postquam illi duo erant conformes, alios quinq; et postremo reliquos omnes quinquaginta capiendos commisi, et eisdem manus amputandas curavi, eosq; vt Domino suo significarent, dimisi, q; die noctuq; et quocumq; ad nos proficisceretur, experiretur, quales essemus futuri. Tutiora castra nostra reddidimus, et milites in locis necessarijs collocaui, et hac sententia fuimus, donec nox superueniret, qua secuta hostes iam binis val-

libus

libus, ad quas se secreto peruenturos putabant, vt nos circundarent & propius accederent, vt illud quod animo proposuerant, executioni mandarēt, collem descendere ceperunt. Cum iam ad omnia accinctus & paratus existerem, mihi visum est, si eos castris nostris appropinquare permitterem, aliquid incommodi nobis facillime euenire posset, quoniam nocte non cernentes milites, qui mecum essent, deposito timore in nos irruerent, & etiam, quia nostri milites Hispani plus timoris haberent eos non videndo, & propterea timui, ne modo aliquo casulis nostris igne inijcerēt, quod si euenisset, tanto incommodo nobis fuisset, q; nullus nostrum euadere valuisset, constitui equitibus vt eos deterrerēt, turbaremq; in hostes impetum facere, quod ex sententia successit. Nam quam primum nos contra eos equitibus sine timore aut clamore audacter irruentes audiuerunt, depositis armis per montes sese deiecere, & tanta multitudo se deicientium fuit, vt illis plena essent omnia circumuicina loca, dimiserunt etiam cibaria, quæ secum attulerant, quibus vti volebāt, si nocte ea nos non debellasset, aut penitus eradicasset, & eo pacto tuti remansimus. His confectis aliquot diebus castris nos continuimus, & ea egressi non sumus nisi circum circa, vt quorundam Indorum ingressum tueremur, qui nobis plura leuia maximis clamoribus inferebant, & aliquamdiu fuimus in castris non sine morore. Postea vero vna noctium acceptiscentum peditibus, equitibus omnibus, & Indis mihi amicis post custodiam primæ vigiliæ castris exiui, & postquam aberam per spacium vnus leucæ a nostris castris, quinq; equites cum equabus, quibus insidebant, corruere, quæ nullo pacto ulterius progredi potuerunt, & eos in castra remisi cohortantibus socijs, vt ipse cum eisdem reuerti deberem, quia illud malo omni ascribebant, ego vero animo voluens deum præesse naturæ, iter incceptum profectus sum, & ante quã illucesceret, inuasi duas colonias, in quibus multos interemi, eas tamen igne concremari non sum passus, ne viso incendio me adesse reliquæ colonie, quæ proximæ erant præflagirēt. Et postquam dies aduenerat aliam coloniam adortus sum adeo latam, q; vt ex inuestigatione postea per me diligenter facta cognitum est, in ea erant viginti milia domorum, illi incauti & ad talia imparati, inermes exhibant domibus, & sceminæ pueris mixtæ nudæ passim per vicos cernebantur, quibus damnum inferre ceperam videntes, q; nullo pacto obistere poterāt, aliqui ex primatibus dictæ colonie ad me supplices venerunt, rogantes vt ulterius eisdem damna inferri non paterer, quia volebant Maiestati vestræ subijci, & esse mei amici, & q; optime considerabāt eos sui damni fuisse autores, quoniam verbis meis fidem non adhibuissent. Sed posthac optime cognoscerem, eos præceptis meis obtemperatum iri, & essent fideles, & vere Maiestatis vestræ subditi, & depositis armis ad quatuor milia hominum mihi præsto fuere, & optima ad quendam fontem cibaria nobis attulere, & sic eis pacificis relictis in castra sum reuersus. In castris existentes maximo timore percussos offendendi, suspicantes aliquid mali nobis euenisse, propter dictorum equitum lapsum, q; in castra cum equabus suis redierant, q; audita victoria, quam Dei clementia nobis concesserat, & quod nostræ amicitie fuerant coniunctæ colonie, maximo gaudio repleti sunt. Et sciat Maiestas vestra, quod nullus nostrum erat, qui non maxime sibi timeret, cum tantum in eorum prouinciam penetrasse nos videremus, & in tanta & tali hominum multitudine, & sine aliqua spe subsidij, & adeo vt proprijs auribus audiuerim, & dicebant in suis colloquijs, & publice Petrus Carbonero, quod ego eos illuc deduxeram, vnde nunquam exirent, & plus dum colloquerentur milites in casula quadã, nec me cernerēt, aut si sunt dicere, q; si parè prudens existerem, & eos vnde exire non possent, collocare vellem, illuc subire qui non deberēt, sed ad naues reuerti, & si secum ire vellem, possem, sin minus, me ibi desererent, & pluries, vt huic illorum opinioni acquiescerem institere. Ego eos iubebam bono esse animo, & q; recordarentur se vestræ Maiestatis subditos, & q; nunquam Hispani alibi animis defecerant, & eramus in ea felicitate, vt acquirere possemus Ma. V. maiora regna & imperia, quam in vniuerso terrarum orbe comperiantur, & quod tales nos præstare opteret, quales decet optimos, & Christicolos contra infideles pugnantes, & quod in alio seculo summam felicitatem acq;reremus, & in hoc maiori potiremur honore & gloria, quam aliqua vnquam natio fuerit hactenus consecuta, considerarentq;

Cortesi ad socios oratio.

UNIVERSIDAD DE SALAMANCA

GREDOS.USALES

Deum Opt. Max. cui nil impossibile nobis adesse, quod luce clarius considerare poterant ex victorijs, quas eius auxilio obtinuerat, quibus tot hostium perire, & ex nostris nullus penitus. Dixi præterea multa in hanc sententiam, & certe regali Maiestatis vestrae favore animis maxime resipiscere cœperunt, eosdem in meam sententiam traxi, mihiq; obediens reddidi, & ad finem inceptis nostris imponendum paratos disposui. Postera vero die hora decima ad me profectus est Sicutengal totius illius prouinciæ dux, et pfectus, cum quinquaginta ex primatibus eorum & Magiscacin, quæ primaria dignitas est totius illius prouinciæ, & aliorum plurimorum principum & dominorum in ea nomine deprecati sunt, ut eos in celsitudinis vestrae regale seruitium reciperem, & meam amicitiam, suisq; præteritis erroribus parcerem, quoniam illi nullam nostri notitiam, aut consuetudinem prius habuerant, nec quæ essemus cognouerant, modis tamen omnibus tam die quam noctu periculum fecerant ne alicui subicerentur, nullo enim unquam tempore dicta prouincia alicui inseruiuerat, nec alium externum habuerat, aut habebat in dominum, sed ab hominum memoria semper liberi vixerant, & semper se defenderant ab illo potèti domino Muteezuma & illius patre & auo, & quamuis illa prouincia tota esset illi subiecta, eosdem tamen subiectos nunquam facere poterat, quamuis vndiq; circumdarentur, & nullum a patria exitum obtinerent, & nullum salis usum habebat, quia in sua prouincia non conficiebatur, nec permittebant extra prouinciam eos emptum proficisci, nec utebantur vestibibus bombicinis, eo namq; loci non nascitur ob intèsa frigora & alijs plurimis rebus ad usum humanum necessarijs carebant, quia vndiq; clauderentur, quæ omnia placide & ex animo patiebantur, ne alicui subicerentur, & idem mecum agere omnibus viribus fuerant experti, & aperte videbant, quod omnia quæ experti erant, nec illorum vires eisdem prodesse potuerant, & malebant vestrae Maiestati subijci, quam crudeliter trucidari, & domos suas destrui, vastariq; & coniuges liberosq; abduci. Ego respondi, quod ipsi cognoscere poterant, ipsosmet eorum damnis fomenta præstitisse, & ad eorum prouinciam veluti amicam, propitiam, & fauorabilem venire cogitabam. Quemadmodum illi e Cempoal multoties retulere eos esse, & esse desiderare, & propterea præmiseram nuncios meos, ut eos de meo aduentu certiores facerent, & amicum meum animam in eos demonstrarent, quemadmodum ex illis e Cempoal gratum esse perceperam, me sine aliqua responsione, & sine metu procedentem fuissent aggressi, & duos ex equis interemissent, & alios vulnerassent, & postquam mecum pugnaverant legatos suos ad me destinauerat, gesta illa omnia illis incens non sui voluntate, aut consilio processisse asseuerantes, & quod communitates quædam illis inconsultis motæ fuerant, & illi eas iam redarguerant, & meam amicitiam desiderabant, & ipse crediderat ea ex vero animo profecta, responderam pro eis proposita mihi cordi esse, & libere sequenti die tanquam ad amicos hospitatum veni apud eosdem & qualiter tota sequenti die me in itinere quoq; oppugnaverant, donec nox superuenisset, aliaq; omnia pro eosdem contra me gesta & perpetrata, recensebam. Quæ ne Maiestatis vestrae sacras aures obtundam, præmitto, et conclusiue, illi remansere subditi Maiestatis vestrae, et se et bona eorum eidem Maiestati vestrae obtulere: et tales hæcenus inueni, et in futurum me inuenturum spero, prout in progressu latius Maiestatis vestrae patebit. Ea turri et castris eiusdem me continui diebus sex, cum adhuc illis non considerem, nec recedere volui, quamuis pluries ipsi enixis precibus efflagitassent, ut accederem ad quandam magnam ciuitatem ubi vniuersi illius prouinciæ procures et domini residebant, donec omnes illi domini ad castra me rogatum venerint, ut ciuitatem ingrederer, et melius necessaria in ciuitate, quam in castris suppeditarent. Et moleste ferre dicebant postquam eorum etiam amicus tam malum fuisset sortitus hospitium. Ideo eorum precibus victus, ciuitatem sum ingressus, quæ leucis sex aberat a dictis castris, & turri, quibus confederam, quæ ciuitas est adeo ampla, & admirabilis, quod quamuis plurima, quæ recensere possem prætermittam, tamen illud adhuc incredibile videatur, quoniam eam arbitror esse ambitu latioris GRANATENSIS ciuitatis munitionemq; et tam conspicuis, et forte opulentioribus ædificijs, et maiori populo, quam erat GRANATA, eo tempore, quo a nostris e maurorum faucibus erepta est, et multo abundantior rebus patrijs, ut pane, auibus, piscibus,

Tascaltecal.

piscibus, tam ex fluminibus quam lacubus, & his quæ in venationibus capiuntur, rebusq; alijs, quibus pro ipsorum victu fruuntur optimis. Hac in ciuitate est forum, in quo quoti die certantur ultra triginta milia hominum ementium & vendentium, vitra alia plurima parua fora, quæ in ciuitate reperiuntur. Hoc in foro habentur omnia indumentorum genera venalia, quibus illi vti consueuerunt, sunt ibi loca disposita ad vendendum aurum, argentum, lapillos, aliaq; genera emblematum, & plumarum tam bene comptarum, ut in nullis foris aut plateis vniuersi terrarum orbis ornatiores comperiri possent, sunt ibi venationes adeo aptæ, ut nullis optimis ex Hispanijs cedere debeant, venduntur holera & herbe medicinales, ligna, carbonesq; in bona quantitate, habentur balnea, & deniq; inter eos viget aspectus cuiuslibet boni ordinis & regulæ, & est natio multæ rationis, & talis, quod melior sibi in Africa non esset comparanda. Ista prouincia habet valles, planiciem, ornatas, laboratas & seminatas, adeo quod nil a cultura vacat, & ut colligere potui gens ista sequitur Venetorum, Ianuensium, Pisianorumq; regimen. Quoniam nullum habent dominum, plurimi sunt domini, omnes in eadem ciuitate moram trahentes. Incolæ patriæ sunt coloni, & istis dominis subiacent, & quilibet proprias habet ciuitates, sed vnus plus alio & pro negocijs emergentibus, & bellis in vnum conueniunt omnes, & suis rebus consulunt & constituunt. Arbitramur eosdem ordinem aliquem in administranda iusticia, & ut mali castigentur obtinere, quoniam quidam ex suis incolis, vni ex nostris subtraxerat aliquid auri, illud nunciaui eorum Magiscacin, qui est maior inter eos, illi diligentiam omnem adhibuerunt, & eundem insequendum curarunt, vsq; ad quandam ciuitatem quæ adiacet prouinciæ illi, Churultecal nominatam, illumq; reduxere, & ad manus meas redigere vna cum auro, & dixerunt, ut illum punirem, ego gratias egi, quod eam adhibuissent diligentiam, & respondi, quod postquam illi erant in sua prouincia illum corripserunt secundum eorum morem, nolebamq; me ingerere ad puniendos suos existens in sua prouincia. Illum recepere, & præcone præuio, qui delictum eius alta voce recensebat, præfatum magnum forum cogebatur circumire, et eo pacto illum sistere iussere ad molem quandam ad instar theatri, quæ stabat in medio dicti fori. Præco vero dictam molem ascendens, reiterato illius delictum, et crimen alta voce recensebat, et illius caput ligno in modum mallei in summitate rotunde fabrefacto, percussere, donec animam omnibus videntibus redderet. Vidimus præterea plurimos carcere tentos, quos aiebant ob furta, et alia pro eis commissa crimina detineri. In hac prouincia secundum computationem, quam diligenter fieri curauim, sunt centum et quinquaginta milia domorum, vna cum alia parua prouincia eidem adherenti Gualincango nuncupata, quæ eiusdem legibus et consuetudine viuunt, sine domino. Qui et non minus subditi sunt regali Maiestatis vestrae coronæ, quam illi e prouincia Tascaltecal.

¶ Cum essem serenissime & potentissime domine in castris bella gerens cum incolis istius patriæ e Tascaltecal, quatuor ex potentioribus subditis Domini Muteezuma ad me profecti sunt cum ducentis eius familiaribus, & dixerunt ea de causa aduentasse ut mihi nunciarent, qualiter eorum dominus Maiestati vestrae subijci desiderabat, & mecum inire amicitiam, & quid sibi constituere pro annuo censu Maiestati vestrae persoluen-do desiderabam, tam in auro, argento, vestimentis sericis, et bombicinis, quam alijs rebus, quibus prouincia abundaret, quæ omnia impartiretur, dum modo eius prouinciæ am non ingrederer, et illud tantummodo desiderabat, quoniam sua prouincia erat sterilis, et comitatibus non affluebat, et moleste ferret, si aliquid incommodi aut penuriæ sustinerem vna cum commilitonibus meis. Et eisdem ad me dedit ad mille pondera auri et totidem vestes ex bombice quibus illi maxime vti solent. Hi mecum degere pro maiori parte illius belli, et perbelle videre potuerunt, quantum Hispani valeant, et interfuerunt, dum pacem et foedus cum illis dominis e Tascaltecal iniuimus, et ad quod domini et vniuersi incolæ sese obtulerant vestrae Maiestatis seruitia. Et, prout videbatur, eis huiusmodi maxime displicebant, quia varijs modis me secum abducere tentarunt, asserentes promissa et oblationes, quas illi domini et incolæ fecerant, non fore ex animo, nec sincere amicitiam contractisse, et illud, ut libere ipsi confiderem, ostendebant ut postea tuto mihi incauto insidiarentur. In-

Nuncius Muteezuma ad Cortesium.

Paroemia. tur. Incolæ vero Tascaltecal pluries me admonuerāt, ne subditis domini Muteezuma aliquo pacto confiderem, quoniam erant vere proditores, & omnia fraudulenter agebant, & dominus illorum fraudibus vniuersam illam prouinciam ditioni suæ subegerat, & me admonere voluerāt sicut facere tenentur veri amici, & qui diu cognouerunt Muteezuma. Visa dissensione, & simultatibus ambarum partium inde non parum voluptatis sum consecutus, quoniam multum ad rem meam ea pertinere cognoscebam, & facillime haberem aditum ad illos subigendos, iuxta id commune adagium: Ex monte procedit, quod montem comburit. Etiam mente reuoluebam illud sacri Euangelici verbi dictum: Omne regnum in se diuisum desolabitur, modo tamen hos, modo illos secreto alloquebar, & gratias vnicuique agebam de illorum optimo, animo, consilio, & admonitione, & plus me amare præsentem, & quos alloquebar profitebar, quam alios qui aberant & de quibus maledicebāt. Fuimus in hac celebri ciuitate dies viginti, & nunciij Muteezuma, quos apud me fuisse superius retuli, me hortati sunt, quod proficisci deberē ad ciuitatē Churultecal, quæ aberat per leucas sex, & ciues & incolæ illius erant maxima amicitia coniuncti domino eorum Muteezuma, & ibi ipsius animū facilius comprehendere possem, vtrum desideraret, proficisceretur ad suam prouinciam, & quod aliquis ipsorum ex ea ciuitate posset ire allocutum eorum dominum, significatum ea, quæ ego iniunxissem, & reuertī cum responso, & comptum habebant alios nuncios me in ea p̄stolari, vt colloqueremur. Eis responsum dedi, mihi placere illuc proficisci, & quadam die, quā eisdem indixi recederemus. Postquam vero domini e Tascaltecal rescuere ea, quæ cum p̄dictis nuncijs egeram, & constitueram discedere ad illam ciuitatem, me mœstitia pleni conuenere rogantes, nullo pacto illuc proficisci deberem, quoniam iam mihi insidias p̄parauerant, vt me vna cum commilitonibus neci darent, & ad hoc negotium ipse Muteezuma, ex prouincia dictæ ciuitati contermina, destinauerat ad quinquaginta milia hominum, & constitierant p̄ duas leucas a p̄fata ciuitate, & ipsi obsidebant iter consuetum qua proficisci deberem & nouum construxerāt, altis fossis refertum, in quibus præcutæ fudes fixæ solo contegebantur, vt equi in eas p̄cipitarentur, & eo modo confoderentur, & ex industria multos vicos obstruxerant, & in sup̄mis & subdialibus domorum pauimentis lapides vndique congefferant, vt nos ciuitatem ingressos capere possent, & deinde de nobis ad libitum disponere. Et ad detegendam veritatem eo vterer argumento, quod nunquam domini illius ciuitatis me visum aut allocutum venerant, cum iam diu venissent illi de Gnafancigo, qui plus aberant quā ipsi: & mitterem eos euocatum, & viderem an venirent. Illis gratias ingentes egi, & ab eis peti mihi aliquos concederent, qui eisdem meo nomine rogatos haberent, vt ad me proficiscerentur, habebam enim quædam, quæ cum illis communicare desiderabam commodū Maiestatis vestræ concernentia, eisdem nuncijs causam mei aduentus explanavi, vt eam illis enarrarent. Qui nunciij eo sunt profecti, & mandata mea exposuere dominis illius ciuitatis, & secum aduenerunt tres personæ, haud magnæ existimationis, & retulere, nomine dominorum illius ciuitatis aduentasse, & eos non potuisse ad me proficisci assererent, quia aduersa detinebantur valetudine: illisque intentionem meam ad illos perferendam exponerem. Illi autem ex Tascaltecal mihi significarunt, eos esse inter ciues nullius autoritatis, & prædicti ciues me irridere videbantur, & eis fidem non adhiberem, nisi domini ciuitatis ad me personaliter proficiscerentur. Eisdem nuncios audiui & respondi, quod tam alti & potentis principis (qualis est Maiestas vestra) legatio humilibus personis exponi non debebat, & nedum ipsi nunciij, sed & ipsorum domini vix erant tantæ dignitatis, quibus dicta legatio a me explicari deberet, & propterea iubebam, quod trium dierum spacio coram me comparerēt vestræ Maiestati obedientiam præstituri, & in subditos se subiecturi, præuia protestatione, quod si eis assignato termino non comparerent, castra mea in eos mouerem, tanquam contra Maiestatis vestræ rebelles, & subijci recusantes ditioni Maiestatis vestræ, & ad hanc causam nisi mandatum manu propria, & notarij subscriptum, cum lata commissione vestræ Maiestatis, in eodem causam mei aduentus commemorando, & quod istæ prouinciæ, & multæ aliæ erant vestræ Maiestati subiectæ, & illi qui libenti animo vellent subijci vestræ Maiestati,

iestati bene a me haberentur, & eos maximis eram profecuturus honoribus & fauore, & econtra rebelles. Sequenti vero die venerunt ad me fere omnes domini dictæ ciuitatis se excusantes, quod prius non venerant, hoc euenisse inde affirmabant, quia illi ex prouincia in qua morabar, erant eorum hostes, & non ausierant eo accedere, quia se fore tutos non arbitrabantur, & quod aliquid mihi detulissent contra eos, animo arbitrabantur, sed illis fidem adhibere non deberem, tanquam ab hostibus eorum nominis prolata, & quod non ita erat, & si secum ad eorum ciuitatem accederem, ibi cognoscerem prolata per eorum hostes esse falsa & vera esse quæ ipsi proponebant. Et exinde Maiestati vestræ se subijciebant & permansuri erant, & quod parerēt, & omnia quæ Maiestatis Vestræ nomine imposuissim, parati erāt contribuere, & omnia hæc notarius, interpretibus adhibitis scriptis demandauit, & tunc cum eisdem proficisci constitui, partim ne animo defecisse viderer, partim quoniam ibi sperabam posse omnia felicius quæ mihi incumbebant, componere cum Muteezuma, quoniam illa ciuitas est contermina illi prouinciæ (vt relatum est) subiecti enim Muteezuma illuc tuto proficiscerentur, & econtra cum in eorum itinere nullum obftet impedimentum, quare cognita domini e Tascaltecal maxime indoluere, & multoties me multum errare affirmarunt, & postquam iam se Maiestati Vestræ dediderant, & meam amicitiam iniuerant mecum ire volebant, & omnibus in rebus quæ euenirent opem ferre, & non obstante quod multum reluctatus fuerim, & precibus ab eis contenderim ne venirent, quoniam necessitas non impendebat, tamen ad centum milia hominum ad pugnam aptorum me subsecuta sunt, & me comitata sunt per leucas duas a ciuitate, & ab eo loco maximo rogatu meo, præter sex milia hominum omnes recessere, & ea nocte castra posui ad quendam fluuium, qui duabus leucis aberat ab ipsa ciuitate, p̄tim vt expedirem dictos homines e Tascaltecal qui mecum venerant, ne aliquid scandali tanta multitudo ciuitati inferret, partim quia nox appropinquabat, & ea hora nolui ciuitatem ingredi. Postero die omnes ciues mihi obuiam venere, tubis & tympanis vt me exciperent cum multis alijs personis, quæ apud eos religiosæ habentur, vestibibus suis solitis indutis canendo & psallendo, vt facere solent in suis Meschitis, quas pro Ecclesiis tenent, & ea solennitate vsque ad ingressum ciuitatis nos perduxere, & in optima domo collocarunt, in qua ego cum vniuersis meis socijs fui commode hospitatus, & ad vota nobis cibaria attulere, leuia tamen. Et dum iter faceremus ad ciuitatem, multa eorum signorum quæ nobis aperuerant incolæ ex Tascaltecal, offendimus, quoniam iter solitum obstrusum inuenimus, & aliud nouiter fabricatum & scrobes altas aliquas in quas homines decidebāt, et vias aliquas in ciuitate obstrusas, & lapides congestos in pauimentis subdialibus, & ista nos vegetiores et vigilantiores reddidere. Ibi inueni nuncios aliquos a Muteezuma missos, vt nuncios illius qui apud me erant alloquerentur, nil tamen ad me se in commissis habere dixerunt, sed tantum venisse, vt ab illis nuncijs intelligerent quid mecum egissent aut constituissent, vt ea domino suo possent nunciare, et sic me allocuti discessere. Et vnus ex primatibus nuncijs Muteezuma qui mecum erat, cum his profectus est. Et his tribus diebus quibus ibi moram traxi, mihi minimum alimentorum contribuerūt, et indies peius, et raro me visum, et allocutum veniebant Domini et primates ciuitatis. Et dum ex hoc aliquid timoris haberemus, interpreti meo quotidiano (quæ est fœmina ex illis Indis, quam accepi in Putuncham, qui est fluuius Grizalue, de qua etiam in prima relatione Maiestati Vestræ transmissa mentionem feci) incola quædam ex Tascaltecal aperuit, non longe maximam multitudinem hominum subiectorum Muteezuma in vnum conuenisse. Et quod omnes habitatores ciuitatis eduxerāt vxores, filios, et bona, cupiebātque nos aggredi, omnes interimere, et si secūvellet abire illam sospitem conseruaret, quæ omnia retulit illi Hieronymo Agillari, quem habui in Iucatan, et de quo alias Maiestati Vestræ mentionem feci, qui postea hæc mihi exposuit, et illico incolam quendam illac prætereuntem capiendum curavi, et ab illo secreto in loco

B collocato

collocato diligenter percunctatus sum, & ea mihi aperuit quæ scemina ex Churultecal interpreti meo retulerat, & propterea ex præmissis & etiam præcedentibus indicijs quæ prius videramus in itinere, constitui melius esse illos præuenire, quam præueniri, & dominos omnes illius ciuitatis alloquedi gratia conuenire curavi, quos posteaquam conuenere in magna quadam aula collocaui, & interim iussi milites esse in armis, & ad omnia paratos, quo ilico in eam multitudinem Indorum, qui habitationi meæ inerant & proximiori loco irruerent. Et sic euenit, quoniam postquam conuenierant domini in ea aula, eos vinc̄tos ibidem reliqui, equum ascendi, & emissis pixidibus sono taliter egimus, quod duarum horarum spacio ad tria milia hominum neci dedimus. Et ultra Maiestatis Vestrae cognoscat, qualiter contra nos se accinxerant. Antequam exire hospitio, omnes fere vicos obstruxerant, & omnes erant ordinati: & tamen quoniam illos incautos aggressi fuimus, facile fuit eos dissipare, maxime, deficientibus eorum ducibus, quos in aula in vincula coniectos detinebam. Ignem quibusdam turribus & munitis domibus, in quibus se tuebantur iniici madaui, & decertando ciuitatem totam peragraui: in hospitio tamen optimo relicto præsidio. Et eo pacto quinq; horarum spacio populum omnem e ciuitate migrare coegit opem ferentibus quater mille viris ex Tascaltecal, & quadringentis e Cempoal. Post meum reditum ad hospitium eos dominos ciuitatis, quos in vinculis detinebam, allocutus sum, & ab illis quærebat, cur me ea prodicione interimere curassent: responderunt causam ab eis non prouenisse, sed ab incolis e Culua subditis domini Muteezuma, qui eos ad tale facinus suasionibus suis impulerant, & dominus Muteezuma per leucam cum dimidia collocauerat ab ea ciuitate (vt ipsi cogitare poterant) ad quinquaginta milia armatorum, vt illud exequretur: sed tamen eos iam cognoscere se fore deceptos, & me rogabant vnum, aut duos ex illis solutos dimitterem, quoniam illi pollicebantur reducere populum quem eieceram, & sceminas, liberos, & bona quæ eduxerant, & vt illis parcerem supplices rogabant, promittentes, quod in posterum a nullis se decipi permitterent, & volebant esse veri & fideles Maiestatis Vestrae subditi. Et postquam fui eorum errores & crimina maxime detestatus, & reprehendi, duos ex eis dimisi. Sequenti vero die ciuitas adeo habitata videbatur, & foemina, & pueris referta, & pacificus populus, non aliter, quam si nil euenisset: soluique omnes reliquos ciuitatis dominos, quoniam sunt polliciti se Maiestati Vestrae perpetuo inferuituros. Et eo viginti dierum spacio, quibus ibi moram traximus, fuit ciuitas tam pacifica, & videbatur non aliter, quam si nullus fuisset interemptus, aut defuisset: & fora, & commertia sua habebant, & exercebant per ciuitatem, quemadmodum prius facere consueuerant, effectique, quod incolæ e Churultecal & Tascaltecal foedere, & amicitia iungerentur, & amici ex inimicis efficerentur, quos a paucis annis muneribus sibi conciliauerat Muteezuma, & hostes reddiderat incolis e Tascaltecal. Ciuitas hæc Churultecal sita est loco plano, & intra moenia habet viginti milia domorum, & totidem in suburbij, sunt soli domini, & habent confinia separata, nec alicui parent, nec aliquem cognoscunt in dominum, aut superiorem, & habent regimen simile incolis e Tascaltecal, gens ista melioribus vititur ornamentis, quam e Tascaltecal. Omnes post hanc cladem sunt, & fuerunt fideles subiecti Regali Maiestati Vestrae, & spero eos in futurum permanuros. Ista regio est foecundissima, quoniam latam habet prouintiam & confinia, & loca pro maiori parte irrigua, & ciuitas hæc ab extra est visu pulcherrima quia est plena, & turribus maxime referta, & Maiestati Vestrae vera refero, quod ex alta turri cuiusdam Meschitæ prospectans, recensui ad quadringentas turritas Meschitas in dicta ciuitate. Et ex omnibus prouintijs, quas hæcenus in his regionibus videram, hæc aptior est ad Hispanorum habitationem, quia in ea habentur pasua, & aquæ habiles ad alendas pecudes, quæ alia loca, quæ hæcenus peragrauimus, non habent, quoniam cæteris in prouintijs tanta est hominum copia, quod nulla sit prouintiarum portio, etiam minima, quæ cultura vacet, & tamen multis in locis panis defectum patiuntur, sunt

Churultecal descri.

sunt etiam pauperes multi, & mendicant ad domos & templa, quemadmodum fieri solet in Hispanijs, & alibi.

Allocutus sum illos nuncios Muteezuma circa prodicionem, quam mihi parauerant domini e Churultecal, & qualiter prædicti domini asseriebant euenisse, & primordia habuisse a persuasione Muteezuma, & quod hæc proditio non videbatur mihi digna tanto viro, qualis ipsorum dominus erat: & hinc mittebat honoratos nuncios suam mihi ingerens amicitiam, illinc vero quærebat mihi proditorie insidiariviribus alienis, vt se a crimine protegere posset, & excusare, si res ad vota non succederet, & posteaquam ipse promissam fidem fregerat, nec pollicitis steterat, nec in ore illius veritas comperiebatur, ego quoque sententiam mutaueram, & si prius ad eius prouintiam ipsius videndi & alloquendi tantum gratia, & vt secum amicitia & consuetudine iungerer, nunc eam, vt hostis ingredi properarem, eius prouintia damna omnia, & incommoda, quæ hostis asserere potest, inferre desiderans, quo ego maxime dolebam cupiebam enim libentius eum amicum habere, & illum omnibus in rebus, quas in his partibus gesturus eram, consulere, & datum mihi ab illo consilium exequi. Illi vero respondit mecum diu fuisse, nec ad aures suas prouenisse talem prodicionem, & nullo pacto adduci poterant, ea quæ facta fuerant, fuisse sententia & consilio domini Muteezuma commissa, & a me exposcebant, vt antequam constituerem eius amicitia renuntiare, & bellum contra eum suscipere, prout asseriebam, optime prius omnia cognoscere, & ad veritatem eruendam cuncta experirer, & vnum ex eis dimitterem, quod proficisceretur ad dominum suum alloquendum, & propediem reuerteretur. Sunt ab ista ciuitate ad locum ubi Muteezuma residebat, viginti leucæ. Respondi mihi placere & aliquot ex eis dimisi, & ipsi vna cum alio qui prius discesserat, post dies sex reuersi sunt, mihique attulere dono decem puro auro paropsides, & mille & quingentas vestes, & comeatum gallinarum, & Panicacap (quod genus est potus, quo vtuntur) & retulerunt dominum suum Muteezuma moleste tulisse paratas mihi insidias per illos e Churultecal, & me certo persuasum, quod ille huic negotio præstitisset consilium & fauorem, quia ipse mihi fidem astringebat, ita non procedere, & gentem illam esse suam, quæ ubi supra constiterat, motu tamen proprio non eius mandato conuenisse, suasionem illorum e Churultecal, quia erant ex duabus prouintijs, quarum altera vocatur Accancigo, altera vero Yzuchan, quæ sunt conterminæ regioni Tascaltecal, & propter propinquitatem quoddam foedus inter se iniuerant, vt alter alteri opem ferat, & ea de causa conuenierant, non autem eius mandato, & in futurum viderem ipsius operibus, si illa quæ ei nuncianda miseram, forent vera vel non. Et denuo me enixe rogabat, vt ad suam prouintiam proficisci non deberem, quia erat sterilis, & multa pati possem & ubicunque permanerem, mitterem illuc quæsitum quæ vellem, ea enim perficeret & adimpleret. Respondi iter meum ad illius prouintiam non posse euitari, quoniam de ipso Muteezuma & illius prouintia tenebar Maiestati Vestrae sigillatim omnia referre. Et me credere ea quæ retulerant nuncijs, simulabam, & propterea quia aliter fieri non poterat, nisi vt illum inuiserem, quod moleste non ferret, & si aliud animo volueret male sibi euenire posset, & ægre ferrem illatum sibi damnum & incommodum. Ille vero postquam cognouit me constituisse ire illum visum, respondit, quod felix illuc progrederer, meque expectaret in illa ciuitate, in qua impensiarum se continebat, & ad me destinavit multos e suis, vt me illuc comitarentur, quia iam ingressus erant eius prouintiam, cupiebant me deducere per ea loca & itinera, in quibus insidias mihi parasse putauit, vt nos male mulctarent per ea quæ postea euenere quoniam Hispani multi, quos ad varia negotia per eam prouintiam destinaueram, videre plures pontes & angusta itinera, per quæ si fuisset progressi, facillime executioni intentionem suam mittere potuissent. Sed deus Optimus Maximus qui Maiestatem Vestram a teneris annis tutatus est, prospectans nos Regali Maiestatis Vestrae seruitio intentos, aliud iter demonstraui, & quamuis esset asperius, tamen non

B n erat

erat tot periculis subiectum, ut illud, quo nos deducere nitebantur, quod nobis hoc pacto monstratum est. Ab ista ciuitate Churultecal sunt gemini excelsi montes, & frigiditatis maximæ, & in fine mensis Augusti habetur in illis tantum niuium, ut in eorum vertice non sit aliud cernere præter niues; & ab eorum altero q̄ excelsior habetur, multoties tam die quam nocte egreditur ingens fumeus globus ad instar magnæ domus, & supra illius verticem tollitur vsq̄ ad nubes tam recto tramite & velociter, ut sagitta globum illum velocitate non æquaret, & quamuis maximi. et vehementes in illorum montium cacuminibus vagentur venti, tamen globum illum fumum dissipare aut obliquare non possunt. Sed quia semper optaui de omnibus his in locis existentibus vera sigillatim Maieitati vestræ referre, quoniam illud prospiciens visus sum videre miraculum, ut secretum perscrutarer, decem ex commilitonibus meis Hispanis, & eos quos arbitrabar perscrutationi huiusmodi idoneos fore, cum aliquibus incolis eius prouinciæ illuc perscrutatam ire iussi, & illis seriose iniunxi, ut modis omnibus dictum montem ascenderent & secretum illius fumi, & vnde & qualiter exiret perscrutarentur, & quantum eis possibile fuit, ut dictum montem ascenderent, laborarunt, nunquam tamen illum scandere valuerunt, obstantibus crebris cinerum turbinibus quæ a dicto monte egrediuntur, magnis niuibus, & intenso frigore quod in illis montibus vagabatur; appropinquauerunt tamen cacumini, & adeo q̄ cum essent ibi, inceptit exire ille fumeus globus tanto cum impetu & strepitu, ut mons videretur corruere, & infecto negotio reuersi sunt, portâtes multum niuis & glaciæ, videbatur enim eis rem nouam in his partibus tam calidis constitutos nos esse visuros, secundum sententiâ nauclerorum, quoniam affirmant istam prouinciâ sitam in vigesimo gradu, qui est in parallelo insulæ Hispanæ, vbi assidue versantur maximi calores; & dum irent quæsitum hoc secretum, offenderunt quoddam iter, & ab incolis quos secum miseram percunctati sunt, quorsum illud iter tenderet, ipsi retulere illac iri ad Culua, & illud esse optimum iter ad Culua, & non illud, per quod nos illi de Culua deducere volebāt, & Hispani progressi sunt per illud ad fines montium vsq̄, iter enim est in medio dictorum montium: tandem patere cepit planities e Culua, & magna ciuitas Temixtitan, & lacus qui continetur in ea prouincia, quos inferius celsitudini Vestræ referam, & Hispani illi quos miseram ad perscrutandum secretum, cum socijs reuersi sunt exultantes inuento bono itinere, & cum ab illis & ab incolis prouinciæ factus fuisset certior de nouo bono adinuento itinere, nuncios ipsius Muteezuma sum allocutus, eos monendo, q̄ deducerēt me ad eam prouinciâ per adinuentum iter, & non per illud quo ipsi constituerant: Responderunt, q̄ erat magis planum & breuius, & cur me per illud non deducerent, dixere causam hanc subesse, quia debeamus transire per prouinciâ Guafacingo, cuius incolæ erant hostes Domino suo Muteezuma, & in ea non poteramus inuenire commeatum & necessaria, prout per loca domini sui, sed postquam constitueram ire illac, ipsi commeatum aliunde afferri curarent, & maxima anxietate transiuimus timentes, ne illi in sua malitia vellent perseverare, nobisq̄ denuo insidiari, & quia iam omnibus innotuerat q̄ illuc progredi volebam, non videbatur ad rem pertinere retrocedere, ne illud timori & pusillanimitati ascriberetur. Et ea die, qua a Churultecal discessimus, emensi quatuor leucas, deuenimus ad pagos quosdam sub ditione ciuitatis Guafacingo, ibi ab incolis bene visus, meq̄ donarunt quibusdam seruis, vestibus, & paruis frustulis auri, quæ omnia parui erant momenti, quoniam in prouincia sua talia non habentur, qui sunt factionis illorum e Tascaltecal, & circumdantur vndique prouincijs Domini Muteezuma, & adeo, q̄ nullum est illis commercium, nisi cum incolis propriæ patriæ, & ideo misere degunt. Sequenti die ascendi faucem inter duos montes sitam, de quibus Maieitati Vestræ retuli, & in ipsius descensu postquam oculis nostris patebat prouincia domini Muteezuma, venimus per quandam illius prouinciâ, quæ appellatur Chalco, per duas leucas antequam perueniremus ad loca habitata, inue-

ta, inuenimus optimum hospitium nouiter extructum ex tignis & palea, in eo me cum socijs omnibus commode collocaui cum omnibus Indis, quos mecum eduxeram ad quatuor milia hominū ex istis prouincijs, videlicet ex Tascaltecal, Guafacingo, Churultecal, & Cempoal, nobis necessaria victui concessere, & habuimus in omnibus habitationibus ignes multis iniectis lignis, quæ frigora & algores maximi vigeant, duobus enim altissimis montibus circumdabamur, quibus maxima niuium multitudo inerat. Eo quidam Muteezuma nomine ad me profecti sunt, qui videbantur proceres, & inter eos aiebant venisse fratrem ipsius Muteezuma, & quater mihi attulere mille auri pondera sui domini Muteezuma nomine, & me rogatum volebant, ad illius ciuitatem vltius proficiscendi animum exuerem, quia illius prouincia annonæ caritate premebatur, & iter erat ad illam difficile. tota enim erat aquis circumuallata & ad eam non nisi canois inuehi poteram (est autem canoa lembus vniligneus concavus, quibus ad aquas transferendas vtuntur, illas incolæ Accaler nominant) aliq̄ multa difficulta esse in itinere commentabantur, & illi significarem quid ab eo postularē. Quoniam lubens omnia mihi vbicunq̄ locorum existerem ab eodem petita proculdubio in signam tributi mittenda curaret, & vsq̄ ad mare & quocunq̄ animo meo libuisset. Ipsos blande & amice excepi, eosq̄ aliquibus quæ ex Hispanijs attuleram donauit, quæ maximo in precio apud eos habebantur, apud illum præsertim quem fratrem Muteezuma esse aiebant, & nomine domini sui expositæ legationi in hæc verba respondi. Ego, si in manu & potestate mea esset ab hac prouincia recessus, libentiori animo quam ipse desiderat, ab his regionibus ut magnanimo Domino Vestro morem gererem, recederem, sed sacræ Catholicæ Maiestatis domini & regis mei præcepta & mandata id me exequi non permittunt. Illius iussu hanc regionem petij, & inter alia quæ a Catholica Maiestate magnoq̄ Impatore mihi in commissis data sunt, illud fuit imprimis, ut de magnanimo domino vestro Muteezuma, & illius tam celebri ciuitate Maiestatem suam certiore facerem, cuius celebritas diu ad eius sacras aures peruenit, illudq̄ vos oratos velim, ut meo nomine domino vestro nuncietis, meum illuc iter æquo gratoq̄ animo ferat, quandoquidem aduentus iste meus domino vestro, aut illius prouinciæ damnum aliquod, aut incommodum afferre non potest, sed plurimum vtilitatis honoris, & incrementi. Et postquam dominum vestrum allocutus fuero, si mea consuetudine vti noluerit, ilico pedem referam, satis enim mihi est illum alloqui, ut inter nos quibus modis sacratissimi mei potētissimiq̄ regis negocia in his partibus gubernari queant, constituamus, quæ non possent per interpositas personas quamuis idoneas, & quibus maxima fides sit adhibenda, constitui. Et hoc habito responso recessere. In hoc hospitio, de quo superius mentionem habui, cogitarant (prout ex inditijs & præparationibus conijcere potui) ea nocte nobis obesse, & aliquod damnum inferre, hoc percepto remedium adinueni. Propterea postquam cognouerant, me mutasse sententiam, secreto iussere illos viros, qui in montibus erant absconditi, proficisci ad hospitium prædictum, & conspecti a meis vigilibus, & excubijs discessere. Postero die inde profectus perueni ad coloniam quandam, quæ Amaqueruca appellant, quæ subiacet prouinciæ Chalco, quæ habet in colonia principali, et villis per duas leucas circūcirca plus quam tria milia habitationum, & in hac colonia fuimus optime hospitati in pulchra domo ipsius Domini. Multi, qui ex primatibus videbantur, me visum & salutatum venere, asserentes eorum Dominum eos ad me destinasse, ut me ibi expectarent, & de omnibus quibus indigerem, mihi & meis prouidere curarent. Huius prouinciæ dominus mihi largitus est mille pondera auri, & quadraginta seruos, & duos dies fuimus ibi, commode & vberime nobis omnia quibus indigebamus, suppeditauerunt. Postero die cum ad me venissent quidam principales, significarunt, quod Dominus Muteezuma me expectabat, discessi & ea nocte fuimus in quadam parua colonia abinde per leucas quatuor, quæ adhæret maximo lacui, & ferme illius media pars in aquas protenditur, a continente vero

habet asperissimum montem cum rupibus & lapidibus ingentibus, & ibi modis omnibus conabantur nobis obesse, aliter autem quam quærebant, euenit: constituerat enim nos noctu incautos offendere, & cum tam diligens, & vigilantissimus diu noctuq; essem, cogitationes eorum irritas feci: & ea nocte vigiles ubiq; collocaui, & tales, quod tam ab exploratoribus illis, qui aqua canois uehebantur, quam ab eis, qui monte descendebant conspici & videri potuit, an eorum opinionem exequi potuissent: mane inuenti sunt ad viginti exploratores illorum a nostris interfecti, adeo ut pauci ad dominos qui eos miserunt, reuersi sint. Et cum nos semper ad quæcunq; paratos & promptos cernerent, constituerunt mutare sententiam, & nos tanquam amicos deducere. Sequenti die summo mane cum discedere constituissim, præsto fuisse duodecim viri ex primatibus, ut postea percepi, inter quos maiori fulgebat dignitate iuuenis annorum viginti quinque, quem omnes maxime venerabantur, & adeo quod quando lectica qua uehebatur descendit, reliqui omnes anteibant saxa & paleas qua ille progressurus erat, e medio itineris auferentes. Et postquam me conuenere, se Domini Muteezuma nomine venisse commemorarunt, ea de causa ut mihi in itinere adessent, & domino suo condonarem, quod ipse obuiam eousq; non venerat, quoniam aduersa valetudine detinebatur, & eiusdem celebris ciuitas non multum distabat, & postquam constitueram ad illum proficisci, coram colloqui possemus, ut cognoscerem quali esset in Maestatem Vestram animo. Nihilominus enixis precibus contendebat, ne illuc progrederer, quia ibi multum penuriae & laboris essem perpressurus, multum comminabatur, ibi mihi de necessarijs prouisum iri non posse curare, quemadmodum animo conceperat: & in hoc multum institere præfati legati, & tantum ut nil aliud superesset, nisi aperte dicerent, si illuc proficisci perseverarem, obstare velle. Ego vero illis benigne respondi, & mitioribus verbis fieri potuit: asserens, quod ex isto meo aduentu nil sibi incommodi euenire poterat, sed plurimum utilitatis, & eos quibusdam quæ mecum adduxeram ex Hispanijs, donatos dimisi, & ilico discessi magna comitante caterua. Nam comitabantur me viri, qui maximæ videbantur autoritatis, ut postea apparuit, & semper progrediebamur prope ripam illius magni lacus, & a domo in qua hospitatus fueram, vix per leucam profectus, vidi in ipso lacu paruum ciuitatem, quæ tantum a nobis aberat quantum continent duo iactus balistæ, habentem usque ad bis mille habitationes in ipso lacu sitam, ad quam nullum terra patebat iter & etiam multum turritam quantum videre potuimus, & progressus leucæ spacio ingressus fui viam stratam manu, & arte fabricatam in ipso lacu latam quantum equestribus Hispania hasta extenditur, & eadem ferme per leucam profecti ad ciuitatem quandam deuenimus, qua elegantiore hac tenus non videramus, quamuis esset ambitu non amplo, hac exigua in ciuitate erant domus ornatissimæ, & non tantum admirationem asserant domus bene edificatæ, quantum domorum fundamenta, quæ miro artificio in aquis erant constituta, cum (ut relatam est) in lacu ipso sita sita ciuitas, hac in ciuitate, quæ ascendit ad duo milia domorum, belle fuimus, & laute nos excepere, & primates, & dominus illius ciuitatis summopere expetebant, ut ea nocte ibi quiescerem, nuncij vero domini Muteezuma admonuerunt, ne illic vellem pernoctare, sed per tres leucas progrederer ad ciuitatem nomine Iztapalapa, quæ subiacet vni ex fratribus domini Muteezuma. Egressus vero illius ciuitatis, ubi pransi fueram, cuius nomen in presentia non occurrit, est per similem viam stratam manu fabricatam, quæ ducit per vnam leucam ad continentem usque, & mihi ciuitati appropinquanti obuius factus est dominus illius cum vno alio magno Domino alterius ciuitatis, quæ ab illa abest per tres leucas, quam Canaalcan appellant, & plurimi alij proceres & domini qui me ibi expectabant, mihiq; obtulere quater mille auri pondera, & quasdam fericas vestes, & perhumane me suscipere, habet Iztapalapa, quæ est ad latus vnus magni lacus aquæ salis, usque ad quindecim milia domorum, quarum maior pars est in aquis,

aquis, reliquæ in continenti. Habet Dominus illius quædam alta palatia, non tamen adhuc perfecta, quæ sunt tam magna & pulchra sicuti quælibet. quæ in vniuersis Hispanijs inueniri possent, & dico de magnis & bene constructis, tam ex lapidibus quam ex tignis, pauimentis, & omnibus quibuslibet generibus in palatijs construendis necessarijs, & reliquis domus suppellestilibus, præterquam ligneis liniamentis, & figuris ditibusq; alijs parietibus & solaribus apud nos adhiberi solitis, quibus ibi in superioribus a terra habitationibus uti non solent. Inferius vero habent viridaria voluptuosa, arboribus, floribusq; odoriferis referta. Piscinas præterea siue viuaria optime fabricata, habentia lapideos gradus a summo ad imum, habet amplum viridarium prope dictum palatium, cui impositum est prospectaculum varijs decoris aulis, et deambulationibus. In viridario continetur stagnum aquæ dulcis, in quadrangulum ductum eleganterq; lapidibus ex politis constructum, et in ipsius stagni ambitu stat latum deambulatorium pauimento lateribus stratam elegantissimo, adeo latum, quod quatuor homines iuncti facillime & commode deambulare possent, & quælibet ipsius pars continet quadringentos passus, & totum in circuitu continet mille, & sexcentos passus, pars vero illa deambulatorij proxima viridario est arundinibus fabricata, post illas vero sunt arbores & variæ odoriferæ herbæ, in ipso stagno plurimi natantur videtur cuiuslibet generis pisces & volucres, ut anates, fulicæ, & alie plurimæ, ut aliquando ipsum operiant stagnum. Sequenti die ab ea ciuitate descendens mediæ leucæ iter emensus viam aliam stratam medium lacus secantem ingressus sum, eademq; duarum leucarum itinere ad illam celebrem ciuitatem Temixtitan in ipso medio lacu constitutam peruenitur, illa via tantum patet, quantum geminæ Hispaniæ equestres hastæ extenduntur, qua octo iuncti equestres transire commode possunt. Ab utroq; dictæ strætæ viæ latere sunt tres ciuitates, quarum vnâ Me fiscalcingo appellant, quæ ex maiori parte iacet in ipso lacu, & aliæ duæ, quarum altera vocatur Hyciaca, alia vero Huchilohuhico lateri ipsius lacus hærent, & multæ domus dictarum ciuitatum aquis abluuntur. Prima ad tria milia, secunda sex milia, & vltima quinque milia domorum ascendere dicuntur, in quibus optimæ sunt domus, & turres, & maxime quibus ipsi Domini inhabitant, & sacræ ædes eorum, quas Meschitas appellant, ubi suas fundunt orationes, & deos suos collocant. Ibi maxima sunt salis commercia, quod ex dicto lacu conficere consueuerunt, & superficie terræ, quæ lacus inundat, & cum illud ebulluerit, redigunt in massas ad panis formam, & illud tam incolis, quam alienigenis vendunt. Et per medium leucæ priusquam quis perueniat ad ipsam celebrem ciuitatem Temixtitan (ubi dictam viam aliam similiter strata subintrat, quæ a continenti progreditur) est murus munitissimus geminis turribus circumdatis muro in latitudinem geminæ hominis staturæ cum antemurali, & pinnis per totum ambitum, qui murus ambas præfatas stratas vias apprehendit, & dicta celebris ciuitas Temixtitan geminas tantum habet portas, vna est qua ingrediuntur, altera qua egrediuntur. Huc processere mei salutandi gratia ad mille proceres ciuitatis prædictæ omnes habitu consimili et decreto, secundum eorum morem et consuetudinem, et cum appropinquabant quilibet eorum patria utebatur ceremonia, quæ talis est, eorum quilibet prout erat in ordine dum me salutatum accedebat, manu terram tangebatur, et illam postea deosculabatur in signum maximæ reuerentiæ, et horam ibi consumpsim antequam quilibet ceremoniam perficisset, et non longe a ciuitate erat ligneus pons, qui in latitudine patebat per passus decem, ibi intercipitur via strata, et hic pons est ad aquarum fluxum et refluxum, quoniam aquæ paludis illius in modum maritimarum aquarum augentur et imminuuntur, et etiam ad ciuitatis tutelam, quæ trabes illas longas ad libitum imponunt, et abducunt, ex quibus pons ille construitur. Et in huius pontis similitudinem sunt multi per vniuersam illam celebrem ciuitatem, ut post in progressu meæ narrationis latius referam, et postquam pontem illum transiui mi-

hi obuiam venit ille potens dominus Muteezuma vt me susciperet, & cum eo ducenti proceres nudis pedibus, & alio ditiori decreto habitu, quam primi, & bini procedebant in modum processionis, & admodum parietibus domorum hæretes, & viaerat ampla, & delectationem afferens, quia recto tramite per fere leucam procedebat, & adeo recta quod poteramus conspiciere ab initio dictæ viæ vsq; ad extremum illius, & ab utroq; illius latere sunt optimæ, & magnæ domus partim ad vsum meschitarû partim ad habitadum. Et dominus Muteezuma medius progrediebatur inter duos magnos proceres, quorum alter erat ille magnus Dominus de quo superius memini, q me allocutum venerat lectica inuectus. Alter vero ipsius Domini Muteezuma frater, qui dominabatur ciuitati a qua eodem die discesseram, & hi tres erant eodem decreto habitu, hoc dempto quod Dominus Muteezuma habebat calciamenta, reliqui vero erant nudis pedibus, quamuis omnes incolæ calciamentis vtantur. Alter a dextris alter a sinistris domini Muteezuma brachia sustinebant. Et appropinquans eiq; descendi, vt eum amplecterer, quod ne facerem duo illi proceres, & ne illum attingerem manibus innuerunt, & primo Dominus Muteezuma, & deinde illi duo proceres ante dictam patriam cerimoniam confecerunt, qua perfecta iussit fratrem, q prius eum comitabatur, vt in posterum mihi assisteret, & ipse altero proceres comitatus paululum anteibat. Et vbi fuerat me allocutus, venere alij quoq; ducenti Domini (de quibus superius) me salutatum suo ordine, & cerimonia facta quilibet ad locum vnde digrediebatur reuersus est. Et quando allocutus sum dominum Muteezuma, torquem humeris meis impendentem margaritis, & adamantibus vitreis extraxi, illum q; domino Muteezuma inieci, & emensa aliqua parte itineris, aduenit familiaris eius afferens torques duos in modum parui marini cancri elaboratos, pãno rubeis limacis contexto inuolutos, quas ipsi maximi æstimant, & a quolibet torque pendebat octo aurei cancri miræ perfectionis ad latitudinem vnus palmi, & ilico illos collo meo iniecit, & secutus iter vnde fuerat digressus abiit, ordine et habitu ante dictis, donec ad palatium quoddam amplum, et elegans in nostrum hospitium pparatum deuenimus, et ilico me in magnam aulam iunctis manibus deduxit, quæ erat ante atrium, quod ingressi fuimus, meq; collocavit in ornato diuiti solio, quod mei collocandi gratia parari iusserat, meq; illum ibi præstolari iussit, et post pusillum meis optimis habitis hospitij ad me varis, et pluribus rebus & ornamentis aureis, argenteis, & reb; ex peninis plumisq; eleganter confectis, & quinq; milibus vestium ex bombice p̄ciose, varijq; modis laboratis, & contextis profectus est, quæ omnia postquam mihi impartitus est, confedit altero solio non longo interuallo a meo distanti, quod sibi curauerat parari, et in hæc verba locutus est. Diu est q; ex maiorum nostror; annalibus, et scripturis compertum habemus, q; ipse, et omnes qui in hac prouincia degimus, hinc oriundi non sumus, sed alienigenæ, qui ex remotis orbis prouincijs huc aduenimus. Scimusq; nos magno quodam domino Duce cui subiecti eramus ad hanc prouinciam puenisse, qui nobis relicta patriam reuifit, et multo post tempore ad nos redijt, inuenitq; nos omnes incolæ huius prouinciæ in vxores duxisse, colonias habitadas suscepisse, et liberos præterea procreasse, qui enitebatur nos hac prouincia abducere, illud recusauimus, nec eundem in dominum vltius, et ducem recipere voluimus, et ipse dominus discessit, et hætenus certe credidimus, quod illius successores venturi essent ad subigendas has prouincias, et nos tanquam proprios et veros subditos suos asserturos. Et considerantes locum vnde vos venisse dicitis, et ea quæ predicatis de magno et potenti Domino et Rege, qui vos huc destinauit, vere credimus, quod ille sit noster verus Dominus, et eo maxime, quia dicitis, quod diu nos hæc loca habitasse cognouit. Ideo vobis proponite, nos vobis omnino parituros, et vos in Lcminũ illius vice et nomine, quem vos huc misisse afferitis suscepturos, & in hoc vobis non deerimus, nec fraudem commitemus, et vniuersæ prouinciæ quæ meæ subiacet ditioni ad libitum imperare potestis, quoniã omnes iussa capescent, et potestis cõibus quæ

Verba dñi
Muteezuma
ad Cortesium.

quæ possidemus pro voluntate vti, estis enim in propria prouincia, & domo, animo læto estote, & quieti vos date, scio enim vos labores varios passos, tam itinere quam assiduis bellis, quæ hætenus vobis se obtulere. Non me latet profecto quæ ex Pun-nachanaca hucusq; vobis euenere. Nec dubito quin incolæ ex Churultecal, & Cem-pool vobis de me male dixerint, obsecro vos ne vltra ea quæ experientia & proprijs oculis videbitis credatis, præsertim ab hostibus meis dicta, ex quibus aliqui mihi subiiciebantur, & aduentu vestro a me defecere, & vt a vobis fauorem captent illa proferunt. Scio e quidem, q; ipsi vobis asseruerat q; domos aureis parietibus, & aureum solium possidebam, & mea omnia suppellectilia erant aurea, & pariformiter eram deus, & me deum fingebam, & alia multa huiusmodi, domos iam cernitis ipsimet esse ex saxi, calce & terra. Et his dictis vestes extulit corpus ostentans, & ait, nonne me videtis ex carne & ossibus compactum, mortalem & palpabilem, videtis eos iam fuisse mentitos. Habeo equidem aliqua suppellectilia, quæ maiores mei mihi reliquerant, omnia quæ habeo vestra sint, & de his ad libitum disponite, procedam ad alias domos vbi habitare soleo, curabo vobis prouisum iri omnibus in rebus, vobis & socijs vestris conuenientibus, & nulla adducamini molestia, imo lætamini, quia estis in vestra patria, & domo: Ego paucis respondi, & maxime tetigi ea, quæ ad rem pertinere putauit, et potissimum vt in animum eorum infunderem, q; Maiestas Vestra illa vere esset, quem venturum arbitrabantur, et his peractis discessit, et post eius discesum nobis attulere panem, gallinas, fructus varios, et alia ad vsum domesticũ, et hospitij facientia, fuimusque ibi sex dierum spacio bene hospitati, et multoties Domini prouinciæ illius me allocutum, et salutatum veniebant.

¶ Iam Catholice Rex initio huius meæ narrationis exposui, quod ego tempore quo a villa veræ Crucis discessi, vt diligenter perquirem de hoc potenti Domino Muteezuma, ibi dimiseram centum et quinquaginta Hispanos, vt inchoatam a me arcem perficerent, et etiam dimiseram multas uillas, et castra circumuicina eidem ciuitati veræ Crucis Sacræ Maiestatis vestræ ditioni subiectas, et incolæ veræ fidelis: sed dum essem in ciuitate Churultecal mihi redditæ sunt literæ a præfecto, quem ibi constitueram meo nomine, quibus significabat, quod Qualpopoca dominus ciuitatis, quæ Almeria appellatur, significauerat dicto præfecto per suos nuncios, q; desiderabat esse vasallus Vestræ Maiestatis. Et quod eo vsq; non præstiterat eam obedientiam, quam præstare tenebatur, et ad offerendum se cum vniuersa sua prouincia non venerat, per hoc stetit, quod illi necesse erat transire prouinciam quæ sibi infera erat, et quia timebat in transitu lædi, illud mādare executioni non potuerat, et propterea ad eum mittere dignaretur quatuor Hispanos, qui secum ad dictum præfectum per hostiles prouincias proficisceretur, quoniã illis ducibus confidebat se tuto peruenturum ad eundem, et hoc pacto obedientiam debitam præstare posset. Qui præfectus illius verbis fidem adhibens, quæ nomine dicti Qualpopoca sibi nunciabantur, et q; veniret ad præstandum obedientiã, vt alij quoq; fecerant, illuc quatuor ex suis Hispanis destinauerat, quos postquam fuere domi dicti Qualpopoca simulã causam necis se non præstare interficiendos curauit, et duos interfecerat, reliqui vulnerati per montes aufugerant, quo audito ipse quinquaginta Hispanis peditibus, duobus illis equitibus, et decem milibus Indorum amicorum nostrorum contra ciuitatẽ Almeriam hostiliter profectus fuerat, et certamen iniuerat cum incolis Almeriæ, et occiderant septem Hispanos, sed postremo dictam ciuitatem Almeriam expugnauerant, et plures ex incolis neci dederant. Dictos incolas migrare iusserat, et ciuitatem igne consumpserat, destruxeratq;. Et cum Indi q; secum adduxerat, essent eor; hostes acerrimi, omni in hoc fuerant vli diligẽtia. Qualpopoca aut; et alij sibi fœdere iuncti, et qui ad id fauorem præstiterant, sibi fuga salutem comparauerant. Ex quibusdam in prælio captis sciscitatus est, qui essent illi, qui ciuitati & Qualpopoca opem tulissent

tulissent, & quare id facinus commiserant, et quid eos impulisset ad interficiendum Hispanos, quos ille miserat dicto Qualpopoca. Illi vero responderunt fuisse illud commissum facinus iussu domini Muteezuma, et quod ceteri quoque proceres, qui ciuitati opem tulerant, mandato ipsius Muteezuma eo venerant, ut postquam discessissent a ciuitate Veræ crucis contra ibi existentes exirent, et eos qui defecerant ab illo, et Maieftati Vestræ se subiecerant, et quod omnem possibilem adhiberent diligentiam, ut Hispanos interimere ibi relictos, ut Hispani eiusdem opem ferre non possent, aut fauorem præstare, et quod propterea ea sic euenerant.

Muteezuma in Cortesii redigitur potestatem.

¶ Pera t̄is diebus sex post meum ingressum in celebrem ciuitatem Temixtitan, cum aliqua eiusdem vidissem quamuis minima ad multa quæ videri possunt, præterea consideratis his quæ in prouincia habentur, ratus sum ad rem, et incrementum status Maieftatis Vestræ, et nostram tutelam, et munimen admodum pertinere, si dictus dominus Muteezuma in meam redigeretur potestatem, et quod sua penitus non potiretur libertate, ne gratum in Maieftati Vestræ seruiendo animum eidem mutare contingeret, et eo magis, quia nos Hispani sumus aliquantulum difficiles et importuni, et si nobis succenserent, possent damni aliquid et incommodi inferre, et tantum, quod nullus nostrum tanti nuncius mali esset futurus superstes, partim quia maxime sunt potentia, partim quia si illum apud me retinerem reliquæ prouinciæ, quæ eidem subiiciebantur, facilius se Maieftati Vestræ dedidissent, ut etiam postea accidit. Constitui igitur illum domi, quam inhabitabam retinere, satis enim eam munitam, et tutam cogitabam. Et mihi cogitanti ne dum illum capere contenderem, aliquid scādali aut tumultus suscitaretur, animo succurrit facinus illud de quo præfectus, quem dimiseram in ciuitate veræ Crucis, pex literas suas me certiore reddiderat in ciuitate Almeriæ perpetratum, ut antedicto capite explanavi, et quemadmodum mihi constabat omnia ibi commissa iussu et mandato euenisse dicti Domini Muteezuma, itaque collocato præsidio in angustijs viarum ad palatium Domini Muteezuma profectus sum ut alias facere solebam, et aliquamdiu cum eo nugatus sum, et aliqua voluptatem afferentia in medium protulimus, et post mihi data aliqua muneris aurea et filiam suam filiasque aliorum procerum quibusdam commilitonibus meis, exposui eidem ex ordine, quæ in ciuitate Nautecal siue Almeria euenerant, et quod Hispanos interfecerant. Subiunxi præterea quod Qualpopoca, et reliqui ista machinati fuerant mandato eius, non sua sponte (ut ipsi affirmabant) sed quod Domino suo non ausi fuerint non obtemperare. Sed quia nullo pacto persuaderi possem ea fuisse eius mandato atque consilio gesta, prout Qualpopoca et alij assererent, sed quod illa potius proferebant, ut se excusarent, ideo mihi consultum esse videri, ut mitteret euocatum dictum Qualpopocam cum sibi adiunctis proceribus, ut veritas appareret, et prædicti meritis luere pœnas, et Maieftas Vestra eius bonum animum in eandem cognosceret, ne qua fieret, ut pro gratiarum actione quam Maieftas Vestra eidem agendam committere deberet, e contrario cogere aliquid damni & incommodi eidem inferendum committere, postquam a veritate esset alienum, quod dictus Qualpopoca & coniuncti proferebant. Et ilico quosdam ex suis præsto esse iussit, quibus sigillum tradidit, quod in brachio ex gemmis gestabat, iussitque ut ad ciuitatem Almeriam (quæ septuaginta leucis abest a celebri ciuitate Temixtitan) proficiscerentur, & dictum Qualpopocam cum alijs, qui dictos Hispanos interfecerant adducerent, et si sponte venire nollent, eosdem vincetos adducerent, & si eisdem obstarent, quasdam communitates in sui auxilium, quas demonstraui conterminas dictæ ciuitati Almeriæ euocarent, eosque vi capiendos curarent, & nullo pacto sine prælibatis ad eum reuerterentur. Qui mandatis parituri recessere, quibus viam ingressis Domino Muteezuma gratias egi de exacta per eum adhibita diligentia in prælibatis capiendis, ea de causa, quia cogere reddere rationem MAIESTATI VESTRÆ de omnibus Hispanis, qui mecum transfretauerant. Ad hoc ergo ut possem reddere veram rationem Vestræ Maieftati,

festati, necesse erat ut veniret & moraretur in hospitio meo, donec veritas elucesceret, & donec ille omni culpa vacuus appareret, petebamque ab eo ne illud ægre aut moleste ferret, quia domi meæ non esset futurus captiuus, sed omni parte liber, & me nec in ipsius obsequijs nec dominio quoquo pacto interponere constitueram, & in sua optione erat, quam partem vellet Palatii, in quo moram tunc temporis trahebam, et eidem fidem meam pollicebar, quod hac detentione nil tædij, aut molestiæ sibi contingere posse dabatur, et ultra suum seruitium, meorum quoque adhiberetur, et omnibus ad libitum imperare proculdubio posset. Circa hoc diu fuimus altercati, et quæ hinc inde prolata fuerint, longum esset enumerare. Tandem placere sibi domum meam mecum accedere professus est, mandauitque locum in meo Palatio sibi parandum, et extruendum, quo præparato plurimi magni proceres affuere, et deductis vestibibus et brachijs eorum subductis nudis pedibus illius lecticam conducebant, non multum ornata, et maximo cum silentio eum flentes lecticæ imposuerunt, et progressi fuimus ad nostrum palatium sine aliquo tumultu, quamuis postea tumultuari vulgus cepisset, tamen quamprimum ad aures Muteezuma illa peruenere, ilico omnes iussit quiescere, et sic omnis populus eo die et semper, dum dominus Muteezuma apud me detentus fuit, quiete vixit, quia optime hospitabatur, et idem seruitium habebat, quod prius domi suæ retinebat, quod fuit magnum et admiratione dignum, ut in futurum referam, et socij mei quoque eum, quibus poterant commodis, et obsequijs prosequerentur.

¶ Dum Dominus Muteezuma a me detineretur, qui ad adducendum Qualpopoca, et alios adhaerentes, qui Hispanos morti dederant, profecti fuerant, redire adducentes ipsum Qualpopocam cum vno ex eiusdem filijs, et alios præterea viros, qui dicebantur interfuisse neci dictorum Hispanorum. Ipsumque Qualpopocam lecticam in modum magni domini conduxere, quem potestati meæ concessere vna cum reliquis quem in carcerem cum alijs intrudendum commisi, & manicis, & compedibus alligari, a quibus, postquam se Hispanos interemisse confessi sunt, sciscitatus sum an subissent domino Muteezuma, præfatus vero Qualpopoca respondendo a me petijt, an esset alius dominus cui deberet subijci, quasi innuens quod nullus alius erat dominus, cui subijci deberet, & erat vasallus domini Muteezuma, & postea ab eisdem quæsiui, an ea quæ fecissent, fecissent sua sponte, aut mandato, & consilio Domini sui Muteezuma, omnes dixerunt sua sponte non mandato sui domini, quamuis postea dum sententia in eos prolata executioni mandabatur, & comburi debebant, clamauerint vnanimes commisisse mandato Domini sui tale facinus, & suo iussu commiserant, & hoc modo fuerunt publice in platea sine aliquo tumultu aut seditione combusti. Et eodem die quo combusti fuere, quia iam confessi fuerant dominum Muteezumam fuisse autorem prælibati homicidij in Hispanos perpetrati, eundem in compedes collocari iussi, quo spectaculo maxime animo consternatus est, quamuis eodem die postquam multa secum fueram collocutus eidem compedes eximendos ordinauerim, quo facto fuit maxime recreatus, & plurimum voluptatis est consecutus & deinde assidue illi morem gerere quantum in me erat omnibus in rebus summopere studui, & præcipue quia publice ubique locorum profitebar tam ipsis incolis, quam Dominis prouintiarum, qui ad me confluebant, Maieftati Vestræ summopere placere quod Dominus Muteezuma regnaret, ut prius regnare solebat, hac tamen conditione, ut recognosceret Maieftatem Vestram in superiorem, & Dominum, ut Maieftas Vestra recognoscitur ab alijs omnibus, & quod illi subditi rem gratam Maieftati Vestræ facerent, si in posterum tenuissent illum in dominum, & superiorem quæ ad modum faciebant ante aduentum meum, & tam bene me secum gessi, & satisfeci, quod pluries illum rogans commisi, ut domum suam proficisceretur, tamē mihi responsum se dederat, se optime ibi in ea domo apud me commorari, cum nil sibi omnino deesset, non aliter quam

quam si domi suae fuisset. Nam si domi suae esset facillime euenire posset, quod domini prouintiarum capta occasione possent illum sollicitare, et inducere ad perpetrandum aliquid contra me contra voluntatem suam, quod rediret in vestrae Maiestatis damnum, cui iam constituerat, quantum in eo poterat semper inservire, et donec redderet certiores suos, quid nam haberet in animo, optime erat ibi, et quamuis aliquid super hac re eidem proponerent, illis respondere facillime poterat, quod ipse non erat in sua potestate, et hoc pacto se excusare poterat, et pluries a me petijt, ut posset ire spaciatum quod eidem nunquam recusavi, ut ire posset spaciatum ad alias domos, quae voluptatis causa ibi constructae erant, et aliquando exiuit spaciatum ciuitatem quatuor, aut quinque Hispanis comitantibus per duas leucas, et quotienscunq; reuertebatur, videbatur letus et vultu hilari, et cum exhibat donabat varias gemmas, et vestes tam Hispanis quam incolis, quem maxima caterua semper comitabatur, et ad minus ad tria milia hominum, et eorum maior pars erat procerum, et Dominorum illius prouintiae, et assidue conuiuia opipare parata, et tripudia celebrare delectabatur, quae profecto maximis postea laudibus ab omnibus merito extolli debebant.

Aurifodinae

Postquam cognoui illum ex corde desiderare esse in regali vestrae Maiestatis seruitio, rogavi, quo ampliore relationem Maiestati Vestrae transmittere possem de his, quae in istis locis et prouintijs continentur, ut mihi aurifodinas ostendendas curaret, quae sibi placere hilari vultu et verbis demonstrauit, & eo instanti quosdam familiares eius accersiri iussit, & ad quamlibet prouintiam in qua aurum extraheretur, misit duos ex eis, rogauitq; ut totidem Hispanos sibi in comites illuc transmitterem, quod quo ingenio aurum eliciebatur conspicerent, quod facile executus sum, & ad quamlibet prouintiam destinaui Hispanos duos, qui comitarentur Indos. Erant autem prouintiae quatuor, quidam ex illis deuenere ad prouintiam quandam, quam Cuzula appellant, quae abest per leucas octuaginta a celebri ciuitate Temixtitan, cuius prouintiae incolae subsunt Domino Muteezuma, & ipsi ostenderunt eidem tria lata flumina, & ex omnibus adduxere inditia auri purissimi, quanquam modicum adduxerint, non enim habebant alia instrumenta, sed ea tantum, quibus ipsi Indi aurum extrahere solebant, & ut Hispani retulere, transgressi sunt tres prouintias multis pagis, villis, & aedificijs refertas, ita ut in Hispania non reperiantur meliores. Sunt in illis prouintijs multae ciuitates, & coloniae in magna quantitate, & asseruere vidisse habitationem quandam cum arce quae est amplior, & magis munita castro Burgensis ciuitatis Hispaniarum, & incolae vnus ex his prouintijs, quae Tamazulapa nuncupatur, ornatiore habitu & ditiori incedunt incolis prouintiarum, quas hactenus viderimus, & sunt maximae prudentiae. Secundi vero profecti sunt ad prouintiam, quae dicitur Malinaltebeque, quae etiam abest a dicta magna ciuitate Temixtitan per leucas septuaginta, et plus vergit ad littora maris, et illi quoque attulere inditia auri ex magno flumine, qui illac praeterlabitur. Tertij vero aliam prouintiam adire, vbi sunt gentes, quae differunt idiomate ab incolis proxime prouintiae Culua, quam Tenis appellant, et illius prouintiae Dominus nomine Coatelicamat, quia prouintiam obtinet in excelsis montibus dicto Domino Muteezuma non parat, et etiam, quia illius prouintiae incolae sunt martiales, et certamen ineunt hastis viginti quinque, aut aliquando triginta palmos in longitudinem continentibus. Et quoniam isti non erant subiecti Domino Muteezuma, Indi, qui profecti erant cum Hispanis, eam prouintiam ingredi non sunt ausi, si prius Dominum illius de eorum aduentu certiores non facerent, ab eoq; saluum conductum obtinerent, asserentes eos eam ob causam aduenisse, ut suas aurifodinas videndi copia eidem concederetur, & quod meo et Domini Muteezuma nomine digna retur illis eas ostendere. Coatelicamat responsum dedit. Hispani eo tuto et libere accederent, et aurifodinas inspicerent, et ea omnia quae videre cuperent: sed eos e Culua quos sciebat missos nomine Muteezuma admonebat, ne prouintiam suam ingrederentur, quia hostium loco eos habebat. Ancipiti animo fuere aliquamdiu Hispani irent

irent soli an non: maxime, quia Indi, quos secum adduxerant, eos admonebant, ne irent: quoniam ideo eos solos intromittebat, ut eos facilius interficere posset. Inuenit tamen anio Hispani ulterius progredi constituerunt. Fuerunt bene, & placide ab incolis & eorum Domino suscepti, & eis ostenderunt septem aut octo flumina, ex quibus se aurum extrahere dicebant. Hispani vna cum Indis ex omnibus illis fluminibus aurum extraxere, & inditia praedictorum fluminum attulere, & cum eisdem Hispanis dictus Coatelicamat misit ad me nuncios suos, quibus se ac prouintiam suam Regali Maiestatis vestrae seruitio offerebat, & eidem ad me misit quaedam aurea emblemata, & vestes, quibus incolae illius prouintiae maxime vtuntur. Vltimi vero accessere ad aliam prouintiam Tuchiaqueque nominatam, quae eodem directo vergit ad mare per duas decem leucas a prouintia Malinaltebeque, in qua iam superius dixi inuentum fuisse aurum, & incolae eiusdem ostenderunt duo flumina, ex quibus pariformiter adduxere auri inditia. Et prout ex Hispanis, qui ibi fuerant percipere potui, prouintia illa est admodum apta ad constituendas ibidem habitationes, & ad aurum extrahendum, petijt a Domino Muteezuma, quod in illa prouintia Malinaltebeque, quia illa ad praedicta magis apta videbatur, construere faceret vniam habitationem pro Maiestate vestra & in ea construenda omnem possibilem adhibuit diligentiam, & talem, quod duodecim mensium spacio eo in loco iam seminauerat sexaginta mensuras (quas anegas Hispani vocant) ex quodam semine ab eis mayz nuncupato, ex quo panem conficiunt, & decem mensuras cicerum & cacap, quod est fructus amygdolae similis, quo fructu in puluerem redacto vini loco vtuntur, & tantae in ea prouintia est aestimationis, ut pecuniarum loco omnia in foris & vbiq; necessaria, eodem acquirant. Ibiq; binas habitationes amplas aedificari curauit, & in altera vltra habitationem appoluerunt stagnum, in quo erant quingenti anseres ex industria ibi collocati, qui ibi sunt in maximo pretio, quia eos quotannis deplumant, & illorum plumis, & pennis vtuntur, & in dicta habitatione collocarunt vltra mille & quingentas gallinas, & alia plurima ad domesticum usum facientia, & multotiens Hispani, qui eam viderunt, & ornamenta diligenter perpendunt, putarunt ascendere dictas habitationes ad viginti milia Castellorum auri. Similiter petijt ab eodem domino Muteezuma, ut mihi aperiret, si in littore illius maris esset fluuius aliquis, vel sinus, quos naues illuc applicantes facile ingredi possent, & tuto in eisdem sistere, qui retulit se penitus eius rei ignarum. Quo audito, hoc saltim petijt, ut mihi maris illius panno depingi curaret littora, & sinus, & flumina in mare confluentia, quo postea possem mittere meos Hispanos ad perscrutandum, & diligenter inspiciendum, & ipse Muteezuma eligeret in eorum duces incolae dictae prouintiae. Quod postea re effecit, quoniam sequenti die mihi attulere lineo panno picta omnia maris littora, sinus & flumina in illud confluentia. Ibi conspiciebatur flumen quidam caeteris magis amplum, prout ex ea figura colligi poterat, in mare profluens, & videbatur fluere inter geminos montes, qui appellantur Sanmyu in sinu quodam, vbi naucleri hactenus putabant, quod diuideretur prouintia Mazamalco nuncupata. Dixitq; quos vellem destinare. Et eo pacto misi decem Hispanos, inter quos aliqui Martima disciplina plurimum pollebant, & cum ducibus, quos dederat Muteezuma, progressi perlustrarunt omnia illa littora a portu Chalchilmeca, quem sanctiuan appellant, vbi meis nauibus applicueram, quae perlustratio ascendit ad septuaginta leucas & vltra, & nullum fluuium, aut sinum adinuenere, in quo naues possent ingredi, quamuis dicta littora habeant plura & maxima, & in omnibus illis fluminibus periculum faciebant canoas insidentes emissa in profundum bolide, & sic deuenere ad prouintiam Quacalcalco, qua supra dictus fluuius praeterlabitur, & illius prouintiae dominus qui Tuchiaque nuncupatur, illos benigne suscepit, & eidem canoas consignari iussit, quibus flumen ingredi possent, & in illius fauce aquae profunditate ad duos cum dimidio hominum status inuenere etiam eo tempore, quo aquae maxime deflueret, & dicto fluuio delati sunt per leucas duodecim, & minor profunditas, quae dicto spacio con-

cio continebatur, accedit ad sextum hominis statum; & quatenus coniectura consequi potuerunt, ascendit ulterius per leucas triginta in tali profunditate. In ipsius fluij ripa sunt magnæ & plurimæ coloniæ, & vniuersa illa prouincia est in plano sita, fertilis, & rebus omnibus quæ tellus ferre consuevit, exuberans, & gens quasi innumerabilis. Huius autem prouinciæ incolæ non subiiciuntur domino Muteezuma, imo eius hostes sunt acerrimi. Quamobrem cum Hispani ad illum venire, illis significatum voluit, vt illi e Culua nullo modo ad suam prouinciam proficiscerentur, quia erant eius hostes. Cum illi Hispani ad me ista relatum reuerſi sunt, suos cum illis mihi nuncios quosdam destinauit: quibus ad me quædam aurea dedit, & plura tygridû coria, & plura ex plumis contexta, & vestimenta: & mihi asseruere, qd dominus eorû Tuchintecla diu nomen meum audierat: quoniam illi ex Puchunchan, qui est fluuius Grifaluz, sunt eidem maxima iuncti amicitia, eundemq; certiore reddiderat, qd illac transueram, & cum eisdem fueram congressus, quia me arenæ hospitio prohibebant, & eorum coloniæ: & quemadmodum postea nos amicitiam iniueramus, & illi se subdiderant imperio vestræ Maiestatis. Ideo ille quoq; se regali Maiestatis vestræ seruitio cum vniuersa sua prouincia offerebat, rogabatq; vt illum in amicum reciperem: hac tamen conditione, qd incolæ prouinciæ e Culua regionem suam nullo pacto ingrederentur, & peterem e rebus, qd in prouincia illa continentur, quoniam ea omnia quæ ab eo expeterem, impartiri & exequi paratus existebat.

¶ Postquam mihi renunciatum est ab eis Hispanis, qui ab illa prouincia exploratu venerant, illam ad coloniam ibi constituendam aptam & commodam, & ab eisdem portum adinuentum, animo admodum læto fui, quoniam ab eo tempore, quo ad regionem hanc applicui, sollicitus fui de portu inuestigando in littoribus istis, & etiam vt prope eundem inuenire possem locum aptum ad habitationes faciendas, tamen eousque inuenire non potueram a littore incipiente a flumine Sancti Antonij, qui est proximus fluuiio Grifaluz, vsq; ad fluuium Panuco, qui est in littore inferiori, vbi quidam Hispani mādato Francisci de Garay coloniam suam constituerant, de quibus posthac mentionem faciam, & vt melius exploratas haberem res illi prouinciæ & portum antedictum, & incolarum in eis degentium in nos animos, resq; alias ad ibi habitandum conducētes, alios quoq; ex meis commilitonibus ad similia idoneos cum eisdem nuncijs, quos Tuchintecla dominus illius prouinciæ ad me cū muneribus destinauerat, proficisci iussi, deferentes ad eum aliqua munuscula, & ab dicto Domino læto vultu recepti portum denuo explorarunt, & periculum fecere, vt alij fecerant, & inuenere locum idoneum ad constituendas habitationes, & coloniā deducendam in ea, & de omnibus vera mihi retulere, & dixere omnia vtensilia ad coloniam constituendam adesse. Et dominum illius prouinciæ maxime gaudere, & magno teneri desiderio inseruendi vestræ Maiestati. Quibus reuerſis cum ea relatione, ilico præfectum cum centum & quinquaginta militibus eo destinaui ad fortitium ibi construendum, ad quod construendum Dominus prouinciæ se obtulerat, & pariformiter domos omnes, quibus pro nostri habitatione egeremus, & quas eidem imponerem. Et ilico vbi coloniam locandam constitueram, sex domos ædificandas curauit, eisdem indicauit esse sibi gratum, qd in sua lusterēt prouincia, & qd eam habitandam suscipiebant.

¶ Superioribus narrationis capitulis Potentissime Domine exposui, qd eo tempore, quo ad celebrem ciuitatem Temixtitan proficiscebar, mihi obuiam venerat qdam magnus & potens dominus, qui se missum a domino Muteezuma profitebatur, & vt postea perceperam, erat eidem sanguine iunctus, & prouincia, cui dominabatur erat contermina prouinciæ Muteezuma, & eius prouincia nuncupatur Aculuacan, & caput prouinciæ est ciuitas lacui salso proxima, & ex ea per lacum ad magnam ciuitatem Temixtitan canois sunt sex leucæ, si quis autem pedibus proficisceretur, habet decem leucas, hanc ciuitatem Tescucu appellant, habet in se vltra triginta milia domo-

domoꝝ. Illius dominus habet ibi mirāda palatia & habitationes. Mescchi as p̄terea & oratoria magna & optime constructa, dominatur etiam duabus alijs ciuitatibus, altera abest a ciuitate Tescucu spacio leucarum trium Acuruma, altera vero spacio leucarum quatuor quam Orumpa appellat. Istarum quælibet habet ad quater mille habitationes. Habet præterea dicta prouincia Aculuacan pagos & villas plurimas, est solum fecundissimum ad culturam, & tota regio, cui præest, ab vno latere est contermina prouinciæ Churultecal, de qua diu meminimus. Hic dominus nomine Cacamacin post detentionem personæ domini Muteezuma a me factam tam a Maiestate vestra, cui se subdiderat, quam a domino Muteezuma defecerat: & quamuis pluries illum monerem, vt regale seruitium & obedientiam Maiestati Vestræ exhibere vellet, monitus tamen & a me et dicto domino Muteezuma, nūquam parere voluit. Imo superbe respondendo aiebat, qd si quis vellet ab eo aliquid, ad prouinciam ei pro proficisceretur, & ibi experiretur, quanti esset & quale foret regale seruitium quod exequi tenebatur. Præparauerat vt audiuerā iam maximas copias maxime belligeras, & postquam illum monitionibus adducere non potui dominum Muteezuma sum allocutus, & ab eo petij quid nobis agendum in hac re censeret, ne ille rebellionis contra nos factæ pœnarum expers persisteret: responsum dedit, velle eū vi expugnare. Quod erat difficile factu, quoniam magnus dominus habebatur & potens, copijs maxime abundans militiæ aptis, & sine maximo discrimine, & militum amissione eum expugnari posse non putabat. Sed quia ipse Muteezuma habebat in prouincia illius Cacamacin plurimos ex primatibus qui cum eo morabantur, & eis dabat stipēdium, eos constituerat alloqui, vt aliquos ex militibus dicti Cacamacin abducerent, qd postquam eis fidem nostram dedissemus, qd securi & tuti essent partibus nostris fauerēt, sicq; illum tuto expugnare possemus. Quod & ita euenit, quia dictus dominus Muteezuma ita egit cum eis, qd illi induxerunt dictum Cacamacin, vt cum illis conueniret in dicta ciuitate Tescucu, ipsi quippe tanquam primates darent operam consulere rebus ad commodum sui domini facientibus, & maxime tristaretur, si ille aliquid faceret vnde periclitari, & ad vltimam internitionem dari posset. Sub hoc pretextu in vnum conuenere in amplo & eleganti palatio dicti Cacamacin, quod est in ipso lacus littore, & eo modo ædificatum extitit, quod subtus illud canois patet iter, quo in lacum exeunt. Ibi præparatas canoas secreto collocauerant, eodemque loci plures viros disposuerant, vt si forte dictus Cacamacin obisteret, nec se capi permitteret, eundem vi capere possent. Et cum omnes conuenissent, illi coniurati primates Cacamacin apprehenderunt, antequam a suis audiretur, & canoæ impositum per lacum ad magnam ciuitatem deduxerunt, quæ (vt superius dixi) distat per leucas sex, quem adductum le stricæ imposuere, vt tantum dominum decebat, illumq; mihi exhibere, cui ilico compedes iniiciendos, & bene custodiri mandauit, & communicato consilio cum Domino Muteezuma, ipse detenti fratrem nomine Celsitudinis vestræ prouinciæ illi præfeciqui, Cocuzcacim nominabatur, cui ab omnibus communitatibus, & dominis dictæ prouinciæ debitam obedientiam exhibendam modis omnibus curauit, tanquam suo domino, donec aliud per Maiestatem vestram esset constitutum. Et ita executum est, quoniam in posterum omnes eidem paruerunt tanquā Domino, vt prius paruerant dicto Cacamacin, & ille omnia quæ illi Maiestatis vestræ nomine mandauit, libentissime & fideliter fuit exequutus. Post aliquot dies trās actos a captiuitate dicti Cacamacin, dictus dominus Muteezuma omnes Dominos prouinciarum suarum, & ciuitatum circumiacentium conuenire iussit, & mihi postquam conuenere nuntiauit, vt eo proficisci deberem, & post meum aduentum talia fatus est. Charissimi fratres & amici, diu optime nostis vos omnes, patres vestros & maiores, mihi & antecessoribus meis subditos extitisse, & a me & ab eisdem optime tentos, & omnibus honoribus condecoratos fuisse, & vos quoq; mihi & maioribus meis ea exhibuistis, qd boni et fideles vasalli dominis suis p̄stare tenentur. Etiam arbitror

Oratio
Muteezuma ad suos vasallos.

C ij vos

vos illud ab antecessoribus memoria tenere, nostrum genus ex his prouincijs originem non ducere, sed e longinquis prouincijs huc aduectum. Nam maiores nostros huc adduxit quidam eorum dominus, qui eos in eadem dimisit atq; discessit, & longo post tempore redijt, & maiores nostros colonias his in regionibus posuisse, & ex incolis vxores duxisse, & ex eis liberos procreasse inuenit, adeo q; vltius secum progredi noluerunt, nec in dominum suscipere. At ille discedens promisit, q; aut personaliter rediret, aut alios suo nomine huc destinaret tot copijs, & tali potentia & potestate, vt posset eos ad illius seruitia constringere. Scitisq; q; eum hactenus indies expectauimus. Nunc autem per ea, quæ p̄sens eius præfectus nobis retulit de rege eo & potenti domino, quem se huc destinasse ait, & a loco vnde huc aduentasse profitemur, pro comperto habeo, & vos similiter tenere debetis, q; hic vere est ille dominus quæ expectabamus, eo maxime argumento, quia præfectus eius affirmat diu nostri notitiam illum habuisse. Sed posteaquam nostri maiores ea, quæ tenebatur Domini suis præstare, non præstitere, nos id oportet facere: & Dñs nostris agamus gratias, q; illud, quod tam diu expectauimus nostris temporibus euenerit. Idcirco vos omnes obtestatos velim, postquam illud quod exposui, diu vobis omnibus notum est, quem admodum me hactenus in Dominum tenuistis, & mihi paruistis, post hac maximo & potenti huic regi pareatis, & illum in omnibus dominum habeatis. Postquam ille vester dominus naturalis existit. Et illius vice hunc eius præfectum in dominum habete, colite, & obseruate, & omnia tributa & obsequia quæ mihi hactenus impendere soliti estis, huic eius præfecto exhibete, quoniam ego pariformiter contribuere, & omnibus eius mandatis parere astringor, & vltius omnia exeq; & præstare, quæ de iure domino præstare tenemini, in quo rem mihi gratissimam facietis. Hæc omnia pluribus lachrymis & maiora imo trahens suspiria corde, quam quilibet fari posset, protulit. Comitabantur reliqui omnes proceres lachrymas Muteezuma suis assidue lachrymis, adeo vt paululum immorati sint antequam respondere possent. Et profecto, serenissime domine, nullus affuit ex Hispanis, qui eidem non plurimum comperetur. Tandem sedatis lachrymis responsum dedere, q; illi se in subditos dediderant, & eum in Dominum habebant & tenebant. Idcirco pollicebatur se omnia executuros quæ ipse constituisset, & ea de causa, & etiam rationibus per eum deductis læto animo vellent illius iussa exequi: & deinceps se perpetuo subdebant Maiestati Vestrae, & se in vasallos offerebant, & ibidem eorum quilibet pollicitus est exequi ea, quæ regali Maiestatis Vestrae nomine fuissent imposita, & exhibere omnes contributiones & obsequia, quæ antea dicto domino Muteezuma præstare soliti fuerunt, & reliqua omnia, quæ regali Maiestatis Vestrae nomine eisdem præciperebantur. Quæ omnia per aliquos publicos notarios conscripta sunt, & de præmissis publicum confecit iustrumentum, cuius copiam petij præsentibus Hispanis multis. Postquam omnes præfati domini se Maiestati Vestrae subdiderant, allocutus sum dictum Dominum Muteezuma, & ei significauit Maiestati Vestrae aliquanta auri portione pro quibusdam operibus suis perficiendis opus esse. Rogabamq; alijs e suis, & ego similiter aliquos e meis Hispanis destinarem per prouincias & habitationes illorum Dominorum, qui se eo die obtulerant, ad hortandum eos & rogandum quo de ea auri & argenti quantitate quam ipsi possidebant, vltra eorum exigentiam Maiestati vestrae inseruirent, & eo pacto appareret, q; illi iam inseruire cœpissent, & Maiestas vestra latius egregium eorum animum in seruiendo perspectum haberet. Et similiter Dominus Muteezuma de eo, quod possidebat, mihi ipse impartiretur, quoniam ea omnia Maiestati Vestrae mittere constitueram per nuncios, quos primo cum rebus alijs Maiestati Vestrae eram transmissurus. At ille nihil moratus eodem instanti petijt a me sibi Hispanos consignari binos, quos in varias prouincias ad negociũ hoc exequendum destinaret. Quarum nomina, quoniam monumenta omnia amisi, non subueniunt. Illæ enim prouinciæ sunt plurimæ & diuersæ, quarum aliquæ per octuaginta & ali

Muteezuma vasallus fuit Carola, Ma.

ta, & aliquæ per centum leucas aberant a dicta ciuitate Temixtitan, cum prædictis autem Hispanis ire iussit quosdam ex suis, quibus præcepit, vt ad dictarum prouinciarum & ciuitatum dominos proficiscerentur & exponerent, q; ego vniciq; quandam auri summam quam ipse constituit imperarem, & hoc executum est, nam illi omnes domini, ad quos profecti sunt, contribuerunt imperatam summam tam emblematum, quam aut in massis & folijs, & aliorum quæ ipsi possidebant, & fuso eo quod fundi potuit, ex quinta illorum portione, quæ Maiestati Vestrae debetur. Fuerunt triginta duo milia, & quadringenta pondera auri absq; suppellectilibus ex auro, argento, rebus ex plumis factis, parmis, gemmis & alijs plurib; rebus maximi valoris, quæ omnia Maiestati Vestrae consignauit & seposuit, quæ transcendunt valorem centum millium ducatorum. Erant præterea talia & tam mira q; varietate eorum & nouitate erant inæstimabilia: Nec putandum arbitror, q; omnes ex principibus tã Christianicis quam infidelibus, de quibus apud mortales impræsentiarum mentio habeatur, talia haberi possint. Et certe Maiest. Vestrae illa, quæ expono, nimia videri non debent, postquam sic se habet veritas, q; eorum quæ terra mariq; haberi possunt, & de quibus ipse cognitionem aliquam habebat, simulacra ad veram formã tam aurea quam argentea, & ex gemmis & ex plumis obtinebat, & in tali excellentia & perfectione, q; pene vix spectantibus videbantur, quorum mihi non modica imptitus est pro Maiestate Vestra absq; alijs quæ sibi picta exhibui, quæ omnia ex auro fingi curauit, vt sunt imagines saluatoris crucifixi, emblemata, torques, numismata, & alia plura e nostris, ad quorum imaginem similia fieri curauit. Accessit etiam portioni Maiestatis Vestrae argenti recepti vltra centum marcas, quod in varias tam paruas, quam maiores stendas paropsides distribui & scutellas, pateas, cocleas, quantum illis dicere potuit. Vltra hæc dictus Muteezuma mihi donauit plura ornamenta ex suis quæ talia erant, vt perspecto q; ex omni parte erant ex bombice, & absq; serico in toto terrarum orbe talia fieri & texi non possent, nec tot diuersis proprijs coloribus & laboribus: & inter ea erant aliqua vestium genera, ad vsum mulierum, & virorum mirabilia. Erant præterea apparatus pro lectisternijs, quibus ex serico facti, merito comparari non possent, erant alijs apparatus quibus in ecclesijs & aulis vti possumus, erant culcitrae lectisterniorum cooperimenta, tam ex plumis, quam ex bombice variorum colorum, similiter & mirabilia, & alia multa, quæ cum talia & tanta sint, ea Maiestati Vestrae exprimere nescio. Obtulit etiam duodecim zerbatanas. Est autem zerbatana lignum longum concuum, quæ aues paruas insectatur, ex illis spicula seu globulos exiguos in modum fabarum excreta compactos flatu emittendo, quæ excellentiam etiam exprimere nequeo, quia illæ elegantibus picturis, & coloribus perfectissimis constabant, in eius extremitatibus & medio extabat aurum ad palmi altitudinem mira arte elaboratum, & peram aureis filis contextam, & globulos supradictos imponendos, quos aureos se mihi daturum pollicitus est, imptitus est modulum ad eosdem effingendos aureum, & alia multa, quorum infinitus est numerus.

¶ Si Maiestatem vestram potentissime domine de varijs & mirandis rebus istius ciuitatis Temixtitan dominio, & istius domini Muteezuma obsequio certiore reddere deberem, ac de ritu & consuetudine quam obtinent incolæ, ordine & regimine tam ciuitatis quam aliarum quæ subiiciebantur dicto domino Muteezuma, longo tempore immorari oporteret, & multos qui eas exponere scirent, habere necesse esset in tali genere exercitatos. Ego non possem de mille portionibus minimam recensere, sed vt melius potero aliqua ex illis quæ vidi exprimam, quæ quamuis incul te promantur, tamen erunt tantæ admirationi, q; vix credi poterunt, nos enim præsentibus proprijs oculis intuendo eas vix intellectu percipimus. Sciat tamẽ Maiestas Vestra, quod si in aliquo deficiam in prædictarum rerum relatione, plus peccabo minuendo, quam augendo, tam in his quam in alijs, quæ recensero Celsitudini vestrae,

C iij quoniam

quoniam æquum mihi videtur & apparet ea quæ regi meo & domino recensere dixi, præuia veritate nil augendo aut minuendo aut interponendo exponere.

¶ Prius tamē quā res istius celebris ciuitatis Temixtitan, & reliqua quæ in proximo præcedenti capite asserui recensere aggrediar, visum est vt omnia melius percipi possint, situm prouinciæ de Messico, vbi dicta magna ciuitas est collocata, & vbi illius domini Muteezuma regia consistit, explicare. Prouincia hæc excelsis & asprimis montibus circumseptæ est, & in ea planicies est in circuitu ad septuaginta leucas, cui planicie insunt gemini lacus, qui fere vniuersam occupant, quia duo illi lacus ambiunt spacium quinquaginta leucarum, & in altero ex lacubus est aqua dulcis, altero vero qui maior est aqua salua. Illa vero planicies ab vno latere segregatur colliculis quibusdam, qui in medio planicie consistunt. Dicti autem lacus in fine iunguntur in quadam angusta planicie, quæ inter dictos colles & excelsos montes consistit, qua angustia extenduntur per balistæ iactum, & per ea alter lacuum ingreditur alium, & ad ciuitates & colonias quæ in dictis lacubus existunt homines canois inuehuntur, ab quibus eo quod aliquis terram attingat. Sed quia est magnus lacus saluus, habet fluxum & refluxum ad instar maris: quotienscunq; aqua dicti lacus excrescit, aqua salua ingreditur lacum dulcis aquæ, & adeo violenter, ac si ingens & rapidus fluuius ingrederetur: & e contrario, quando decreuit lacus alius, dulcis saluam ingreditur. Et opulenta illa ciuitas Temixtitan est fundata in illo magno saluo lacu, & a continenti ad dictam ciuitatem, qua est iter duarum leucarum, quatuor habet ingressus stratis manu fabricatis vjs latis quātum extenditur lata Hispana equestris lancea. Ciuitas est tam ampla quantum est Hispalis aut Corduba. Illius præcipui vici amplissimi & recto tramite procedentes cernuntur, & omnes alij, quorundam media pars in aquis, media in terris est, per quos canois inuehuntur. Vici quoq; omnes habent suos exitus, vt ab vno ad alium aqua permeare possint. Omnes isti exitus quorum aliqui sunt latissimi, habent magnas trabes optime dolatas, & tales quibusdam in locis possunt per eas transire decem iuncti equites. Porro cum considerare, si incolæ vellent in me conspirare quod commode id facere possent (cū eo in sinu constituta sit ciuitas, vt supra dixi, & amouendo pontes egressum & ingressum dictæ ciuitatis facillime nobis eripere possent, sicq; nos fame enecare, priusquam ad continentem venire possemus) ciuitatem ingressus propere Bergantinos quatuor erigendos curavi, & tam celeriter perfecti sunt & tales, vt eisdem ducentos viros cum equis littori exponere possem, quotiescunq; nobis videretur. Habet ista præclara ciuitas plurimas plateas, vbi assidue sua habent fora et commercia ad vendendum et emendum. Est in eadem ciuitate platea, quæ est in duplo maior platea Salamatinæ ciuitatis vndiq; portibus circumdata, vbi quotidie ultra sexaginta milia hominum vendentium, ementiumq; cernuntur, vbi est inuenire omnia genera mercium, quæ in prouincijs illis inueniri possunt, tam ad esum quam ad vestitum facientia. Venduntur res ex auro argentoque plumbo, cupro, aurichalco, lapidibus, ossibus, conchilibus, corallis, et ex plumis. Venditur calx, politilapides et non politilateres crudi et cocti, ligna dolata varijs modis, et non dolata. Est vicus in quo venduntur omnia genera auium ad aucupium, vt gallinæ, perdices, coturnices, annates, turdi, fulicæ, turtures, palumbes, passeres, arundinibus collo astricti, psittaci, milui parui, affiones, tinunculi, accipitres, falcones et aquilæ, et aliquæ ex istis auibus rapina viuentibus cum plumis capite, rostro et unguibus. Vendunt cuniculos, lepores, ceruos, canes castratos paruos, quos ad comedendum educant. Sunt vici ad herbas vendendas, sunt ibi omnes herbarum et radices medicinales quæ nascuntur in tota prouincia. Sunt domus pharmaca vendentium tam potabilia quam ex unguentis et emplastris, sunt barbitonorum domus, in quibus capita lauantur hominibus et raduntur. Sunt etiam ibi habitationes vbi conueniunt ad bibendum et comedendum pro pecunia. Sunt ibi plurimi baiuli, vt in Hispanijs, qui portat onera de domo eorum quæ vendiderunt, ad domum eorum quæ emerunt. Sunt plura ligna, carbones,

bones, focularia, storæ variæ ad lectisternia, aliæ subtiliores ad sedilia ornanda, camere, aulæq;. Sunt omnia olera et præsertim cepe, porri, allia, nasturtium tam terrestre quàm aquaticum, caules, acetosa, cardus. Sunt ibi fructus varij, inter quos sunt cerasa, pruna, quæ sunt simillima Hispanis. Sunt poma, vna, et alij fructus plurimi, quos producit illa prouincia multum singulares. Vendunt mel apum, ceram, et mel arundinum ex Mayz, quæ arundines habent tantum mellis et sunt adeo dulces, vt sunt illæ ex quibus zaccharum conficitur. Vendunt mella ex arboribus quibusdam, quas vocant in reliquis insulis Magnei, et sunt dulciora multo decocto. Vendunt etiam vinum inde confectum. Vendunt varia genera filii omnium colorum in suis corollis, et est similis vico, vbi Granatæ venduntur res ex serico, sed in maiori quantitate. Venduntur ibi colores pro pictoribus et omnia genera, sicut in Hispanijs, et adeo illustra, vt meliora fieri non possent. Venduntur coria ceruina optime aptata cum pilo et sine, alba et tincta coloribus varijs. Venduntur fictilia multa, et optima vernice suffulta. Venduntur dolia maxima et parua œnophora, ollæ et alia vasa fictilia, et alia infinita genera vasculorum, et maiori ex parte vernice suffultorum. Vendunt multum Mayz tam solidum quam coctum in panem conuersum, et de eo habet magna commercia, et in solido et in pane, quod eundem reginet saporem, quem in reliquis insulis retinere solet. Vendunt Artocreas ex auibus et piscibus recentibus, et salis, crudis, et coctis. Vendunt oua gallinarum, et anserum aliarumq; auium maxima in copia. Vendunt placentas ex ouis. Et denique vendunt in dictis foris quicquid gignitur et crescit in illis prouincijs, quæ ultra ea quæ exposui sunt talia et tam diuersa, quod propter prolixitatem, et quia eorum nomina non teneo, non recensebo: et genus quodlibet mercium habet vicum proprium nulla data alia mercium commixtione, & in hoc optimum habent ordinem, & omnia venduntur bene computata vel mensurata, non tamen hæcenus visum est, quod aliquid pondere vendant. In huiusmodi magna platea est domus ampla in modum iudicij, vbi semper morantur decem, aut duodecim personæ quæ iudicant & constituunt omnia quæ in dicta platea eueniunt, & dubia quæ insurgunt malosq; & delinquentes puniri iubent. Versantur in dictis plateis aliæ personæ, quæ assidue diligenter explorant, quod vendatur & mensuras quibus venduntur bona, inspicunt. In hac ciuitate sunt plurimæ Meschitæ, & domus idolorum pulcherrimis ædificijs pro parochijs & vicis eorum, & in dignioribus versantur homines quod pro religiosis more suo habentur & continue resident, pro quibus præter loca vbi idola collocantur, comperiuntur optimæ habitationes. Omnes illi sui religiosi nigris vestibus vtuntur, nec capillos minuunt, aut peccant a die ingressus religionis, donec exierint. Filij omnes fere primatum ciuitatis & dominorum prouinciæ eo habitu in religionibus versantur a sexto & septimo anno, donec eos parentes matrimonio copulare constituerint; & hoc frequentius accidit in primogenitis, & eis qui in hæreditate succedunt, quàm in cæteris. Morantes in illis locis accessum ad mulieres non habent, nec ad eas domos mulieri patet accessus, abstinenta cibis quibusdam, sed vno tempore plus alio. Et inter Meschitas est vna suprema, cuius magnitudinem & illius particulas & res humana lingua exprimere non posset, quoniam eius amplitudo tantum protenditur, vt intra ipsam (quæ altissimo & valido muro circumdata est) possit locari ciuitas quingentarum domuum. Continentur intus in circuitu circūcirca pulcherrimæ habitationes, quibus insunt magnæ aulæ, & deambulatoria, quibus resident religiosi ibi collocati: sunt eo in circuitu quadraginta turres altissimæ, & bene constructæ, ad quarum penetralia itur per quinquaginta gradus, & minor inter eas est tantæ proceritatis, quantum est turris Cathedralis Ecclesiæ Hispalensis, & tam bene constructæ videntur, tantæ ex politis lapidibus, quàm ex tignis, vt eis politiores fieri non possent, aut fabricari vbiq; loco. Omnes enim politilapides Sacellorum vbi idola collocantur, varijs imaginibus constant & tecta & tigna omnia quæ ibi posita cernuntur, varijs picturis & liniamentis decorata & elaborata consistunt, & varijs monstris, figuris, et ornamentis picta. Omnes supradictæ turres sunt sepulturæ dominorum istius prouinciæ. Et capellæ in eisdem constructæ quæ libet suo

Religiosi
idololatæ

libet suo idolo est dicata, cui plus deuotionis attribuebant. In hac ampla Meschita sunt tres latissimæ aulæ, in quibus sunt plurima idola miræ magnitudinis & altitudinis, variis figuris & artibus sculpta, tam in lapidibus quam in tecto. Et dictis aulis in sunt alia parua sacella angustiis portis constructa, & sacella similiter nullam continēt cœli claritatem, ea sacella non ingrediuntur nisi religiosi, & illi non omnes, & in illis sunt imagines & statuæ idolorum, quamuis etiam extra, vt superius dixi, reponantur. Digniores dictorum idolorum statuas & eorum, quibus plus fidei adhibebant, suis sedibus deturbauit, deiecitque per gradus. Sacellaque ubi constiterant mundare & lustrare commisit, ea enim omnia sanguine sacrificatorum mortalium aspersa cernebantur. Ibiq; gloriosæ protectricis Mariæ & reliquorum sanctorum imagines collocauit. Quæ omnia Muteezuma & incolæ moleste tulerunt, & primo mihi significarunt, quod talia committere non deberem, quoniam si res diuulgaretur per reliquas communitates, & loca, eos mihi facillime rebelles reddere possem, quia illis arbitrabantur omnia bona temporalia a dictis idolis sibi exhiberi & concedi, & si incolæ paterentur, quod sibi tales contumeliæ inferrentur, succenserent, nec ulterius quicquid illis exhiberent, & fructus terræ exiccarentur, quare homines fame perire cogentur. Eos quotidianis adhibitis interpretibus admonui, quod maxime decipiebantur, spem in illis idolis collocare, quos propriis manibus ex immunditiis conflauerant, & eos scire oportere, vnum esse deum omnium vniuersalem dominum, qui creauerat cœlum & terram, & omnia alia tam visibilia quam inuisibilia, qui pariformiter illos creauerat, & nos alios omnes, deumque esse sine principio, & immortalem, & quod illi soli credere, eundemque solum adorare, nec aliam creaturam, aut rem aliam præter solum deum deberent, reliquaque alia explanauit, quæ tali in re exponere sciui, vt illos a sua idololatria abducere possem, & ad cognitionem veri summi & omnipotentis dei inducere. Omnes & potissimum Muteezuma, responderunt, quod illi iam mihi exposuerant, se non esse oriundos ex hac regione, & longa ante tempa maiores suos ad has prouincias aduētas, fieri potuisse, vt illi sint aliq; errore ducti in his rebus quæ colebant, cum iam diu patriam suam exissent, Cæterum ego qui nouissime veneram, melius recordari possem quæ ipsi colere & credere deberent, & illis ea impartiri deberem ac eos docere, ipsiq; se paratos offerebant ad ea, quæ ipsis tanquam meliora proponerem. Et dictus Muteezuma & alij plures ex primatibus affuere, dum idola e sacellis deicerem, & dum illa mundarentur, & nouas imagines imponerem, & omnes hilari fronte vt conicere potui. Illisq; seriose mandauit, ne imposterum idolis pueros sacrificarent, vt prius soliti erant, quia hoc Deo Opt. Max. admodum displiceret, et Vestra Maiestas suis sacris legibus prohiberet et præciperet, quod quicumque interficit, interficiatur. Illico ab ea sacrificandi consuetudine abstinerunt, et eo toto tpe quo moratus sum in ea ciuitate nusquam visum est, pueros aliquos interfici aut idolis immolari. Imagines quibus isti fidem adhibent, sunt maioris proceritatis statu cuiuslibet maximi hominis. Conficiuntur ex omnibus seminibus et leguminibus, quæ ipsi in vsu habent tritis et mixtis insimul, illaq; interemptorum pro sacrificijs cordium sanguine incorporant, quæ pectore adhuc viuentium extrahunt, et illo ex corde effuso sanguine farinam humectant in tanta quantitate, quæ sufficere possit ad perficiendas magnas illas statuas, et eisdem perfectis et in sacellis collocatis plurima mortaliū corda offerunt, et similiter eisdem sacrificant et eorum faciem sanguine inde effuso illiniunt. Et pro qualibet necessitate homini incumbenti habent propria idola, more prisorum gentiliū, qui sua olim venerabantur idola. Ita vt pro captando fauore in bello idolum habent, pro suarum segetum cultura aliud, et deinde pro re qualibet quam quærunt, aut exoptant bonos sortiri successus, præcipuum idolum habent, quod venerentur. Hac celebri in ciuitate sunt multæ magnæ et optimæ domus, et propterea sunt tot egregiæ domus, quia omnes primarij domini illarum prouinciarum, et vasalli domini MVTEEZUMA in ea suas habent habitatio-

Idolorum
confectio.

habitationes, & resident in ea quadam anni parte. Sunt vltimus primi incolæ ciuitatis ditissimi, qui similiter egregijs potiuntur domibus vltra speciosas habitationes domus, egregios hortulos habent varijs floribus tam in superioribus quam in inferioribus habitationibus. Per viam ex quatuor stratis, quibus ciuitatem ingrediuntur, protenduntur gemini aquæ ductus, quorum amplitudo est ad passus duos, altitudo vero ad hominis statum, et vno ex illis inuehitur dulcis aqua saporis optimi ad crassitudinem humani corporis, quæ progreditur in medium ciuitatis, ex qua bibunt, et reliquis in rebus necessarijs vtuntur; alter vero alueus vacuus est, et dum ab vno ex illis immunditias deicere volunt, in aliu aquas ducunt, donec mundetur; et quæ transit per pontes propter interualla, quibus aqua salsa ingreditur, et egreditur, conducunt aquas prædictas dulces per cannales quosdam in crassitudinem vni⁹ magni bovis, qui extenduntur quantum trabes dictorum pontium, et illa est omnibus incolis communis. Conducunt vndiq; aquam venalem canois, quam hoc pacto e canalibus accipiunt, canoas pontibus subiiciunt, in quibus stant homines, et aqua canoas implent, et implentibus satis faciunt, et similiter in omnibus ingressibus ciuitatis, et vbi exonerant canoas, qui locus est ad quem maior pars commeatum, qui apportantur ingrediuntur ciuitatem, sunt parua casula, quibus residet custodes, qui pro re qualibet ingrediente, aut illata ciuitati, certum quid pro vectigali recipiunt, et nescio an domino Muteezuma proueniat, aut præcipue ciuitati, quia hactenus non inuestigavi, credo tamen esse domini, quoniam in nundinis aliarum prouinciarum, illud vectigal visum est colligi in emolumentum dominorum prouinciarum. Sunt plurimi in omnibus publicis foris istius ciuitatis quotidie operarij, et magistri cuiuscunq; artificij præstolantes, qui operas suas conducant. Huius ciuitatis incolæ meliorem modum habent, et sunt subtiliores circa victum, et alia domestica cæteris aliarum prouinciarum et ciuitatum, quia dominus Muteezuma semper in ea versabatur. Et omnes prouinciarum domini illius vasalli conueniebant in eadem, propterea habebant meliorem ordinem, et politiam in omnibus. Et ne longior sim in rebus istius magnæ ciuitatis recensendis, quia tam cito me non expedirem, vltius non sequar, nisi hoc vnum, quod in obsequijs & victu habent modum in Hispanijs obseruatum, & similiter in suis ordinationibus & constitutionibus. Et dato, quod hæ gentes sint barbaræ, & tam segregatæ a cognitione summi opificis, & a communione reliquarum nationum, mirabile est videre modum ab eis in omnibus obseruatum.

¶ Circa obsequia domestica ipsius domini Muteezuma, & res miras, quas ad magnanimitatem status habebat, est aliquid scribendum, & ingenue polliceor Maiestati Vestræ, quod vnde incipiam ignoro, nec quomodo finem imponere valeam, vt eorum minimam portionem finire possim. Quia vt Maiestati Vestræ alias retuli, quæ barbari Domini qualis iste est potentia, aut opulencia maior hac esse potest, qui simulacra aurea & argentea ex plumis et gemmis & omnibus generib; quæ sub cœlo sunt in dominio possidere possent, & simulacra aurea et argentea tam bene effigiata, vt artifex quilibet aptius aptare non posset. Ea vero quæ sunt ex gemmis, humanum iudicium conicere non posset, quo instrumento tam perfecte conficiantur. Ea vero ex plumis talia erant, quod nec in cera, nec in rebus sericis acupictis mirabilia fieri possent. Non valui cognoscere quantum dominium dicti Domini Muteezuma extendebatur: ille enim vndiq; a sua magna ciuitate mittit nuncios cum suis mandatis per leucas ducentas, quibus omnes parent, quamuis habuisset quasdam prouincias suis prouincijs circumdatas, quibus cum bella gerebat: & vt comprehendere valui, eius Dominium erat tam latum quantæ sunt vniuersæ Hispaniæ, quia ad sexaginta leucas vltra Putunchan, qui est riuus Grifaluç, nuncios suos misit ad ciuitatem nomine Cumatan, vt illi veniret præstatum obedientiam Maiest. V. quæ distabat a magna ciuitate per ducentas & viginti leucas. Sed vsq; ad centum & quinquaginta nostri Hispani

Dominus
Muteezu.

spania me visum ire iussi sunt. Omnes fere Domini istarum prouinciarum, & maxime circumuicini resident in illa ciuitate pro maiori parte anni, vt superius retuli. Et vt plurimum, dicti domini habent suos filios primogenitos ad seruitia dicti Domini Muteezuma, et quilibet eorum dominorum suis in locis habent castra, et in eis milites suos, et suorum reddituum, et obsequiorum collectores et moderatores, quæ ex omnibus prouincijs sibi eueniunt, et computum habent de omnibus, quæ quælibet prouincia contribuere obligatur. Habent characteres et figuras quasdam in papiro quam faciunt, quas ipsi intelligunt. Et quælibet prouincia habebat separatim obsequium, et contributiones secundum qualitatem seruitij, ita quod ad manus dicti domini Muteezuma perueniebant omnia genera rerum, quæ in dictis prouincijs comperiri poterant, et eum tam præsentem quam absentem metuebant, quo nullos mortaliū dominos plus timeri crediderim. Habebat tam in ciuitate, quam extra, domos plurimas voluptatis gratia melius constructas quam dici possit, et quæ vere erant dignæ magno principe, et domino. Habebat in ciuitate ad vsum suum palatia tam lata et mirabilia, quod mihi impossibile videtur magnitudinem, amplitudinem, et bonitatem illorum recensere. Idcirco me non intromittam, vt aliquid de eis enarrem, sed tantum hoc vnum, quod in Hispanijs non sunt illis similia. Habet aliud palatium fere non minus bonum, quam illud, in quo erat pulcherrimum viridarium quibusdam prospectaculis eidem insidentibus, et marmora, reliquaq; ornamenta erant ex iaspide optime elaborato. Illi palatio inerant habitationes, quibus possent hospitari duo magni principes cum eorum obsequio, in hoc palatio erant decem stagna, vbi habebantur omnia genera auium aquatiliū istarum prouinciarum, quæ sunt multa et varia, et omnium altitium, et ad vsum volucrum quæ mari aluntur, erant stagna salis aquæ, et ad vsum fluminibus versantium erant aquæ dulces, quas aquas quodam constituto tempore emittebant, vt stagna emundarent, et postea suis canaliculis ea replebant, et cuiuslibet speciei volucrum impartiebantur cibum, qui eis erat proprius, ita quod illis quæ piscibus nutriuntur pisces dabant, et quæ vermibus vermes, et quæ Mayz, Mayz, et quæ alijs minoribus seminibus, minora semina concedebant. Et certa refero Maiestati vestræ, quod volucris pisces edentibus ducentæ et quinquaginta libræ quotidie exhibebantur ex illis, qui in dicto salso lacu capiebantur, his alendis volucris dabant operam trecenti viri nulli negotio vterius incumbentes. Erant præterea alij ad auium præstanda medicamina præpositi, cuiuslibet stagno prospectacula imminabant, & deambulatoria egregia & sumptuosa, quo dictus Muteezuma solatijs gratia secedere solebat. In huius palatii particula tenebat homines, pueros, feminasq; a natiuitate candidos in facie, corpore, capillis, supercilij, & palpebris. Habebat aliam etiam domum amplissimam & munitissimam, in qua erat latum præritillum pavimento ex crustis marmoreis egregijs ornatum in modum latrunculariæ tabulæ, & domus erant profundæ, quasi ad statum hominis cum dimidio, & ad magnitudinem sex passuum in quadrangulo, & in medio quarilibet istarum habitationum, cernebatur volucris rapina vitæ quærens a tinunculo vsq; ad aquilam, quæ comperitur in Hispanijs, & plura genera quæ nunquam in Hispanijs visa sunt, & in quilibet genere magna copia, & in qualibet istarum erat lignum, vbi volucres residebant, & aliud extra infra rete, & vni insidebant aues nocturno tempore, cum pluuiosum erat tempus, in altero vero poterant esse exeuntes ad solem, & aera, dum aliqua ægritudine laborant. Istis omnibus volucris pro eorum cibo gallinas impartiebantur, et non aliud. In eodem palatio inferius quædam aula magnæ plenæ sunt magnis caueis & grandibus lignis fabricatæ & coniunctæ, & in eis, vt plurimum, continebantur leones, tygrides, lupi, vulpes, catti varij. Et omnium horum animalium tam volantium quam quadrupedum erat maxima copia, quibus ad saturitatem gallinas apponebant, et ad horum animalium custodiam erant alij trecenti viri. Erat illi alia domus, vbi plurimos viros et feminas monstruosos, pumiliones, gibbosos, et adulterinos, et alios maximæ deformitatis

mitatis viros habebat, et genus quodlibet monstri suas obtinebat separatas habitationes, & præerant eorum infirmitatibus electi homines. Reliquas domos voluptatis causa constructas in dicta ciuitate prætermitto, cum & plures sint & diuersimodæ. Obsequij sui ordotalis erat. Illucescente, quingenti aut sexcenti viri principales domum suam petebant, qui sedebant & spaciabantur per aulas, & deambulatoria, quæ erant in domo, et ibi morabantur, non tamen ingrediebantur ad eius conspectum, et eorum familiares, et illi, qui cum eis associati erant, occupabant duo aut tria palatii impluua, et vicum maximum, et hi per diem continuum ibi moram trahebant, nec discedebant nisi adueniente nocte, et eodem momento, quo discumbebat dominus Muteezuma, ipsi quoque discumbebant, et non minus lauta conuiuia eidem apponebantur, quam eorum domino, et familiaribus suis portionem suam impartiebantur. Penurariæ cellæ et vinariæ omnibus venientibus patebant, omnibusque esurientibus et sitientibus cibum, potumque impartiebantur. In afferendo eidem cibo talis obseruabatur consuetudo, trecenti aut plures adolescentes epulas innumeras afferunt, et tam in prandio quam cœna, omnia genera rerum comestibilium tam ex carne quam piscibus, fructibus, et oleis, quæ ea in regione haberi poterant, et ob frigiditatem regionis cuiuslibet scutellæ et paropsidi accensis prunis prunarium suberat, ne epulæ frigiditate deteriores fierent, et epulas eas omnes in aula magna, vbi cibum capere solebat, in simul collocabant, et pene omnis aula steris ornata et munda epulis implebatur. Ipse vero Muteezuma puo puluino coreaceo insidebat egregie elaborato, tempore quo discumbebat, ab eo distantes quinq; aut sex senes discumbebant, quibus ex appositis sibi epulis porrigebat. Aderat vnus familiarium, qui epulas apponebat et amouebat et ab alijs, qui extra erant, cibaria magis domino seruentia expetebat. Laudabat manus ab initio, et in fine prandij aut cœnæ, et ea mappa qua semel manus exiccabat amplius non utebatur. Similiter & paropsidibus aut scutellis, quibus semel fuerat ferula allata, nefas erat epulas imponi, nisi nouiter essent fabricatæ, & de prunarijs similis obseruabatur modus. Quater quotidie vestiebatur, nunquam eadem utebatur veste, quicumque palatium ingrediebatur, nudis pedibus illum ingredi oportebat, & cum vocati coram eo se exhibebant, capite & oculis inclinatis ibant, & corpore humillimo, & eum alloquentes vultum non inspiciebant, quod magnæ venerationis & reuerentiæ signum erat. Id quod in causa fuisse cognoui, cur quidam illius prouinciæ domini aliquos ex Hispanijs increpabant, eo quod dum me alloquerentur, erecti me intuebantur, quod paræ reuerentiæ & verecundiæ ascribebant. Cum domo exibat dictus Muteezuma quod raro eueniebat omnes eum associantes, & qui sibi obuiam fiebant, eidem vultum auertebant, nec pacto aliquo eum inspiciebant, & omnes donec transiret, immoti permanebant. Illi assidue præcedebat suorum aliquis tres subtiles & rectas gestans virgas, quod ideo fieri putavi, vt homines monerentur, eum adesse, quando vero lectica descendebat vnam ex illis manu ipse gestabat, eamque donec ad constitutum locum puenisset, retinebat. Erant tot et tam variæ ceremoniæ et modi, quos iste dominus Muteezuma in suo obsequio seruari volebat, quod multo maiore indigerem ocio, quæ impresentiarum nactus sum, & tenaciori memoria, vt eas omnes possem retinere. Arbitror enim nullum ex Saladinis, aut dominis infidelibus, de quibus cognitionem habeamus, tot & tales in eorum obsequijs retinere ceremonias. Fui in hac celebri ciuitate, vt rebus, quas ad Celsitudinis vestræ seruitium pertinere cogitabam, prouiderem, consulere, & vt prouinciam pacarem, alliceremque eidem Maiestati vestræ regiones, & habitata loca plurimis maximis ciuitatibus, villis & castris, et inuestigare aurifodinas, intelligeremque prouinciarum secreta tam ipsius domini Muteezuma quam aliorum, qui sibi contermini erant, et quibuscumque cognitionem habet. Sunt res tales, et tam admirabiles, quod pene incredibiles videri debeant, et hæc erant bono animo suo, et incolarum a me facta, non aliter quàm si ab initio Celsitudinē vestrā in regem vestræ et propriū dominū cognouissent, et non minori animo a me regali Cel-

Domestici
cum Muteezuma
obsequium.

si Celsitudinis vestrae nomine imperata exequantur. Et in quibusdam non minus Celsitudinis vestrae seruitio vtilibus fui ibi praepeditus ab octava mensis Nouemb. Anni M. D. XIX. usque ad ingressum mensis Maii instantis anni. M. D. XX. quo in dicta celebri ciuitate quiete & tranquille agebam, & Hispanos multos fueram partus varias & plures regiones pacando, & colonias erigendo in istis prouincijs, maximo detinebar desiderio, expectabamque nauem cum responso relationis, qua ab istis regionibus ab initio Maiestati vestrae transmiseram, ut eisdem impartirer ad Maiestatem vestram, quae in praesentiarum transmittitur & omnia illa aurea & emblemata, quae hic habueram pro Celsitudine vestra.

Aemulus
Cortesii
Velazquez
classes tras
mittit

¶ Ad me profecti sunt non nulli incolae prouinciae istius domini Muteezuma vasalli, ex eis qui erant contermini maris littori, significantes prope montes Sancti Martini, qui sunt in littore ante portum, seu stationem Sancti Iohannis, aduentasse decem & octo naues, & qui forent, dicebant ignorare, quae eis visis ilico mihi nunciatum properarant. Et post hos venit alius insulae Fernandinae incola, & attulit mihi literas ab vno Hispano (quem in ipso maris littore collocaram, ut si forte naues aliquae illuc aduentarent, eisdem cognitionem meae dare curaret, et illius ciuitatis quae prope portum a me habitanda fuerat suscepta, ne illis vagari contingeret ignorantibus quibus in locis consisterem) qualiter quodam die vnica nauis ante portum sancti Iohannis visata erat, et quantum eius visus extendi poterat, diligenter per maris littora prospexerat, & nullam aliam in conspectu viderat, et eam nauim esse cogitabat, quam Maiestati vestrae transmiseram, cum tempus eius reditus appropinquasset, et ut certior fieret ibi praestolabatur, donec dicta nauis applicaret, vel portum ingrederetur, ut ab ea informationem capere posset, et ilico ad me aduolaret omnia nunciatum. His literis visis, duos ex Hispanis expediui, ut vnus iret vna via, alter vero alia, ne eueniret, quod illi qui forte mitterentur a dicta nauis obuij illis non fierent, quibus iniuxi nullibi moram traherent, donec ad dictum portum puenirent, et cognoscerent quot naues aduenerant, et ex qua patria essent, et quid importaretur nauibus, & reuerterentur mihi nunciatum. Alium etiam destinavi ad ciuitatem verae Crucis declaratum ea, quae audieram de praedictis nauibus, et iubebam, ipsi quoque inuestigare et inuenta referrent, et alium praefecto illi, quem cum centum et quinquaginta pedibus (ut Maiestati vestrae superius declaravi) ire iusseram ad fundandam coloniam in prouincia et portu Quacucalco, cui per meas literas mandavi, ubicunque locorum nuncius eum offenderet, ibi consisteret, nec ulterius progredere, donec aliud haberet a me in mandatis, allatum enim mihi fuisse dicebam, naues quaedam portui applicuisse, qui ut deinde apparuit iam eorum aduentum cognouerat, priusquam sibi literae meae redderentur. Et post eorum discessum quindecim continui defluerunt dies, quod nihil penitus auditum est, nec responsum ab eorum aliquo, ex quo non parum accepi admirationis. Quibus transactis venere alij Indi, vasalli quoque dicti Domini Muteezuma, qui mihi indicarunt dictas naues in ipso portu ancoras iecisse, & quod homines ex nauibus descenderant, & eorum numerum secum afferebant, quod erant octuaginta equites, & octingenti pedites, & decem aut duodecim tormenta. Et haec omnia picta videbantur in quadam patria papiro, ut ea ostenderent dicto domino Muteezuma. Et nunciarunt, quod Hispanus ille quem littori praeposueram, & nuncij alij quos ego miseram, erant apud homines qui e nauibus descenderant, commiserantque dictis Indis, ut exponerent mihi, quod eorum praefectus illos reuerti non permittebat. Hoc intellecto, constitui mittere presbyterum, quem mecum adduxeram, cum meis literis, & literis iudicum, & regentium ciuitatis verae Crucis, qui mecum erant in praefata ciuitate, quae litterae dirigebantur praefecto, & viris, qui applicuerant illi portui, nota eis faciendo pluribus omnia, quae mihi in his partibus euenierant, & quod plurimas ciuitates, villas, et castra subegeram, acquisieramque et eas pacifice subditas retinebam regali Celsitudinis vestrae seruitio, et captum detinebam primarium Dominum harum prouinciarum,

et me

& me esse in illa celebri ciuitate, & de ipsius ciuitatis qualitate & auro & emblematis quae pro Maiestate Vestra obtinebam, & me iam misisse Maiestati Vestrae relationem istarum prouinciarum, rogabamque eos, ut mihi indicaret, qui forent, essent ne ex regnis & dominijs Vestrae Celsitudinis oriundi: & scriberent, si ad has prouincias suo regali mandato profecti fuissent, aut ad ponendas colonias, & morari in eis: vel vtrum ulterius progressuri, aut an vellent reuerti: & si premerentur necessitate alicuius rei, quod daturus essem omnem operam, ut subleuarentur. Si autem non essent e regnis, similiter mihi nunciandum curarent, si re aliqua premerentur. Offerebam namque me, si possem, remedium praestaturum. Sin minus, quod eos Celsitudinis Vestrae nomine iuberem a suis prouincijs discedere, nec in eas descenderent, & si aliter fecissent meis omnibus viribus tam Hispanorum quam incolarum, eos essem aggressurus, ipsosque aut capiendos, aut ut interficerentur diligentiam adhibiturus, tanquam alienigenae audentes ingerere se regnis & dominijs nostri regis & domini. Et post dicti presbyteri cum praebatis, ad eos literis discessum, quinta luce ad me profecti sunt viginti Hispani in dicta ciuitate Temixtitan commorantem ex illis, quos in custodia ciuitatis verae Crucis dimiseram, adducentes Presbyterum, & seculares duos in dicta ciuitate verae Crucis inuentos, ex quibus cognoui classem & viros, quod ad dictum portum aduecti erant, eo Didaci Velazquez mandato peruenisse, qui est gubernator insulae Fernandinae, & locumtenens. Et Dux, & praefectus illius classis, erat quidam Pamphilus de Narbaez dictae insulae incola, & secum adduxerat equites octuaginta, tormenta plura, & pedites octingentos, inter quos retulere octuaginta esse pides gestantes, & gestantes balistas centum & viginti. Et proficiscebatur praefectus generalis, & locumtenens gubernatoris istarum omnium prouinciarum vice, & nomine praefati Didaci Velazquez, & illum habere mandatum a Vestra Maiestate, & illum quem in littore dimiseram, ac nuncios a me missos esse apud praefatum Naruaez, quod eos redire non permittebat, qui cognouerat ab eis me in ea prouincia coloniam posuisse a dicto portu per leucas duodecim, & gentes quae in ea erant, & pariformiter quos viros miseram in prouinciam Quacucalco, & ab eo portu abesse per leucas triginta in prouincia Tuchitebeque nuncupata, & omnia quae in seruitio Celsitudinis vestrae in his prouincijs gesseram, villasque & ciuitates quas Celsitudini vestrae acquisieram & pacatas reddideram, & celebrem ciuitatem Temixtitan, aurumque & emblemata quae in dictis prouincijs habueramus, & ab eis certior fieri voluit de omnibus quae mihi haecenus euenierant, eosque destinauerat dictus Narbaez ad ciuitatem Verae Crucis, ut si fieri posset eos, qui in ea morabantur suo nomine alloquerentur, eisque suaderent ut illum sequerentur, & contra me arma sumerent, secumque adducere ad centum forte epistolas, quae mittebantur a dicto Narbaez, & eius socijs commorantibus in dicta ciuitate, in quibus continebatur, quod omnibus exponendis nomine suo per praefatum presbyterum, & alios eius socios fidem indubiam adhiberet, promittens de illis qui eo modo fecissent, eum optimam habiturum rationem, & eos qui non obtemperarent, male mulctare minabatur, multaque alia quae in dictis literis continebantur. Haec praelibatus presbyter, & hi qui secum venerant exposuere. Et quasi eodem instanti superuenit alius Hispanus ex eis, quos miseram in prouinciam Quacucalco, & attulit ad me literas a Iohanne Velazquez leone eorum praefecto, eisdem significabat, quod gens illa quae portui applicuerat, erat Pamphilus de Naruaez, quod huc proficiscebatur mandato dicti Didaci Velazquez vna cum militibus quos secum conducebat & literas, quas dictus Naruaez cuidam Indo ad eum praefectum dederat tanquam consanguineum dicti Didaci Velazquez, & sororium dicti Naruaez, per eundem ad me deferri curauit, quibus inscribatur ex meis nuncijs illum cognouisse, dictum praefectum meum ibi cum illis militibus constitisse. Suadebatque ut ilico ille cum commilitonibus ad eundem Naruaez proficisceretur, quod si exqueretur, ea quae officij sui essent, & ad quae teneretur praestaret. Sequi optime scire, quod apud me non

volens

volens, sed vi coactus degeret: Qui præfectus tanquam homo deuinctus, & obnoxius Maiestatis Vestrae seruitio, non solum ea, quæ a dicto Naruaez in literis proponebantur, respuit, sed missis ad me literis ilico, ut se mecum coniungeret cum omnibus commilitonibus discesserat, & optima habita informatione a dicto Presbytero & a duobus socijs de plurimis, & de his quæ animo conceperant dictus Didacus Velazquez, & a Naruaez, & qualiter classe illa & viris quæ inuehebantur, contra me mouerat, ex eo quia relationem & res istius prouinciæ Catholicæ Maiestati Vestrae, & non dicto Didaco Velazque transmiseram, quemadmodum malo animo proficisciebantur, ut me una cum multis quos mecum habebam, quos iam proscripserant, neci traderent. Audiueram præterea licentiatum Rodoricum de Figueroa iudicem præsentia insulæ nouæ, iudices & reliquos celsitudinis Vestrae officiales qui in ea resident, quamprimum ad aures suas peruenerat dictum Didacum Velazquez eam classem parare inspecto eius animo quo mittebat, cum eis pateret & constaret manifestum damnum & incommodum, quod ex eo euentu Maiestati Vestrae redundare posset, misisse licentiatum Lucam Vasquez Aylon ex præfatis iudicibus unum cum procuratorio, ad monendum & iubendum dicto Didaco Velazquez, quod dictam classem nullo modo mitteret: qui eo profectus est, & offendit dictum Didacum Velazquez cum classe & viris in ingressu dictæ insulæ Fernandinae, qui ventis vela dare parabat: eum, & omnes cum dicta classe proficiscentes, ne uenirent admonuit, quia ex eo Maiestas Vestra multum incommodi, & damni perperessura esset, & insuper pecunias addidit, quibus non obstantibus & omnibus illis, quæ per dictum licentiatum mandata fuerant, nec monitione, classem abire iusserat, & dictum licentiatum esse in dicto portu affirmabat, & cum ea intentione cum classe aduenisse cogitando damnum quod ex tali itinere resultaret, auertere posse cum eidem & omnibus malus animus, & mens, quibus dicta classis ventis vela dedisset, optime innotescerent. Iam dictum presbyterum cum meis literis ad Naruaez destinavi, quibus significabam, me ab eo presbytero, & ab eis, qui secum uenerat, certio rem factum illum præesse viris, qui nauim ea conducebantur, quare re multum lætabar, alioquin mali quid suspicaturus, cum nuncijs quos miseram, non reuenterentur, et me mirari, quod postea quam acceperat me in his prouincijs Maiestatis vestrae seruitijs inniti, nil literarum ad me dedisset, aut nuncium misisset mihi aduentum suum significatum (cum certosciret me eius cognito aduentu plurimum lætatum iri, partim quia olim amicitia iuncti fueramus, partim quia arbitrabar eosdem ad inseruiendum Ma. V. huc aduenisse, quo nil iucundius mihi euenire potuisset) sed contra mitteret subornatores, ut facitabat, et suaforsas literas commilitonibus meis in Maiestatis V. seruitio existentibus, ut contra me arma caperent, et ad eum transfugerent, non aliter quam si nostris aliqui essent Christianicolæ, alij vero infideles, aut aliqui Maiestatis Vestrae, alij vero minime, rogabam quod ab eo, ut in posterum ea non ueretur via, sed sui aduentus causas mihi insinuaret. Præterea mihi dixisse illos, se generalem præfectum locumtenentem, gubernatorem quod pro Didaco Velazquez nominari, et quod tali se publice nomine appellari mandauerat in uniuersa illa prouincia. Et eum iam constituisse iudices et regentes, et iusticiam ministrarat, quod erat contra seruitium, et leges Vestrae Maiestatis, cum istæ prouinciæ eidem Maiestati Vestrae subijcerentur et colerentur a suis subditis, et in prouincijs constituti essent ius dicentes, et regimen non debebat uti titulis istis, cum a nullo fuisset admissus, quamuis ut ea exerceret haberet mandatum a Vestra Maiestate, quod si haberet petebam, et monebam, ut ea mihi et regimini ciuitatis Vestrae uere Crucis exhiberet, quibus ego et regimen parati eramus obedire tanquam mandatis nostri Regis, et veri domini, ut opere complerentur, quantum regali seruitio Maiestatis Vestrae conduceret. Eram enim in ea ciuitate, et dominum captiuum in eadem detinebam, et in ea congesseram maximam auri quantitatem tam pro Vestra Celsitudine, quam his, qui mecum erant, et me ipso, quod ego dimittere non audebam, timens,

mens quod post meum ab ea ciuitate discessum, eius habitatores a me deficerent, & talis ciuitas, & tanta auri, & emblematum copia amitteretur, qua ciuitate amissa omnes illæ prouinciæ deficerent. Et similiter dicto presbytero dedi literas ad dictum licentiatum Aylon, quem ut postea rescivi, cum dicto presbytero eo peruenit dictus Naruaez ceperat, & captiuum cum duabus nauibus remisit. Eodem die quo dictus presbyter discessit, ad me profectus est nuncius ex illis qui erant in ciuitate uere Crucis, quo significarunt omnes incolas prouinciarum defecisse ad dictum Naruaez, & potissimum illos e Cempoal, & illis foedere iunctos nullum ex incolis dictarum prouinciarum ulterius uelle accedere ad dictam ciuitatem præstatum obsequia tam in arce quam in rebus alijs, quas antea præstare soliti erant. Asserebant enim Naruaez illis retulisse me malum, & eum ea de causa aduenisse, ut me, & commilitones meos omnes caperet, & nos captiuos abduceret, et prouinciam desereret, & quod secum adduxerat gentes plurimas, et meæ erant paruo numero, et adduxerat equos multos, et plura tormenta, quam mea essent. Et illi sequi partes uictoris uolebant, et ulterius dicebant ab Indis eisdem illi innotuisse dictum Naruaez uenturum hospitatum in dicta ciuitate Cempoal, quia optime sciebant quantum aberat a ciuitate uere Crucis, et arbitrabantur considerato malo animo dicti Naruaez in omnes, ab eo loco contra eos castra illum moturum, et præsertim cum sibi indos dictæ ciuitatis coniunctos retineret, et propterea significabant se ciuitatem deserturos, et ascensuros montem ad quendam procerem celsitudinis Vestrae uasallum, et nobis amicum ibique permanuros, donec nunciarem, quid sibi agendum esset. Et ilico considerato detrimento magno quod incumberebat, cum dictæ prouinciæ deficeret cepissent ex dicti Naruaez suasionem, uidebatur, quod si me conferrem eo, ubi ille extitisset, multum cohiberentur incolæ me præsentem cernentes, nec contra me arma capere auderent, et etiam cogitabam modum inuenire, ut malum quod inceperat, sopiri posset. Inde eadem die discessi, fortilitium Mays plenum relinquens, et in eocentum et quadraginta homines, aquam, et aliqua tormenta: et cum reliquis, quos ibi habebam (qui erant sexaginta) sum meum iter profectus, comitantibus quibusdam proceribus domini Mutezum, quem antequam discederem pluribus sum allocutus, proponendo, quod consideraret se esse Celsitudinis Vestrae uasallum, et nunc erant sibi agenda gratia a Vestra Maiestate de omnibus, quæ in Maiesta. Vestram contulerat obsequijs. Hispanos eos, qui remanebant, sibi admodum commendavi, cum auro & emblematis, quæ mihi fuerat elargitus pro Celsitudine Vestra, & ab alijs dari iusserat, proficisci enim uolebam exploratum, qui forent illi, qui ad portum nostrum applicuerant, quia eousque qui fuerant, ignorabam, arbitrabar tamen eos improbos, & minime Celsitudinis Vestrae subditos. Ille pollicitus est prouisum iri eisdem de omnibus, quæ essent eis necessaria, & custodiam habiturum de his, quæ ibi dimittebam, cum illud Sacrae Maiestati Vestrae pertineret, iussitque ut illi, qui mecum proficisciebantur me per ea itinera deducerent, quo ab eius prouincijs non exirem, & de omnibus mihi prouidendum curaret. Me quoque enixe rogabat, si inuenirem homines eos improbos, ut ilico nunciarem, collecturum enim ilico se maximas copias, quæ eos oppugnatum proficiscerentur, & ad eos a prouincia eiciendum. At ego illi de omnibus gratias egi, & ingenuè affirmavi Maiestatem Vestram propterea aliqua gratitudine eum profecturam, & multa emblemata, & vestes unius ex filijs suis, & alijs plurimis dominis, qui secum comperiebantur, impartitus fui. In ciuitate Churultecal factus est mihi obuius Iohannes Velazquez, quem alias profectum fuisse recensui, & miseram ad Quacucalco, qui ad me cum omnibus commilitonibus proficisciebatur, & demptis quibusdam aduersa ualitudine detentis, quos in ciuitatem ire iussi, cum eo & eius commilitonibus, & reliquis ceptum iter profectus sum, & quindecim leucis ultra istam ciuitatem Churultecal ueni presbyterum, quod unus ex meis socijs erat, quem quæsitum miseram, qui nam essent illi, quod portum classe ingressi

gressi fuerant: mihiq; dicti Naruaz literas presentauit, quibus cor. tit. batur, eum habere quaedam mandata, vt sibi consignarentur dictae prouinciae pro Didaco Velazquez, & ilico ad eum irem illis obtemperaturus, & illum iam edificasse ciuitate, iudices & regentes constituisse. Et accepi a dicto presbytero, qualiter captiuarat dictum licentiatum Aylon, & scribam suum & executorem, & impositos duabus nauibus dimiserat, illumq; donis sollicitauerat, vt aliquibus ex nostris socijs, quo transfugerent ad dictum Naruaz, suaderet, & q; recesserant quosdam Indos, q; secum venerant, & tam equites quam pedites, miseratq; omnia tormenta tam in nauibus existentia, quam in littore, vt illis timorem incuteret. Considerate, inquit, quomodo poteritis vos a nobis protegere, si nobis non morem gesseritis. Retulit etiam se uidisse apud dictum Naruaz vnū ex dominis istius prouinciae vasallum domino Muteezuma, quem pposuerat omnibus suis prouincijs a montibus ad littora ipsius maris, & sciuit eundem allocutum Naruaz nomine dicti domini Muteezuma, & illi fuerat impartitus quaedam aurea emblemata. Et e conuerso dictus Naruaz eidem varia munuscula, & etiam sciuerat eum ab eo loco expediuisse nuncios quosdam ad dominum Muteezuma, promittēdo se illum soluturum, & hac de causa huc aduentasse, vt me caperet vna cum meis commilitonibus, & ilico eum discessurum, dimissurumq; prouincias: nec aurum cupere, sed tantum me capto cum meis commilitonibus velle reuerti, & prouincias & earum incolas libertate donare. Postremo percepto eius sententiam esse collocare se in his regionibus propria auctoritate nemine eum recipiente, meq; & commilitonibus meis illum in ducem, & iudicem recipere nolentibus nos aggredi, & bello expugnare, & ad id fœdus iniuisse cum incolis prouinciarum, & potissimum cum dicto domino Muteezuma per eius nuncios, & cum manifeste prospicerem damnum & incommodum, quod Sacrae Maestati Vestrae ex praemissis emergere potuisset, quamuis mihi recenserent illum maximam afferre potestatem, & in mandatis habere a dicto Didaco Velazquez, vt me & ex meis quosdam, quos iam proscriperat, si in eius potestatem deueniremus, quamprimum laqueo vitam finire cogeret, non recusauī propius accedere animo volens alio modo sibi demonstrare maximum incommodum & detrimentum, quod Maestati Vestrae inferebat, & posse eum auertere a malo animo & cogitatione, inceptū iter secutus sum, & per quindecim leucas antequam ad ciuitatem Cempoal, in qua dictus Naruaz moram trahebat, peruenire: ad me reuersus est ille presbyter, quem milites ciuitatis verae Crucis ad me misisse dixi, & cui literas dederam ad dictum Naruaz, & licentiatum Aylon alio comitante presbytero, & quodam Andrea de Duero incola insulae Fernandinæ, qui etiam cum dicto Naruaz illuc aduenerat, qui loco & vice responsionis mearum literarum mihi nomine dicti Naruaz imposerunt, et omnino ad sibi parendum proficisci deberem, & illum in ducem habere, eiq; prouinciam dimittere, aliter enim mihi maximum damnum euenire posset, asserentes dictum Naruaz maximam habere potestatem, & nos minimam, & fere nullam, & vltra Hispanos, quos adduxerat, incolae quoq; eidem fauebant. Et si constituerem illi prouincias tradere, mihi naues, & commeatum ad libitum pollicebantur, et me posse cum omnibus qui mecum proficisci cuperent, & cum omnibus quae exportare vellemus, absq; impedimento aliquo discedere. Et alter ex presbyteris retulit ita fuisse constitutum a dicto Didaco Velazquez, vt hoc pactum mecum iniret & ad hoc dederat procuratorium dicto Naruaz, & illis duobus presbyteris coniunctum, & circa hoc parati erant mecum quomodocunq; vellem pacisci. Respondi, me a Maestate Vestra mandatum velle prospicere, vt deberem dictas prouincias tradere, & si quod haberent mihi & regimini ciuitatis verae Crucis exhiberent, prout est ordo & consuetudo in Hispanijs, eram enim illi pariturus, idq; executioni mandaturus, & donec illud non viderem, nulla conditione illis, quae dixerant, morem gerere constitueram. Sed potius ego, et omnes commilitones mei pro defensione prouinciarum

Mich Nar
uaz ad
Gonza

uinciarum vitam exponere parati eramus posteaquam illas acquisueramus pacificas tutoq; detinebamus pro Vestra Maestate, ne proditores, infidosq; nostro Regi nos exhiberemus. Proposuerunt praeterea conditiones plures, vt me in sua sententiam allicerent, nulli tamen earum volui acquiescere, nisi prius viso Celsitudinis Vestrae mandato: quod tamen nunquam voluerunt ostendere. Tandem duo illi presbyteri, Andreas de Duero, & ego concordēs fuimus, q; dictus Naruaz cum decē viris, & ego totidē comitatus, praemisso ambarū partiū saluo conductu colloqueremur, ibiq; mandata, si qua haberet, ostenderet, & illi respondere deberē. Ego vero mihi saluum conductum subsignatum, & similiter ipse ad me misit suum manu propria subscriptum, qui vt postea apparuit, insidias mihi parauerat, vt illo in colloquio me interimerent: & huic negotio elegerat duos ex illis decem, quos secum ducere constituerat reliqui vero cum eis, quos mecum ego adducere deberem, pugnarent. Asserebant enim me mortuo, se iam negotio finem imposuisse, vt re ipsa fuisset, nisi Deus. Opt. Max. qui in similibus opem ferre solet, remedium attulisset. Factus enim fui certior eodem tempore, quo nobis saluum conductum attulere ab eisdem, q; contra me coniurauerant: quod ubi percepi, dicto Naruaz nunciaui per meas literas, me suum malum in me animum percepisse, nolēq; me eo, vt inter nos conuentum fuerat proficisci, & eo instanti ei monitionem, & mandatū meo nomine conficiendum commisi, quo monebam dictum Naruaz, si aliqua mandata obtineret, a Maestate Vestra, ea mihi exhiberet, & eousq; non vsurparet sibi nomen ducis, & iudicis, nec se in re aliqua pertinenti dictis officijs sub poena eidem imposita impediret, & praecipiebam dicto mandato omnibus, qui cum dicto Naruaz adueniant, q; nullo modo eum in ducem haberent, aut eidem parerent tanquam duci, aut iudici. Imo intra certum spacium in mandato assignatum coram me comparere deberent audituri, quid in Celsitudinis Vestrae seruitio acturi essent, praemissa protestatione, q; si secus agerent contra eosdem tanquam contra rebelles procederem, & proditores, infidos, & malos subditos a suo Rege deficientes, & illius prouincias vsurpantes, & dominia, & earum possessionē eis dare cupientes, quibus non spectat ius, nec actio competit. Et si in vim talis mandati non comparerent, nec illud q; in dicto mandato continebatur, exequerentur, contra eos procederem secundum formam iustitiae. Et responsum, quod mihi dictus Naruaz dedit, illud fuit, q; notarium, & eum, qui cum meo procuratorio profectus erat ad indicandum praecipuum meum, carcere mancipauit, vna cum quibusdam indis, quos secum habebant, qui detenti sunt, donec eo peruenisset alius nuncius meus, quem miseram sciscitatum vbi se continerent, coram quibus omnes milites denuo recensuerunt, & minati sunt eis, & mihi, si prouincias eisdem non traderemus. Et cum cognoscerem non posse tantum malum, & scandalum euitare, & prospiciens, q; incolae prouinciarum iam tumultuari coeperant, & indies magis insurgebant, me Deo commendans, & deposito timore damni, quod euenire poterat, animo volens mori in seruitio nostri Regis, & ad protegendas eius prouincias, & si eas vsurpare non permitterem, maxima mihi & commilitonibus meis gloria inde nasci poterat, Mandavi Condifaluo de Sandoual meo magno executori, vt dictum Naruaz, & eos qui se iudices et regentes vocari volebant, capere studeret, & ei tradidi octuaginta ex meis commilitonibus, quibus mandauit, vt illum sequerentur, & eos caperent, ego vero cum reliquis centum septuaginta qui in vniuersum erant ducenti, & quinquaginta sine tormentis, & nullis comitantibus equitibus, sed solum peditibus dictum maiorem executorem subsecutus fui, vt eidem opem ferrem, si dictus Naruaz, & alij nollent se capi permittere. Eadem die, qua dictus magnus exequutor, & ego simul peruenimus ad ciuitatē Cempoal, vbi dictus Naruaz cum suis militibus constiterat, ille vt audiuit aduentū nostrum, octuaginta equitibus, & quingentis peditibus praeter eos, quos in hospitio dimiserat, e ciuitate egressus est, erat autem eius hospitium Meschita maior in illa

D in ciuitate,

Capit Nar
uaz a Cor
tesio.

ciuitate, quæ erat munitissima. Et his comitantibus equitibus, & peditibus aduenit per leucam ab eo loco, ubi eram, & si aduentum meum præsciuerat, quem ex indorum relatione intellexerat: sed cum me non inuenisset, ratus quod illud deluderet, reuersus est ad suum hospitium, semper tamen milites suos paratos retinens: & quasi per leucam a dicta ciuitate duos dimisit exploratores. Et quia maxime cupiebam scandalum euitare, mihi visum est, quod commodius, & minori scandalo noctu proficiscerer, si fieri posset tam tacite ingressurus, quod me non audirent, iremusque recto tramite ad hospitium ipsius Naruæz, quod ego, & commilitones mei optime noueramus, ad ipsum capiendum, quo capto putabam ulterius nullum scandalum euenturum, quia reliquos iustitiæ parituros censebam, & præcipue quoniam maior eorum pars coacta huc accesserat, & vi, quam dictus Didacus Velazquez eis intulerat, & timore ne Didacus Velazquez eisdem seruos, quos in insula Fernandina obtinebant, auferret. Et ita successit, quia die Pentecostes patris post mediū noctis dictū hospitium aggressus sum, offendi tamen prius exploratores, quos dictus Naruæz in itinere collocauerat, et illi quos præmiseram, alterum cepere, & alter aufugit, ex quo percepi, quem ordinem obtinerent, & ne explorator, qui fuga captiuitatem euitauerat, eo antequam ille perueniret, quantum fieri potuit festinaui: tamen tantum festinare non eualui, quin ille me per mediæ horæ spatium præueniret. Et cum ego adueni, dictus Naruæz & socij omnes arma induerant, equosque suos præparauerant, & multum præparati ducēti viri pro quolibet quadrangulo vigilabant. Verum tam tacite eo deuenimus, quod cum nos adesse cognouere, & ad arma conclamatum est, iam ingressus fuerat impluuium sui hospitij, in quo omnes hospitabantur, & congregati morabantur, & ceperant tres, aut quatuor turres in eo existentes, & reliquas omnes munitas habitationes. In gradibus vero vnus ex dictis turribus, quam dictus Naruæz inhabitabat, decem & nouem tormenta fusilis æris collocata erant, nos autem tam veloces in eius ascensu fuimus, quod tormentis ignem admouere non potuere, præterquam vni, quod etiam Deo sic volente globum non emisit, nec damnum alicui intulit, & sic turrim prædictam ascendimus, donec deuentum est ad habitationem ipsius Naruæz, quam quinquaginta comitatus commilitonibus optime tuebatur, & cum magno executore decertabant, & socijs suis. Quamuis multoties eos monuisset, ut sese captiuos Maiestati Vestræ dederent, nunquam tamen annuere voluerunt, donec turri ignis apponeretur, & igne præmente, sui deditioem fecere. Dum dictus magnus executor operam dabat ut dictum Naruæz capere posset, ipse cum reliquis, qui apud me remanserant, turris ascensum tuebar aduersus eos, qui ei suppetias ferebant, & tormenta illa omnia capienda curauit, & me illis adeo munitum reddidi, quod sine cæde hominum, præterquam duorum, quod tormenta ictu perierant, vnus horæ interuallo omnes, quos capere volebam, in mei potestate deuenire, & armis concessis reliqui omnes mihi, iustitiæque parere promiserunt, & Maiestati Vestræ: se deceptos hæcenus asserentes, quia professi erant eousque se a Cellitudine Vestra mandatum obtinere, & quod ego vna cum prouincia defecerim, esseque Cellitudinis Vestræ proditor, plurimamque alia eisdem exposuerat, & cognita rei veritate, & malo animo atque intentione, quibus dictus Didacus Velazquez & Naruæz moti fuerant, maxima affecti sunt voluptate, quod Deus ita fieri permisisset. Et certiozem reddo Maiestatem Vestram, si deus solita sua misericordia, et pietate huic negotio manum non apposuisset, & dictus Naruæz fuisset victoriam adeptus, maius damnum & incommodum fuisset secutum, quam diu fuerit secutum inter Hispanos, data comparatione. Mandato enim Didaci Velazquez, ut me vna cum socijs meis multis suspenderet, morem gessisset, ne aliquis superesset, qui de gestis per eos notitiam aliquam exhibere posset. Quia, ut ab Indis postea percepi, si forte euenisset, quod dictus Naruæz me caperet (ut ipse eisdem aperuerat) quia non posset res tanta fieri sine damno eius, & suorum: quin multi ex suis & meis commi-

litionibus

militonibus perirent, constituerant ipsi interim interficere eos, quos in ciuitate dimiseram (ut etiam conati sunt) & deinde omnes in vnum conuenientes aggredi eos, qui hic superessent, adeo quod sua prouincia remaneret libera, et Hispanorum memoria non superesset. Et Ma. V. dubitare non debet, quod si ita fecissent & eam finem executi fuissent, quod viginti annorum circulo prouinciæ, quæ subactæ & pacatæ erant, non vincerentur & pacarentur. Per tres dies post captiuitatem dicti Naruæz cum in dicta ciuitate tanta multitudo alii non posset, & iam pene esset destructa (quæ dictus Naruæz & eius socij eandem deprædati fuerant, incolæ enim aberant, & domus erant solæ) expediui duos præfectos, & cuiuslibet eorum tradidi trecentos viros, vnum destinaui ad ceptam coloniam, de qua iam Ma. V. mentionem feci, in portu perficiendam. Alter ad fluuium illum, in quo naues Francisci de Garai vidisse dicebant, quæ eum locum mihi certum habebam, & ducentos ad ciuitatem veræ Crucis, quo naues omnes quas dictus Naruæz adduxerat, ancoras firmasse audiueram, cum reliquis militibus ire iussi, ut ibi consulerem rebus, quæ ad commodum V. M. pertinere putarem, & nunciū destinaui ad ciuitatem Temixtitan, quo omnia, quæ mihi euenerant, significabam Hispanis, quos ibi dimiseram, quod duodecim diebus spacio reuersus est, & mihi attulit literas a præfecto ibidem & militibus quibus me certiozem reddebant, Indos fortitium acriter oppugnasse, & multis locis ignem imposuisse, & cuniculos quosdam subterraneos effodisse, eosque fuisse in maximo vitæ discrimine & labore, & quod omnes illi fuissent interfecti, nisi dominus Muteezuma eis imperasset, ut a dicta oppugnatione desisterent. Adhuc tamen eos obsideri quamuis non oppugnarentur, affirmabant, nullumque ex eis per binos passus extra fortitium Indi exire patiebantur, & dum pugnarent maximam commeatuum portionem quam dimiseram, ipsis ereptam fuisse, & combusserant eos quatuor Bergantinos, quos construendos curaueram in dicta ciuitate Temixtitan, & versabantur in maxima rerum omnium egestate, rogantes ut illis opem ferre festinarem. Et visa eorum necessitate & considerato, quod ultra interfectos Hispanos omne aurum, argentum, & emblemata, quæ ex prouincijs habita fuerant amitterentur, amitteretur melior & nobilior ciuitas, quæ sit in vniuerso nouiter adiuuento orbe, quam amissa omnia quæ hæcenus in his prouincijs acquisieram amitterentur, cum illa esset primaria, cui omnes reliquæ parebant, statim nuncios subsequi iussi quos præfectos subsequerentur, qui profecti fuerant cum dictis militibus enumerans eisdem omnia, quæ ad me scripserant milites Hispani ab ea ciuitate, & quod ilico ubicunque eos offenderent, pedem referre admonerent breuiori itinere quo fieri posset, ad ciuitatem Tascaltecal, ut cum militibus, qui mecum erant, & tormentis omnibus quibus potui, et cum septuaginta equitibus me illis coniungerem. Et postquam eo aduenere, milites omnes perluastrui, erant autem septuaginta equites, et pedites quingenti, et eisdem comitantibus maiori celeritate, quam potui discessi Temixtitan versus, in eo itinere nullus ex subditis domini Muteezuma mihi obuiam veniebat, ut prius facere consueuerant, & prouinciæ illæ omnes erant tumultuantes, & domus pene inhabitatæ. Hac re in suspicionem maximam adducebar Hispanos, quos in dicta ciuitate Temixtitan dimiseram, iam interemptos, & quod omnis prouinciarum multitudo in vnum conuenerit, expectantes me aliquo in arduo loco, aut angustijs quibus mihi facilius obesse possent, & hac suspicionem paratior meos continui quo fieri potuit, donec perueni ad ciuitatem Tesnacan, quæ (ut superius aperui) est in ipso lacus littore, & ab incolis quibusdam quæsiui quid esset actum de Hispanis, quos in Temixtitan reliqueram, qui eos mihi viuere retulere, eisque iniunxi, ut canoan adducerent, volebam enim ea Hispanum Temixtitan ire visum. Et dum eo proficisceretur vnum ex incolis mecum morari oportebat, ex incolis dictæ ciuitatis vnus, qui mihi aliquantulum ex primatibus videbatur, reliqui vero quibus cum consuetudinem habebam, non apparebant. Hic igitur quemadmodum a me iussus fuerat, canoan adducendam curauit, & Hispano, quem mittebam adiunxit Indos quosdam, ipse vero mecum remansit.

F iij Et dum

Ingrēdi-
tur ciuita-
tem Temi-
xtitā Cor-
tesius.

Et dum dictus Hispanus iturus ad ciuitatem Temixtitan canoam ascenderet, aliam canoam eo tendentem conspexit, eamque ut propius accederet, expectauit, in ea uehebatur ex Hispanis vnus quos in dicta ciuitate dimiseram, ex quo cognoui Hispanos omnes viuere præter quatuor aut sex, quos Indi interemerant, reliqui vero obsidebantur, nec eos exire Indi patiebantur e fortilitio, & nil sibi impartiebatur nisi maxima pecunia, quamuis audito meo aduentu, mitius cum eis egissent, et Muteezuma nihil aliud desiderare nisi meum aduentum, ut sibi copia daretur spaciandi per ciuitatem, ut antea facere solitus fuerat, & se optime perpendere ea, quæ in dicta ciuitate successerant, me iam præsciuisse, & propterea me iratum, & animo aliquid damni inferendi eo proficisci. Ideo ipsum enixis me precibus rogare iram deponerem, quia ipse non minus ea molesto, & ægro animo tulerat quæ egomet, & nil ex suo consensu, aut voluntate factum, et alia multa mihi exponenda commisit, quomae ab ira quam concepissem cogitabat ex commissis, auerteret, proficiscereturque ad ciuitatem is, qui ante fueram, quia impræsentiarum non minus executioni mandarent mandata mea quam prius, & illis obedirent. Respondi, me in illum nullam iram concepissem, cum optimum eius animum cognoscerem, & esse credebam. Et sequenti die in vigilia Sancti Ioannis Baptistæ discessi, & hospitatus fui per leucas tres a ciuitate Temixtitan. Et alio die postquam diuinis solennijs interfui, iter meum prosecutus sum, & fere ante meridiem ciuitatem ingressus sum, & vidi homines non multos in ciuitate, & portas aliquas in triuijs, quadriuijs amotas, quod mihi minime placuit, ratus tamen sum ex timore eorum, quæ commiserant fecisse, & ut cum ibi essem illis securitatem impartirer, ego autem recto itinere progressus sum ad fortilitium, in quo, & Meschita illa maiori, quæ fortilitio hærebat, omnes qui mecum proficiscebantur, hospitati sunt. Illi qui in fortilitio oppugnabantur eo gaudio & animorum exultatione nos exceperunt, tanquam eisdem vitam attulissent, aut de nouo donauissent, quam se iam amisisse putabant. Eum diem magno gaudio & exultatione transegitur nos quietem habere sperantes. Altera vero die post missam solennia miseram nuncium ad ciuitatem veræ Crucis noua bona nuncians, Christianos adhuc viuere, & me ciuitatem ingressum, & tuto esse in ea, qui nuncius mediæ horæ interuallo vulneribus plurimis affectus rediit clamans Indos omnes ciuitatis bello aptos, ut in nos irruerent aduentare, et eos pontes ciuitatis amouisse, & post eum tanta hominum multitudo vndique confluens nos aggressa est, ut nec vici nec subdialia pauimenta præ multitudinem apparerent, & proficiscebantur maioribus vultibus, et terribilioribus vociferationibus quæ vnquam excogitari possent. Et tot erant lapides, quos in fortilitium fundis iniecerant, ut cælum lapides pluuere videretur, et tantus erat sagittarum et iaculorum numerus, quod illis omnes parietes & impluua erant referta, & per ea iri fere non poterat. Ego vero domo egressus in eos irui, & nobiscum acriter pugnauerunt, & ab vno latere ex præfectis meis vnus cum ducentis viris fortilitio exierat, priusquam posset pedem referre quatuor ex suis trucidati sunt, & eundem præfectum, & alios plures vulnerarunt, nos vero paucos ex eis interficiebamus, quia illi se ultra pontes recipiebant, & ex subdialijs pauimentis lapidibus nobis maxime oberant, ex quibus expugnauius & combusimus aliqua, tamen erant tam crebra & adeo munita, & tot viris, & lapidibus, alijsque varijs armorum generibus referta, ut potentes non essemus ad omnia oppugnanda, & tuendum, quod illi obesse nobis non possent ad libitum. Fortilitium nostrum tam acriter oppugnarunt, ut varijs in locis ignem apposuerint, et in vno combusta est maior pars, ante quam opem ferre possemus, donec parietum incisione eum euitauerimus, & ex violenta parietum eiectione ignis extinctus est, & nisi ibi maximum præsidium collocaissem, videlicet homines balistis, & pixidibus vtentes, aliaque tormenta, eorum profecto repentino aduentu nobis obsistere non valentibus fortilitium ingressi fuissent. Eam diem certando vsque in obscuram noctem consumpsimus

plimus, nec tamen ea secuta tuti fuimus ab eorum vociferationibus & tumultu, donec dies superuenit. Ea nocte per eos destructa reficienda, et alia multa, quibus fortilitium indigere videbatur, præparanda curauimus, et stationes aptauimus, et in eis milites qui eas tuerentur, et sequenti luce essent pugnaturos collocaui, et militum vulneribus medicamenta sunt adhibita, qui erant vltra octuaginta numero. Luce vero accedente hostes nos acrius, quam præcedenti die oppugnare ceperunt, et tanta illorum aduenerat multitudo, ut illi qui tormentis præerant in illis arte dirigendis diligentia uti non indigerent, sed tantum viso indorum agmine ignem tormentis admo- uere. Et quanquam tormenta illis multum damni inferrent, quatuordecim enim in hostes utebamur tormentis non enumeratis pixidibus et balistis, ea tamen omnia tam leuia damna tantæ multitudini inferebant, ut nil eis obesse videremur. Emisso enim tormento, decem aut duodecim interfectis, alij succedebant. Relicto in fortilitio con- decenti præsidio, et quod dimitti poterat, ilico exiui, et pontes aliquos occupauimus, et domos quasdam igne consumpsi, et plures illorum interfecimus, qui eas tueri nitentur. Verum tanta illorum erat multitudo, quæ quaminis maximam stragem illis intulissimus, eorum tamen vires parum minui videbantur. Nos enim continuo integro die certare cogebamur, illi vero per horas, quia vicissitudines habebant, et semper abundabant. Eodem quoque die vulnera intulerunt quinquaginta aut sexaginta Hispanis, quamuis nullus obierit. In noctem vsque pugnauius, et lassum retrocessimus ad fortilitium. Considerato maximo damno ab hostibus nobis illato, et quod hostes nos tuto loco consistentes vulnerabant, et interficiebant, et damnum quod illis inferebamus, non videbatur cum tanta eorum esset multitudo, eam noctem et sequentem diem in machinis tribus ligneis conficiendis, et construendis consumpsimus, quorum quælibet intra se milites viginti continere poterat, ut eos lapidibus, quos a subdialibus pauimentis iaciebant, ostendere non possent. Aliqui intus existentes pixidibus aut balistis, reliqui vero acutis ferreis malleis, ligonibus, et massis ferreis ad effodiendas domos, destruendosque aggeres per eos in vicis positos utebantur. Cum machinis conficiendis operam sedulo impenderemus, hostes nihilominus nos oppugnare non desistebant (adeo) ut dum nos fortilitio non exiremus, illi illud ingredi totis viribus nitentur, quibus ne ingrederentur maximo cum labore vix restitimus. Dictus autem Muteezuma, qui semper apud nos remanserat vna cum filio & multis proceribus, qui a principio detenti fuerant, dixit, ut illum ad subdialia pauimenta fortilitij deduceremus; alioqui enim constituerat duces illius multitudinis & sperabat ita efficere, quod desisterent ab ea oppugnatione. Extrahendum eum commisi, quod cum peruenisset ad fornicem, ut ab eo illos alioqueretur, sui eius caput lapide percussit, & tam violenti vulnere est affectus, quod trium dierum spacio ab humanis excessit. Quem extrahendum e fortilitio imposui duobus Indis, quos captiuos detinebam qui illum multitudini apportarunt: quid tamen fuerit actum, ignoro. Propterea tamen oppugnatio non cessauit, & indies augebatur, & acrior, maiorque reddebatur. Eo ipso die me ad eundem fornicem, vbi dominum Muteezuma vulnerarant, vocauerunt asserentes eo accederem, quia quidam ex illorum ducibus mecum colloqui desiderabant. Et ita feci, multaque fui colloquuti, & interrogauimus, cur me oppugnarent, cum nullam causam haberent, prospicerentque bona, quæ a me haberent & quam me secum bene gessissem. Respondebant, si prouincia vellem excedere, ilico cessatura esset oppugnatio. Alioqui ratum haberem, aut eos omnes perituros aut nos penitus erradicaturos. Qui, ut postea apparuit, ea proferebant, ut fortilitio excederem, & me in egressu ciuitatis intra pontes pro libito interciperent. Respondi, eos cogitare non oportere, quod ideo pacem ab eis impetrarem, quia in aliquo timerem, sed ea tantum causa, quia dolebam, & moleste ferebam a me illis illatum damnum, & quod tam celebrem ciuitatem destruere cogerer, qualis erat illa. Idem præstabant responsum, quod nusquam ab oppugnatione prædicta desistere vellent, nisi ciuitatem

Muteezuma a suis
vulneratus moris

tatem exiuissem. Perfectis machinis subito exiui, vt subdialia quædam pauimenta expugnarem, & pontes, præeuntibus indis, & post eos quatuor tormentis, multisq; alijs balistis & parmis vtentibus, & plus tribus milibus indis, qui mecum aduenerat ex prouincijs Tascaltcal, & Hispanis inseruiebant. Et postquam peruenimus ad pontem, machinas parietibus appluicimus quorundam pauimentorum, & scalas, quas ad ascensum attuleramus. Sed tanta multitudo hominum dictum pontem tuta batur, & pauimenta, & tam crebri & ponderosi erant lapides, qui ab eis vi iaciebantur, q; machinas nostras dissiparunt, & Hispanum vnum interfecerunt, & plures vulnerarunt. Et quamuis acriter pugnatum fuerit, tamen egressum aliquē habere non potuimus, certauimus enim a summo mane ad meridiem, & maxima repleti mœsticia ad fortilitium deuenimus. Quapropter tantum hostes animis creuere, vt ad portas fortilitij irruerent, & Meschitam illam magnam occupauere, & ampliozem, & edictiozem illius turrim forte gngenti viri ex primatibus conscenderunt, & sibi commeatum amplum constituerunt, vt panis, aquæ, & aliorum esculentorum, & maximam lapidum copiam: quorum maior pars habebat latas hastas cuspidibus ex silice nostris amplioribus, & non minus acutis, & ab ea turri multum officiebāt nostris in fortilitio versantibus, quod eidem adhærebat. Ea turris bis aut ter ab Hispanis frustra oppugnata est, & vt eam ascenderent audacter irruerunt. Verum cum esset excelsa, & ascensu ardua (quæ habebat vltra centum gradus) & superius existentes essent lapidibus muniti, multisq; alijs armorum generib; & animis aucti, quia eidem subdialia pauimenta occupare non potueramus, nunquam Hispanorum aliquis ascendere cœpit, qui rotarim non descenderet, & multis vulnera inferebant. Tum illi qui hæc ab his geri videbant, tantum animi accipiebant, vt in fortilitium irruerent sine timore. Prospiciens, si illi diu possiderent eam turrim vltra nobis allata ab eis in dies damna animis auerentur, vt nobis obsessent, fortilitio exiui. Quanquam sinistra manu parum utilis ob illatum mihi ab eis primo die vulnus, brachio parma alligata cum quibusdam Hispanis, qui me subsecuti sunt, turri ampliu, & radicem illius diligenter circumdandam curauit: & illi, qui eam circumdabant, non quiescebāt. Imo vndiq; certamen cum hostibus committebant, & vt fauerēt existentibus in turri multi accurrerunt. Nos Hispani gradus cepimus ascendere, & quamuis ipsi ascensum maxime tuerentur, tantum tres aut quatuor Hispanos e gradibus eiecerunt. Saluatoris nostri auxilio, & beatissimæ matris suæ Mariæ, cui dicta turris dicata fuerat, & in ea illius imago apposita, ascēdimus, & in superiori parte turris tam acriter certauimus, q; eos coegimus e turri prosilire in quoddam deambulatorium, quod circumdabat dictam turrim in latitudinem vnus hominis status. Et erant circa eam turrim tria, eidem similia distantia inter se per hominum status fere tres, aliqui vero eorum cecidere a summitate turris ad radicem ipsius, qui vltra ea, quæ casu patiebantur, ibi ab Hispanis necabantur. Illi vero qui in prælibatis deambulatorijs constiterant, tam acriter nobiscum decertarunt, vt tres consumpserim; horas, antequam illos omnes neci daremus, ex quibus nullus superfuit, sed omnes trucidati fuere. Et fidem verbis meis adhibeat Sacra Maiestas Vestra, tam ardua res fuit hanc turrim expugnare, q; si deus eidem vires, & animum non abstulisset, viginti ex illis facillime mille Hispanis ascensum prohibere potuissent, & si acriter ad necem vsq; decertauerint. Turri illi, & reliquis omnibus, quæ in dicta Meschita continebantur, ignem iniiciendum curauit, ex quibus iam imagines omnes, quas apposueramus, ademerant. Aliquid animi amiserunt expugnata hac turri, & adeo quod pluribus in locis se maxime remisere, & eo instanti redi ad illud subdiale pauimentum, & accersui eos duces, qui prius fuerant me allocuti, qui videbantur aliquantulum animo remissiori ob ea, quæ viderant, qui eodem instanti applicuere. Et eos mihi iam obistere non posse demonstraui, & quod nos singulo quoq; die eidem plurimum damni

damni inferremus, & ex eis plurimi caderent, & eorum celebrem ciuitatem combureremus, destrueremusq; nec cessaturi essem; donec aliquid ex ea et illis aliquid superesset. Responderunt, se optime cernere a nobis damnum ingens pati, et multos ex eis perire, tamen eos decreuisse nos omnino interficere. Et dicebant vt prospicerem vicus, plateas, et subdialia illa pauimenta viris maxime referta, quia computasse asseriebant, si ex eis viginti milia caderent, et ex nostris vnus, q; cito nos in nihilum deducerent, asserentes nos esse paucos numero, illos vero sine numero, et nobis significabant vias omnes stratas esse demolitas, quemadmodum re ipsa euenerat, quia omnes præter vnam erant demolitæ, et nulla ex parte nobis patebat iter, nisi aqua et optime scire possent nos commeatu non abundare, et aqua, et nos diu obistere non posse, qm̄ fame perirem; dato q; ipsi nos non interficeret. Et vere vera proferebant quia si aliam oppugnationem non habuissemus præter famem, annonæ commeatumq; caritatem, satis erant, vt mori cogere mur. Diu altercati fuimus, et glibet causam suam tuebatur. Nocte vero secuta egressus sum quibusdam Hispanis comitantibus, et eos incautos offendens vi vicum occupauimus, et in eo igne consumpsimus vltra trecentos domos, dum ad eum multitudo conflueret, p alium reuersus sum, et eo pacto combustimus plures domos illius vici, et præsertim quædam subdialia pauimenta proxima fortilitio nostro, ex quibus maxime nos offendebant. Et ex gestis illius noctis aliquid timoris illis incussimus, et nocte eadem illas ligneas machinas reficiendas curauit, quas alio die nobis dissipauerant, vt victoriæ incumberemus, quam omnipotens condonabat. Exiui ad eundem vicum, in quo hesternâ die nobis machinas destruxerant, vbi non minus acriter, et viriliter obstiterunt, et tamen cum ageretur de vita, et honore, q; ea erat vnica integra strata via, ex illis quæ ducebant in continentem, quamuis priusquam ad eam deuenire potuissemus, intercederent duo maximi & profundi pontes, & vicus omnis multis & excelsis parietibus, domib; & turribus munitus, tantum vigoris & animi nobis refulsit sicq; certauimus, vt deo auxiliū & opem ferente quatuor ea die ex pontibus occupauerimus, & ea omnia subdialia pauimenta, domus, & turres vsq; ad vltimā eor; combustæ sunt, quanquā fecerant nocte antecedenti plures aggeres laterib; crudis & creta fabricatos in dictis pontib; ob ea q; successerant nocte antecedenti, adeo, vt tormenta, & balistæ sibi obesse non possent, q; quatuor pontes terra oppleuim; & crudis illis laterib; & plurimis lapidib; & tignis combustarum domuum; tamē non potuit fieri tantum sine periculo, vt multi Hispani non vulnerarentur. Magnam adhibui diligentiam ea nocte in custodiendis illis pontibus, ne denuo nobis eos occuparent. Alia die summo mane exiui, et deus omnipotens eundem bonum successum concessit, quoniam quamuis multitudo eēt innumera, quæ alios pontes tueretur, fossæq; et maximi aggeres, quos illi nocte ea erexerant, intercederent, nos eosdem cepimus et impleuimus, et equestrium aliquos eos insecuti sunt victoriæ inhærentes in continentem vsq;. Dum ego aptandos eos pontes, et replendos curarem, venerunt me vocatum summa celeritate asserentes in quosdam eorum dominos, et duces. Ibi relictis omnibus commilitonibus, et quibusdam tormentis omni eqtatu profectus sum visum, quid nam illi proceres cuperent: qui asserere, si eis fidem præstarem eos de perpetratis impunes dimittere, ipsi me vterius non oppugnarent, denuoq; pontes, & demolitas stratas vias reficiendas curarent, & Maiestati Vestræ, vt antea fecerant, inseruirent, & vt eo adducendum curarem quendam ex religiosis suis apud me captiuum, quem illi veluti generalem suæ religionis venerantur. Qui aduenit, & illos allocutus inter illos & me pactum sanciuit, & ilico visum est (vt ipse assererat) nunciasse DV CIBVS multitudinis in stationibus collocatis, vt a dicti fortilitij oppugnatione abstinerent, & ab omni alia offensione, & eo pacto discessimus.

Ingressus fortilitium
prandere

prandere ceperam, maxima festinatione mihi allatum est, Indos denuo pontes occupasse, quos eo die ab eorum manibus acquisueramus, & quosdam Hispanos occidisse, quo nuncio quantum mihi mœroris accefferit, Deus testis est, ratus enim fueram occupatis pontibus, cum mihi egressus ad continentem pateret, maximum negotium non superesse, maiori, quâ fieri potuit celeritate eo equitavi, atque quo potui celerius cum alijs equibus, quos me subsequuti fuerant, totum illud iter emensum, & nullo in loco moram trahens denuo in medios Indos irruvi, & omnes pontes iam dictos occupavi, & eos usque incontinentem insecutus fui. Et cum mei pedites essent ex labore lassati, vulneribus affecti & timore percussi, & presens periculum conspicerent, nullus eorum me subsequutus est. Unde factum est, cum vellem postea pedem referre, pontes iam ab Indis occupatos offendi, exemerantque multum illius materie, qua predictos pontes oppleueram, & ubique in ciuitate multitudine omnia referta videbantur, tam terra quam lacu in canoibus quæ multitudo tam crebro in nos undique tela & lapides immittebat, quod si omnipotens nos miraculose non seruasset ab eo periculo, euadere non erat possibile. Et iam publice fama vagabatur inter Hispanos qui in ciuitate remanserant, me iam vita functum. Et perueni ad vltimum pontem ciuitati proximum, comperi equites omnes, qui mecum profecti fuerant in eum dilapsos & equum vnum cui nullus infidebat, quem transire non eualui. Itaque coactus fui ipse vnus impetum in hostes facere, & eo modo tantum spatij relictum est equitibus, vt pontem superarent. Inueni pontem vacuum & transilium, magno tamen periculo, quia locus ab utraque pontis parte ferme ad hominis statum equo transiliendus erat, & dum e ponte exirem, me, & equum lapidibus & fistibus percussere, tamen quia armis optimis fulciebamur, vltra dolorem in ipso ictu passum, nil mali vltius intulere. Quare victores remanere quatuor occupatis pontibus, & reliquis quatuor pontibus bona relicta custodia, ad fortilitium profectus sum, & ligneum pontem construendum curavi, quem quadraginta homines portare commode poterant. Considerato magno periculo, in quo constituti eramus, & maximo damno nobis quotidie ab Indis illato, & timens ne eam quoque stratam viam, quæ sola supererat demolirentur, quemadmodum alias demoliti fuerant, qua demolita fame mori cogeremur, & etiam quia multoties a commilitonibus meis monitus fueram, vt a ciuitate discederemus, quia eorum maior pars erat vulnerata, & adeo male, quod vltius cum hostibus congregari non possent, ea nocte me morem gesturum eis constitui, & accepto Maiestatis Vestrae auro, & emblematis, quæ extrahi poterant, in aula illa quibusdam sarcinulis officialibus Maiestatis vestrae consignavi, quos ego regali Maiestatis vestrae nomine constitueram, iudicibusque & regentibus & alijs, qui aderant, rogauique eos, & monui, vt operam, & fauorem prestarent ad illa extrahenda, & ad id exhibui eisdem vnam meam equam, cui imponere eam portionem, quam ferre poterat, & Hispanos quosdam tam meos, quam alienos familiares, vt dictam equam comitarentur constitui, reliquum vero dicti auri officiales, iudices, regentes, & ego dedimus, & partiti fuimus inter Hispanos, vt illud extraherent, et relicto fortilitio magnis diuitijs tam vestrae Celsitudinis, quam Hispanorum, et meis exiimus secretiori modo, quo potuimus, abduximusque nobiscum vnum e filijs, et filias dicti Muteezuma, et Cacamacin dominum in Aculuacan, et ipsius fratrem, quem dominum ipsius loco constitueram, et aliarum prouinciarum, et ciuitatum dominos, quos captiuos detinebam. Et cum peruenissem ad pontes per Indos occupatos, in primo iecimus pontem, quem nobiscum portari feceram sine magno labore, nullus enim nobis resistebat, præter vigiles quosdam, qui in eo ponte considerant, per eos acclamatum fuit, et antequam peruenire potuissem ad secundum pontem, innumera hostium multitudo conuenerat, et undique nobis obesse studebat aqua, et terra. Ipse confestim transiui cum quinque equitibus, et forte centum peditibus, quibus natando pontes omnes præteriuimus, eosque usque in continentem occupaueram, et peditibus in fronte relictis ad secundum pontem redi ad eos, qui extremo in agmine consistebant, vbi comperi

peri tam acriter decertari, vt exprimi non possit damnum, quod Indi nostris inferabant tam Hispanis quam Indis ex Churultecal, qui nobiscum venerant, quos pene omnes consumpserant, & etiam interfecerant plures mulieres, quæ Hispanis seruiebant, & Hispanos, & equos, iamque amiserant omne aurum, emblemata, vestes, aliaque multa, quæ nos extrahebamus, ac tormeta omnia. Collegi eos, qui viui supererant, & eos anteire iussi, ipse vero comitatus forte quinque equitibus, & septuaginta peditibus, qui mecum permanere ausi sunt, post alios remansi, semper cum hostibus certando, donec peruenimus ad ciuitatem quadam nomine Catacuba, quæ continetur vltra omnem stratam viam, vbi Deus est testis, quantum laboris, & periculi subierim, quia quotienscumque in hostes irrueram, egrediebar plenus sagittis, & fistibus, & saxis undique percussus, quia ab utroque latere erat lacus, & nos existentes in canoibus tuto vulnerabant. Illi vero, qui terram capiebant, quamprimum ferebant in illos, se aquis committebant, & eo modo parum damni patiebantur nisi aliqui, qui cum plurima esset multitudo, vnus in alium cespitabant, cadebant, & interficiebantur. Eo labore, & ærumnis eos omnes conduximus usque ad dictam ciuitatem, & non vnerarunt nisi vnum equestrem, qui mecum proficiscebatur a tergo, & non minori vehementia pugnabatur a fronte, & lateribus, sed maior vis erat in extremo agmine, quia multitudo, quæ erat in ciuitate semper recentior succedebat, & cum venissem ad dictam ciuitatem Catacuba, cum dies appareret, inueni milites nostros in vna ex plateis illius in globum redactos, qui dicebant se ignorare quorsum tenderent, quibus iniuxi, vt festinarent exire ciuitatem, antequam hostes auerentur, & subdialia pauimenta occuparent, quia ex illis plurimum nobis obesse possent. Illi, qui erant in fronte collocati, dixerunt quorsum irent nescire: hos a tergo collocaui, & ipse a fronte constitui donec exirem ciuitatem, eosque ibi quibusdam in cultis campis expectaui, & cum eo peruenere qui a tergo remanserant, sciui ipsos maximum damnum accepisse, interfecerantque aliquos ex Hispanis, & Indis, multumque auri in itinere remanserat, quod hostes colligebant. Et ibi certauimus cum Indis, donec mei præirent quos sustinui, donec nostri collem occuparent, in quo erat turris, & hospitium satis munitum, quod occuparunt sine nostro damno, quia inde non discessi, nec hostes progredi passus sum, donec illi collem ascendissent. Vbi Deus est testis, quem laborem sustinuerimus, quia iam ex equis, qui numero viginti quatuor supererant, nullus poterat currere, nec eques, qui brachia posset extollere, nec aliquis ex peditibus non infirmus, qui posset se vltius mouere. Ingressi illud hospitium, nos in eo maniuimus, ibique obsidebamur usque in noctem, & adeo quod nec per horam quiescere poteramus. Ex hac perturbatione inuentum est percutatione facta qui obierant, ex Hispanis perisse homines centum & quinquaginta & equas, equosque quadraginta sex, & plus quam duo milia Indorum, & mulierum Indarum, quæ Hispanis seruiebant, inter quos interfecere filium & filias domini Muteezuma, & reliquos, quos nobiscum captiuos ducebamus. Media nocte cogitantes nos a nemine audiri a dicto hospicio discessimus tacite in eo ignes plures relinquentes, & nullus inter nos fuerat, qui sciret vbi essemus, aut quorsum tendere deberemus, nisi vnus ex regione Tascaltecal, qui asserbat se nos ducturum in suam regionem, ni iter nobis impediretur. Apud iam dictum hospitium multi collocati erant vigiles, qui vbi nos audierunt, clamauere ad colonias circumuicinas, & ab illis vocata magna Indorum multitudo, nos usque ad diem insecuta est, & equites quinque, qui præcursum loco antebant, irruerunt in quoddam agmen Indorum, quod erat in itinere sibi obuium factam, et aliquos ex eo interfecere qui non seruatis ordinibus dispergebantur, arbitrabantur enim plures equites & pedites subsequi. Quia autem undique augebantur hostes, ex omnibus militibus qui inter nos erant, magis sanos elegi, & in agmina constitui, collocauique eos a fronte, a tergo, & utroque latere, vulneratos vero in medio stare iussi, & equites partitus sum, & eo ordine tota ea die progressi fuimus

E vndique

Expellitur
ciuitate Te
mixtitan
Correfius

vndique certando, adeo q̄ ea nocte, & tota die non emensi fuimus plus spacij trium leucarū, & deo sic concedente vidimus nocte iam accedente turrim quādam & opti m̄i hospitium, vbi nos muniuim⁹, & ea nocte ab oppugnatione destiterē, nisi q̄ fere in aurora habuerimus aliquem tumultum. Quamuis nesciremus qd plus nobis esset metuendam, quam timebamus ex multitudine, quæ nos insequebatur. Sequenti die prima hora diei ordine iam dicto discessi deducens milites a tergo, & in fronte collocatos paratos. Ab utroq; tamen latere hostes nos insequebantur vociferantes, & clamantes per vniuersam illam prouinciam quæ est maxime habitata. Equestres, quāuis essemus pauci numero, in eos irruebamur, parum tamen damni illis inferebamus, quia cum collis ille esset asper sese in collē recipiebant, & sic iuimus eo die ad latus quorundam lacuum, donec perueniremus ab quādam coloniā, vbi aliquam controuersiam habere putabamus cum incolis illius. At quamprimum ad eam peruenimus, illi relictis domibus ad alias colonias profecti sunt circumuicinas, & ibi eo die, & sequenti morā traximus, quia tam sani, quam infirmi erant lassati, & labore, fame, & siti maxime confecti, & equi non poterant se sustinere, & ibi inuenimus aliquod Maiz, ex quo comedim⁹, & portauim⁹ nobiscum in itinere elixū, & torrefactum; & postero die discessi, semper hostibus nos insequentibus, qui nos a tergo, & fronte continuo inuadebant vociferantes, & secuti fuimus illud iter, per quod incolæ Tascaltecal nos deducebat, in quo fuimus varios labores, & grumnas passi, quia multoties cogebamur exire, & deuiare a recto itinere. Et cum iam ad uelpera sceret, deuenimus ad planitiem quandam, in qua aliquę paruę erant habitationes & ea nocte ibi fuimus hospitati summa egestate & pænuria cibariorum, & com meatuū, & alio die summo mane cœpimus nos ad iter dirigere, & adhuc iter ingressi non fuimus, cum hostes a tergo nos insequi cœpere, & leuia prælia cum his committendo deuenimus ad magnā coloniā, & ad dextrum latus illius insidebant aliqui Indi paruo collis vertice, nos arbitantes eos capere posse, erant enim proximi itineri, & etiam vt exploratum haberemus, an essent plures, quam apparebant, illuc quinq; equitibus, & peditibus duodecim comitatus profectus sum ambiendo collē iam dictum: post quem erat maxima hominum multitudo in insidijs collocata, qui buscum tantum certauimus, q̄ cum locus, in quo constiterant, esset aliquātulum asper, & saxosus, & gens illa innumera, & nos pauci, necesse fuit nos retrocedere ad coloniā, vbi nostri existebant, & inde discessi male vulneratus geminis lapidum ictibus, & post ligata vulnera Hispanos e colonia migrare iussi, quia hospitium nobis non videbatur esse tutum, & sic procedendo insequentibus Indis processimus ad aliam coloniā, quæ ab antedicta per duas leucas distat; & ibi in itinere nos aggressi sunt alij Indi sine numero, qui nobiscū adeo certarunt, vt quatuor aut quin q; Hispanos, & totidem equos vulnerarent, & equum vnum interficerent, & quāuis eius defectus maximo nobis esset incommodo, & eius mortem ægre tulissemus, quia post Deum nullā tutelam habebamus, nisi equos, nos maxime refecit, & eius carnes, & corium comedimus, vt ex eo nil superesset, tanta enim opprimebamur fame, quia post nostrum a magna ciuitate discessum, nil præter elixum, et torrefactum Maiz comederamus et eo non semp vtebamur ad saturitatem, herbasq; quas colligebam⁹ ex campis. Porro considerato, q̄ indies hostium copiæ augebatur nosq; indies minuebamur, ea nocte curauī vulneratos, et infirmos quos ducebam⁹, equis insidere iussi, alijs vero ad uncōs scipiones brachijs submittendos, et alia auxilij genera ad iter faciendū fabricanda curauī, quo Hispani nulla aduersa valetudine, aut vulneribus affecti, essent liberi ad pugnam. Equidem arbitror a Deo mihi infusam hanc prouidentiam, vt sequenti die euenit, quia cum eo mane a dicto hospicio discessissem, nos magna & innumera Indorum multitudo aggressa est et tanta a tergo, a fronte, et ab utroq; latere, q̄ nil ex campis, qui mihi in conspectu erant, vacuū viderem, qui nobiscum tam acriter vndiq; certamen iniuere, vt nos ad inuicem no-

scere

noscere non possemus, tã iuncti, & mixti proficiscebamur, & profecto credidimus illum supremum esse diem vitæ omnium considerata hostium multitudine, & leuitate, quam ad eis obsistendum in nobis inuenere, cū omnes pene vulnerati essemus, atq; exanimati, tamen omnipotens magnam suam misericordiam nobiscum demonstrare dignatus est, quia nostra lassitudine illorum ferocitiam confregimus, & superbiam, & ex illis plurimi periere primates, quia tanta eorum erat copia, vt certando, & audiendo impedirentur: & hoc labore profecti fuimus magna portione diei, donec omnipotens concesserit eum, qui inter hostes primus esse debebat, interfici, eo enim adempto omnis cessauit oppugnatione, & eo modo aliquantulum fuimus quietiores, quamuis semper mordendo nos insecuti fuerint, vsq; ad quandam paruam domum, quæ erat in planicie, vbi ea nocte hospitati fuimus sub diō, vnde prospectabamus quosdam montes ex prouincia illorum e Tascaltecal, qua ex re non parum voluptatis accepimus, quia cognoscebamus prouinciam, & sciebamus quorsum tēdere deberemus, quamuis pro comperto non haberemus Incolas illius prouinciæ fidos nobis amicos, credebamus enim q̄ cum nos adeo debiles cernerent, illi esse deberent, q̄ vitæ nostræ finem imponerent, vt pristina potirentur libertate, quæ suspitio tantum nobis afflictionis attulit, quantum sustinebamus, quādo cum hostibus certauimus. Die sequenti, cum illucesceret, cœpimus ingredi p̄ iter planum, quo recto tramite proficiebatur ad prouinciam Tascaltecal, p̄ quod pauci ex hostibus nos subsecuti sunt, quāuis ibi vicinæ essent plurimæ & maximæ coloniæ, tamen ex eis paruis colliculis qdam tam a tergo quā longe vociferabant. Et sic exiimus eo die, qui fuit dominica VIII. Iulij. Anno M.D. XX. ex omni prouincia Culua, & peruenimus ad loca dictæ prouinciæ Tascaltecal ad coloniā Gualipan q̄ ascendit ad quatuor milia domorū, in qua ab Incolis fuimus optiē recepti, & refecimus nos aliquantulum a fame & lassitudine quam patiebamur, quanquā multa ex esculentis q̄ nobis porrigebant, ea duce pecunia concedebant, aliq; etiam volebant nisi aurę, & illud dare cogebamur necessitate impulsī, qua p̄mebamur. Hic fuim⁹ tribus diebus, quo me visum venere Magiscacin, Secutengal, & oēs domini illarū prouinciæ, & me solari conati sunt circa ea q̄ nobis euenerant, asserentes eos sæpius significasse mihi eos e Culua proditores esse, mihiq; ab illis cauere deberem; tamen nunquā fidem adhibere volueram. Sed postquā vita euaseram, deberem letari, q̄ mihi opem ferre vel lent, dum eis vita superesset, vt reficerent me a damno, quod illi e Culua mihi intulerant, quia vltra vinculum, q̄ erant Celsitudinis V. subditi, indolebant & tristabatur morte plurimorū fratrum, & liberorū suorū, q̄ ab eis in mea societate fuerant intercepti, varijsq; alijs iniurijs transactis t̄pibus ab illis eis illatis, & vere animo conciperem eos futuros fidos mihi, & vere amicos. Et q̄ ego & reliqui oēs socij mei eramus vulnerati, proficisceremur ad ciuitatē, q̄ aberat ab ea colonia p̄ leucas quatuor, ibiq; quiesceremus, curaretq; nobis medicamina adhiberi, vt reficeremur a nostris laboribus & lassitudine. Eis gratias egi, & rogationi eorū acceui, & eis imptitus fui emblemata aliqua ex illis q̄ attuleramus, quāuis pauca qbus maxime lætati sunt, & profectus sum cum eis ad ciuitatem, & sortiti fuimus bonū hospitium, & Magiscacin afferrī curauit lectisterniū ex lignis compactū cum aliqbus ornamentis, qbus illi vtuntur in quo dormiui, q̄ nullum nobiscum attuleramus, & oia q̄ habebat & potuit ad nostri refectiōnē imptitus est. In hac ciuitate qdam familiares mei, & alij ex societate mea cum transibam iter faciens ad ciuitatē Temixtitan, quædam dimiserē, q̄ fuerunt argentū, vestes, & alia ornamenta domestica & comestibilia aliqua, q̄ mecū adducere faciebā, quo expeditiores essemus in itinere, si aliqua nobis eueniret, vt nullo p̄merentur pondere, nisi vestiū suarū & armorū, & eo loci p̄cepi alium familiarem meū a ciuitate veræ Crucis profectū com meatum, & alia plura ad me pferentem, & cum eo fuisse quinq; equites, & pedites quadraginta quinq; aduersa valetudine oppressos, q̄ similiter adduxerant quædam, q̄ ibi remanserant, & iam conualuerant, &

E ij omne

omne argentum, & alia tam mea, quam sociorum meorum, septies mille pondera auri fusi. Continet autem auri pondus valorem circiter duorum florenorum, quæ ibi reliqueram duabus capsis, et alia emblemata, & ultra alia quatuordecim milia Castellanorum aurea in frustra, quæ habuerat in prouincia Teuchitibe que ille præfectus, quæ mittebam ad coloniam erigendam in Quacucalco, & ea ibidem dimiserat, & alia multa ad ualorē ultra triginta milia pondera auri. Sed dicti Indi e Culua illum, cum dictis Hispanis interfecerant in itinere, & eis abstulerant omnia, quæ adducebant, & aliquas scripturas, quas congefferam cum istarum prouinciarū Incolis. Et similiter percepi illos interfecisse Hispanos plures in itinere, qui iter faciebant ad ciuitatem Temixtitan, arbitantes me ibi pacifice degere, & itinera esse tuta ut prius habere solebam. Qua re (vera assero Maieitati Vestræ) tantum omnestratabamur, & dolebamus, ut plus dolere, & tristari non possemus, quia præter Hispanorum amissionem, & ea, quæ fuere deperdita, quæ multa fuere, in memoriam suggererat mortem Hispanorum, quos interfecerant in magna ciuitate, & pontibus, & quæ postea in itinere successerant, & maxime quia suspicionem mihi iniecerant, quod eos quoque aggressi fuissent, qui remanserant in ciuitate veræ Crucis, & illi, qui amici nostri erant audita nostri profligatione defecissent. Mox igitur expediui quosdam nuncios cum quibusdam Indis, qui eos conducerent, quibus iniunxi ut per communia itinera non proficiscerentur usque ad dictam ciuitatem, & breui mihi indicarent, quæ ibi agebantur. Et altissimo placuit, quod Hispani incolumes inuenti sunt, & omnes incolas, quos amicitia iunctos habebamus pacificos & quietos esse, quod nuncium attulit maximum leuamen nostræ amissioni, & tristitiæ. Ipsi quoque nostrum successum, & profligationem moleste tulere. Fui in ista prouincia Tascaltecal viginti diebus meis vulneribus medicamina adhiberi curando, siquidem propter itineris diurnitatem, & non adhibita medicamina inoleuerant, & præsertim vulnera capiti illata, & similiter vulneribus sociorum meorum, quorum aliqui mortui sunt, partim vulneribus, partim nimis perpeffis laboribus, & aliqui remanere manci, & claudi ob illata magna vulnera, & ad medelam comperiebantur pauca medicamina, & apparatus, ipse autem remansi mancus duobus digitis in sinistra manu.

¶ Cum socij mei viderent multos iam periisse, & eos qui supererant debiles, & vulneribusque confossos, timidiore effecti periculis, & laboribus, in quibus constituti fuerant, ventura timentes multoties a me petiere, ut ad ciuitatem veræ Crucis proficiscerer, & ibi nos munitos redderemus, antequam incolæ prouinciarum amici nostri cernentes profligationem nostram, & exiguas vires, fœdus inirent cum hostibus nostris, & occuparent fauces, & transitus per quos ire debebamus, & nos aggredirentur ab vno latere, & illi e ciuitate veræ Crucis ab alio: & cum essemus coniuncti, & ibi essent naues, essemus tutiores, & melius nos defendere possemus, si nos aggredi vellent, donec ad insulas ad euocandum subsidium mitteremus. Ego autem videns quod si incolis, & potissimum amicis timorem ostenderem, posset esse causa, quod citius nos desererent, & contra nos insurgerent: & memoria tenens, quod semper audentes fortuna iuuat, & nos esse Christicolos, & fretus Diuina bonitate, & misericordia, quod ex toto non periremus, & amitterentur tot, & tam nobiles prouinciæ, quas Maieitati Vestræ tam pacifice possidebam, & in eo statu, ut eas pacaremus, nec tale seruitium deferretur, quod fiebat, bellum continuando, Cuius belli gratia se qui debebat omnium illarum prouinciarum pacatio, ut prius fuerat. Propterea montes versus mare nullo pacto transire constitui, omnibus laboribus, qui nobis euenire possent, postpositis, dixique me a bello hoc non destitutum, quia in eo ultra ignominiam, & dedecus personæ meæ & socij meis impingendum, erat res Maiestit. Vestræ admodum periculosa, et contra eandem conspirare vibebamur. Imo decreueram, quibuscumque modis mihi possibilibus in hostes reuerti, eisque in quantum possem obesse. Et sic consumptis in hac Prouincia viginti diebus, nondum pristinae pœnitentia a vulneribus restitutus

sanitati

sanitati, socij debilibus, eam exiui prouinciam ad aliam, quæ Tepeaca appellatur, quæ iuncta erat fœdere & factione cum incolis e Culua hostium nostrorum, in qua perceperam eos decem Hispanos interfecisse, qui veniebant a ciuitate veræ Crucis ad magnam ciuitatem Temixtitan, per eam enim rectum est ad illam iter, quod prouincia Tepeaca est contermina, & confinia habet cum illis e Tascaltecal, quæ est amplissima prouincia. In ingressu ad dictam prouinciam Tepeaca obuia nobis ad certandum plurimæ gentes factæ sunt, ingressumque prohibuerunt, quantum illis fuit possibile, insistendo locis difficilibus & munitis, & ne insistam recensendo sigillatim omnia quæ nobis euenere in illo bello, maxima enim vterer prolixitate & volumen multum augerem. Facta monitione, ut venirent ad obediendum mandatis, quæ nomine Maiestitatis Vestræ sibi iniungebantur circa pacem, ea cum adimplere nollent, bella gestimus cum eisdem, et multoties prælia nobiscum commiserunt, auxilio tamen diuino, et regali Maiestitatis Vestræ fato damna eisdem semper intulimus, multosque neci dedimus, et omni eo bello Hispanum nullum vulnerarunt aut interfecerunt. Et quamquam ista prouincia est latissima, viginti tamen dierum spacio multas ciuitates, et colonias eiusdem mihi subegeram pacifice, et quiete, et domini et primates earum venerunt oblatum se in vasallos Maiestit. Vestræ, et ab illis omnibus multos e Culua expuli, qui venerant ad eam prouinciam, ut incolarum eiusdem animos ad bellum gerendum inflammarent, obstandumque quod nec vi nec sponte nostra coniungerentur amicitia. Adeo quod hætenus semper impeditus fui in hoc bello, quod adhuc non est confectum, quia adhuc quædam villæ et colonie pacandæ supersunt, quas spero breui diuino aspirante fauore regali Maiestitatis Vestræ dominio subnectere. In quadam istius prouinciæ portione, ubi interfecerunt illos decem Hispanos, quosdam ex incolis seruituti ascripsi, ex quibus quinta portio Maiestitatis Vestræ officialibus consignata fuit, quia incolæ in ea semper fuerunt Martiales et multum rebelles, et armorum vi capti fuere, et ultra illud facinus commissum interficiendi Hispanos, et deficiendi a Maiestate Vestra omnes carnibus humanis vescuntur, et quia hoc publice et notorie patet, aliquid in signum veritatis Maiestitati Vestræ non transmittitur, et etiam mouit me, ut illos seruituti ascriberem, quo timorem aliquem incolis e Culua iniicerem, sunt enim ea in prouincia multi his non dissimiles, et si forte seuerè in eos non animaduertetur, nunquam a malo discederent. In hoc bello nobis opitulati sunt incolæ e Tascaltecal, Churultecal, et Guasuctingo qui nobiscum amicitiam confirmarunt, et credimus quod semper inseruient tanquam fideles Maiestitatis Vestræ vasalli. Cum degeremus in hac prouincia Tepeaca hoc impliciti bello, mihi literæ a ciuitate Veræ Crucis redditæ sunt, quibus me certiore reddebant duas Francisci de Garai ad portum Veræ Crucis naues applicuisse profligatas, et ut apparet iam dictus Franciscus de Garai denuo miserat ad illud flumen, de quo iam superius mentionem feci Maiestitati Vestræ, et incolæ illius prouinciæ cum eis certauerant, et ex illis se decem aut septedecim interfecerant et plures vulnerauerant, et septem equos interfecerant. et illi qui euaserant natando, naues ingressi fuerant, et salutem fuga sibi comparauerant, et præfectus et illi erant maxime oppressi, et vulneribus affecti, et locum tenens quem ibi præfeceram, eos benigne exceperat, et medicamina eisdem adhiberi curauerat, et ut melius conualescerent, miserat aliquam partem Hispanorum prædictorum ad quendam dominum illius prouinciæ vicinum dictæ ciuitati, et nobis amicum, ubi optime eis prouidebat. Quod nobis non minus molestum fuit audire, quam nostri perpeffi labores. Et forte ea sibi non euenissent, si alias ad me profectus esset ut superius retuli Maiestitati Vestræ, quia cum cognoscerem omnia quæ sunt in istis prouincijs, potuissent a me reddi certiores, et ea quæ sibi euenere non successissent. Illius enim fluuij dominus et prouinciæ quæ vocabatur Panuco, sese Maiestitati Vestræ subdiderat, et in signum obedientiæ nuncios suos cum muneribus quibusdam transmiserat ad ciuitatem Temixtitan, ut dixi superius Cel. V. scripsi quod

E iij siille

si ille præfectus dicti Francisci de Garai vellet abire & illis modis omnibus faueret, opem ferret, vt illi cum suis nauibus possent se expedire.

¶ Postquam quietam reddideram portionem istius prouinciæ, quæ adhuc quieta est, & subiacet regali seruitio Celsitudinis Vestræ, sui officiales, & ipse multoties consulimus, quis nam ordo pro istius prouinciæ conseruatione esset adhibendus. Cum prospicerem incolas dictæ prouinciæ postquam illi sese Celsitudini Vestræ subdiderant, ab eadem defecisse, & dictos Hispanos neci dedisse, & etiã quia per eã prouinciã est iter, & transit^o omnium commertiorum a portub⁹ maritimis ad reli quas prouincias in continenti illo sitas, & si dicta prouincia sola remaneret, sicuti prius, incolæ prouinciæ & Dominium e Culua, quod est illis conterminum, denuo eos inducerent, & persuaderent, vt iterũ in nos insurgerent, & a Maiestate Vestra deficerent. Vnde impedimentũ, & damnum incredibile insurgeret pro tutela harũ prouinciarum, & seruitio Celsitudinis Vestræ & cessarent commertia, maxime, quia in toto eo littore non habentur nisi duo portus, & hi multum asperi, & difficiles qui sunt proximi illi prouinciæ, & facile incolæ ipsius ad eos descendere possunt, Propter ea, & alias multas rationes ad rem facientes nobis visum est ad supra dicta euitanda, q̄ loco magis apto illius prouinciæ Tepeaca ciuitas ædificari deberet, vbi concurrerent qualitates, & necessaria pro illius habitatoribus, & vt executioni mandaremus ciuitatem finium securitatem appellauimus, & constitui iudices, regentes, aliosq; officiales sicuti fieri solitum est, & pro maiori munimine incolarum huius ciuitatis in eum locum, vbi cœpta est ædificari ciuitas, necessaria ad arcem construendã apportari curauimus, hac enim in prouincia optima inueniuntur, & in hoc maiori quam potero vtar diligentia.

¶ Dum hanc relationem scriptis mandarem, ad me nunciũ Domini cuiusdam ciuitatis profecti sunt, quæ abesse dicitur per leucas quindecim ab hac prouincia q̄ vocatur Guacachula, & est in fauce vni⁹ montis, qua trãsitur ad prouinciã nominatã Messico, & mihi eorum nomine exposuere, q̄ a paucis diebus venerant ad exhibendam obedientiã Sacræ Maiestati Vest. debitã, & se in subditos & vasallos subdiderant, & eos non arguerem ratus eius consensu fore, quia me certiores faciebant plures militum præfectos e Culua ea in ciuitate hospitari, & in ea, & per leucã in circuitu erãt in armis viginti & quinque, aut triginta milia hominũ custodiẽtes fauces, & transitum, ne illac transire possemus, & etiã, vt prohiberẽt incolas dictæ ciuitatis, & aliarum prouinciarum eidem adhærentiũ, ne Celsitudini Vestræ inseruirent, nec mecum amicitia coniungerentur; & aliqui iam aduenissent ad Regale Maiestatis Vestræ seruitium, nisi illi obstitissent. Et me monebant, vt huic rei remediũ afferrem, quia vltra impedimentũ præstitum illis, qui bono erant animo, dictæ ciuitatis incolæ, & circumuicini omnes maximã iacturã patiebantur, cum innumera esset multitudo bello apta, & plurimum grauabantur, & ab eis male habebantur, & eorum bona, & vxores accipiebant, & aliã, viderem quid eis faciendum committerem. Subiungere, si eis fauorem præstarem, ea ipsi exequerentur, & postquam eis gratias egi de sua monitione, & oblatione, eis consignauimus equites tredecim, pedites ducentos, & triginta milia Indorum nobis amicorum, & composuerunt se eos ducturos per locum, vbi ad hostium aures peruenire non posset. Vbi autem peruenerint prope ciuitatem, Dominus et illius incolæ vasalli et fœdere secum iuncti, essent circumdaturi et oppugnaturi hospitia, vbi præfati præfecti hospitabantur, illosq; aut capturi aut interfecuri, antequam sui ipsis opem ferre possent, et cum multitudo compareret, illi Hispani iam ingressi ciuitatem, certaturi essent cũ illis, et eo pacto futurum, vt eos debellarem. Illi igitur discedẽtes transuerunt per ciuitatẽ Churultecal, et per aliquam partem prouinciæ Guafucingo, q̄ est contermina prouinciæ huius ciuitatis Guacachula, per quatuor leucas ab illa, et in quãdam colonia dictæ prouinciæ Guafucingo fertur relatũ fuisse Hispanis, q̄ incolæ dictæ prouinciæ essent fœdere

fœdere iuncti illis e Guacachula, et illis e Culua, et eo prætextu ducerent Hispanos ad eam ciuitatẽ, vt simul oēs Hispanos aggredierentur, et eos neci traderent. Et cum iam timor insurgeret, quem illi e Culua in sua prouincia, & ciuitate nobis incussere, ista relatio multum timoris attulit Hispanis, & inuestigarũt suãq; habuerũt q̄stionem, et postquã rescuere, captiuarunt oēs dominos ex Guafucingo, q̄ secum proficiscebantur vna cũ nuntijs ciuitatis Guacachula, et eis captis reuersi sunt ad ciuitatẽ Churultecal, q̄ aberat quatuor leucas spacio ab eo loco, et inde ad me miserunt oēs captiuos cum quibusdam equitibus et pedibus vna cũ habita informatione. Et scribebant præfecti, q̄ nostri milites adeo erant effecti timidi, videbaturq; eis dẽ bellũ illud periculosum, et postquã aduenere quotidianis interptibus adhibitis eos sum allocutus, et habita diligẽtia exacta ad veritatem eruendã visum est Hispanos non bene pcepisse, eosq; ilico solui mandauimus, et illis blanditus sum affirmando me penitus credere eos fideles Ma. V. vasallos, et ipse volebam proficisci ad debellandos illos e Culua, et ne pusillanimitatem, aut timorem p̄ me ferre viderer incolis prouinciæ eã amicis quã hostib. visum est, vt postquã bellũ eis inferre cœperam, ab eo non desisterẽ, et vt timorẽ, quẽ Hispanis incussum cernebã, eximerẽ, constitui dimittere negocia et expeditiones, quibus opam dabã pro M. V. et ilico celerius quã potui discessi, et eo die perrexi ad ciuitatem Churultecal, q̄ abest p̄ leucas octo ab ea ciuitate ibiq; Hispanos conueni adhuc asserẽtes se proditiõẽ pro compto h̄re, eodẽ die hospitatus sum in colonia subiecta prouinciæ Guafucingo, vbi domini illi fuerant capti uati, & seq̄nti die composito ordine cum nuntijs e Guacachula, & quomodo dictã ciuitatem ingredi debebamus, discessi ab illa p̄ horã ante lucem, & pene hora decima diei peruenimus prope eam, ad quam proficiscebamur, et per leucã obuĩ mihi facti sunt, vt me exciperent, nunciũ quidam Domini dictæ ciuitatis, et nuntiarunt omnem ciuitatem iam negotio esse accinctã, et hostes aduentum meum non percepisse, quoniam exploratores quosdam, quos in itinere collocauerant ex incolis ciuitatis, captiuos fecerant, et pariformiter alios, quos præfecti a Culua turres ascendere iusserant, et mœnia vt inde p̄ planiciem inspectarent, et ea propter omnis hostiũ multitudo imparata, et ociosa exitebat excubijs collocatis confidens, q̄ sine earũ scitu appropinquare non possem. Idcirco etiã festinaui, vt eo puenirem antequã aduentare nos perciperent, iter enim in planicie faciebamus, et a ciuitate nos facillime videre poterant, et vt apparuit fuimus ab incolis ciuitatis visi, qui cernentes prope ciuitatem nos esse, ilico hospitia, in quibus erant p̄fecti hostium e Culua, circũdare et cœpere certare cũ reliquis, q̄ hospitabantur p̄ ciuitatem, et cum ad iactũ ballistæ ab ea abessem, mihi obuĩam ducebant quadraginta captiuos, semp̄ tamen ciuitatem ingredifestinaui. Inerant ciuitati maximæ vociferationes p̄lantium cum hostibus per vicos oēs. Duce incola ciuitatis deueni ad hospitium, in quo morabantur p̄fecti, quod erat circumdatũ a tribus milibus hoĩm certantiũ et ingredi volentiũ, q̄ occupabant omnia loca alta, et subdialia pauimenta. Præfecti vero et hi qui cum eis comperti sunt, acriter et viriliter decertabant vt ingredi non possent, quãuis pauci essent numero, quia vltra id q̄ maxime et strenue pugnabãt eorũ hospitium erat munitum, tamen quãprimum illuc puenimus, intrauimus, et secuta nos est tanta incolarum dictæ ciuitatis multitudo, vt nullo modo possemus opem ferre aliquibus e Culua, quo minus ab eis non interficerentur, ex eis enim aliquem viuũ capere volebam, vt scirem certior de statu magnæ ciuitatis, et qui illius dominio potiretur post obitum domini Muteezuma, et aliã plura scire desiderabam et non eualui aliquem habere præter vnum semimortuum, a quo factus fui certior, vt infra exponam. In ciuitate autem plures ex eis qui in illa hospitabantur interempti sunt, superstites vero cum ingressus sum ciuitatem, audito meo aduentu fugierũt eorsum, vbi consederant p̄sidia illoꝝ e Culua, et eos insecuti multos neci dedimus. Iam aut̄ cito auditus est tumultus ab his q̄ in p̄sidio erant (cum in alto & ædito loco consisterent) q̄ ciuitati, &

ti, & planiciei imminere circumcirca & fere tam celeriter venire ad ciuitatem, ut opē ferrent suis, sicut illi, qui intus erant, exiuerunt; & proficiscebantur ad triginta milia hominum in eorum subsidium, quæ gens erat ornatior quam aliqua, quam hactenus uiderimus. Portabant multa emblemata ex auro, argento, & plumis. Et cū ciuitas sit ampla, ignem iniicere cœpere per eum locum, per quem ingrediebantur. Quod mihi ab incolis nunciatum est, & ideo cum equitibus progressus sum (pedites enim iam erant labore affecti) & irruimus in eos, hostes uero retrocessere ad difficilem transitum, tamen illum occupauimus, & secuti fuimus eos in ascensu læcis ferendo multos montem arduum ascendendo, & adeo arduum quod cum deuenimus ad montis cacumina nec nos, nec hostium aliquis, nos mouere poteramus, & multi ex illis nimio calore oppressi moriebantur, sine aliquo sibi illato vulnere, & duo ex equis nostris steterunt, quorum alter mortuus est. Opem nobis tulere multi Indi ex amicis nostris, quorum aduentu hostibus maximum damnum intulimus, quia cum hostes essent lassitudine oppressi, nostri autem a quiete recentes, parum obstiterunt hostes, & adeo, quod campus qui prius uuis plenus cernebatur eis esset uacuum, mortuis autem refertus. Deuenimus ad casulas, & hospitia ab eis nouiter constructa in tribus locis, quorum quilibet magnæ colonie situm occupabat, qui præter milites familiaribus plurimis uerebantur, & apparatus pro castris multos congefferant ibidem, quia inter eos erant plurimi primates, quæ depopulata, & igne consumpta fuere per Indos nobis amicos, ex quibus (uera refero Maiestati Vestræ) conuenerant ad centum milia hominum & ultra, & hac uictoria expulimus omnes hostes a prouincia usque ad quosdam transitus pontium, et difficiles egressus, quos illi occupabant. Nos uero reuersi sumus in ciuitatem, ubi ab incolis benigne fuimus recepti, & ibi quieuius per dies tres, quiete enim egebamus. Interim unius magnæ colonie incolæ accessere ad me oblatum se seruitio Celsitudinis Vestræ, quæ colonia est sita in cacumine montium illorum per leucas duas a castris hostium iam dictis, & etiam in ipsius montis radice, unde alias dixi illum fumeum globum exire, quæ colonia nuncupatur Occupatio: & asseruere Dominum, qui prius eisdem dominabatur, secutum illos e Culua eo tempore, quo per ea loca fuimus. Ratus nos non prius moraturos, quam ueniremus ad eius coloniam, & iam per multos dies uoluerant meam amicitiam intrare, & accessissent ad præstandum obedientiam Maiestati Vestræ, sed Dominus eorum noluerat, nec passus fuerat, quamuis multoties ab eo petissent, nunc autem uelle eos Celsitudinis Vestræ seruitio subijci. Ibi remansisse fratrem dicti eorum Domini, qui eius semper fuit opinionis, & sententiæ, & impræsentiarum ille dicto Domino potiretur. Paterer equo animo, & quamuis ille reuertetur consensum non præstarem, ut in Dominum reciperetur, quia nec illi eum reciperent. Respondi, quod et si hactenus secuti fuissent factiones illorum e Culua, deficiissentque a Vestræ Maiestatis seruitio, tamen condonare uellem tam bonis quam personis eorum eo quo se excusatum uenientes dixissent dominum defectionis & elationis suæ fuisse autorem. Quam obrè ego nomine Celsitudinis Vestræ præteritis eorum erroribus indulgebam illosque recipiebam, & admitterebam ad eius Regale seruitium, ea quidem conditione, ut si in futuro in huiusmodi errores inciderent, a me grauiter punirentur, castigarenturque, si uero fideles Celsitudinis Vestræ uasalli existerent, ego regali nomine Maiestatis uestræ maximo fauore & auxilio eos prosequerer. Et tales quidem futuros se polliciti sunt. Ista ciuitas Guacachula sita est in planicie ab uno latere magnis, & asperis verrucis adhærens, ab alio uero latere undique planiciem circumdat duo flumina per iactum balistæ inter se distantia, & eorum quodlibet altissimos habet anfractus, & profundos adeo quod obstantibus dictis anfractibus ad eam ab eo latere pauci sint ingressus, & qui reperiuntur sunt difficiles in ascensu, ut uix equitando superari possint.

Ciuitas est circumdata munitissimis

mis mœnijs ex politis lapidibus, et calce fabrefactis ad altitudinem quatuor hominis status extra ciuitatem. Intus autem mœnia fere solum æquat, et ubique mœnijs supereminet murus altus ad dimidium hominis statum circumquaque, quo eisdem præliantes se tueri ualeant. Habet quatuor ingressus tam latos quantum eques commode ingredi potest, et quilibet ingressus habet tres, aut quatuor reflexus in ipsis mœnijs, ubi pars muri aliam ingreditur, est semper in mœnijs quantitas lapidum maxima, quibus in certamine utantur. Ciuitas autem continet ad quinque, aut sex milia domorum, et sunt in pagis sibi subiectis totidem, et ultra, est maximi ambitus, quia in ea habentur multi hortuli, et fructus uarij. Postquam per dies tres in ea ciuitate nos quieti dedimus, profecti fuimus ad aliam ciuitatem nomine Izzuacan, quæ abest per leucas quatuor a dicta ciuitate Guacachula. Audieram enim plures ex hostibus e Culua in ea in præsidio contineri, et incolæ ciuitatis, et aliorum circumuicinarum locorum eis subditorum maxime fauebant illis e Culua, quia Dominus illius eratorius e Culua, et affinis Domino Muteezuma. Proficiscebantur mecum tot ex Incolis illarum prouinciæ Maiestatis Vestræ uasallis, quod fere operiebant campos, quos prospicere poteramus, et in rei ueritate confluerant ultra centum, et viginti milia hominum. Et deuenimus ad iam dictam ciuitatem Izzuacan hora fere decima: quæ erat uacua mulieribus, et pueris, et confederant in ea quinque, aut sex milia militum optime ornatorum, et dum Hispani aliquantulum processissent, ciuitatem tueri incœpere, tamen cito eam deseruere. Et quia locus ille, per quem fuimus ducti ut eam ingrederemur, erat mediocris, et facilis, eos per uniuersam ciuitatem fuimus insecuti, et eos ex mœnijs se deijcere coegimus in fluuium, quod ab alio latere tota dicta ciuitate circumdat, cuius fluuij pontes omnes confregerant & deiecerant, & aliquantulum moræ traximus in eo trāsēdo & eos per leucam cum dimidia, et ultra insecuti fuimus, et ex eis, quod fuga salutem non comparauerunt, paucos supfuisse arbitror. In ciuitate reuersus misi duos ex incolis dictæ ciuitatis, quos captiuos detinebam, ut primates ciuitatis alloquerentur, nam eorum Dominus hostes e Culua fuerat secutus, qui ibi in præsidio collocati fuerant, ut illis quo in ciuitatem reuertetur, suaderent, et ego Vestræ Maiestatis nomine illis pollicebar, quod si in posterum fideles Maiestatis Vestræ uasalli essent futuri a me optime haberentur, et post eorum discessum ad tres dies affuere aliqui ex primatibus dictæ ciuitatis ueniam petentes commissorum, excusantes se aliter facere non potuisse, quoniam domini sui mandata fuerant executi, pollicebaturque quod postquam ille discesserat et eos deseruerat, post hac Maiestati Vestræ optime et fideliter inseruere uelle. Ego eis fidem meam sum pollicitus, et commissi, ut tuto domum reuertetentur, adducerentque uxores suas et filios qui erant in alijs locis et pagis eiusdem factionis, iussique ut alios quoque Incolas illius prouinciæ alloquerentur, ut ad me proficiscerentur, quia parcerem commissis per eos, nec expectarent, donec aggredere eos, quia maximum inde damnum essent pressuri, quod ego moleste ferrem. Et ita euenit, quoniam post duos dies reuersi sunt Incolæ ad dictam ciuitatem Izzuacan, et omnes circumuicinarum coloniarum uenere oblatum seruitium suum Vestræ Maiestatis sequi in uasallos. Et prouincia illa remansit maximo iuncta fœdere Incolis de Guacachula. Fuit dissensio cui pertineret dominium illius prouinciæ in absentia domini illius, qui discesserat et ierat ad Mexico, et quanquam aliquæ intercesserant alterationes, et factiones inter filium quendam spurium dicti domini naturalis illius prouinciæ, qui fuerat interfectus a domino Muteezuma, et imposuerant eum, qui modo dominabatur, et collocauerat ei in matrimonium neptem suam, et nepotem dicti naturalis domini filium cuiusdam filie legitimæ, quæ erat iuncta matrimonio domino ciuitatis Guacachula, et procreauerat illum filium nepotem domini naturalis de Izzuacan. Tandem inter eos conuentum est, ut ille filius domini GUA-CACHULA hæreditate potiretur, qui descendebat a legitima linea ueri domini illius domini, et quamuis ille alius esset filius, cum esset spurius non debebat suc-

bat succedere in Dominio. Et in mei presentia obedientiam præstarunt dicto puero, qui ætatis annorum decem erat. Et quoniam non erat ætatis adultæ, ut regnare posset constituerunt, quod ille eius patruus spiritus, & alij tres primates, vnus ex ciuitate Guacahula, & duo ex Izzuacan essent gubernatores prouinciæ, puerumque in sua haberent potestate, donec esset ætatis ad regendum aptæ. Ista ciuitas Izzuacan habet ad mille & quingentas habitationes, & est egregie constructa in vicis suis. Habebat centum domos ad Meschitas, & oratoria munitissimas cum suis turribus, quæ omnes combustæ fuere, est autem sita in planicie ad radicem vnus collis mediocris, vbi est munitum fortitium ab vna parte, a parte vero alia planiciem versus circumdatur profundo fluuio, qui præterlabitur mœnibus & fluuius anfractu circumdatur, qui maxime est profunditatis, & anfractui insidet paruus murus ad dimidij hois statum altitudinem, in quo erant multi congesti lapides. Habet vallem rotundam vberimam fructibus, & bombice, nam in superioribus montibus non nascitur ob ingentia frigora, ibi autem est callidior tellus, & ea ex causa procedit, quia montibus circumdatur, & omnis hæc vallis irrigatur plurimis riuulis bene compositis & paratis, hac in ciuitate moram traxi, dum suæ restituerentur pristinae habitationi. Illuc accesserunt, ut offerrent se in vasallos M. V. dominus vnus ciuitatis, quæ vocatur Guagucingo, & dominus alterius ciuitatis, & sunt per decem leucas ab ista ciuitate Izzuacan, & sunt conterminæ prouinciæ Messico. Venerunt etiam ab octo colonibus illius prouinciæ Caastoca, quæ est vna est prouincijs de quibus in antecedentibus capitulis memini, quam Hispani viderant, quos ad colligendum aurum ad prouinciã Cucula, in qua & illa de Tamacula, quæ est sibi contigua, dixi esse maximas colonias & bene constructas, & ex melioribus politis lapidibus, quam in aliqua istarum partium viderimus hæctenus, quæ prouincia Castaoceaca abest quadraginta leucis e ciuitate Izzuacan. Incolæ dictarum coloniarum obtulerunt se similiter in vasallos vestræ Celsitudinis, & affirmare quatuor quoque esse colonias in dicta prouincia quæ breui venturæ essent, & am e petierunt, ut illis iudulgerem, quod prius non venerant, quia prius non ausi fuerant venire timore illorum e Culua, quia illi nunquam cepissent arma contra me, nec aliquorum Hispanorum nec interfuisent, imo post præstitam obedientiam animo semper fuissent boni & fideles Celsitudinis Vestræ vasalli, tamen non ausi fuissent demonstrare metu eorum e Culua, ut prius dixerant. Adeo quod Sacræ Cæsareæ, & Catholicæ Maiestati Vestræ promitto, quod si Deo Optimo Maximo placuerit, & Celsitudinis Vestræ fato, breui acquiramus ea quæ amisimus, aut partem eorum, quia Indies veniunt plurimæ prouinciæ, & ciuitates oblatum se seruitio Vestræ Celsitudinis, quæ prius subieciabantur Dominio Domini Muteezuma. Et quod id faciunt, benigne a me recipiantur, & habentur, & qui renuunt, Indies destruuntur. Ab eis, qui in ciuitate Guacachula capti fuerant, & præcipue ab eo, quem vulneribus affectum me cepisse memoravi, res ciuitatis Temixtitan sigillatim cognoui, nempe post Domini Muteezuma obitum fratrem eius Dominio potitum Dominum ciuitatis Iztapalapa vocaturque Cuetrauacin, de quo iam memini, qui ideo successit, quia in pontibus apud ciuitatem Temixtitan desideratus fuerat filius primogenitus dicti Domini Muteezuma: duo vero alij, qui viuebant, erant dominij incapaces, alter enim fatuum, alterum paralyticum asserabant: propterea fertur fratrem suum Dominio potitum, & etiam quia nobis bellum intulerat, & habebatur vir strenuus, martialis, pariter, & sapiens, & audiui quod ipsi muniebant tam magnam ciuitatem, quam alia loca Dominij sui, & noua multis in locis mœnia construebant, & fossas, & præparabant multa genera armorum, & præsertim longas lanceas, quas picas appellamus, contra equos, e quibus aliquas vidimus, quæ in ista prouincia Tepeaca repertæ sunt aliquæ, quibus nobiscum pugnabant in illis magnis habitationibus, in quibus hospitabantur in **GUACACHULA**, & similiter in-

ter inuenimus quasdam ex eis in dictis hospitibus. Et alia plurima cognoui, quæ ne tædio sim Celsitudini Vestræ, prætermitto. Mitto ad Iusulam Hispanam naues quatuor, ut illico acceptis militibus, & equis in nostrum subsidium reuertantur, & alias quatuor, ut in dicta Insula emant equos, arma, balistas, & puluerem ad tormenta, quia istis in partibus magis indigemus, pedites enim tanta multitudine premere parvis breuibus parum profunt, habenturque in his partibus tot munitæ, amplæ, & egregiæ ciuitates, & fortilitia. Scribo præterea Licentiato Rodorico de Figueroa, & officialibus Vestræ Celsitudinis, qui resident in dicta Hispana insula, ut huic negotio omnem fauorem, & possibilem operam exhibeant, cum illud conducatur seruitio Vestræ Celsitudinis & conseruationi eorum quæ acquisiuimus, et tutelæ nostrorum corporum, quæ postquam venerit dictum subsidium, aio insidet velle reuerti ab illa magna ciuitatem Temixtitan, et diuino confido auxilio, quod illam breui in meam redigam potestatem, quemadmodum prius habebam, et amissa recuperabimus. Interim do operam, ut fabricentur duodecim bergantini, et alie Imphratæ naues ad lacum transeundum, et modo sumus in labore clauorum, tabularum, et reliquorum lignorum, quæ omnia terra apportari curabimus, ut cito coniungi possint, ad quos in promptu sunt vela, pix, stappa, remi, et omnia necessaria. Et certiosem Maiestatem Vestram reddo, quod vsque quo hunc finem fuero consecutus, non arbitror posse quiescere, et cessare, ut perquiram omnes mihi posibles vias, postpositis periculis omnibus, et expensis, quæ fieri possunt.

¶ A duobus diebus reddita mihi sunt literæ a locumtenente meo in ciuitate Veræ Crucis, ex quibus percepi nauim paruum ad portum applicuisse cum triginta hominibus connumeratis nautis, et militibus, quæ aduentasse dicebatur ad perquirendum eos quos Franciscus de Garai ad has prouincias destinauerat, de quibus alias Celsitudini Vestræ retuli, et maximam commeatuum se passos egestatem asserabant, et talem, quod nisi ibi auxilium sibi allatum fuisset, ad vnum omnes fame, et siti perissent, et ab eis cognoui illos peruenisse ad portum Panuco, et cum per dies quadraginta in eo moram traxissent, aliquem in eo fluuio, et prouincia non vidisse. Propterea arbitrabatur ex his, quæ successere, prouinciã illam inhabitatã permanisse. Et pariformiter eis narrauerant idem, quod immediate duæ naues dicti Francisci de Garai eos subsequi debebant, cum militibus, et equis, et credebant eos iam ad inferiora littora penetrasse. Idcirco mihi visum est conducere Celsitudinis V. seruitio, quod illæ naues, et in ea existentes non amitterentur, eo prius monito de gestisset actis in prouincia, quia incolæ illius plus damni inferre possent. Iussi dictam nauem alias ire quæ situm, illasque certiores redderet de his, quæ successerant, et venirent ad portum dictæ ciuitatis Veræ Crucis, vbi præfectus, quem primo dictus Franciscus de Garai destinauerat, eos præstolabatur. Deo Opt. Max. placeat, ut eos antequam in littus descendant, inueniant, quia cum incolæ prouinciæ iam ad hoc animaduertant, Hispani vero non, timeo ne maximam subeant calamitatem, & hoc esset contra seruitium omnipotentis dei, & V. celsitudinis, & esset plus dictorum canum audaciam augere ut reliquos aggrediantur, quod imposteræ essent illuc profecturi. In proximo superiori capitulo exposui me cepisse post mortem domini Muteezuma constitutum in dominum fratrem suum nomine Coretacuacin, quod genera varia armorum congererat, & magnam ciuitatem, et omnes lacui adhaerentes muniebat: nunc a paucis diebus ad me delatum est, Coretacuacin nuncios suos misisse ad omnes prouincias, & ciuitates sibi subiectas, nunciatum suis vasallis, eum eis omnia tributa & obsequia, quæ sibi præstare tenentur, ex gratia remittere & nihil eidem dent, aut soluât, dummodo modis omnibus, quibus possent contra Christicolos bella gererent, donec eos aut interficerent, aut a prouincia expellerent, & similiter bella inferrent omnibus istarum prouinciarum incolis, quod nobis amicitia aut foedere iuncti essent. Confido tamen in Deo Opt. Max. nil ad eorum vota successurum, verfor tamen maxima in necessitate, ut opem feram Indis amicis nostris, Indies enim confluant e multis ciuitatibus

Dñs Temixtitan bello se præparat.

ciuitatibus, & colonijs ad auxilia exposcenda contra Incolas e Culua, suos & nostros hostes: qui illis quantum facere possunt, bella inferunt, quia nobis amicitia, & foedere iuncti sunt. Ego autem locis omnibus ut animo concipio, opem ferre non possum, tamen ut dixi, Deo. Opt. Max. nostris exiguis viribus supplere placebit, & propediem mittere auxilium, & suum, & quod ex insula Hispana accersitum destinaui,

¶ Per ea, quae vidi, et comprehendere valui circa similitudinē, quam omnes istae prouinciæ habent cum Hispanijs, tam in foecunditate, quam in magnitudine, & frigoribus, quae in illis habentur & multis alijs rebus quibus illiæ quiparantur, mihi visum est conuenientius nomen eisdem imponi non posse, nisi quod appellentur Noua oceani maris Hispania, quod nomen Sacrae, & Catholicae Maiestatis Vestrae noie eisdem impositum est. Supplico, Celsitudo Vestra dicto nomini assentire dignetur, & ita eam nominari committat.

¶ Scripsi Maiestati Vestrae (quamuis inculte) omnium, quae in his partibus successere veritatem, & ea, quae Maiestatem Vestram plus scire oportet, & alijs meis annexam mitto supplicationem, ut illa huc destinet virum cui maxime per Maiestatem Vestram sit fides adhibenda, qui de omnibus informationem capiat.

¶ Altissime ac Potentissime Princeps, Deus Optimus Maximus vitam, & Regalem personam, & Potentissimum statum Vestrae Catholicae Maiestatis conseruet, & augeat per longa tempora, cum augmento Maiorum Regnorum, & Dominiorum, ut Regale cor suum desiderat. Ex securitate finium Nouae Hispaniae maris oceani, tricesima Octobris Millesimo Quingentesimo Vigesimo

¶ Secunda Ferdinandi Cortesij Narrationis finis.

TERTIA FERDINANDI

CORTESII SAC. CAES. ET CATH. MA. IN NOVA maris Oceani Hispania generalis praefecti praecleara narratio. In qua celebris ciuitatis Temixtitan expugnatio, aliarumque prouinciarum quae defecerant, recuperatio continetur. In quarum expugnatione, recuperationeque praefectus, vna cum Hispanis, victorias aeterna memoria dignas consequutus est. Praeterea in ea mare del Sur Cortesium detexisse recensetur, quod nos Australe Indicum pelagus putamus, & alias innumeras prouincias aurifodinis, vnionibus, variisque gemmarum generibus refertas. Et postremo illis innotuisse in eis quoque aromata contineri. Per Doctorem Petrum Sauorgnanum Foroiulensem Reuerendi in Christo patris domini Iohannis de Reuelles Episcopi Viennensis Secretarium, ex Hispano idiomate in Latinum versa.

F

BEATISS. AC SANCTISS. CLEMENTI .VII. SA.
 crofanctæ Romanæ, ac vniuersalis Ecclesiæ Pont. Max. Doctor Petrus Sa
 uorghanus deditissimus seruus, post beatorum pedum humil
 lima oscula, felicitatem.

TA in rebus humanis compertum esse cernimus Beatiss. ac Sanctiss. pa
 ter, vt præsentia quodammodo sordere videantur, prisca vero tantum, et
 vetustiora in cœlum vsq; laudibus feratur: Hinc Liberi patris, hinc Her
 culis, hinc Salomonis, hinc antiquorum præcipue Aegypti regum cele
 brantur gesta, admirationi sunt expeditiones, maxime tam longinquæ. Hinc Ale
 xander ille Macedo Magni sortitus est nomen, quoniam sine viribus magnis, labo
 ribus magnis, & animo magno talia perfici nequierint. Cæterum si temporum no
 strorum æqui iudices esse velimus, inueniemus nostræ ætatis gesta non inferiora,
 sed longe etiã admirabilia esse. Quod vel vnus nobis ostendit Ferdinandus Cor
 tesus. Is siquidem non maximis, vt prisca illi, copijs, non classe ingenti. Sed nauibus
 ac militibus perpauca ea peruenit æquora, ad longinquas profectus est oras,
 & tam celebrem munitamq; & loci natura, ac defensoribus ciuitatem expugnauit,
 vt non solum admirationi, sed etiam miraculo esse possit & debeat. Quanta vero in
 dustria, qua animi magnitudine, quo demum labore, & periculo tam ingentia per
 egerit facta, operæ præcipuum haud est recensere, quum id manifesto ex his narrationi
 bus constet. Quapropter Ferdinandus Cortesius æterna non minus, quam prisca il
 li dignus est memoria, meritoq; inter magni nominis viros connumerandus. Sed &
 Sereniss. Carolus. V. Rom. Electus Imperator semper Augustus, & Hispaniæ,
 &c. Rex inuictus merito hanc ob rem maximus habetur, q; eius auspicijs & impen
 dijs alter repertus sit orbis, subactæ tot gentes, deuicti rebellantes, tam potens, tam
 munita, & celebris tot prouinciarum & nationum dominatrix ciuitas Temixtitan
 vi expugnata, solocq; æquata, & tot populi a dæmoniorum cultu, ac nephando sacri
 ficando mortaliu ritu prohibiti fuerint, et æterni redemptoris domini nostri Ie
 su Chri nomē in ignotis antea regionib. celebrari, prædicari, annunciariq; contigerit.
 Equidem quum tanti Imperatoris inuictum nomen per vniuersum iam diffusum es
 set orbem, potentiaque adeo longe ac late se extendisset, vt iam in hoc nostro con
 tinenti minime contineri posset, necesse fuit alias antea ignotas indagare terras, quo
 tanti Imperatoris honor, potentiaq; latius claresceret. Nec Deus Opt. Max. cœp
 tis tam mirandis defuit, sed nouas & omnib; sæculis hæcenus ignotas patefecit oras.
 Vt quemadmodum ante ingens illius in oēs fines cognitæ se extendisset gloria: ita
 etiam p vltimum occidentem ad populos Eoos, & per vltimū orientis solis pagra
 ret terminum. Quod equidem præcipuum indicium est, serenitatem suam deo immor
 tali cordi esse, sine cuius auspicijs & gratia res tam admirandæ vix cogitari, ne dam
 peragi potuissent. Vnde certissima spes est eum a deo Imperatorem esse electum,
 vt eo duce mortalibus hac deprauata ac lutea ætate, mūdo cælestes vires suas osten
 dat. Addidit etiam Deus Opt. Max. labenti Christianæ Reip. religioniq; Beat. V.
 tutum præsidium & leuamen, vt vnanimis immanissimū Turchar; Tyrannum ouium
 vobis commissar; ceruicibus sæuissime imminētem, ac reliquos veræ Christianæ fi
 dei hostes feliciter deuictis, prosternatisq; & pacem, ac aurea illa secula a vobis ge
 minis Christianor; luminibus diu expectata aliquando miseris mortalibus impartia
 mini. Quod quidem non tam iucundum, quam admodum esset necessarium, vt a tot
 cædibus bellis & ærumnis mundus cessare, & in sacrosancta pace quiescere posset.
 Deus omnipotens Christianæ Reip. Beat. V. diu incolumem seruet. Ex Norim
 berga die vltima Martij. M. D. XXIII.

Eiusdem Doctoris Petri Saurognani
 ad lectorem, Carmen.

Durior ista phrasis, fateor, stilus vndiq; non est
 Narranti similis aspera multa ciens.
 Sed quisnam Domini monitis obistere posset,
 Mandantis verbo reddere verba suo,
 At mihi si faueat numen, si vita manebit,
 Omnia erunt studio condecoranda nouo,
 Interea excipias angusto hæc tempore scripta,
 Si non facunda, at fortia gesta leges.

ARGVMENTVM

Erdinandus Cortesius natione Hispanus, sacratiss. ac poten
 tiss. Caroli V. electi Rom. Imp. & Hispaniæ &c. regis, in no
 ua maris Oceani Hispania præfectus, illatas sibi ab incolis Te
 mixtitã, & aliarum prouinciarum, vt magnanimi viri mos est,
 iniurias vlcisci desiderans, a Finium Securitate quadraginta
 comitantibus equitib; & quingentis ac quinquaginta pedi
 tibus, nouemq; campestribus tormentis vnanimi omniū, aut
 mori, aut victoria potiri consensu decimaquinta Decembris
 discessit ciuitatē Tesaico vers; post ardua, & difficilia maxi
 mo labore superata montium iuga, in hostilis patriæ planiciē
 descendit. Obuij fiunt hostes, quos fundit, multosq; neci dat.

Tesaico ciuitate egregia, & eleganti potitur, & illius incolæ, vna cum domino, & eo
 rum bonis ad ciuitatem Temixtitan confugiunt. Ciuitatem Iztapalapan capit, diri
 pit, comburitq;. Incolæ ciuitatis Otumba, & aliarum quatuor ciuitatum Sacræ Cæ
 sareæ Maiestati deditionem faciūt, & Cortesij mādāta capessunt. Potitur & Con
 disaluus e Sandoual a Cortesio missus prouincia Calco. Fratrem Domini ciuitatis
 Tesaico, qui baptisma Christi susceperat, & don Ferdinandus nominabatur, vnani
 mi incolarum consensu ciuitati, & vniuersæ prouinciæ Aculuacan præfecit. Applicu
 it ciuitati Veræ Crucis interim nauis aliquibus equitibus & pedibus in subsidiū
 Cortesio, quor; aduētū plurimum lætatur exercitus. Condisaluo e Sandoual nego
 tium dat ad bergantinos a prouincia Tascaltecal ad ciuitatē Tesaico conducendos,
 quos miro ingenio, ordine, & celeritate adducendos curauit. Narratur a Cortesio
 modus, q; Hispani qdā ab Indis fuerint interfecti, et idolis in victimas dati. Comitā
 tib; Hispanis et triginta milibus Indor; plures colonias, & vrbes lacu proximas diri
 pit & comburit. Et ad ciuitatem Temixtitan peruenit, colloquium cum hostibus
 habet, an deditionem facere velint, tentat. Quibus deditionem facere nolenti
 bus, Tesaico reuertitur. Condisaluum e Sandoual ad prouinciam Calco mittit con
 tra hostes e Culua, eor; castris potitur & colonias vi capit & igne consumit, plustrat
 lacus littora Cortesius & ciuitates & colonias iuxta illum sitas, quibus ad cingendā
 obsidione celebrem ciuitatem præsidia locari possint, ex quibus aliquas comburit.
 Ab Hispanis in Chinanta morantibus literas recipit Cortesius, & qd actum sit in
 telligit. Perfectis bergantinis, incolas e Tascaltecal, Guaxacingo, & Churaltecal in
 armis esse iubet, vt ciuitas Temixtitan terra lacuq; obsidione prematur. Tres creat
 præfectos, qui tribus præsint castris seu stationibus. Magnanimus autem Cortesius
 bergantinos ascendit, partitus tamen prius Indos Hispanis amicos in tres illas stati
 ones. Quibus constitutis Cortesius bergantinos ascendit, innumeram hostiū canoarū
 multitudinem fugat, & aquis mergit, plurima intercedunt inter Hispanos, & Indos
 certamina, omnes circumuicinas ciuitates, & colonias, aut capit, aut comburit, &
 maiorem ciuitatis portionem occupat, pontes, & loca vbi aqua versari solebat. vt pe
 dites & equites tuto ire, & redire possint, opplet, & semper victoria potiuntur Hi
 spani. Vna tamen luce fato nescitur quō maligniore, non oppletos victoria elati Hi
 spani

F ij spani

spani pontes transilire, quo errore Hispani plures desiderati, plurimi vulnerati, & aliqui in captiuitatem ducti sunt, & ab Indis dijs suis sacrificati. Inuicto tamen animo Cortesius ea profligatione non consternatus acrius obsidioni instat, & Andre- am de Tapia destinat ad debellandam prouinciam Marinalco. Chichimecatecle ducis incolarum e Tascaltecal egregium narrat facinus. Otumienfium precib? vict? ad debellandam prouinciam Matalcingo Condifaluum e Sandoual maiorem execu- torem ire iubet, qui felicissime pugnans victoria potitur, & domini illius vna cum prouincia Marinalco, & Guyscon sacrae Caesareae & Cath. Maiestati se subdunt. Et hostes eruptione facta stationes Petri de Aluarado nocte aggrediuntur, & strenue repelluntur, pluries colloquium habet cum incolis ciuitatis Cortesius, & nunquam modus concordiae inueniri potuit. Tandem ferro, igneque res agitur. Ultra centum milia hostium ceduntur, antequam ciuitate potiatur Cortesius, & capto Domino ci- uitatis vna cum aliquibus e primatibus, ciuitate (pro maiori parte solo aequata) poti- tur, praedam ingentem diuidunt Hispani, & quaedam ex plumis, mira arte, ingenioque contexta non partiuntur, sed Sacrae Caesareae, & Cat. Maiestati donantur. Quorum aliqua vniuersi fere Germaniae principes, apud Sereniss. Ferdinandum Hispaniarum prin- & Archiducem Austriae ac Sacri Romani Imperii locumtenentem Genera- lem, virtutum omnium, & ingenuitatis vberimum fontem, non sine admiratione conspexere. Capta ciuitate plures prouinciae obedientiam praestant, & ad reliquas rebelles subigendas, partim aurifodinis, & gemmis, partim aromatibus affluentibus potitur. Tres in illis regionibus nouas Hispanorum locat colonias. Mare del Sur (quod Australe Indicum pelagus putamus) duobus in locis detegunt, & ad vlt- riora perscrutanda naues duas (quas Hispani carauellas vocant) & bergantinos duos, conficiendos curat Cortesius. Videbis praeterea plurale scilicet optime, quae te mirifice delectabunt. Et demum quanta Hispana sit virtus intueberis.

**Iohannis Alexandri Brassicani Leg. Doctoris, Poetae
ac Orat. a Caesa. Laureati, Epigramma.**

Iussit Anaxagoras permultos quærare mundos
Pellei quondam martia corda regis.
Vere equidem, quoniam ignoti sunt vndique mundi.
Atque orbis claudit plurima terra novos.
Magnus Alexander mundo est tantum inclytus vno.
Namque animi attentum lumina nulla habuit.
Carolus infano hoc quantum est felicitior, acri
Nempe oculo mentis regna subinde ferens.
Ecce nouum mundum, quem nunc Cortesius heros
Repperit, Hispano nomine præcipuum.
Ecce hominis quantum indefessa industria possit.
Caesaris innumeris regna iuuare plagis.
Solutus Anaxagoram Cortesius intellexit
Illius ignotos quando ita quærit agros;

TERCIA FERDINANDI CORTESII NARRATIO.

Alphonso de Mendoza oriundo e Medelin, quem ab ista Noua Hispania quinta Martij, præteriti Anni Millefimi quingentesimi vigesimi primi expediui, Relationem Ma- iestati Vestrae perferendam tradidi de omnibus, quae in ea successerant: quam perfeceram tricesima Octobris Anni Millefimi vigesimi. Et quia tempus non erat secundum, & etiam naues tres naufragium passae erant (quas habebam, vt vna Maiestati vestrae dictam relationem transmitterem, re- liquas vero mitterem ad adducendum praesidium ab insula

Hispana) dicti Alphonfi de Mendoza discessus diu prorogatus est, quemadmodum etiam latius eodem Maiestati Vestrae significauit. Et in calce dictae relationis Maie- statem Vestram certiore feci, quod postquam Indi incolae celebri ciuitatis Temix- titan vi nos ab ea expulerant, eiecerantque castra moueram contra prouinciam Te- peaca, quae illis subijciebatur, & a Maiesta. Vestra defecerat; & Hispanis, qui supe- rerant, comitantibus, & Indis nobis amicis, eis bellum moueram, et eos seruitio Ma- iestatis Vestrae submiseram. Ad haec cum proditio transacta, maximum damnum, et illa Hispanorum tam recens oppressio, nostris cordibus in se dissensit, constitueram aggredi illos e dicta celebri ciuitate qui fuerant tantae cladis autores, et ad hoc inci- piebam praeparare tredecim bergantinos, vt illis per lacum possem dictae ciuitati om- ne possibile damnum inferre, si ipsi persistenter in eorum malo animo. Scripsi quo- que Maiestati Vestrae, quod dum dicti bergantini fabricarentur, et dum ego et Indi no- bis amici praeparabamus eos aggredi, mittebam ad insulam Hispanam, ad adducen- dum in nostrum subsidium viros, equos, tormenta, et arma: et ad hoc scribebam offi- cialibus Maiestatis Vestrae, qui in ea resident, et trans mittebam pecunias pro omni sumptu, et expensis ad dictum praesidium conducentibus. Et etiam significauit Ma- iestati Vestrae, quod donec consequeretur victoriam contra hostes, non cogitabam quiesce- re, nec volebam cessare, et ad hoc adhibere omnem possibilem diligentiam, postha- bitis omnibus periculis, laboribus, et sumptibus qui euenire possent, et ea sententia praeparabam me, vt discederem a dicta prouincia Tepeaca.

Similiter significauit Maiestati Vestrae, qualiter portui ciuitatis Verae Crucis ap- plicuerat nauis Francisci de Garai locumtenentis, et gubernatoris insulae Iama- ica cum maxima rerum paenuria, qua uehebantur forte triginta viri, et retulerant a- lias duas naues ventis vela dedisse, vt proficiscerentur ad fluuium Panuco, vbi pro- fligarant praefectum quendam Francisci de Garai, et timebamus si eo peruenirent, essent accepturi aliquid incommodi ab accolis dicti fluuii. Et similiter Maiestati V. significaueram, me ilico subleq. iussisse nauem, vt eas quæreret, et praeterea eisdem nunciaret. Et postquam ea scripsi, deo placuit, quod vna ex dictis nauibus peruenit ad dictam ciuitatem Verae Crucis, qua uehebantur forte centum et viginti milites: et factus fui certior, praefectum illum Francisci de Garai, qui primo aduenerat profligatum fuisse, et allocuti sunt praefectum eundem, qui interfuerat cladi; et illum mo- nui, si illuc irent, non posse id fieri sine magna sui clade, et damno, et dum essent in portu certa sententia eundi ad dictum flumen, coepit tempestas acri vento comitata, et rudentibus fractis, nauem exire coegit, et portum cepit in superiori littore per leucas duodecim a dicta ciuitate Verae Crucis ad portum Sancti Iuan, et cum e na- uibus descendissent, octo equis, et totidem equabus, quas adducebant, subdixerunt nauem, quia nimium imbrem accipiebat, et quamprimum hoc audiui, ad eorum p-

F in fectum

fectum literas dedi, quibus significabam me admodum moleste tulisse mala, quæ eidem euenerant, & qualiter iam commiseram Locumtenenti meo in ciuitate Veræ Crucis relicto, vt ipsi, & hominibus, quos adduxerat, se benignum exhiberet, & eis impartiretur omnia necessaria, & circumspiceret quid constituere vellet, & si omnes, aut aliqui eorum vellent reuerti in naues, quæ ibi erant, vt auxilio tutos dimitteret, opibusq; iuuaret. Dicitur autem præfectus, & illi, qui secum erant constituerant remanere, & ad me profecti sunt. Et de alia naui nil ad nos allatum est hæcenus, & cum hoc tamdiu sit, multum dubitamus de illius salute. Deus velit, vt incolam is euaserit.

Cum constituissem discedere a prouincia Tepeaca mihi allatum est, duas prouincias, quæ appellantur Cecatami, & Xalacingo, quæ subiiciuntur domino e Temixtitan, defecisse. Et cum ad has partes a ciuitate Veræ Crucis sit transitus, in illa aliquos Hispanos neci dederant, & incolæ defecerant, & pessimæ erant intentionis. Et vt tutum esset per eam iter, & eos aliquantulum punirem, nisi vellent mecum pacifice agere, vnum ex præfectis, cum viginti equitibus, & ducentis peditibus expediui, vna cum Indis nobis amicis. Cui Maiestatis vestræ nomine seriose iniunxi, vt moneret dictarum prouinciarum incolas, vt se concorditer in Maiestatis vestræ vasallos subderent, quemadmodum alias fecerant, & ad hoc omnem possibilem industriam adhiberet. Et si illum pacifice exceperere nollēt, eis bellum inferret, & eo perfecto, & captis dictis duabus prouincijs, cum vniuersis militibus reuertetur ad ciuitatem Tascaltecal, vbi ipsum præstolarer, & sic initio mensis Decembris Anno millesimo quingentesimo vigesimo profectus est, secutus iter suum ad iam dictas prouincias, quæ distant ab eo loco per leucas viginti.

His perfectis, potentissime domine, medio mense Decembris dicti anni, discessi a ciuitate finium Securitatis, quæ continetur in prouincia Tepeaca. In eadem præfectum dimisi cum sexaginta militibus, quoniam vt eos ibi relinquerem, illius habitatores enixis precibus contenderūt. Et pedites omnes ire iussi ad ciuitatem Tascaltecal, vbi bergantini construebantur, quæ abest a prouincia Tepeaca per nouem aut decem leucas. Ego autem, ea nocte profectus sum dormitum ad ciuitatem nomine Chulula, quia eius habitatores aduentum meum maxime desiderabant, morbo enim Variolarum, qui etiam incolas harum prouinciarum (quemadmodum reliquarum insularum) corripit, plures illius domini ab humanis exempti fuerant. Et optabant, quod per me & suum consilium & meum, alij in demortuorum locum sufficerentur. Et cum eo peruenissemus optime fuimus recepti, & eo quod supra diximus confecto negotio. Et postquam eorum morem gesseram voluntati, eisdem significavi iter meum esse, vt bellum inferrem prouincijs Mexico & Temixtitan, eos rogatos volui, cum essent Maiestatis V. vasalli, vt ipsi modis omnibus studerent amicitiam nobiscum manutenere, & nos alios idem facere deceret, quoad vixerimus. Et quia bellum cum supradictis eram habiturus, petij vt mihi viris auxilio esse vellent, & cum Hispanis quos mitterem in eorum prouinciam, et qui in ea degerent, ita agerent, quemadmodum amici cum amicis agere tenentur. Et promissione ab eis habita, se ita facturos, post biduum aut triduum ab ea discessi Tascaltecal versus, quæ sex leucarum spacio abest: & cum eo peruenissem, comperi omnes Hispanos adesse, vna cum dictæ ciuitatis incolis, qui meo aduentu maxime lætati sunt. Sequenti vero die, vniuersi domini præfatæ ciuitatis, & prouinciæ, vt me alloquerentur conuenire, & mihi significarunt Magiscacin, qui primus habebatur inter reliquos dictæ prouinciæ Dominos, vitam cum morte commutasse, morbo illo variolarum, & optime cognoscebant, me mortem illius ægre laturum, cum tanta mecum iunctus esset amicitia, tamen eundem superstitem reliquisse filium suum, ætatis duodecim annorum,

rum, & eidem paternum Dominium pertinere, & me enixe rogabant, vt eum, veluti hæredem, Dominum constituerem, & ipse Sacræ Maiestatis V. nomine, eorum voti obtemperauit, qua ex re plurimum voluptatis adepti sunt.

Cum peruenissem ad hanc ciuitatem, comperi bergantinorum magistros & fabros lignarios, multum properare in pficiendis compagibus, tabulisq; pro eisdem & opus conueniens peregrisse. Et ilico a ciuitate Veræ Crucis, ferrum & clauos, quos ibi habebam, vela, rudentes, & alia necessaria ad eos perficiendos adduci curauit. Et quia picem non habebam, eam per Hispanos quosdam, in alto monte ibi propinquo, colligendam curauit, vt omnia præparamenta ad dictos bergantinos perficiendos præsto esse possent. Vt postquam diuino auxilio essem in prouincijs Mexico & Temixtitan, possem curare eos adducendos, quia hæc prouinciæ absunt per decem aut duodecim leucas a ciuitate Tascaltecal. Et illis diebus quindecim quibus ibi fuimus, negocijs alijs non incubui, sed solum diligentiam adhibui circa dictorum bergantinorum magistros, & paranda arma, & ordinem ponendum circa iter nostræ

Dvobis continuis diebus ante Natiuitatem domini, reuersus est præfectus, cum peditibus & equitibus, qui profecti fuerant ad prouincias Zarami & Xalacingo, & intellexi aliquos ex dictis incolis, cum eis pugnasse, & deniq; alijs ex eis sponte, aliquos vero vi ad concordiam venisse. Et adduxerunt mihi aliquos illarum prouinciarum proceres, quibus (non obstante q; maxima essent digni animaduersione, propter eorum defectionem, & Christianorum mortem, quia mihi fidem adstrinxerunt, se post hac futuros, optimos & fideles, Maiestatis V. vasallos) ego sub Regalis Ma. V. nomine peperci, & vt in patriam reuertentur dimisi, & ita conclusimus eo die, quod redundauit in maximum M. V. seruitium, tam propter pacationem incolarum iam dictarum prouinciarum, quam securitatem Hispanorū, qui erant ituri & reuersuri per dictas prouincias a ciuitate Veræ Crucis.

Secunda die Natiuitatis in dicta ciuitate Tascaltecal, milites omnes recensui, & inueni equites quadraginta, pedites quingētos quinquaginta, ex quibus erant octuaginta balistis, & pixidibus vtentes, & habuimus octo, aut nouem tormenta castris commoda, & modicum pulueris. Et partitus equites in quatuor turmas, quarum quælibet decem habebat equites, & peditibus nouem præfectos præposui, & cuiuslibet illorum sexaginta pedites ascripsi, & omnes insimul sum allocutus, & illis commemorauit, qualiter ego, & ipsi omnes, vt Maiestati Vestræ inferuiremus, has prouincias habitandas susceperamus, & sciebant omnes incolas illarum prouinciarum, se in Maiestatis Vestræ vasallos iubiuisse, & vasalli aliquamdiu perseuerarant, vicissim bona opera inter nos exercendo, & qualiter incolæ e Culua, qui sunt habitatores celebris ciuitatis Temixtitan, et omnes incolæ reliquarum prouinciæ eidem subiectarum, sine aliqua causa, non solum defecerant a Maiestate Vestra, sed etiam multos nobis amicos, et consanguineos interemerant, et nos eiecerant ab vniuersa sua prouincia. Recordarenturq; quot pericula et labores perpeffi fuissent, et circumspicerent quantum ad rem Dei omnipotentis, et Maiestatis Vestræ faceret, si de nouo amissa recuperaremus, maxime cum ad hoc iusta moueremur ratione, quia bella gerebamus ad incrementum Sacrosanctæ fidei nostræ, et in homines Barbaros, et Maiestatis Vestræ commodum, et pro tutela corporum nostrorum. Postremo quia plurimi ex incolis dictarum prouinciarum nobis amici, ceptis nostris fauebant, quicorda nostra ardentiora reddere debebant. Quapropter eos rogatos volebam, vt moestum mitterent timorem, et vires reassumerent, et quoniam ipse quosdam ordines MAIESTATIS Vestræ nomine constitueram, et ad bellum futurum conce-

Verba Cortesii ad maiestatem Hispaniæ.

concernentia, ea aperiri, & publicari curavi. Similiter eos rogatos volebam, ut ea obseruarent & adimplerent, quonia inde plurimum seruitij DEO OPT. MAX. & Maiestati Vestre emanaret. Et vnanimes polliciti sunt, se ita facturos, & executioni demandaturos, & lubenti animo pro Sacrosancta nostra fide, & Maiest. Vestre seruitio mori volebat, aut amissa recuperare, et vlcisci prodicionem ab incolis e Temixtitan, & eorum confederatis, contra nos perpetratam. Et ego Maiestatis Vestre nomine, eisdem gratias egi immortales, & eo pacto, maxima exultatione & lætitia ad hospitia nostra reuersi fuimus

Sequenti vero die, qui fuit dies Sancti Ioannis Euangelistæ, oēs dominos prouincie Tascaltecal conuenire iussi: & postquam conuenerant, eisdem aperui qualiter iam optime cognoscebant, me sequenti die castra moturum contra hostes, et eorum prouinciam ingressurum, & optime prospiciebant, ciuitatem Temixtitan expugnari non posse sine illis bergantinis, quos ibi fabricandos curabam, propterea ab eis petebam, quæ tam fabris lignarijs, quam Hispanis, quos ibi dimittebam, omnia necessaria impartirentur, eoque modo cum eis agerent, quo nobiscum eousque egerat, & essent parati, quando a ciuitate Tesaico (si omnipotens deus nos victoria potiri concederet) mitterem pro compagibus, tabulis, ceterisque ornamentis dictis bergantinis pertinentibus. Et ipsi polliciti sunt se ita facturos, & similiter dixere, velle eo tunc milites destinare mecum, & quando adducerentur bergantini, ipsimet Domini volebant in castra contra hostes, cum omnibus viribus suarum prouinciarum proficisci, et mori, vbi me mori contingeret, aut vindictam sumere contra eos e Culua, acerrimos eorum hostes. Et alio die XXV I. I. Decembris, qui fuit dies Innocentium, composito agmine discessi, & iuimus dormitum per leucas sex a ciuitate Tascaltecal, ad coloniam quandam Tezmoluca nomine, quæ subiacet Prouincie Guaxacingo, cuius incolæ semper habuerunt, & habent nobiscum eandem amicitiam, & fœdus, quod habent incolæ e Tascaltecal, & ibi quieti nos dedimus ea nocte.

Alia relatione catholice Rex Maiestati Vest. significauit incolas e Mexico & Temixtitan, arma plurima congerere, & in omnibus suis prouincijs, innumeras fossas excauabant, & aggeres, aliisque defensionum genera, quo nobis obsistere, & obesse possent, præparabant. Quoniam illi iam cognouerant, me contra eos castra moturum. Et cum hoc præscissem, & cognoscerem, quantum acuti & audaces essent ad res bellicas, multoties mente reuolueram, qua prouincia ingredi possemus, ut aliqua ex parte incautos offenderemus: & ipsi optime sciebant, nos triplicem in prouinciam suam ingressum cognoscere, & illorum notitiam habere. Constitui ingredi itinere hoc Tescmolucan, quia cum illius aditus sit asperior, & magis saxis refertus, quam sint aliorum ingressuum cacumia, arbitrabar eos nobis minus obstituros, ut in quo custodiendo non tantum inuigilarent. Sequenti vero die post missarum solennia, nos DEO. OPT. MAX. commendauimus, & a dicta colonia Tescmoluca discessimus: & ego frontem occupavi, cum decem equitibus, & sexaginta pedibus leuibus, & bello aptis. Et perreximus inceptum tenentes iter proximum montem ascendendo, omni ordine & apparatu nobis possibili, & profecti fuimus dormitum per leucas quatuor a dicta colonia in cacumine montis, vbi sunt confinia eorum e Culua, & quauis maximi essent algores, plurimis lignis (quorum ibi maxima est copia) ea nocte frigora expulimus. Sequenti die Dominico summo mane cœpimus iter nostrum prosequi per planiciem ipsius faucis, & destinaui quatuor equites, & tres, aut quatuor pedites, ut prouinciam lustrarent, & sequentes iter nostrum, cœpimus descendere montem, & ego iussi equites præire, & post eos immediate pixidibus & balistis fulcitos milites, & reliquos suo ordine subsequi, ut facilius hostes incautos offenderemus. Illos tamen nobiscum congressuros cogitabam, cum certe

In prouincia Culua exercitum ducit

hostes nobis insidias aliquas, aut stratagemata parauisse cogitarem, ut nobis obesse possent. Et dum quatuor equites, et quatuor pedites vterius procederent, in uenerunt iter obstruunt arboribus, ramisque, & plures & magnas incisas, atque in eo transuersas pinos, & cupressos offenderunt, quæ videbantur eo instanti incisæ. Et arbitantes sequens iter non fore impeditum, profecti sunt inceptum iter, & quanto plus procedebant, tanto magis pinis, & ramis obstruunt illud comperiebant. Et cum vniuersum cacumen esset arboribus crebris, & sepibus maximis refertum, magna cum difficultate procedebant, & cum viderent illud iter, multum eis attulit timoris, & arbitrabantur post quamlibet arborem hostes latere, & etiam, quia ob incisarum arborum impedimentum equis uti non potuissent, & quanto plus progrediebantur, tanto plus pavor augebatur, & cum eo pacto aliquamdiu processissent, equitum vnus reliquos alloquutus est. Fratres, si vobis rectum iustumque videtur, vterius non progrediamur, sed pedem referamus, & nunciemus præfecto nostro impedimentum quod offendimus, & periculum quod subimus, cum equis uti non possumus. Sin minus, progrediamur, quia vita mea est morti obnoxia, que modo modum cæterorum omnium, donec huic cœpto finem imponamus. Reliqui responderunt, optimum esse eius consilium. Sed illis consultum non videri, reuerti antequam aliquem ex hostibus conspicerent, aut scirent, quousque iter progredieretur. Et subsequi cœpere. Et cum viderent dictum iter longius progredi, subistere, & pedem mihi ea quæ inuenerat nunciatum destinarunt. Et cum collocassem me in fronte cum equitibus, commendauimus nos Deo omnipotenti, eo malo itinere vterius progressi fuimus, & nunciandum commisi illis, qui postremo sequebantur agmine, ut properarent, quoniam cito perueniremus in planiciem. Et quamprimum inueni quatuor illos equites, cœpimus progredi, multo tamen impedimento & difficultate, & per mediæ leucæ spacium, Deo Optimo Maximo placuit, ut descenderemus in planiciem, & eo loci constiti, ut reliquos expectarem, quibus, postquam aduenerant, gratias omnipotenti agerent nunciaui, quod eousque nos incolumes peruenire permisisset, vnde videre cœpimus omnem prouinciam Mexico & Temixtitan, quæ sunt in lacubus, & circum ipsos, quamuis maxima exultatione eas aspiceremus, considerantes damnum præteritum, quod die ea perpeffi fueramus, aliquid inestitiae nobis attulit, & omnes vnanimes polliciti sumus, nunquam ab ea sine victoria exire, aut ibi vitam cum morte commutare. Et hac sententia, omnes adeo læti procedebamus, non aliter, quam si proficisceremur ad rem aliquam voluptuosam. Et quamprimum hostes nos audiuerunt, cœpere per omnem prouinciam ilico maximos suscitare fumos. Et denuo Hispanos precatus sum, in futurum agerent, quemadmodum prius egerant, & sperabam eos facturos, & nullus ab agmine discederet, & omnia optimo ordine procederent in itinere. Et iam Indi incipiebant clamare ex aliquibus habitationibus, & pagis paruis, significando incolis, ut in vnum conuenirent, ut nobis obessent in quibusdam pontibus & angustiis itineribus, quæ ibi erant. Tamen nos alij tantum accelerauimus, quod antequam ipsi conuenirent, peruenieramus iam ad planiciem. Et cum egredieremur, opposuerunt se nobis aliqua Indorum turmæ. Ego vero iussi quindecim equites irruere, & re ipsa irruerunt vulnerando, & absque læsione aliqua nonnullos ex eis interfecere, & cœpimus prosequi inceptum iter ciuitatem THESAICO versus, quæ est ex maioribus & elegantioribus quæ sunt in omnibus istis prouincijs, quamuis omnes aliæ sint pulcherrimæ. Et cum pedites aliquantulum itineris labore premerentur, & nox iam appropinquaret, dormiuimus in colonia nuncupata Coatebeque, quæ subiacet dictæ ciuitati Thesaico, & abest ab ea triam leucarum spacio, eam vacuam inuenimus. Atque cum hæc

ciuitas

ciuitas, & illius prouincia (quæ Aculuacan dicitur) sit maxima, & tot hominibus referta, vt facile creditu sit, q̄ eo tempore eidem inerant centum & quinquaginta milia hominū, futuræ arbitrabamur, vt ea nocte nos aggredierentur. Ipse igitur decē equitibus fui in primis excubijs, & milites omnes paratos esse iussit. Sequenti die Lunæ, vltima Decembris, profecti fuim⁹ iter nostrum ordine solito, & per intervallum quartæ leucæ, a dicta colonia Coatebeque, dū perplexi iremus, & colloqueremur, an pacifice nos excepturi, aut bello essent decertaturi, & pro certo eos nobiscum congressuros arbitraremur, nobis obuij facti sunt quatuor Indi ex Primatibus, vexillo aureo in virga ponderis quatuor marcarum auri; & eo vexillo significabant eos pacem nobis offerre, quam (Deus testis est) quātum desiderabamus, & etiam quantum ea indigebamus, cum essemus adeo pauci numero, & penitus diuisi ab omni subsidio, & inter hostes constituti. Conspēctis autem illis quatuor Indis (inter quos erat vnus, cuius notitiam habebam) iussit milites omnes subsistere, & adeos sum profectus: & facta salutatione, retulere, se nomine Domini illius ciuitatis aduentasse, & prouinciæ G V A N A C A G I N nuncupati, & suo nomine supplices rogabant, non inferrem, nec inferri paterer damnum aliquod in sua prouincia, quia damna, quæ nos passi eramus, illis e Temixtitan ascribi deberent non illis. Et ipsi desiderabant esse vasalli Vestræ Maiestatis, & amicitia nostra coniungi, & in futurum semper essent obseruaturi nostram amicitiam, & ciuitatem ingredi mur, & ex eorū operibus cognosceremus, quam mentem haberent. Ego vero adhibitis interpretibus respondi, eorum aduentum mihi cordi fuisse, & maxime lætabar eorum pace, & amicitia, & postquam excusationem fecerant circa oppugnationem contra me in ciuitate Temixtitan factam, tamen dixi, eos optime cognoscere, q̄ per leucas sex ab eo loco, & ciuitate Tesaico, in quibusdam colonijs eidem subiectis alias mihi interfecerant equos quinque, & quadraginta aut quinquaginta pedites Hispanos, & trecentos Indos e Tascaltecal qui erant onusti, & nobis abstulerant multū argenti, auri, vestium, aliarumq̄ rerum. Et postquam eatenus se excusare non poterant, quin ea saltem pœna plectendi essent vt nobis nostra restituerent, ea conditione (quamuis morte digni existerent, cum tot Chricolas interfecissent) pacem cū illis inire volebam, cum illi eam exposcebant, alioqui contra eos processurus omni quo possem rigore. Illi autem responderunt, q̄ quicquid ibi nobis ablatum fuerat, Domini & primates e Temixtitan secū exportauerūt, tamen se inquisituros omnia, quæ inuenire possent, & cuncta restituros. Et petiere, vt ea nocte proficisceret ad ciuitatem, aut in altera e colonijs me collocarem, quæ sunt tanquam suburbia ciuitatis, q̄ dicuntur Coatican & Guaxuta, q̄ distant p leucā, aut dimidiā a dicta ciuitate, & sp̄ continuantur habitationes. Qd̄ ipsi optabāt scdm̄ ea q̄ postea succedere. Respondi, me nolle q̄scere, donec puenissem ad dictā ciuitatē Tesaico. Ipsi dixerunt, irē bonis auibus, & ipsi volebant p̄cedere, vt disponerēt hospitia Hispanis & mihi, & sic discessere. Et cū peruenissemus ad has colonias, venerunt nobis obuiam quidam e primatibus illarum, & benigne nos susceperunt, & necessaria victui concessere. Et in meridie peruenimus ad ciuitatem, ad domum vbi debebamus hospitari, & erat latissima domus, & ampla, quæ fuerat genitoris ipsius Guanacaci, Domini ipsius ciuitatis. Et antequam hospitium intraremus, cum oēs essem⁹ adhuc iuncti, iussit præconia voce mandari, q̄ sub pœna capitali nullus me inconsulto ab hospio discederet, & dicta domo, quæ est adeo lata, vt in ea commode nos Hispani oēs hospitari potuissemus, etiam si in duplo maiori essemus numero. Et hoc ideo commisi, vt dictæ ciuitatis incolę considerent, & domi morarentur, Videbatur enim mihi, tertiam multitudinis hominum partem, in dicta ciuitate contineri solitam, non consp̄cere. Nec apparebant sceminæ, aut pueri, quod nullius signum erat quietis.

EA die qua hanc ciuitatem ingressi tuimus, in vesperis noui anni, postquam operam dedimus, vt in p̄dicto hospio nos collocaremus, quamuis admiraremur,

considerantes dictorum incolarum raritatem, & eos, quos videbamus inquietos, credidimus pauore perterritos, non audere comparere, & per ciuitatem deambulare, & ea de causa aliquantulum eram⁹ imparati. Et cum sero esset factum, quidam Hispani ascenderunt quædam subdialia pauimenta, ex quibus poterant totam ciuitatē oculis lustrare. Et conspexere omnes incolas illius discedere, & cum rebus suis se lacui committebant, suis canois, quas incolæ acaler nomināt. Et aliqui montes ascēdebant, & quamuis commissem, vt iter eorum impediretur, cum tamen hora esset tarda, & nox aduenisset, & ipsi multum festinarent, nil profuit. Et sic dominus dictæ ciuitatis, quē desiderabam habere pro salute nostrā cū primatib⁹ dictæ ciuitatis, profectus est ad ciuitatē Temixtitan: quæ abest ab eo loco per lacum sex leucis, & omnia bona secum apportarunt; & propterea, vt ad vota rem perficerent, quā conceperant, obuiam venere illi quatuor, de quibus superius dixi, vt me deturbarent, ne illis damnum inferrem, & ea nocte, tam nos quam suam ciuitatem deseruere.

Postquam fuimus spatio trium dierum in hac ciuitate, absq̄ aliqua oppugnatione nobis ab Indis illata (quoniā eo tunc ipsi non audebant nos aggredi, & nos alijs non quærebamus a longe illos aggredi quia mea sententia semper extitit, si vellent gratiose mecum agere, vellē eos pacifice excipere, & omni tpe pacem ab eis quærere) allocutum me venerunt Domini Coatinchan, Guaxuta, & Autengo, quæ sunt colonie latissimæ, & sunt (vt retuli) contiguæ, & hæretes dictæ ciuitati, rogantes vt eisde parcerem, q̄ aufugerant a suis colonijs. Et certe non pugnauerant nobiscum propria voluntate, & ipsi constituebant, velle omnia subire, quæ Maiestatis vestræ nomine eisdem essem mandaturus. Ego autem, adhibitis interpretibus retuli, illos optime nosse, a me semper bene tentos, & quod patriam suam deseruerant, et in reliquis, ipsimet erant qui causam prestiterant. Sed postquam pollicebantur velle esse nostri amici, iussit vt domi suæ remanerent, & adducerent vxores, & filios: & quemadmodum ipsorum fuerint opera, ita a me tractandos dixi. Sicq̄ discessere, & vt conijcere potuimus, non admodum contenti.

QVamprimum domini e Mexico & Temixtitan, et omnes alijs domini e Culua (appellatione Culua intelliguntur oēs prouinciæ harū regionum, subditæ domino ciuitatis Temixtitan) audiuerunt dominos illarū coloniarū obtulisse se in vasallos, & subditos V. M. ad eos nuncios destinārūt, quibus significabant, eos minus belle fecisse, quoniam si timore adducti fecerant, optime scire deberent, eos esse numero infinito, & maximæ potentie vt nos Hispanos omnes cum incolis e Tascaltecal prope diem essent interempturi. Sin aut̄ ideo fecissent ne patriā desererent, eam deserendam esse, & confugiendum ad ciuitatem Temixtitan. Illi enim maiores colonias, & meliores impartiri vellent in quibus vitam ducerent. Isti domini Coatinchan & Guaxuta apprehenderunt nuncios & eos vinctos mihi adduci curarunt, & ilico coram me facti sunt ea, q̄ dominorū e Temixtitan nomine nunciatum venerāt. Tamen dixerunt eo venisse nunciatum, vt illuc irent vt mediatores esse possent, postquam nostra iuncti erant amicitia, si possent res pacifice componere inter dominos e Culua & me. Illi autem e Guaxuta, & Coatinchan asserabant eo modo non procedere, & quod illi e Mexico et Temixtitan omnino bello decertare constituerant, tamen simulavi, quamuis sic procederet veritas, me credere nuncijs, quia cupiebam allicere dominos celebris ciuitatis ad capescendam amicitiam nostram: ex ea enim pendebat pax, et bellum omnium reliquarum prouinciarum, quæ a Maiestate Vestrā defecerant. Solui mandauī dictos nuncios, & significauī ne timerent, quia eos ad ciuitatem Temixtitan reuerti volebam, & rogabam eos dicerent dominis ciuitatis, me bellum cū illis non desiderare, quāuis iustam suscipiendi aduersum eos belli causam haberem, sed pacem & amicitiam, vt prius habere solebamus. Et vt magis eos ad Mai. Vestræ seruitium inducerem, eis nunciatum misi, me optime cognoscere,

scere, omnes autores belli mihi illati, iam ab humanis decessisse. Vt præterita missa haberemus & nolent præstare causam, vt prouinciæ suæ destruerentur & ciuitates quia hoc moleste ferebam. Et soluti discessere, promittentes ad me cum responso se redituros, Domini Coatincham & Guaxuta & ipse hoc tam bono opere remansimus amici, & cœdere iuncti. Et ego nomine Maiestatis vestræ veniam dedi erratis suis præteritis, & ipsi maxime lætati sunt.

Proficisci
tur Cor-
tius ad Ci-
uitatē Iz-
tapalapa.

POST septem aut octo in hac ciuitate Tesaico consumptos dies absq; plio aliq; aut controuersia, hospitium nostræ muniendo, & ordinē ponendo reb⁹ necessarijs, & oportunitis nræ tutelæ, & vt hostes nros offendere possem⁹, prospiciēs hostes contra me non moueri, ciuitate egressus sum ducentis Hispanis, inter q̄s erāt xvij. eq̄stres, & triginta, q̄ balistis utebatur: & qui pixidibus dece, & trib⁹ aut quatuor milibus Indiis amicis nostris. Et profectus per littora lacus, vsq; ad ciuitatem quandam nomine: Iztapalapa: quæ abest spatio duarū leucarum a celebri ciuitate Temixtitan, & sex ab hac ciuitate Tesaico, quæ ciuitas ascendit ad decem milia habitationum, & eius medietas, & forte e tribus portionibus, duæ sunt in aquis. Et dominus, qui erat frater domini Muteezuma, quem Indi post mortem dicti Muteezuma, dominum constituerant, primus fuerat, qui nobis bellum intulerat, & a ciuitate eiecerat. Et ea propter, & etiam, quia cognoueram incolas dictæ ciuitatis, in nos malo esse animo, illuc ire constitui. Et cum aduentum meum præsensissent, per duas leucas, ante quā eo peruenirem, ilico affuere aliqui Indi milites in planicie, & aliqui in lacu canojs vecti, & sic toto illo spatio duarum leucarum, iuimus mixti, semper certando, tam contra eos, qui erant in continenti, quam eos, qui exhibant aquis, donec peruenimus ad dictam ciuitatem & ante, quasi per duas tertias Leucæ, reserabant viam stratam q̄ est inter Lacum aquæ dulcis, & Lacum aquæ falsæ, in obicis similitudinem, quæ admodū ex figura ciuitatis Temixtitā, quā Maiestati Vestræ transmisi, videri potuit. Qua viā strata, aut obice aperto, maximo impetu aqua exire cœpit a Lacu aquæ falsæ, in lacum aquæ dulcis, quamuis distent dicti Lacus ab inuicem maiori dimidiæ leucæ spatio, & non prospicientes eas insidias desiderio victoriæ, qua potiebamur, optime transiuimus, & eos insequuti fuimus donec ingressi fuimus admixti hostibus, dictam Ciuitatem, & cum iam essent admoniti omnes domos in continenti sitæ erant vacuæ, & omnes personæ cum rebus suis se collocauerant in domibus in Lacu sitis, & ibi permansere illi, qui fugiebant & acriter nobiscum pugnaere. Tamē omnipotens tot vires suis subministrare dignatus est, q̄ ingressi fuerimus, vsq; quo aquas ingrederentur, aliquando ad pectus vsq; & aliquando nando. Et cœpimus plures domos ex illis, quæ in aquis sunt constitutæ, & præterea ex illis vltra sex milia inter viros, fœminas, & pueros. Quoniam Indi nobis amici, conspecta victoria, quam omnipotens concesserat, nil aliud negotij habebant, nisi a dextris & a sinistris interficere. Et quia nox iam aduenerat, milites collegi, & ignem inieci quibusdam domibus, & dum conburentur, visum est, q̄ Deus Opt. Max. spiritum meum suscitauerit, & in memoriam reuocauit viam stratam, aut obicem demolitum, quem videram in itinere, & occurrit maximum damnum in ea re positum, & properando cum meis, ordine positis, Ciuitatē exiui, Cum nox esset iam obscura, & puenissem ad eam aquam cum iam hora noctis nona esse posset, iam tantum emanauerat, & labebatur tanto cum impetu, q̄ eam veloci passu transiuimus, & aliqui ex Indis nobis amicis submersi sunt, & amisi omnem prædam a dicta Ciuitate ablatam, Et Maiestati Vestræ vera refero. Si eanocte non transiuissemus, aut per tres horas plus fuissemus morati, nullus nostrum euasisset. Circumdabamur eim aquis, absq; egressu aliquo, quo possemus exire. Et illucescente vidimus Lacum vnum esse plerum sicuti alterum, & aqua amplius non fluebat, & omnis lacus Salsæ aquæ erat Canojs refertus, quibus vehebantur homines ad pugnandum, qui arbitrabantur nos ibi posse intercipere, & eo die reuersus sum ad ciuitatē Tesaico, aliquando pugnando cum illis

illis, qui e lacu exhibant, quamuis parum damni illis possemus inferre, quia ilico ad suas canoas pedem referebant, & cum peruenissem ad ciuitatem Tesaico, inueni milites ibi relictos bene tutos, nec aliquam controuersiam sustinuerant, & ex nostro aduentu, & adepta victoria, maximam voluptatem adepti sunt. Sequenti die, postquā eo peruenimus, perijt ille Hispanus, qui vulneratus aduenerat: & ille fuit primus, quem Indi mihi hæctenus interfecerunt.

SEquenti die ad me profecti sunt quidam nunciij e ciuitate Otumba, & alijs quatuor ciuitatibus, eidem contigujs, quæ distant per quatuor, quinque, & sex leucas a dicta ciuitate Tesaico, & supplices rogarunt, vt illorum præteritis erratis parcerem, præterito bello commissis. Ibi enim in Otumba vniuersæ vires a Mexico, & Temixtitan conuenerant, quando in fugam versi ab ea discessimus, arbitantes nos posse penitus delere. Et bene cognoscebant ipsimet incolæ ex Otumba, q̄ se excusare non poterant, quamuis eo argumento se excusarent, asserentes sibi hoc fuisse commissum. Et vt me impellerent, & procliuiorem in sui amicitiam traherent, dixerunt: Dominos e Temixtitan ad eos nuncios destinasse, vt suam factionem sequerentur & nullo pacto amicitia mea coniungerentur, aliter contra eos mouerent castra, & illos destruerent: sed ipsi mallent esse vasalli Vestræ Maiestatis, & a me imperata exequi. Respondi, eos optime scire, qua animaduersione digni existerent circa præterita, & vt illis parcerem, & crederem esse vero animo dicta, quæ iam mihi exposuerant, prius ad me ducerent nuncios illos captiuos, quos ad eos venisse dixerant, & omnes incolas e Mexico, & Temixtitan, qui in sua prouincia reperirentur, alias eorum erratis non parcerem. Et reuerterentur domum, & eas inhabitarent, & ita se gererent, vt cognoscerem ex illorum operibus, eos Maiestatis Vestræ fidos esse subditos. Quamuis autem plures alias rationes in medium adduxerint, nunquā tamē a me aliud obtinere potuerunt, & reuersi sunt ad suam prouinciam, pollicentes se præcepta mea & mandata exequi desiderare, & deinde semper extitere & sunt fideles Maiestatis Vestræ subditi.

ALia Relatione, fortunatissime, & excellentissime Domine, Maiestati Vestræ significauit, q̄ eo tempore, quo me in fugam verterunt, & a dicta ciuitate Temixtitan expulerunt, deducebam mecum filium vnum & duas filias ipsius Domini Muteezuma, & dominū e Tesaico, qui dicebatur Cacamacin, et duos eius fratres, & plures alios Dominos, quos captiuos detinebam, & quemadmodum hostes eos omnes interemerant, quamuis eorum essent nationis, & aliqui ex ipsis Dominis suis, præter fratres duos germanos dicti Cacamacin, qui bono fato vix euadere valere, quorum alter nominabatur Ipasuchil, & etiam alio modo Cucascacin, quem antea Maiestatis Vestræ nomine, communicato consilio cum Domino Muteezuma, dictæ ciuitatis Tesaico, & prouinciæ Aculuacan, Dominum constitueram. Cum in ciuitate Tascaltcal illum captiuum retinerem, solutis vinculis aufugit, & ad dictam ciuitatem Tesaico reuersus est, & iam creauerant in dominum alium eius fratrem nomine Guanacacin, de quo superius memini. Aiunt commisisse interim dictum Quacuscacin fratrem suum hoc pacto. Quoniam quam primum ingressus est prouinciam Tesaico, custodes illum captiuarunt, & hoc nunciarunt Guanacacin eorum Domino, & ipse etiam significauit domino e Temixtitan, qui vt præsensit dictum Quacuscacin aduentasse, ratus est illum non potuisse vincula fregisse, & fugisse, sed venisse nostro nomine, vt inde nobis aliquid significaret. Illico commisit dicti Guanacacin, vt interimeret dictum Quacuscacin suum fratrem. Qui sine dilatione illud executioni mandauit. Alius viro frater, qui erat minor inter illos, qui apud nos remansit, cum esset puer, imbibit nostros mores, & effectus est Christianus, & illi nomen imposuimus. Don Fernando, & quando discessi a prouincia Tascaltcal, prouincias Mexico, & Temixtitan versus, eum ibi cum aliquibus Hispanis dimisi, de quo in posterum, et quæ circa eum successerunt. Maiest. V. abunde referam.

Regulus
qdam ex
idolola-
tra effici-
tur Chri-
stianus.

G Sequenti

Sequenti die postquam reuersus fueram a ciuitate Iztapalapa, ad ciuitatem Tesaico, constitui destinare Condifaluus de Sandoual executorem maiorem Vest. Maiestatis prefectum cum viginti equitibus, & ducentis peditibus, balistis pixidibus, & parmis vrentibus ad geminos necessarios effectus. Vnum, vt comitarentur extra dictam prouinciam quosdam nuncios, quos mittebam ad ciuitatem Tascaltecal, vt scirem in quo statu essent illi tredecim bergantini, qui ibi parabantur, & ad comparandas alias res opportunas, tam relictis in ciuitate Veræ Crucis, quæ eorum, qui mecum erant. Ad alium vero, vt eis prouinciæ partem tutam, & securam redderem, vt Hispani tuto & securi ire & reuerti possent, quia tunc temporis non poteramus exire hanc prouinciam Aculuacan, nisi transiremus per hostium loca. Nec Hispani, qui morabantur in ciuitate Veræ Crucis & alibi, ad nos sine maximo discrimine proficisci poterant. Et commisi dicto executori maiori, postquam conduxisset nuncios ad loca tuta, perueniret ad prouinciam quandam nomine Calco, quæ fines habet cum hac prouincia Culua. Pro comperto enim habebam, quod incolæ illius quamuis essent factionis illorum e Culua, volebant se Maiestati Vestræ subdere, & non audebant exequi metu cuiusdam præsidij, per eos e Culua apud illos constituti; & dictus præfectus discessit, quem omnes Indi e Tascaltecal comitati sunt, qui sarcinas nostras eo adduxerant, & aliqui qui aduenerant nobis opem laturo, & aliqd prædæ fuerant potiti in bello, & quamprimum progressi sunt, præfectus ratus, si Hispani extremum agmen occuparent, hostes eos aggredi non audent. Hostes vero qui erant in colonia lacus, & in littore illius aggressi sunt agmen eorum e Tascaltecal & prædam omnem abstulere, & quosdam ex eis interfecere, & cum præfectus cum equitibus eo peruenit, acriter in hostes irruerunt & vulnerauerunt, & interfecerunt multos. Qui superfuere in fugam versi, retrocessere ad aquas & ad colonias quæ lacui adherent; & Indi e Tascaltecal profecti sunt cum rebus quæ eis superfuerant, in patriam, & pariformiter nuncios quos illuc destinabam: qui postquam loco tuto, & absque omni timore erant constituti, dictus Condifaluus de Sandoual, direxit iter ad dictam prouinciam Calco, quæ propinqua erat. Et die sequenti summo mane plurimi ex hostibus in vnum conuenere, vt eos pugna exciperent, & cum vtraque pars esset in campis, nostri irruerunt in hostes, & equitibus duo agmina dissiparunt adeo, quod breui nostri victoria potiti sunt & iuerunt comburendo, & eos interficendo. Hoc facto, & eo itinere pacato, illi e Calco descenderunt, & benigne Hispanos excepere, & vtraque pars maximam lætitiā consecuti sunt. Et primates eorum asseruere, velle me visum & allocutum proficisci, & eo pacto discessere, & dormitum venire ad ciuitatem Tesaico, & cum eo peruenissent, dicti primates cum duobus filiis, domini dictæ prouinciæ Calco mihi præsto fuere, & donarunt nobis trecenta auri pondera in frustra, & retulere parentem eorum ab humanis excessisse, & tempore, quo perijt eis dixerat, se nullum maiorem mœrorem perpeti quam quod moreretur antequam me vidisset, & diu me expectauerat: eisque mandarant, quod quamprimum ad hanc prouinciam peruenirem, me allocutum & salutatum venirent, & me loco patris obtinerent, & cum audiuerant meum aduentum ad ciuitatem Tesaico, illico desiderabant proficisci ad me, tamen non ausi fuerant metu illorum e Culua, & etiam eo tunc ausi non fuissent, nisi ille præfectus quem destinaueram, peruenisset ad suam prouinciam, & quando reuertentur opus fore, vt eis impartirer totidem Hispanos vt reuerti possent, et asseruerunt me optime scire, eos nec in bello, nec extra mihi vnquam fuisse hostes, & etiam me scire, quod eo tpe cum incolæ e Culua oppugnabant fortilitium, & domum in ciuitate Temixtitan et Hispanos quos ibi dimiseram, quando Cempoal profectus sum allocutum Narbaez, et etiā existentes in sua prouincia duos Hispanos ad custodiam certæ quantitatis Mayz, quod colligendum mandaueram in dicta prouincia, extraxerant vsque ad prouinciā Guaxocingo, quoniā cognoscebant incolas illius nobis esse amicos, ne illi e Culua eos interficerent, vt

omnes

omnes inuentos extra fortilitium in ciuitate Temixtitan interfecerant. Hęc, & alia multa, sientes protulere, Illis gratias egi circa eorum bonum in nos animum, & bona opera, & pollicitus sum me omnia facturum, quæ illi cuperent, & a me bene haberentur. Et hactenus ostenderunt semper bonum in nos animum, & obediunt in omnibus, quæ ego nomine Maiestatis Vestræ eis præcipio

Filij dicti Domini de Calco, & illi qui secum aduenerant, ibi vnus diei moram traxere, & quia cupiebant in patriam reuerti, rogabant, vt illis milites impartirer qui eos tutos conducerent: & Condifaluus de Sandoual, quibusdam comitatus equitibus, & peditibus, cum illis profectus est, quibus præcepi, postquam eos in prouinciam comitati essent, peruenirent ad prouinciam Tascaltecal, & adducerent quosdam Hispanos qui ibi morabantur, & Don Ferdinandum fratrem dicti Canamacin, de quo superius memini, & post quatuor, aut quinque dies dictus maior Executor reuersus est cum dictis Hispanis, & adduxit dictum don Ferdinandum. Et inde ad paucos dies audiui, quod cum esset frater dictorum Dominorum, dictæ prouinciæ dominium eidem pertinebat, quamuis haberet alios fratres, & propter hoc, & etiam quia dicta prouincia erat sine Domino, quia Cacamacin Dominus illius, omnia dimiserat, & aufugerat ad ciuitatem Temixtitan, & istis de causis, & etiam quia erat maxime Christianis amicus, nomine Vestræ Maiestatis curavi, vt illum in Dominum susciperent, & incolæ illius ciuitatis, quamuis pauci essent, illum acceperunt, & postea illi paruerunt, & reuersi sunt multi ad dictam ciuitatem, & prouinciam Aculuacham, qui abierant, & aufugerant, & seruiebant dicto don Ferdinando. Et postea coepta est reformari, & habitari dicta ciuitas.

Hinc ad duos dies post hæc, venerunt ad me Domini e Coatinchan, & Guazuta, & asseruere, mihi certo proponerem, omnes eorum e Culua vires in me moueri, & contra Hispanos, & omnis regio erat hostibus referta, vt dicerem illis, an adducerent vxores, & filios vbi ego eram, vel eos in montes deducerent, quoniam ipsi maxime timebāt. Ego autem eos forti animo esse iussi, vt non timerent, & domi suæ morarentur, nec mouerent se, quoniam nulla re magis oblectabar, quam cum illis e Culua pugnam committere, & essent parati, et collocarent, disponderentque suos vigiles in vniuersa prouincia, et videndo, aut audiendo hostes aduentare, illico me monerent, et sic discessere animo gerentes ea, quæ commiseram velle exequi. Ego autem, ea nocte præparavi milites meos, et vigiles disposui omnibus in locis, vbi opus esse cognoui, et tota ea nocte nos non dedimus somno, nec alijs negotijs incuibimus, & tota ea nocte expectauimus, et die alio, arbitantes illud quod nobis retulere illi e Guazuta, et Coatinchan euenturum.

Sequenti die mihi allatum est hostes vagari per lacus littora, cogitantes capere posse aliquos ex Indis e Tascaltecal, qui ibant, et reuertebantur ad necessaria castrorum afferenda, & audiueram illos cœdera iniuisse cum duabus colonijs, subditis ciuitati Tesaico quæ erant proximæ aquis, vt inde nobis omne possibile damnum inferrent, & ad muniendum se constituebant aggeres, fossas et alia varia ad sui tutelam. Hoc audito, sequenti die acceptis duodecim equitibus, ducentis peditibus, et duobus parujs campestribus tormentis eo, vbi vagabantur hostes, profectus sum, qui locus abest a ciuitate per spatium vnus leucæ cum dimidia. & cum egrederer offendi quosdam exploratores ab hostibus missos, & alios quæ erant in insidijs collocati, & irruimus in eos, & insecuti aliquos neci dedimus, qui superfuere aquæ se credere, et partem dictarum coloniarum igne consumpsimus, et exultantes adepta victoria, reuersi fuimus ad ciuitatem. Et die sequenti, tres primates dictarum coloniarum, ad me profecti sunt supplices veniam petentes, rogantesque, ne vltius eos destruerem, et pollicebantur se in posterum nullum ex illis e Temixtitan in eorum colonias suscepturos, et quia iste non erant personæ magni momenti, et erant subditi don Ferdinando. Maiestatis Vestræ nomine eisdem veniam dedi. Et alio die, venerunt alij incolæ dictarum colo-

Gij niarum

coloniariū vulnerati, et male habiti, et nunciauerunt, q̄ illi e Mexico, et Temixtitan, reuersi fuerant ad eorum colonias, et quia in eis non fuere adeo gratiose excepti, vt prius excipiebantur, male eos multauerant, et aliquos ex eis captiuos abduxerant, et si ego eos non defenderem, omnes abducerent. Et rogabant, vt promptus, paratusq; existerem opem laturus eisdem, si forte denuo illuc reuerterentur, quoniam ipsi certo credebāt eos reuersuros maioribus copijs ad eos vltimæ internitioni dandos. Et solatus eos, commisi vt attenti, et parati existerent taliter, q̄ cum illi e Temixtitan contra eos mouerent castra, tempestiue scire possem, vt illis opem ferrem, et hoc habito responso, ad suas colonias reuersi sunt.

Homines, quos dimiseram in ciuitate Tascaltecal, vt bergantinos fabricandos curarent, audiuerāt portui ciuitatis Veræ Crucis applicuisse nauim, vltra nauas cum triginta, aut quadraginta Hispanis, octo equis, aliquibus balistis, pixidibus, & puluere: & cum adhuc ignorarent, quomodo res in bello eo procederet, nec confiderent ad nos posse peruenire, maxime tristabantur. Erant ibi aliqui Hispani, qui non audebant ad me proficisci, quamuis plurimum optarent tale bonum nouum ad me deferre. Quamprimum familiaris meus, quem ibi dimiserā, hoc audiuit, aliquos volentes tentare venire eo vbi ego eram, præconia voce nunciari mandauit, graui p̄missa pœna, ne quis ab eo loco discederet, donec a me haberent in mandatis. Et seruus meus prospiciens, me nulla ex re maiori affectum iri lætitia, quam aduentu istius nauis & præsidij, quod nobis adducebat, (quamuis iter non esset tutum) noctu discessit, & ad ciuitatem Tesaico peruenit, qua ex re plurimum cepimus admirationis, illum eo viuum peruenisse, & nouis huiusmodi maxime fuimus lætati, quia subsidio plurimum indigebamus.

Eadem die catholice domine, peruenere ad ciuitatem Tesaico quidam probi viri nuncijs domini e Calco, & significauerunt, quoniam se Maiestati Vestre in vallos obrulissent, omnes illos e Mexico, & Temixtitan contra eos castra sua mouere, vt eos destruerent, & interimerent. Et ad hoc conuocauerant, & paratos esse iusserant omnes circumuicinos suos, & rogabant, vt illis opem ferrem in tali necessitate, quia cogitabant se maxime passuros, nisi eis opem ferrem. Et ingenue fateor Ma. vestre. quemadmodum alias alia relatione Ma. V. significauit, vltra nostros labores, & necessitates, maius onus, & dolor erat, non posse opem ferre, & auxiliari amicis nostris: qui, quoniam se subdiderant Maiestati Vestre, ab hostibus nostris e Culua maxime molestabantur. Et tamen ego, & omnes commilitones mei, omnem in eo adhiberemus diligentiam, quoniam videbatur nobis in nullo plus Maiestati Vestre complacere, quam si subditis suis opem ferremus, & fauorem præstaremus: tamen quia tempus quo illi e Calco ad me profecti sunt, non permittebat me illis largiri, quæ desiderabant, dixi, q̄ eo tpe volebam mittere ad bergantinos adducendos, & ad id se parauerant omnes Incolæ e Tascaltecal, vnde dicti bergantini in frustra adduci debebant, & ad hoc cogebam destinare aliquam quantitatem equitum, & peditum, & cognoscebam incolas prouinciarum Guaxocingo, Churultecal, & Guacachula, esse Maiestatis V. vallos & nobis amicos, eos adirent, & meo nomine ab eis peterent, cum eis essent contermini, illis opem ferrent, & illuc præstidia sua mitterent, vt tuti interim esse possent, donec ipsemet eis opem ferret, quoniam aliter prouidere non poteram. Et quamuis ipsis ea tam grata non essent, quam si eisdem aliquos Hispanos fuisset impartitus, gratias tamen mihi egere, & a me vt fides adhiberetur, literas meas illis decernerem petiere, & etiā vt securius illud expetere possent ab eisdem, quoniam inter incolas e Calco, & alias duas prouincias, cum diuersæ essent factionis, semper viguerat controuersia. Et forte dum hoc negocium componerem, aduenere nuncijs quidam a dictis prouincijs Guaxocingo, & Guacachula, & præsentibus nuncijs e Calco dixere, Dominos dictarum prouinciarum nulla de me noua habuisse, postquam discesseram a ciuitate Tascaltecal, quāuis & vigi-

& vigiles suos retinerent in montium cacuminibus, qui vniuersæ prouinciæ Mexico, & Temixtitan supereminent, vt cum viderent crebos fumos (qui sunt inditia belli) mihi cum suis subditis, & militibus opem laturi venirent. Et quia a paruo tempore plures fumos solito viderant, accesserant cognituri, quomodo me haberem, & si subsidio aliquo mihi opus esset, ilico comparare possent exercitum. Ego autem eisdem gratias egi, & respondi dei optimi maximi auspicio Hispanos omnes, & me recte valere, & semper victoria potitos esse contra Hostes nostros. Et vltra voluptatem, quam capiebam ex bono eorum animo, & præsentia, plus tamen eorum aduentu lætabar, vt eos foedere iungerem illis e Calco qui aderant, & eos ad id rogabam cum essent V. Sac. M. vasalli, vt essent boni amici, & alter alteri opem ferret contra incolas e Culua, qui iniqui & pessimi existebant: & maxime in præsentia: cum illi e Calco ope eorum indigerent, quoniam incolæ e Culua volebāt eos aggredi. Et eo pacto remansere amici & foedere iuncti, & consumptis ibi mecum duobus diebus omnes discessere, multum læti & contenti, & postea semper alter alteri opem tulit.

Inde ad tres dies cum sciremus iam tredecim bergantinos esse perfectos, & homines qui eos adducere debebant esse paratos, misi Condisaluu de Sandoual executorem maiorem cum quindecim equitibus & ducētis peditibus, vt eos adducendos curaret. Cui mandauit vt destrueret, & solo æquaret amplam coloniam subditam huic ciuitati Tesaico, quæ contermina est ciuitati Tascaltecal. Incolæ enim illius neci dederant quinq; equites, qui proficiscebāt a ciuitate Veræ Crucis, ad celebrem ciuitatem Temixtitan, quando ego in ea oppugnabar, nullo modo cogitantes talem nobis euenire posse prodicionem; & eo tempore, cum primo hac vice ingressi fuimus hanc ciuitatem Tesaico, inuenimus in oratorijs & Meschitis dictæ ciuitatis coria dictorū quinq; equorū cum pedibus, manibusq; & ferramentis insuta, & adeo aptata, q̄ meli⁹ in vniuerso terrarū orbe fieri non posset, & in signum victoriæ ipsos, bona multa, & res varias Hispanorū obtulerunt idolis suis, & inuenimus sanguinem commilitonū, & fratrum nostrorū sparsum & sacrificatum in omnibus illis turribus & Meschitis. Fuit res tantæ mœstitiæ vt nos reintegrare coegerit omnes nostros labores & ærumnas. Et proditores illius coloniarū & alij circumuicini, eo tempore cum dicti Christicolæ illac transuerūt, eos optime exceperunt, vt illi se tutos crederent, & in eos maiori sæuitia vti possent, qua nunquā mortalium aliquis vsus fuerit, quoniam dum illi descenderent a cliuo quodam, & difficile emetirentur iter, & equis descendere coacti, freno equos trahentes, & impeditos hostes a dextris & sinistris in insidijs collocati, eo in difficili loco circumdederunt. Ex quibus aliquot interfecerunt, & alios captiuos tenuere, vt eos ad ciuitatem Tesaico perducerent, & illos sacrificarent, & corda eorū e pectoribus extraherēt, ante ipsorum idola, & hoc euenisse credimus. Quoniam cum dictus maior executor illac transiit, qdam Hispani qui secum proficiscebantur, in quadam domo vnus coloniarū, quæ consistit inter ciuitatem Tesaico & illam coloniam, vbi interfecti sunt & capti dicti Christicolæ in pariete alba scriptum inuenere. Hic fuit captiuus infortunatus Iohannes Iuste, qui erat quidam nobilis ex illis quinq; equitibus, quod spectaculum sine dubio videntibus maximam cordis attulit mœstitiā atq; dolorem. Quum maior executor illuc peruenisset, quam primum incolæ illius coloniarū cognouere suum magnum errorem, & facinus, fuga salutem quærere coeperunt. Equites vero, & pedites nostri, & Indi nobis amici eos insecuri sunt, & multos neci dedere, & captiuas habere plurimas foeminas, & pueros tot quot potuerunt, & in seruitutem abduxere: quamuis pietate motus noluit interficere & destruere quantum potuit, & ante quā discederet superstites conuenire, & in sua colonia degere iussit, et in præsentia: habitatur, et erroris sui eos maxime pœnituit. Et dictus maior executor vterius progressus est, per quinq; aut sex leucas, ad coloniam quandā e prouincia Tascaltecal,

Hispani p̄des equorum anteriores, manus appellant.

G iij quæ

quæ est proximior confinibus e Culua, & ibi offendit Hispanos, & homines adducentes bergantinos, & sequenti die discessit cum tabulis & compagibus, quas adducebant optimo ordine, plusquam octo milibus hominum. Quod ut erat visu mirabile, sic & cogito esse creditu mirabile, portare tredecim bergantinos terra, p. decem & octo leucas. Quoniam vera refero M. V. q. ab agmine quod præcedebat ad extremum, intercedebat intercapedo duarum leucarum, & cum primum progredi cœperunt, præcedebant octo equites Hispani, & centum pedites. In lateribus vero, ultra decem milia hominum, e prouincia Tascaltecal tuebantur. Quibus præerant Iutecad, & Teutipil, qui sunt duo domini ex primatibus prouinciæ Tascaltecal. Extremum defendebant agmen centum Hispani & ultra pedites, & octo equites, & forte ad decem milia hominum bello aptorum & bene compositorum, quibus præerat Chichimecatecle, qui est ex primatibus illius prouinciæ cum alijs ducibus, quos se cum adducebat, qui eo tempore quo discesserant in primo agmine adducebantur tabulæ. In extremo vero compago. Et ut ingressi sunt prouinciã e Culua, bergantinorum magistri iussere, q. in primo agmine compago locaretur, & tabulæ essent in extremo agmine, quoniam maiori tuturæ erant impedimento, si eis aliquid euenisset. Quod si eueniret verisimiliter esset futurum in primo agmine, & Chichimecatecle, qui adducebat tabulas, quemadmodum eoufq. cū suis militibus fuerat fortissimus primum agmen, duræ fuit ceruicis, & obstitit plurimum, & maxime laborarunt, ut extremum locum obtineret, quia ipse volebat subire discrimen, quod inde euenire posset, & hoc concessio etiam nolebat pati, q. in extremo agmine aliquis Hispanorum moraretur, cum sit vir maximæ fortitudinis, & vigoris, & ipse quærebat potiri eo honore. Adducebant dicti duces duo milia hominum onustorum comitibus, & eo ordine & serie profecti sunt iter suum, in q. fuere tribus diebus. Quarta vero luce ingressi sunt hanc ciuitatem maximo gaudio & exultatione, & strepitu tympanorum. Et ego ut eos exciperem, illis obuiam progressus sum. Et ut superius dixi, illa multitudo tantum extendebatur, q. ab eo tempe quo primi ingredi cœperunt, intercederet spacium sex horarum, antequam nouissimi ingrederentur, nunquam cessantibus, qui ordine ingrederentur. Et postquam ad illos perueni & gratias egi illis dominis de beneficijs in nos collatis, illis hospitia consignauit, & necessaria prouideri curauit, quam fieri potuit optime, & ipsi mihi retulere, desiderare cum illis e Culua congregari, & viderem quid vellem illis iubere, & retulere, eos vna cum alijs quos secum adduxerant, eo animo venisse, & vna cum Hispanis, aut mori, aut vindictam sumere volebant. Ego gratias egi & dixi, ut quieti se darent, & cito eorum morem gererem voluntati.

Postquam omnes isti e Tascaltecal, in ciuitate Tesaico quieuerant tribus aut quatuor diebus, qui e quidem (comparatione viroꝝ, qui in istis regionibus habentur) erant strenuissimi, in armis esse iussi viginti quinque equites, trecentos pedites & quinquaginta balistis, & pixidibus vtentes, & sex parua tormeta campis conducentia, aptari iussi, & insc̄is omnibus quo pergeremus, nona diei ab hac ciuitate discessimus, & mecum venere Duces prædicti, cum forte triginta milibus hominum, suis agminibus bene compositis, secundum eorum consuetudinem, & per leucas quatuor ab ista ciuitate, cum iam esset hora tarda, offendimus agmen hostile, & nos equites irruimus in eos, & in fugam vertimus. Illi vero e Tascaltecal, cū sint agiles, nos sunt sequuti, & ex hostibus multos interemimus. Ea nocte sub dio semper ad omnia parati noctem duximus maximis vigilijs. Sequenti die, summo mane, inceptum iter profecti cœpimus, & eoufq. nulli quo progrediverem significaueram, & hoc ideo feceram, quia cauebam a quibusdam e Tesaico, qui proficiscebantur nobiscum, ne illud incolis e Mexico, & Temixtitan significarent quia adhuc illis non fidebam, & peruenimus ad coloniam nomine Xaltoca, quæ est sita in medio lacus, & circum eam inuenimus plures, & magnas fossas aquarum, & muniabant circum circa dictam coloni-

coloniam, ne equites ingredi possent, & hostes maxime vociferabant, & coniecerant in nos fustes, & spicula. Et pedites, quamuis magno labore, eam ingressi sunt, & illos a colonia expulerunt, & magnam dictæ colonie partem igne consumpsērunt, & ea nocte iuimus dormitum per leucam, & orta iam luce secuti nostrum iter offendimus hostes, & a longe cœpere vociferare, ut solent in bello facere, quæ vociferationes sunt mirabiles auditu, & nos alij incepimus illos subsequi. Et eos insequendo peruenimus ad magnam & pulchram ciuitatem, quæ dicitur Guantican, & eam inuenimus inhabitatam, ea nocte ibi moram traximus.

Sequenti die vltius progressi, peruenimus ad quandam ciuitatem Tenainca nomine, in qua nullum obstaculum inuenimus, & absq. eo q. nos quieti daremus progressi fuimus in aliam ciuitatem Acapuzalco nominatã, quæ totaliter est in circuitu lacus, nec in ea quieuiimus, admodum enim desiderabam peruenire ad aliam ciuitatem, quæ Atacuba dicitur, quæ est proxima ciuitati Temixtitan, & cum esse mus illis propinqui, inuenimus circum circa multas aquarum fossas, et hostes promptos, paratosq. Et quamprimum eos vidimus, et Indi nobis amici similiter irruimus in eos et ingressi sumus ciuitatem, et interficiendo eos expulimus a ciuitate, et ea nocte cum hora esset tarda, nil aliud fecimus quam hospitio nos collocauimus, quod erat adeo amplum, ut commode in eo nos collocare potuerimus. Sequenti die illucescente Indi nobis amici, cœpere ciuitatem depopulari, et comburere præter hospitium vbi hospitabamur, et in hoc tali vsu sunt diligentia, ut combusta fuerit etiam quarta pars nostri Hospitij, et hoc ideo commissum est, quoniam alias quando profligati discedebamus a celebri ciuitate Temixtitan, incolæ ipsius, vna cum illis e Temixtitan, in ea nos maxime oppugnarunt, et interfecerunt plures Hispanos.

Illis sex diebus, quibus fuimus in hac ciuitate Atacuba, nullus extitit dies, quo non fuimus cum hostibus congressi, et leuia prælia iniuerimus, et Duces illorum e Tascaltecal, et commilitones sui plurima duella inibant cum illis e Tascaltecal, et inter se acriter et strenue præliabantur, et inter eos multa intercedebant, et alter alteri minabatur, et conuitia proferabant adinuicem, quæ sine dubio erant spectatu digna, et omni hoc tempore mortui sunt plurimi ex hostibus, absque aliqua nostrorum morte, quia multoties ingressi sumus stratas illas vias et pontes ciuitatis, quamuis cum tot munimina obtinerent, acriter resisterent, et multoties fingebant cedere, ut ciuitatem ingrederemur, asserendo: Ingrediamini ciuitatem, ut in ea vos voluptati (ut superiori tpe) dare possitis. Aliquando dicebant. Cogitatis adesse alium Muteezuma, qui votis satisfaciatur. Et dum sic ista fierent, perueni semel ad quendam pontem, quem expugnaueram. & cum ipsi essent ultra illum pontem, significauit meis, ut quiescerent, et similiter illi cum signum meum conspexere, innuerunt suis, ut starent, et eis retuli quare essent effecti fatui, et vellent destrui, et si inter eos comperiretur aliquis ex Primatibus ciuitatis, illuc accederet, quoniam desiderabam illum alloqui. Illi vero responsum dedere, omnem illam hominum multitudinem, quæ ibi videbam esse dominos, et propterea ea, quæ vellem in medium proferrem, et cū ego nullum responsum dedissem, cœpere in conuitia prolabi, et quidam ex nostris eis nunciauit eos fame perituros, non permittentibus nobis ut inde exirent quæsitum cibaria. Responderunt, se non indigere, et si indigerent, manducaturi essent nos Hispanos et Incolas e Tascaltecal.

Et quia iter meum ad hanc ciuitatem a T A C V B A fuerat potissimum, ut tractarem cum illis e Temixtitan, et cogoscerem, quali essent intentione, et mora mea ibi nil proderat, post sex dies decreui reuerti Tesaico ut properarem ad conficiendos bergantinos, et ut terra marique eos obsidione premerem. Eo die, quo discessimus, venimus dormitum ad ciuitatem Goatitan de qua superius memini, et hostes nos sp. sunt insecuti, et nos equites sæpius in eos irrueramus, et sic aliquam mansere in nra potestate. Sequenti die capi-

mus

mus iter nostrum prosequi, & cum hostes nos discedentes prospicerent, rati sunt nos id timore facere: conuenere multi ex illis. & nos insequi cœpere. Cum ege hoc prospicerem, iussi pedites antere, & cum sisterent, in extremo eorum agmine essent quinque equites & ipse remansi cum reliquis viginti: & iussi sex equites se collocare in insidijs in quodam loco, & alios sex in alio, & quinque in alio, & ipse tribus equitibus in alio. Et quam primum hostes transiissent, cogitantes nos omnes insimul antere, audientes vocem (Sancti Iacobe) prosilirent, & eos a tergo aggredierentur. Et cum tempus affuit prosiliimus, & cœpimus lanceis illos impetere, & insequuti fuimus eos per duas leucas semper in planicie quæ fuit visu digna, & sic ex illis multi periere, tam a nobis quam ab Indis nostris amicis interempti, & remansere, et ulterius nos non sunt insecuti. Nos vero pedem retulimus, et consequuti fuimus nostros, et ea nocte p̄m̄simus in colonia quadam insigni Aculman nomine, quæ abest duabus leucis a ciuitate Tesaico. Vnde discessimus sequenti die. et in meridie peruenimus ad ciuitatem, et fuimus hilari vultu a maiore executore, quem perfererā, et ab omnibus reliquis recepti, et maxime lætati sunt nostro aduentu, quoniam postquam inde discesseramus, nunquā aliqd de nobis eorum aures peruenierat, nec quid euenisset, et maxime desiderabant scire. Sequenti die postquam eo peruenimus, Domini et duces militum e Tascalteca a me dimitti petierunt, et profecti sunt ad eorum ciuitatem, admodum læti aliqua hostium præda.

Per dies duos, postquam ingressi eramus ciuitatem Tesaico, venerunt ad me aliqui Indi nuncij dominorum e Calco, et significarunt dominos suos iussisse, ut mihi suo nomine nunciarent, quod illi e Mexico et Temixtitan eos aggredi vellent, et inuadere ut eos destruerent, et me rogabant, ut eo subsidium destinarem, quem madmodū alias petierant. Et ego ilico curavi mittere Condifaluū de Sandoual cum viginti equitibus et trecentis peditibus, cui præcepi ut properaret, et cum illuc peruenisset, curaret omnibus modis opem ferre, et fauorē possibilem præstare illis. Ma. V. vassallis, et nobis amicis, et cum eo peruenisset, comperit plurimos ex prouincijs Guaxocingo, et Guacachula conuenisse et expectare, et compositis rebus discessere profecturi ad coloniam nomine Guastepeque, vbi incolæ e Culua erant collocatæ, vnde de damna inferebant incolis e Calco, et hostium plures exierunt e quadam colonia, quæ erat in itinere, et cum Indi nobis amicieffent magno numero, fidentes Hispanis equitibus insimul ingruerunt in eos, et castris potiti sunt, et ea in colonia prope Guastepeque ea nocte morati sunt, et postera luce discessere, et cum peruenissent prope coloniam Guastepeque, incolæ e Culua inceptere conferere manus cum Hispanis, tamen breui eos in fugam verterunt, et eos interficiendo eiecerunt a colonia. Equites vero morati sunt, ut equis cibum ministrarēt, et hospitarentur, et dum essent ita imparati, peruenere hostes vsq; ad plateam ante hospitium existētem vociferando, proiciendo lapides, fustes, et sagittas, et Hispani sumptis armis vna cum Indis nobis amicis, eos aggressi sunt, et a dicta colonia denuo expulerunt, et insecuti sunt eos per leucæ spacium, et interfecere multos ex hostibus, et ea nocte admodum lassī, reuersi sunt ad dictam coloniam Guastepeque, vbi quievere per dies duos. Eo tempore maior executor audiuit in colonia vltiori Acapichtla nomine, conuenisse hostium maximam multitudinem, et constituit illuc proficisci visum, si pacifice se dedere vellent, et pacem vellent querere. Ista colonia erat admodum munita, et loco alto sita, vbi ab equitibus lædi non poterant, et cum Hispani illuc peruenissent, ilico hostes manus conferere cœperunt, et e loco alto lapides proicere. Et quamuis multi essent ex amicis nostris, cum dicto maiori executore, considerantes loci munimen, non audebant hostes aggredi, et quam primum dictus maior executor, et Hispani hoc conspexere, constituerunt, aut mori, aut descendere in excelsum illius colonie, et inuocatione Sancti Iacobi incepterunt ascendere, et **DEO OPTIMO MAXIMO** placuit, tantum virtutem eisdem

eisdem subministrare, quod quamuis maxime obstitissent & offenderent, ascenderunt tamen quanquam multi fuerint vulnerati, & cum Indi nostri amici eos essent insecuti, & hostes se victos videreut, fuit tanta eorum cædes ex Hispanis manibus & illis quod cadebant ab alto, quod omnes illi qui ibi interfuerunt, affirmant fluuium paruum, qui circumloniam illam circundabat, rubicundum mortuorum sanguine effluxisse, & diu morati sunt, antequam aquam potabilem extrahere possent. Cum enim ingens esset æstus, aqua multum indigebant, & cum modum huic negotio imposuisset, dimittens duas eas colonias quietas, & bene condigna castigatione mulctatas, quia pacem primo negassent, dictus maior executor reuersus est omnibus comitantibus ad ciuitatem Tesaico. Et credat V. S. C. M. hanc fuisse insignem victoriam, in qua Hispani optime vires suas demonstrarunt.

Cum incolæ e Mexico, & Temixtitan audiuerunt maximum damnum illatum suis ab Hispanis & incolis e Calco, constituerunt in eos mittere duces quosdam maximis copijs, quo audito incolæ e Calco mihi significarunt, rogantes, ut illis celeriter præsidium transmitterem, & ilico expediui dictum maiorem executorem quibusdam peditibus & equitibus. Tamen cum eo peruenit, iam hostes e Culua & incolæ e Calco, confixerant acriter hinc inde, ut deo placuit, ut amici nostri e Calco victoria fuerint potiti, & neci dedere multos ex hostibus, & captiuos obtinere quadraginta, inter quos erat dux quidam ex Mexico & duo alij ex primatibus quos oēs incolæ e Calco consignarunt dicto maiori executori, ut ad me eos adduceret. Quorum aliquos ad me destinauit, reliquos secum retinuit. Voluit enim morari ad præsidium incolarum e Calco, in quadam colonia in finibus hostium e Mexico. Et postea dum ei visum est moram suam non necessariam, rediit Tesaico, & adduxit reliquos captiuos, qui apud eum remanserant. Interim habuimus alia multa leuia certamina, & occursum cum incolis e Culua, quæ omnia ad euitandam prolixitatem prætermitto.

Cum iter a ciuitate Veræ Crucis, ad hanc ciuitatem iam esset tutum & possent ire, & redire ruti illi e ciuitate iam dicta, quotidie aliquid a nobis audiebant, & nos similiter ab illis, quod prius fieri non poterat. Et nuncio quodam miserunt ad me quasdam balistas, pixides, & puluerem; quibus maximam cepimus voluptatem. Et inde ad duos dies, miserunt alium nuncium, quo nunciarunt portui applicuisse naues tres quibus vehebantur multi milites, & equi, & eos ilico ad nos erant transmissuri. Et cum in tanta essemus subsidij penuria, nobis a deo Optimo subsidium transmissum credidimus.

Omnia modis possibilibus inquirebam in nostram amicitiam allicere incolas e Temixtitan, partim ne eorum causa destruerentur, partim ut quiesceremus a laboribus præteritorum bellorum. Et maxime, quia cognoscebam inde prouenire maximam vtilitatem Vestræ Maiestatis: & vbiq; poteram habere aliquem ciuitatis incolas, illum remittebam, ut illos mōnerem, quod pacifice de ditionem facerent. Et in die Mercurij Sancti Anni M. CCCCXXI, coram præsto esse iussi primates incolas e Temixtitan, quos illi e Calco captiuauerant, & nunciaui an aliquis eorum proficisci vellet ad ciuitatem, & meo nomine Dominos illius alloqui, & eos rogare, quod ulterius non quærent mecum bella gerere, & se subderent in vassallos Vestræ Maiestatis, ut prius fecerant, quoniam ego illos perdere non cupiebam, sed in amicis tenere. Et quamuis non libenti animo irent, quoniam timebant, si nuncium illud afferentes irent, eos interficerent, duo tamen ex illis ire constituerunt, & a me literas petiere. Et quamuis illi non perciperent ea, quæ in eis continebantur, sciebant tamen talem vigere consuetudinem, ut cum eo peruenirent incolæ ciuitatis eisdem fidem adhiberent. Ideo interpretibus adhibitis eis nota feci, quæ in dictis literis continebantur, scilicet ea, quæ ipsismet imposueram, et eo pacto discessere, et præcepi quinque equitibus, ut eis assisterent, donec ad loca tuta peruenissent

Die

Fluuius quidam inter sectorum sanguine rubet.

De sabbati sancti, incolæ e Calco, & sui confœderati, et amici mihi nuncian- dum curarunt, incolas e Mexico, contra eos moueri, et ostenderunt panno quodam albo pictas omnes colonias, quæ aduersus eos proficiscebantur, et itinera, quibus proficisci debebant, et supplicabant, quod omnino subsidium eisdem transmitterem, & dixi eis, quod inde ad dies sex subsidium eisdem destinarem, & si intra hoc tempus necessitate aliqua premerentur, mihi significandū curarent, & ego eisdem opem essem laturus. Tertia die Pascatis reuersi sunt me rogatum, ut celerrime subsidium transmitterem, quia citius quam fieri poterat hostes appropinquabant: & ego eis aperui me velle ire ad opem eis ferendam, & voce præconia mandari iussi esse in armis viginti quinque equites, & pedites trecentos.

De Iouis ante hoc, venere ad ciuitatem Tesaico, quidam nunciij e prouincijs Tazapan, Mascalango, & Neuten, et aliarum prouinciarum, et significarunt aduentasse, ut se dederent in vasallos Vestræ Maiestatis, & ut amicitia nobiscum iungerentur: quoniam ipsi nunquam aliquem ex Hispanis interemerant, & se erexerant contra seruitium Vestræ Maiestatis, et attulere quasdam vestes ex bombice. Eis gratias egi, & pollicitus sum, si essent boni, & fideles, illos bene tractarem, & sic læti reuersi sunt.

Sequenti die Veneris, qui fuit quintus dies Aprilis, dicti Anni Millesimi quingentesimi vigesimi primi, digressus sum ab hac ciuitate Tesaico, comitantibus triginta equitibus, & trecentis pedibus qui erant parati, & in ea dimisi triginta equites & trecentos pedites, quibus præfeci Condisaluum de Sandoual executorem maiorem, & mecum exiure ad viginti milia hominum e Tesaico, & agmine composito, iuimus dormitum ad coloniam prouinciæ Calco, Tamanalco nomine, vbi optime fuimus recepti & hospitati, et ibi (quoniam est locus munitissimus) postquā incolæ e Calco amicitiam nostram inuerant, semper præsidium tenere, est enim in finibus prouinciæ e Culua. Postera vero die peruenimus ad Calco, nona hora diei, et nullam moram fecimus, nisi in alloquendo dominos illius, et illis sententiā meam aperui, quæ erat semel ambire lacum, cum cogitarem, quod eadem die transacta quæ magni erat momenti tredecim illi bergantini essent perfecti et parati, ut eos lacubus credere possemus. Et cum essem allocutus dominos e Calco, hora vespere discessimus, et deuenimus ad eorum coloniam, vbi se nobis coniungere ad quadraginta milia hominum militum nobis amicorum, et ea nocte ibi quieuius. Et quia incolæ dictæ colonie mihi retulere, incolas e Culua, me in planicie expectare, iussi in aurora gentes omnes esse in armis, et expeditas, et se quæti die post missas solennia progredi cœpimus, et ego primum agmen occupauimus comitantibus viginti equitibus. In extremo vero agmine, remanserunt equites decem, et eo pacto transiimus cacumen arduum. Post meridiem peruenimus ad montem arduum et altum, et in eius cacumine erat magna multitudo mulierum et puerorum, et illius latera plena armatis viris, et illico vociferare cœperunt, fumos multos faciendo, in nos tum fundis, tum absque fundis multos lapides, sagittas, iacula et fustes iaciendo, ita quod cum peruenissent ad nos, multum incommodi sustinebamus. Et quamuis vidissemus, quod in planicie non ausi fuerant nos expectare, mihi visum est (quamuis aliud foret iter nostrum) esse pusillanimitatem vltius progredi, priusquam eis aliquid damni intulissemus, et ut amici nostri non arbitrarentur nos ex segnitie illud prætermittere. Circumspexi montem, qui erat in circuitu fere per leucam, et vere tam natura munitus et arduus, ut videretur fatuitas velle illum ascendere et occupare, quamuis eos obsidere possem, et eos ad deditioem cogere, non poteram me continere, et dum ita hærerem, constitui illum ascendere tribus locis, quos conspexeram, et commisi Christophoro Corral signifero sexaginta peditem (qui semper me comitabatur) ut suo vexillo in eos irueret, et

ret, & ascenderet locum magis arduum, & quibusdam militibus pixidibus vtentibus, & balistis, ut eum intrepide sequerentur. Et IOHANNI Rodriguez a Villa Forti, & Francisco Verdugo præfectis, ut socijs suis et quibusdam militibus balistis vtentibus alio loco ascenderent, et Petro Dircio et Andrea a Moniaraz ut alio loco aggredierentur, quibusdam paucis militibus, pixidibus, & balistis vtentibus. Et cum audirent pixidis sonum omnes constituerunt ascendere, & aut mori, aut victoria potiri. Et cum audissent pixidis sonum, illico montem scandere cœpere, & hostibus cepere duos montis circuitus, & vltius ascendere non præualere, quia nec pedibus nec manibus se sustinere poterant. Erat enim incredibilis asperitas, & arduitas dicti montis, & tot lapides manibus ab alto deieciabant, qui, quamuis frangerentur maximum damnum inferebant, & fuit tam strenua hostium defensio, ut duos nobis interfecerint Hispanos, & vulnerarint vltra viginti, nullo pacto illac transire potuimus. Ego autem, cum viderem impossibile esse, plus eo quod feceramus, posse efficere, & multos hostium conuenire, ut in monte constitutis opem ferret, ut omnis planicies esset hostibus referata, præfectis mandavi, ut pedem referrent, et quum descendissemus eos aggressi fuimus, qui erant in planicie eos vulnerando, et interficiendo, et duravit persecutio plusquam hora cum dimidia, et quum maxima esset hostium multitudo, equites fuere dispersi, et postquam conuenere, factus fui ab eis certior, qualiter peruenierant per leucam ab eo loco, et viderant alium montem, maxime refertum gentibus, tamen non tam arduum, et in planicie circum circa erant plurimæ colonie, et duo non defuisse ibi, quæ hic deerant. Primum erat aqua. Aliud, quod cum mons non tam arduus esset, non tantum obsisterent, & quia sine periculo gentes illæ non poterant capi, maxima cum mœstitia (quum ea victoria potiri non potuissemus) inde discessimus, & profecti fuimus dormitum in alia colonia apud dictum montem, vbi maxime passi fuimus, quia nec ibi aquam potuimus comperire, & tota ea die nec nos, nec equi eam attingeramus, & sic māsimus ea nocte, audientes hostium tympanos, buccinas, & vociferationes.

Quum illuceret quidam præfecti, & ego suspeximus crepidinem, quæ nobis non minus ardua videbatur, quam primus mons. Habebat enim abrupta altiora quidem, non tamen ascensu ardua, & in illa erant plures pugnae apti, ut ascensum prohiberent. Et præfecti, & ego cum alijs nobilibus, qui aderant, acceptis parmis pedites eousque progressi fuimus (conduxerant enim e quos, ut eisdem potum exhiberent per leucam ab eo loco) ut saltem videremus montis situm, et vnde possemus illum oppugnare. Et reliqui quamuis nihil eis fuisset commissum, nos subsequi cœpere. Et quamprimum peruenimus ad montem, illi qui erant in abruptis illius, arbitrati sunt me medium velle aggredi, et ea reliquerunt ut suis subuenirent. Ego vero quamprimum conspexi eorum malum ordinem et cogitans, si ea duo abrupta occuparem, possem multum eis damni inferre. Absque multo strepitu, iussi præfectum cum suis commilitonibus ut alter ex eis ascenderet, occuparetque magis arduum, quod vacuum relinquerant. Ego autem reliquis comitantibus montem scandere cœpi, vbi densiores erant hostes: et deo placuit ut illius gyrum vnum occupauerim, et collocauimus nos in loco tam elato, ut pene illum vbi manus conferebant æquaret, quem videretur impossibile vi occupare posse. Saltem sine maximo periculo et damno. Iam præfectus vnus collocauerat vexillum suum altiori in parte dicti montis, et inde iaculari cœpit in hostes balistis et pixidibus. Illi viso incommodo, quod sustinebant et animo volentes futura annuerunt velle facere deditioem, et arma deposuere humi, et semper mea extitit sententia, velle illis ostendere, nos nolle eos offendere, et damnum aliquod inferre, quamuis maxima essent poena digni. Præsertim cum vellent esse MAIESTATIS Vestræ vasalli, et est gens tantæ rationis, ut hæc omnia optime percipiat. Iussi ut desisterent a damno eis inferendo, et cum me allocutum venere

venere, eos læto vultu recepi, & cum conspexissent, quam gratiose secum agebamus, illis illud in altero monte existentibus nunciarunt. Qui quamuis victores mansissent, constituerunt tamen se dedere in Maiestatis Vestrae vasallos. Et accessere veniam petentes errorum præteritorum. In ea colonia apud montem, fuimus per dies duos, & inde vulneratos milites ad ciuitatem Tesaico conducendos curavi.

ET inde discessi, & decima hora diei peruenimus ad ciuitatem Guastepeque, de qua superius memini, & in domo Viridarij Domini ipsius omnes hospitati sumus, quod viridarium est maius, pulchriusq; omnibus, quæ vllò vnquam tempore visa sunt. Continet enim intra se quatuor leucarum circuitum, & eo præterlabitur conspicuus fluuius, & de loco ad locum ad geminarum balistarum iactum, sunt domus cum viridarijs suis paruis, varijs arboribus diuersorum fructuum, & herbis & floribus odoriferis. Et certe est spectatu dignum videre viridarij huiusmodi elegantiam & amplitudinem. Et eo die in eo hospitati fuimus, et incolæ nos omnibus possibile officijs profecuti fuere. Postera autem die discessimus, et octaua hora diei peruenimus ad coloniam magnam Iantepeque, in qua nos multitudo hostium expectabat, et cum eo deuenim⁹, visum est eos nobiscum velle pacifice agere. Siue timore quo premebantur, siue vt nos deciperent, quia ilico sine aliqua compositione fugere cœperunt, et coloniam deserere, et ego non curavi in ea moram trahere, et cum illis triginta equitibus eos insecuti fuimus p leucas duas, donec inclusimus eos in alia colonia, quæ Giluteque nuncupatur, vbi multos vulnerauimus, & etiam interfecimus. In ea inuenimus incolas admodum imparatos. Eo enim peruenimus, antequam eorum exploratores aduenissent, & aliqui eorum obiere, & cœpimus plures mulieres, & pueros. Reliqui omnes terga fugæ dedere. Ego moram traxi in ea colonia diebus duobus, ratus dominum illius venturum, vt se Maiestati Vestrae subderet, & cum non venisset, in meo discessu ignem coloniae iniiciendum curavi, & antequam ab ea discederem, venerunt ad me quidam alterius coloniae vltioris Iactepeque nomine, & supplices petiere, vt erroribus suis condonarem, quoniam volebant Maiestatis vestrae esse vasalli, & ego eos benigne excepi, quoniam in eos iam condigne fuerat animaduersum.

EAdem die qua discessi, perueni ante coloniam quandam munitissimam Codinabaced, & in ea erant multi viri pugnae apti, & erat colonia tam munita, & circumdata, tot monticulis, & anfractibus, vt aliqui eorum decem hominum obtinerent profunditatem, & equites non poterant ingredi, nisi locis duobus, & eos tunc temporis ignorabamus, & vt per ea loca ingredi possemus, cogebam ambire spatium leucae cum dimidia. Poteramus etiam ingredi per pontes ligneos, tamen eos extulerant, & erant tam arduo loco constituti, & tuto, vt si fuisset in decuplum pro nihilo nos habuissent. Et dum appropinquaremus, iaculabatur in nos plurimas sagittas, lapides et fustes. Et dum ita contenderemus, Indus quidam e Tascaltecal ab hostibus non conspectus transiit loco admodum difficili. Quamprimū Indi eū conspexerunt, rati sunt Hispanos illac transiisse, et hoc pacto tanquam cæci, et admirantes dederunt terga fugæ, et Indus ille, et quatuor familiares mei eos insequerentur, et duo alij præfecti, quam primum viderunt Indum trāseuntem, illum sequuti sunt, et transuerunt. Ego autem cum equitibus cœpi ambire ea loca vsq; ad montem, vt possem inuenire ingressum ad coloniam. Indi hostes nostri semp sagittas et fustes in nos iaculabantur, quia inter nos et eos non interce debat aliud nisi anfract⁹ in modum fossæ, et cum intenti essent pugnae nobiscum inita, et isti adhuc non conspexerant illos quinque equites Hispanos, aggressi sunt eos incautos a tergo, et vulnera illis inferre cœperunt. Et quum eos tam incautos offendissent et non cogitantes, q a tergo aliquid damni eis inferri posset, non enim ad aures suas peruenerat, socios transitū deseruisse, quo Indus ille et Hispani transuerant, erant admirantes, et non audebant conferere manum, et ex illis interficiebantur aliqui ab Hispanis. Et postquam vide-

te veri-

re veritatem rei, cœpere se dare fugæ. Et iam nostri ingressi erant coloniam, et eam cœperunt comburere, et hostes omnes aufugiebant, et ita fugiendo, confugiunt ad montē, quamuis multi ex illis perierit. Et equites Hispani multos interemerunt. Et postquam inuenimus ingressum in coloniam circa meridiem, in ea constitimus in domo sita in quodam viridario. Erat enim iam colonia penitus combusta, et hora iam tarda, Dominus coloniae, et aliqui primates cogitantes q in loco tam arduo, et tuto se tueri non potuerant, timentes ne montem ascenderemus ad eos interficiendos, constituerunt venire se oblatum in vasallos Vestrae Maiest. Et ego eos in tales recepi, et mihi polliciti sunt se in futurū velle esse nostros amicos. Isti Indi, et alij, qui veniebant ad se subiiciendum in vasallos Vestrae Maiestatis, post combustionem domorum, et depopulationem bonorum, retulere hanc subesse causam, cur tã sero nostrā inuissent amicitiam, quia credebant luere pœnas errorum commissorum, nisi primo paterentur sibi damnum inferri, arbitrantes si damnū fuissent perpessi, nos eos vltius odio profecuti non deberemus.

EA nocte dormiuimus ea in colonia, & sequenti die secuti fuimus iter nostrū per prouinciam, & pagos inhabitatos, & sine aqua, quam & vnus montis cacumina maximo labore, & ærumnis transiuimus, & absq; potu, adeo, q plurimi ex Indis, qui erant nobiscum, siti periere. & per sex leucas ab illa colonia, ea nocte quieui in quadam habitatione, & illucescente iter nostrum secuti, peruenimus in conspectum pulcherrimæ ciuitatis Sichimilco nomine, quæ sita est in lacu aque dulcis, & cum illius incolæ aduentum nostrum diu cognouissent, aggeres multos, & fossas construxerant, & pontes extulerant omnium ingressum ad dictam ciuitatē, quæ abest a celebri ciuitate Temixtitan, tribus, aut quatuor leucis; & in ea erant strenui multi, qui, aut ciuitatem tueri, aut mortem subire constituerant. Quum eo peruenissem, & milites suo ordine collocassem, equo descendi, & peditibus quibusdam comitantibus, deueni ad aggerem quendam, quem extruxerant, post quem latebat maxima hostium copia; & cum cœpimus oppugnare aggerem, quia pixidibus & balistis vtentes illis damnum maximū inferebant, eum deseruere, & Hispani ingressi sunt aquas, & vltius progressi terram inuenere, & dimidiæ horæ intervallo, quo cum eis pugnauim⁹, occupauimus potiorem portionem ciuitatis, & hostes retrocedentes ascenderunt suas canoas, & nobiscum certarunt, donec nox superuenit, & liqui quærebant pacem, & alij propterea a pugna non desistebant, & toties annuerunt paci, nunquam tamen eam executioni demandarunt, donec fuerimus ab ipsis delusi, & ideo idfaciebant. Primo, vt interea tps exportarent bona, & deinde moram interponerent, qua in subsidium illis aduentarent incolæ a Mefico, & Temixtitan. Eo die interfecerunt duos Hispanos, qui prædæ gratia ab alijs seiuncti proficisciebantur, & fuerunt in tanta angustia, vt nusquam auxilium afferri potuerit. Et sub vespam cogitarant hostes, quomodo efficere possent, quod nunquam a sua ciuitate viuū exire possemus, & congregata magna eorum multitudine constituerunt nos aggredi ea parte, qua ingressi eramus, et cum eos venientes vidimus, admodum admirati fuimus eorum strenuitatem, & velocitatem, quas præ se ferebant, & sex equites & ego, qui paratiores reliquis eramus, in eos irruimus, illi autem equorum strepitu perculsi, terga verterunt, & sic eos fuimus insecuti extra ciuitatem plures interficiendo, quamuis fuerimus in maximo periculo quia cum tam acriter pugnarent, multi ex illis ausi sunt equites expectare suis ensibus, & parmis, & cum essemus mixti illis, & diu fueramus eos insecuti, equus quo ego insidebam fessus cecidit, & cum me peditem hostes conspexissent, aliqui contra me se mouerunt. Ego autem lancea me tueri cœpi, & Indus e Tascaltecal (quem optime cognoscebam) cum me periculo inclusum, & in eo discrimine videret, vt opem ferret aduolauit, & ipse cum familiari meo, qui aduenit, ereximus equum, & eo instanti aduenerunt Hispani, & aufugerunt, & ego vna cum equitibus, cum essemus fessi, reuersi fui

H mus in

mus in ciuitatem, & quamuis nox appropinquaret, & quieti nos dare deberemus, iussi quod omnes pontes elati, quibus transibat aqua obstruerentur lapidibus, & cespitibus qui a terant, ut equites possent ciuitatem ingredi & egredi sine labore aut periculo, & inde non discessi donec illa mala itinera optime fuissent resecta, & maximo ordine excubiare eam noctem consumpsimus.

Sequenti die cum omnes incolae e Mexico, & Temixtitan cognoscerent me esse in ciuitate Sichimilco, decreuere nos terra & lacu modo aliquo circumdare, cogitabant enim nos non posse euadere. Et ipse ascendi turrim idolis eorum dicam, ut conspicerem, quo ordine progredierentur, & vnde nos aggredi possent, ut remedium quantum deceret apponerem, & cum omnia praeparassem, aduentauit maxima canoarum copia, quae ascendebant ad bis mille, quibus vehebantur ultra duodecim milia hominum, terra vero procedebat tanta multitudo hominum, ut planiciem omnem operirent, & duces eorum qui praebant habebant in manibus enses ex nostris, & clamando eorum prouincias, videlicet Mexico Mexico, Temixtitan Temixtitan, proferentes in nos iurgia multa, & minabantur velle nos interficere eisdem ensibus, quos nobis abstulerant in ciuitate Temixtitan, & cum iam declarassem, quem locum quilibet praefectus obtinere deberet, & quia continentem versus erant maxime hostium copia, eos aggressus sum equitibus viginti, & Indis quingentis e Tascaltecal, & diuisimus nos in partes tres, & eis iniunxi, quod postquam congressi essent, pedem referrent ad radices vnus montis, qui per mediae leucae spacium aberat, quia pariformiter ibi constiterant multi ex hostibus. Et ita diuisi, quaelibet turma per se aggressa est hostes, & illis profligatis & vulneratis, & multis interfectis retrocessimus ad radicem montis, & mandaui quibusdam familiaribus meis peditibus qui mihi seruiuerant, & qui erant agiles, ut experirentur scandere montem ab ea parte, ubi asperior videretur, & ipse cum equitibus circumdarem montem ubi locus erat planior, & eos ita interciperemus, & sic euenit, quoniam cum conspexere Hispanos montem ascendere, rati se tuto posse fugere, terga verterunt & obuierunt nobis, quos eramus quindecim equites, & eos aggressi fuimus, & similiter illi e Tascaltecal, ut breui spacio ultra quingentos ex illis fuerint desiderati, & reliqui omnes euasere, & aufugerunt in montes. Reliqui sex equites, forte fortuna ingressi sunt latum & planum iter hostes vulnerando, & per leucae & dimidiam e Sichimilco, offenderunt agmen hominum belligerorum, qui veniebant hostibus opem laturi, eosque profligauerunt quosdam, vulnerarunt, iam cum in vnum conuenissemus omnes circa decimam diei reuersi sumus in ciuitatem Sichimilco, & ingressus inueni Hispanos multos desiderantes nostrum aduentum, ut scirent quid nobis successerat, & mihi exposuerunt se fuisse in maximo periculo constitutos, & ipsos (ultra etiam vires suas) enixos ut hostes eicerent, ex quibus maximam interfecerant multitudinem, & mihi elargiti sunt duos enses, quos nostri Indis abstulerant, & dixere milites balistis vtentes amplius nullas obtinere sagittas, nec pixidibus vtentes puluerem. Et dum sic essemus antequam equis descenderemus, aduenit maximum hostium agmen, per amplum stratam viam maxima vociferatione, & ilico in eos irruimus, & cum ab utroque viae stratae latere esset lacus, se in eum proiecere, & eo pacto eos fudimus, & sic militibus coniunctis admodum lassam ciuitatem fuimus ingressi, & vniuersam incendi iussi praeter hospitium ubi moram trahebamus. Et sic fuimus tribus diebus in hac ciuitate & nullo die fuimus sine pugna. Postremo relicta ciuitate igne consumpta, et destructa discessimus, et certe erat speciosa, in ea enim erant multae domus et turres suis idolis dicatae ex lapidibus quadratis. Et ne sum prolixus, praetermitto multa miranda, quae erant in ista ciuitate.

Ea die qua discessi, exiui extra ciuitatem ad quaedam plateam, quae est in continentem, et est prope ciuitatem, qui locus est ubi incolae habent nundinas suas, & ordinem ponebam, ut decem equites primum obtinerent agmen, decem medium agmen peditum

peditum, et ego vna cum alijs decem extremum agmen obtinerem. Incolae vero e Sichimilco ubi nos progredi conspexere, cogitantes nos eorum timore discedere, a tergo aggressi sunt magno clamore, et decem equites vna mecum aggressi fuimus eos, donec in aquas proficere coegimus, adeo ut nos ultra non sint insecuti. Et eo pacto inceptum iter prosecuti fuimus, et hora decima diei peruenimus ad ciuitatem Cuiocan, quae abest a Sichimilco duabus leucis, et a ciuitatibus Temixtitan, Culhuacan, Vchilubuzco, Iztapalapa, Cuitagnaca, et Mizqueque (quae omnes sunt sitae in aquis, & ex istis nulla maiori leucae cum dimidia interuallo ab alia distat) eam habitatoribus vacuam comperimus, & in ea fuimus hospitati in domo domini ipsius, & ibi fuimus eo die, quo eam ingressi fuimus & sequenti: & quia per edis berganti- nis constitueram obsidere ciuitatem Temixtitan, volui prius videre situm huius ciuitatis, & ingressum egressumque, & quo in loco Hispani possent offendere, aut offendi. Et sequenti die qua perueniam assumptis quinque equitibus & ducentis peditibus, sic progressus sum ad lacus littora, qui erat prope per viam stratam, quae ingreditur ciuitatem Temixtitan, & vidimus tot canoas militibus refertas, ut pene infinitus earum esset numerus, & deuenimus ad aggerem, quem constituerant in ipsa stratata via, & pedites eum oppugnare coepere, & quamuis fuerit acris oppugnatio, & multum obstiterint, & vulnerarint decem Hispanos, eum tamen aggerem tandem occuparunt, & multos ex hostibus neci dederunt, quamuis balistis & pixidibus vtentes remansissent sine puluere & sagittis. Et ex eo vidimus dictam viam stratam recto tramite aqua procedere ad ciuitatem Temixtitan per leucae cum dimidia, & eam cum illa quae tendit ad ciuitatem Iztapalapa, refertas viris sine numero. Et considerato eo quod videre desiderabam, quoniam in hac ciuitate esse debebat praedium ex equitibus & peditibus, collegi nostros, & sic reuersi sumus comburendo domos, & turres suorum idolorum, & sequenti die discessimus ab hac ciuitate ad ciuitatem Tacuba, quae abest duabus leucarum spacio, & peruenimus illuc decima diei hora praeliando vndequaquam. Hostes enim ex aqua prodibant aggressuri Indos, qui sarcinas nostras afferebant, & inueniebant se delusos, & sic nos pacifice prodire permittebant. Et quia, ut dixi, mea sententia erat circumire omnem lacum, ut perlustrarem & melius cognoscerem situm prouinciae, & etiam ut opem ferrem Indis amicis nostris, nolui moram trahere in ciuitate Tacuba. Et quum incolae e Temixtitan (quae est illi propinqua, extenditur enim tantum ciuitas, ut fere in continentem usque protendatur dictae ciuitatis Tacuba) conspexere nos vltius progredi, animis creuere, & maxima alacritate coepere aggredi sarcinas nostras, & quum nos equites essemus optimo ordine constituti, & in planicie, hostibus damna multa absque nostro incommodo inferebamus, & dum modo huc, modo illuc curremus, & quum aliquando iuuenes quidam familiares domestici mei me sequerentur, vna vice ex illis duo non sunt sequuti, & deueniunt eum in locum ubi ab hostibus capti fuerunt. Qua propter rati fuimus, hostes in eos maxime animaduersuros ut facere solent, quae ex re deus est testis doloris quem sustinui, tam quoniam erant Christicolae, quam, quoniam erant viri strenui, & hoc bello optime Marti venerunt. Et quum exiuissemus ab hac ciuitate, coepimus iter nostrum proficere per alias colonias circumuicinas, et appropinquauimus multitudini, & tunc ibi cognoui Indos captiuos habuisse eos iuuenes. Et ut mortem eorum vindicarem, & quia hostes nos insequerentur maiori vociferatione quam dici potest, ego viginti equitibus in insidijs me collocaui post domos quasdam. Et quum Indi viderent reliquos decem equites cum sarcinis, & reliquam multitudinem praere, semper eos sequebantur per iter quod erat latum & planum nil suspicantes, & quum aliquos iam transisse conspicerem, inuocaui nomen Sancti Iacobi, et acriter in eos irruimus, et antequam nos deducerent in fossas, quae erant proximae, ex illis interfeceramus ultra centum, et ex primatibus et strenuis, et noluerunt vltius nos persequi. Et ea die iuimus dormitum ad ciuitatem Coatinchan lassam

& madefacti, quoniam multum pluerat, & iam hora erat tarda, & eam habitatoribus vacuum comperimus, & sequenti die incepimus iter nostrum proficere, semper certando cum aliquo ex Indis, qui nos vociferando aggrediebantur, & iuimus dormitum ad coloniam quandam nomine Gilotepeque, & eam inhabitatam inuenimus. Et alio die hora duodecima diei. deuenimus, ad ciuitatem Aculman, quae subest domino e Tesaico, ubi ea nocte quieuius, & fuimus optime ab Hispanis recepti, & letati sunt maxime aduentu nostro, quoniam post meum ab eis discessum, nil a nobis usque ad eum diem, quo illuc deuenimus, acceperant, quum multas suspiciones habuissent in ciuitate, & habitatores eiusdem quotidie eis significabant incolas e Mexico, et Temixtitan contra eos arma moturos, dum ego loca illa perlustrarem, et sic eodie constitutum fuit, quod fuit mirum, in quo Maiestas Vestra maximum adepta est commodam multis rationibus, quas postea referemus.

Eo die potentissime et inuictissime domine, moram trahebam in ciuitate Temixtitan, ab initio quando illuc perueni, ut in prima relatione Maiestati V. significauit, qualiter in duobus aut tribus prouincijs ad hoc constitutis, pro Maiesta. Vestra domus quaedam conficiebantur ad culturam, in quibus essent laboratores & alia conformia patriae, & ad vnam illarum quae dicitur Chinanta, misi duos Hispanos, et ista prouincia non subiacet incolis e Culua, et in alijs quae subiaciebantur tempore, quomodo oppugnabant in ciuitate Temixtitan, interfeceant eos Hispanos, qui morabantur in illis locis, et depraedati sunt omnia quae in eis continebantur, quae erant magni momenti data loci comparatione, et ab illis Hispanis, qui remanserunt in Chinanta tractatus fuit annus, antequam aliquid audierim, quia quum omnes illae prouinciae defecissent, ipsi aliquid intelligere a nobis non poterant, nec nos ex illis; et isti incolae e Chinanta significarunt (quum essent Ma. V. vasalli, et hostes incolis e Culua) dictis Christianis, quod nullo pacto ab eorum prouincia proficiscerentur, quia incolae e Culua nos plurimum oppugnabant, et arbitrabantur paucos aut nullos superesse, et sic moram traxere dicti Hispani in ea prouincia, et alterum ex illis qui erat iuuenis et Martialis, eorum ducem constituerunt, et interea temporis cum eisdem hostes eorum aggrediebatur, et pro maiori parte ipse et incolae e Chinanta, victoria potiebantur. Et quum diuino auxilio aliquantulum nos refecissemus, et victoria aliqua potiri incepissemus contra hostes qui nos profligauerant et eiecerant a ciuitate Temixtitan, incolae e Chinanta significarunt Hispanis illis, eos audiuisse Hispanos esse in prouincia Tepeaca, et si desiderarent vera cognoscere, ipsi destinarent duos Indos, quauis iter essent facturi per multas hostiles prouincias, curarent tamen noctu proficisci, et extra consueta itinera, donec peruenirent ad prouinciam Tepeaca, et vos ex Hispanis, qui erat prudentior ad nos literas destinavit tenoris subsequens.

Nobiles Domini, duas, aut tres literas Vestris NOBILITATIBVS exaravi, & ignarus sum an vobis reddita fuerint, nullum illarum responsum habui. Pariformiter dubito hanc ad manus vestras peruenire posse. Significo Nobilitatibus vestris, quod omnes incolae e Culua defecerunt, & bella gerunt, & pluries nos egressi sunt, ad laudem tamen omnipotentis dei victoria fuimus potiti, & cum incolis e Tuxtebeque, & foedere iunctis illis e Culua assidue bella gerimus. Illi qui subiaceant Caesa. Maiestati, & eius sunt vasalli, sunt septem ciuitates e prouincia Tenez, & ego, & Nicolaus semper morati fuimus in Chinanta, quae primaria est. Maxime desiderarent scire, ubi locorum comperiat capitaneus, ut ad illum literas dare possem, & illum certiore facere de omnibus hic gestis. Et si forte mihi significaueritis ubi se contineat et destinaueritis viginti aut triginta Hispanos, proficiscerem illuc cum duobus incolis harum prouinciarum, qui similiter exoptant capitaneum videre et alloqui, et bene conduceret, quia quum iam tempus instet colligendi cacap, illi e Culua bello non permittunt. Dominus custodiat nobiles vestras personas, ut ipsemet desiderant. E Chinanta, quo die Aprilis, ignoro M. D. XXI. ad Domina. V. seruitium Ferdinandum de Aarruntos,

Quam primum dicti Indi peruenere ad dictam prouinciam Tepeaca cum dicta epistola, praefectus, quem cum Hispanis quibusdam ibi dimiseram, ilico eam ad ciuitatem Tesaico mihi perferendam curauit, qua accepta, maxima repleti fuimus laetitia. Quia (quamuis fidissimum nossem illorum e Chinanta animum cogitabamus, quod si foedere iungerentur incolis e Culua, eos Hispanos neci darent. Quibus ilico rescripti, significando omnia, quae successerant, et sperare iussi, quod quamuis undique circumdarentur, cito Deo annuente futuri essent liberi, ut tuto pessent ingredi, et egredi.

Postquam circumuiimus lacum, ex qua inspectione plures modos, ut dictam ciuitatem Temixtitan, tam maritima, quam terrestri obsidione cingeremus, concepimus, moram traxi in ciuitate Tesaico. parando melius, quam fieri potuit viros, et arma, et diligentiam adhibendo ut perficerentur bergantini, et quaedam machina, qua eos conducerem usque ad lacum, quae machina cepta est fabricari eo instanti, quo eo peruenere compages, & tabulae ipsorum bergantinorum in fossato quodam quod erat ante domos ciuitatis, & progrediebatur donec lacum ingrederetur, & ab eo loco ubi bergantini colligati sunt, & dicta machina cepta est, distat ab ipso lacu fere per mediam leucae spacium, & huic operi incubuerunt quotidie ad octo milia hominum incolarum ex Aculuacan, & Tesaico. Machina enim illa erat profunditatis gemini hominis status. Ita, quod bergantini poterant conuci ad lacum sine periculo & labore, quod opus fuit maximum & admiratione dignum. Et perfectis bergantinis, & illis machinae impositis vigesima octaua die Aprilis dicti Anni, recensui nostras copias omnes & comperi octuaginta sex equites, centum & octodecim milites balistis, & paxidibus vrentes, & septingentos & ultra pedites ensibus & parmis fulcitos, & tria magna ferrea tormenta, & quindecim parua tormenta fusilis aereis, & decem centipondia pulueris. Qua lustratione facta, commisi Hispanis omnibus ut custodirent, & adimplerent ordines, quos ego inter eos constitueram pro rebus belli, quantum illis esse possibile, & laeto animo essent, & vires assumerent, quum cernerent deum optimum maximum nobis modum elargiri, viderent ut victoria potiremur contra hostes nostros, & optime cognoscebant nos quum ingressi sumus ciuitatem Tesaico non habuisse ultra quadraginta equites, & deum nobis opem tulisse melius quam excogitamus, & aduentasse naues equis, viris, et armis refertas. Quae omnia ipsi nouerant, & ea etiam imprimis quia quum pugnaremus pro Sanctae fidei nostrae fauore & augmento, et ut ad seruitium V. M. compelleremus tot ciuitates & prouincias quae iam defecerant. ipsi merito constituere deberent, aut eas vincere aut mori. Et ipsi responderunt et demonstrarunt ad hoc esse paratos, et illud desiderare et diem illum quo milites recensui, consumpsimus magna animorum exultatione, et desiderio nos videre obsidionem et perficere hoc bellum a qua dependebat omnis pax aut ruina istarum prouinciarum.

Sequenti die nuncios destinaui ad ciuitatem Tascaltcal, Guaxacingo et Churultecal, eis significatum, bergantinos iam esse perfectos, et me cum omnibus militibus esse accinctum itineri, ut obsidione cingeremus ciuitatem Temixtitan. Quapropter eos rogatos volebam, quod cum eos iam certiores reddidissem, et gentes suas paratas haberent, ipsi maioribus et ornatioribus ad bellum copijs ad me proficiscerentur ad ciuitatem Tesaico, ubi eos expectarem decem diebus spacio, et nullo pacto hoc praetermitterent, quoniam esset maximum impedimentum rebus omnibus, quas iam paraueram. Quum eo nuncij peruenissent, et incolae essent parati, optantes congregati cum incolis e Culua, incolae e Guaxacingo, et Churultecal profecti sunt ad ciuitatem Tesaico, ita enim eisdem mandaueram, quia illuc ingredi debebant, ut ciuitatem obsidione cingerent. Duces vero incolarum e Tascaltcal militibus strenuis, et belio aptis comitantibus ad ciuitatem Tesaico profecti sunt per dies quinque, aut sex ante

H in pasca

Horratur
Hispanos,
ut laeto a-
nimo cum
sibus con-
grediatur

pasca Spiritus sancti, quod fuit tempore eisdem assignato. Et quum scirem diem, quo appropinquabant, eis obuiam progressus sum magno gaudio, & ipsi veniebant tam laeti, & compositi, vt melius dici non possit, & secundum numerum a Ducibus nobis relatum, erant vltra quinquaginta milia hominum bello aptorum, qui a nobis optime recepti sunt, & bene hospitati.

De secunda post pasca, omnes copias tam peditum, quam equitum plateam istius ciuitatis occupare iussi, vt eas componerem, & consignarem praefectis eam quantitatem, quam adducere debebant praesidio trium ciuitatum, in quibus collocare praesidium conducebat, quae circumstant ciuitatem Temixtitan. Et vni praesidio praefeci Petrum de Aluarado, & ei constitui triginta equites, decem et octo balistis & pixidibus vtentes, & quinquaginta pedites ensibus & parmis fulcitos, & vltra viginti quinq; milia virorum bello aptorum ex incolis e Tascaltcal, & illi debebant castra ponere in ciuitate Tacuba.

Secundo praesidio praefeci Christophorum Dolid, cui imptitus sum triginta tres equites, & octodecim balistis, & pixidibus vtentes milites, & centum & septuaginta pedites parmis & ensibus armatos, & vltra viginti milia hominum ex Indis nobis amicis, & isti debebant castra sua ponere in ciuitate Cuiocan.

Tertio vero praesidio praefeci Condisaluum de Sandoual executorem maiorem & illi concessi viginti quatuor equites, quatuor pixidibus vtentes milites, & tredecim balistis, & centum quinquaginta pedites ensibus & parmis aptos, ex quibus erant illi quinquaginta electi iuuenes, quos mecum semper habebam, & omnem multitudinem e Guaxacingo, Churultecal, & Calco, quae ascendebat ad triginta milia hominum, & isti proficisci debebant ad ciuitatem Iztapalapa, vt eam destruerent, & vterius progredi via strata in auxilium & opem bergantinorum, & coniungere se cum praesidio imposito ciuitati Cuiocan, vt postquam ingrederet lacum bergantinis, dictus maior executor, sua poneret castra loco magis commodo & conuenienti.

Pro bergantinis, quibus ingredi debebam lacum, dimisi trecentos homines, vt plurimum mari assuetos & agiles, ita q; quolibet bergantino vehebantur viginti quinq; Hispani, & quilibet bergantinus habebat praefectum suum, & nauclerum & sex milites balistis, pixidibusq; vtentes.

Dato ordine supradicto duo praefecti, qui debebant esse cum militibus in ciuitatibus Tacuba, & Cuiocan, postquam acceperant instructionem omnium agentium, discessere a ciuitate Tesaico decima Maij, & iuerunt dormitum ad leucas duas cum dimidia ab ea in colonia optima Aculman nominata. Et ea die cognoui inter praefectos fuisse controuersiam circa hospitia, ilico ea nocte modum imposui, omnia pacifica reddidi, & eo quendam destinaui qui eos reprehendit, & sequenti die ab eo loco discessere, et profecti sunt ad aliam coloniam Gilotepeque nominatam, quam inhabitatam comperere. Ingressi enim erant hostium prouincias, & sequenti die profecti sunt iter suo agmine composito, & ea nocte quieti se tradidere in quadam ciuitate nomine Guantican, de qua Maiestati V. antea mentionem feci, quam pariformiter inhabitatam inuenere, & eadem die transgressi sunt ciuitates, & colonias, quibus etiam nulli homines inerant, & hora vespere ciuitatem Tacuba ingressi sunt, quae similiter erat inhabitata, et hospitati sunt in domibus Domini ipsius, quae sunt egregiae et amplae, quamuis hora iam esset sera, profecti sunt ad vias stratas, quae ducunt ad ciuitatem Temixtitan, & decertarunt per tres horas cum incolis ciuitatis, et cum nox eos aggressa est, reuersi sunt absq; aliquo eorum discrimine ad ciuitatem Tacuba.

Sequenti die summo mane duo illi praefecti conuenere, quibus modis vt illis iniungeram, auerterent aquam dulcem, quae canalibus ingrediebatur ciuitatem Temixtitan, et eorum alter profectus est ad ortum fluminis, comitatus viginti equibus, et quibusdam alijs balistis et pixidibus vtentibus, qui fluuius aberat quarta portione vnus leuca

leuca et ibi incidit fregitq; cannales, qui erant ex ligno et ex lapide quadrato, et acriter pugnam cum hostibus iniuit, qui illum impediabant e lacu et terra, et tandem eos profligauit, negociumq; expediuit, ad quod perficiendum aduentarat, scilicet vt aquam ciuitate inclusis auferret, quae ciuitatem ingrediebatur, quod facinus fuit audens et validum,

Eadem die praefecti aptanda curarunt mala quaedam itinera, ponte q; et fossata, quae ibi circa lacum comperiebantur, ut equites huc, et illuc concurrere possent. Ad quam rem perficiendam mora fuit trahenda per tres, aut quatuor dies, in quibus pluries concursus est cum incolis ciuitatis Temixtitan, in quibus concursibus aliqui Hispani vulneribus affecti sunt, et plurimi ex hostibus interfecti, et occuparunt plures aggeres et pontes, et intercessere colloquia, et duella inter incolas ciuitatis, et eos e Tascaltcal, quod erat dignum admiratione. Christophorus Dolid profectus, qui praesidio esse debebat in ciuitate Cuiocan cum commilitonibus suis discessit. Est autem Cuiocan per leucas duas a ciuitate Tacuba. Et praefectus Petrus de Aluarado remansit praesidio ciuitatis Tacuba, vbi quotidie pugnam et leuia praelia committebant cum incolis ciuitatis. Et eo die quo Christophorus Dolid discessit Cuiocan versus, ipse et socij peruenere decima hora diei, et hospitium suum posuere in domibus Domini ipsius ciuitatis, et habitatoribus vacuam ciuitatem inuenere. Et sequenti die profecti sunt ad viam stratum, qua proficiscitur in ciuitatem Temixtitan, viginti comitantibus equibus, et aliquibus balistis vtentibus, et forte septem milibus Indis e Tascaltcal, et inuenere hostes maximo apparatu, et viam stratum demolitam et aggeres multos fabrefactos et cum illis praesidium iniuere, et milites balistis vtentes aliquos vulneribus confecere, interfeceruntq; et eo pacto secutum est per sex dies, in quibus quolibet fuit aliqua pugna, et leuia praelia. Nocte quadam hostium vigiles aliqui incolae ciuitatis peruenere vociferatum prope castra et excubiae Hispanorum ad arma conclamarunt et milites castris exiere, et nullum ex hostibus inuenere, quia multum longe a castris vociferati fuerant, quae illis aliquid timoris iniecerant, et quum nostri essent diuisi in tot partes, cupiebant illi praefecti duorum praesidiorum meum aduentum cum bergantinis tanquam eorum salutem, et ea spe fuere per aliquos paucos dies, donec perueni, vt infra dicam, et his sex diebus, milites duorum castrorum quotidie iungebantur, et equites cum essent alter alteri proximi prouincias vagabantur, et aliquos ex hostibus vulnerabant, et ex montibus conducebant multum Maiz ad usum castrorum, quod est panis quo vtuntur in his partibus, et est profectius illo, quod nascitur in insulis

In capitibus superioribus retuli me permanere in ciuitate Tesaico trecentis militibus Hispanis & tredecim bergantinis, quia cum scirem praesidia esse in locis, vbi castra sua ponere deberent, ego bergantinos ascenderem, & aliquod canoas damnum inferrem, & ciuitatem lustrarem, & quamuis admodum desiderarem terra proficisci, vt castris ordinem imponerem, quum praefecti essent, quibus plurimum fidere possem rebus, quas iniunxeram, & bergantinorum negotium esset multi momenti, et postulabat maximum ordinem et ingenium, decreui eos ascendere, quia maior fortuna, & fors expectabatur aquis, quamuis a principalioribus commilitonibus meis in forma fuerim monitus, vt proficiscerem cum praesidijs, quum ipsi cogitarent ibi plus periculi esse.

¶ Sequenti die post festum Corporis Christi in aurora iussi exire ciuitate Tesaico Condisaluum de Sandoual maiorem executorem cum suis copijs Iztapalapa versus, & circa meridiem eo peruenere, quae aberat sex leucarum spacio, & eam comburere coepere, & pugnare cum incolis eiusdem, & quum viderent potentiam, quam habebat dictus maior executor (illum enim comitabantur vltra quadraginta milia hominum Indorum nobis amicorum) retrocessere ad aquas, & canoas ascenderunt. Et maior executor cum omnibus copijs, quas ducebat, collocauit se in dicta ciuitate, & ea die ibi moram traxit expectans quid mihi eueniret.

Quum

Qum dimissem maiorem executorem, ilico bergantinos ascendi, & velis, remisq; incubuimus, & dum maior executor pugnabat, & comburebat ciuitatem Iztapalapa, deuenimus in conspectum vnus collis alti, & muniti, qui est prope ciuitatem Iztapalapa, et totus est in aquis, & erat munitissimus, cui infidebat maxima hominum multitudo, tam ex colonijs circumuicinis, quam ex incolis Temixtitā, iam enim illi optime cognoscebant, me primo congressurum cum incolis e Iztapalapa, & ibi costiterant, vt se a nobis tuerentur, & nobis obessent si possent, & quū conspicerent nos eo applicare, vociferare cœperunt, & fumos emittere, vt omnes ciuitates in lacu constitutæ cognoscerent, & essent paratæ. Et quamuis mea sententia esset proficisci oppugnatum eam partem ciuitatis Iztapalapa, quæ lacui hæret, tamē aggressi sumus existentes in dicto colle, et descendi cum centum et quinquaginta hominibus, et quamuis esset arduus & excelsus, magna difficultate ascendere cœpimus, & vi expugnauimus aggeres, quos extruxerant ad sui tutelam, & ingressi fuimus eo modo, vt nullus ex illis euaserit præter mulieres, & pueros, & hac pugna vuluerunt viginti Hispanos, tamen victoriam consecuti fuimus

Qum incolæ ex Iztapalapa fumos emisissent a quibusdam turribus idolorum (quæ erant constitutæ in colle quodam excelso, & propinquo suæ ciuitati) incolæ e Temixtitan, & aliarum ciuitatum in lacu constitutarum cognouere, me iam ingredi lacum cum bergantinis, moxq; tanta canoarum multitudo in vnum conuerat, vt nos aggredierentur, & tentatum venirent, quid essent bergantini. Et vt conijcere potui, erant ultra quingentas. Et quum viderem eos ad nos recto tramite aduentare, ego et illi qui ascenderamus collem, bergantinis descendimus maxima celeritate, et mandauim bergantinorum præfectis, vt nullo pacto se mouerent, vt illi in canois existentes nos aggredi constituerent, et crederet nos timore percussos, non audere eos aggredi. Et sic cœpere magno impetu dirigere canoas in nos, ad binos tamen balistæ iactus remansere et quieuerunt. Et quum animo voluerem, vt primo congressu maxima potiremur victoria, et ita faceremus, vt hostibus timorem maximum incuteremus, quū summa totius belli in eis sita eēt, et vnde ipsi maiora dāna pati poterāt, et ipsi etiā aqua nobis maius damnum inferre poterāt, Deo placuit vt dū alter alterq; inspiceret, terrestris vētus afflaret admodū nobis fauorabilis et secundus, vt in eos inuehi possemus, et ilico iussi pfectos eas aggredi canoas, et eas insequi, donec intrarent in ciuitatem Temixtitan, quum ventus esset secundus. Et quāuis illi quantum poterant, aufugerent, irruimus in medios hostes, et plures canoas fregimus, et ex hostibus multi interfecti et submersi fuere. Insecuti fuimus eos per leucas tres, donec eos ingredi cœgimus domos ciuitatis. Et sic omnipotenti deo placuit vt poteremur maiori et meliori victoria, quam nosmetipsi petieramus, aut optaueramus.

Qui erant in præsidio ciuitatis Cuioacan, q melius conspicerent, quomodo bergantinis vehebantur, vt conspexerunt tredecim bergantinos per aquas, et vento secundo potiebantur, et profligabamus omnes hostium canoas (vt post mihi retulere) fuit res ea maximam eis voluptatem afferens. Vt enim superius dixi, ipsi et præsidio existentes in ciuitate Tacuba, maxime desiderabant aduentum meum, et optima ratione, quoniam vtrunq; præsidium tanta hostium multitudine circumdabatur, vt miraculose omnipotens eis animum adderet, et hostium animos minueret, ne exirent aggressum eorum castra. Quod si factum fuisset, non poterat esse sine Hispanorum damno, quamuis semper essent parati, & constituisent aut mori, aut victoria potiri, vt illi quierant separati ab omni genere cuiuslibet subsidij, præterquam eo, quod a deo sibi præstati sperabant. Quum illi in præsidio Cuioacan, nos conspexere canoas insequentes, cœperunt iter suum maior pars equitum & peditum quæ aderat, ciuitatem versus, & acriter pugnarunt cum Indis, qui stratam viam occuparunt, & aggeres, quos extruxerāt, & pedites & equites multos pontes transuere, quos amouerant, & ope bergantinorum, qui proficiscebantur prope vi-

viā stratam, Indi e Tascaltecal nobis amici, & Hispani insequerentur hostes, & eorum aliquos interficiebant, & alij committebant se aquis ab alio latere vbi bergantini non existebant, & eo pacto insequuti sunt hostes ea victoria ultra leucā, donec puenerint ad eundē locum, vbi ego cū bergantinis constiteram, vt inferius referā.

Qum bergantinis fuisset insecuti canoas per leucas tres, illa quæ euasere, ingressæ sunt domos ciuitatis, & quum iam aduenisset hora vesperarum ultra iussi in vnum conuenire bergantinos, & cum eis peruenimus ad viam stratam, & ibi constitui proficisci in terram, eomitatus triginta Hispanis, vt expugnarem duas puas turres idolis suis dicatas, quæ erant circumdatæ muro non multum edito ex lapidibus quadratis, & quum descenderemus, nobiscum acriter pugnam iniuere, vt eas tuerentur, & tandem magno periculo, et labore dictas turres cepimus, et ilico littori exponenda curauim tria ferrea tormenta quæ bergantinis conducebam, quia se poterat) hostibus refertum erat, & ab vtroq; latere stratæ viæ vbi erat lacus, omnia erant canois operta, quibus inerant homines bello apti. Dirigere iussi tormentum illatū est, & tormentum dirigentis ignauia puluis igne consumptus e quæ ibi habebam, quāuis illius non magna esset quātitas, & secuta nocte bergantinum Iztapalapa ire iussi, vbi constiterat maior executor, q poterat distare per leucas duas vt adduceret omnem puluerem quem habebat. Et quamuis mea ab initio erat sententia, quāprimum lacum bergantinis fuisset ingressus, proficisci ad ciuitatem Cuioacan & prouidere, vt omnia procederent bono ordine, hostibus inferendo maius damnum quod inferre possent: tamen quamprimum eo die descēdi in illam stratam viam, & eas geminas turres occupauim, constitui ibi castra ponere, vt bergantini essent ibi apud eas turres, & dimidia pars præsidij impositi ciuitati Cuioacan, & quinquaginta pedites maioris exequutoris sequenti die eo proficiscerentur. Et hoc aptato, ea nocte multitudo illuc confluebat per illam stratam viam & lacum, & nocte media aduenit maxima hominum multitudo, & canois, & stratam illam viam vt castra nostra adorirentur. Et certe nobis timorem maximum incussere & trepidationem, præsertim quia nocte contingebat, & ipsi nunquam eo tempe congregari solent, nec visum est eos aliquando noctu prælia iniuisse, præterquam in aperta & manifesta victoria, & cum nos essemus parati cum illis pugnare cœpimus, & ex bergantinis (quolibet enim illorū tormentum paruum habebat) cœpimus emittere in eos tormenta illa, & balistis pixidibusq; vtentes idem faciebant, & eo pacto non ausi sunt ulterius progredi, & tantum appropinquarunt, vt aliquid damni nobis intulerint, & eo peracto absq; vltiori aggressu reliquum noctis consumpsimus.

Sequenti die quum illucesceret in castra nostra peruenere in ipsa stratam viam constituta, in quibus debebam, quindecim balistis, & pixidibus vtentes milites, quinquaginta parmis & ensibus, & septē aut octo equites ex præsidio Cuioacan, & quū ipsi aduentarunt, iam hostes inuecti canois, & via illa stratam nobiscum certabant, & tanta erat hominum copia, vt terra & lacu nil aliud præter homines cerneamus, & tot vociferationes & clamores emittebant, vt mundus corruere videretur, & nos cum illis pugnare cœpimus per viam illam stratam, & occupauimus pontem vnum, quem ademerant & aggerem vnum, quem in ipsius pontis ingressu fabrefecerant. Et tormentis & equitibus tantum damni intulimus, vt pene illos ingredi cœgerimus primas domos ciuitatis, & quia ab alio latere stratæ viæ, bergantini duci non poterant, multæ erant canoæ, & nobis maxime erāt infensi sagittis et fustibus, quas iaculabantur nobis in viam stratam existentibus, demoliri curauim dictæ viæ stratæ partem, transire feci bergantinos quatuor, qui postquā transuerunt, canoas domos ciuitatis ingredi cœgerunt, vt nullo pacto egredi auderēt ulterius. Et alio latere stratæ viæ reliquis

reliquis octo bergantinis infidentes milites, pugnam inibant cum reliquis canois, et traserunt eas in domos ciuitatis, et in medio earum ingressi sunt, quamuis prius ingredi ausi non fuissent. Erant enim multa loca vadosa, et quae eos impediabant, et quam inuenere ingressum profundum et tutum pugnabant cum existentibus in canois, et cepere aliquot ex illis, et combussere multas domos illius suburbij, et totum diem illum consumpsimus certando modo iam dicto.

Postero die maior executor cum omnibus copiis, quas continebat in ciuitate Iztapalapa, tam Hispanorum, quam nobis amicorum, discessit Cuioacan versus, & inde vsq; in continentem est via strata longitudinis leucae cum dimidia. Et dictus maior executor progrediens per quartam partem vnus leucae, peruenit ad ciuitatem quandam, quae similiter sita est in lacu, & per plures illius loca equites ingredi possunt, & illius incolae cum eo pugnare coeperunt, & ipsos in fugam vertit dictus maior executor, & ex eis multos neci dedit, & destruxit totam ciuitatem ac igne consumpsit. Et quia audiueram Indos demolitos esse magnam partem dictae stratae viae, & gens illa commode transire non poterat, eo ire iussi duos bergantinos, vt eis in transeundo opem ferrent. Ex quibus pontem confecere, & illac pedites transuere, & postquam transuerant iuerunt hospitatum in ciuitate Cuioacan. Et maior executor decem comitantibus equitibus strata via peruenit ad castra nostra, & quum eo peruenit, nos certantes cum hostibus comperit, & ipse vna cum illis, qui secum aduenerant equis profiliere, & pugnam iniuere cum hominibus, qui erant in illa strata via, nos reliquis commixti eramus, & cum dictus maior executor pugnam inire coepit, hostes fuste sibi transfixere pedem. Et quamuis ipsum, & plures alios eo die nostris vulneribus affecerint, tormentis tamen grandioribus, balistis, & pixidibus damnum maximum ipsis intulimus, vt nec qui via strata infidebant, nec qui canois vahebantur, tantum vt prius appropinquare auderent, & praese ferebant timorem & minus audaciae solito. Et eo modo fuimus per dies sex, quibus continuo certauimus cum illis. Et bergantini circumbant ciuitatem, comburendo omnes domos, quas inuenire dabatur, & offenderunt altum aquae ingressum quo ciuitatem circumdare poterant, & omnia illius suburbia, & peruenire ad interiora ciuitatis, quod nobis fuit admodum proficuum, et eo modo impediui aduentum canoas, quia nulla ex illis audebat appropinquare castris nostris, per quartam portionem vnus leucae.

Alio die Petrus de Aluarado, qui praerat militibus praesidio ciuitatis per viam stratae, quae tendit ad quasdam colonias in continenti sitas, et per aliam paruam sibi contiguam incolae Temixtitan ingrediebantur, egrediebanturq; ad libitum, et credebant quod cum oes fuerint coacti ex eo loco exirent. Et quamuis ego potius exoptassem eos egressum, quam ipsi met, quum nos melius damnum eis inferre possemus in continenti constitutis, quam in fortilitio, quod in aquis obtinebant, vt tamen vndiq; circumdarentur, et in re nulla possent commodum capere e continenti, maiori executori (quanquam esset vulneratus) iniuxi, vt castra sua poneret in colonia quadam parua, quae perueniebat altera ex vnus stratis. Qui discessit comitantibus viginti tribus equitibus centum pedibus, & decem et octo balistis et pixidibus vtentibus, et mihi dimisit quinquaginta illos pedites quos mecum semper ducere solebam, et sequenti die eo peruenit, et castra sua locauit eo in loco, vbi eidem iniunxeram, et postea ciuitas Temixtitan obsidione cincta est, vt nullus ea per loca, quibus stratis vnus egrediebatur in continentem, egredi posset.

Habebam potentiss. domine, in castris in illa strata via constitutis, ducetos Hispanos pedites, inter quos erant xxv. milites balistis, et pixidibus vtentes absque militibus bergantinis custodiendis constitutis, qui erant vltra ducentos et quinquaginta, et cum aliquantulum clausos hostes teneremus, et haberemus multos bellipatos ex Indis nostris amicis, constitui ingredi ciuitatem dicta via strata, quam

maxime possem, & bergantini ab vtroque latere essent accincti, vt a tergo fauorem praestarent, & iussi aliquos equites, & pedites ex illis, qui moram trahebant in ciuitate Cuioacan, ad nostra castra proficiscerentur, vt nobiscum ciuitatem aggredere tur, & decem equites obsiderent faucem illius stratae viae, fauorem praestantes a tergo nobis pugnantibus, & aliquibus remanentibus in ciuitate Cuioacan, quoniam incolae ciuitatum Sichimilco, Culuacan, Iztapalapa, Chilubusco, Mechichalcingo, Guitagnaca, & Mizqueque (quae erant in lacu sitae, & defecerant) fauebant incolis ciuitatis, volentes nos aggredi a tergo, a quibus eramus tuti defendentibus dictis decem, aut duodecim equitibus, quos iubebam vagari per illam stratum viam, & totidem semper erant in ciuitate Cuioacan, & vltra decem milia Indorum nobis amicitia iunctorum. Similiter iniunxi executori Maiori, & Petro de Aluarado, quod ex suis stationibus ea die ciuitatem aggredierentur, quoniam a meo latere occuparem maiorem ciuitatis partem, quam possem. Et eo modo summo mane castra egressi fuimus, & pedestres sequuti per illam stratum viam, & prope illa hostes offendimus, vt ab eis demolitam viam stratae portionem tuerentur ad latitudinem hispanae lanceae, et ad eandem profunditatem in ea extruxerant aggerem, et inter nos strenue pugnavimus, tandem eam occupauimus, et vltius secuti fuimus eos, vsq; ad ingressum ciuitatis, vbi erat turris suis indolis dicata, et in radice illius pons magnus elatus, et per eum progrediebatur qua lata, cum alio aggere admodum munito. Quum eo peruenimus, nobiscum certare coeperunt, tamen quum bergantini essent ab vtroque latere, sine periculo occupauimus, quem occupare fuisset impossibile absque eorum ope et fauore, et quum ipsi coepissent deserere aggerem, existentes in bergantinis terram cepere, et nos alij aquas tranauimus, et similiter incolae Tescatecal, Guaxocingo, Calco, et Tesaico, qui erant vltra octuaginta milia hominum, et dum lapidibus, et lateribus crudis implebamus pontem illum, Hispani occuparunt alium aggerem qui erat in vico, qui est ex principalioribus et latioribus qui sint in vniuersa illa ciuitate, et quum ille non fulciretur aqua, fuit occupare facillimum, et insequuti fuimus hostes per eundem vicum, donec peruenirent ad alium pontem, quem extulerant praeterquam signum latum, per quod transibant, et ingressi sunt per illud et per aquam tuto, cito eum occuparunt. In alia pontis parte, alium quoque aggerem magnum construxerant ex cepitibus et lateribus crudis, et quum eo peruenissemus, non poteramus transire, nisi nos aquis commissemus, et istud erat maximo nostro periculo, maxime hostibus acriter pugnantibus, et ab vtroque dicti vici latere, innumera erat hostium magno animo expauimentis subdialibus certantium multitudo, et quum illuc peruenere plurimi milites pixidibus vt balistis vtentes, et emisimus duo tormenta per vicum illum, illis maximum inferebamus damnum, et quum hoc noscerent aliqui ex Hispanis, se aquis commiserunt, et ad aliam ripam tranarunt, et fuimus certantes, antequam aggerem potiri possemus, per horas duas, et quum hostes eos tranantes conspexerunt, aggerem deseruere, et subdialia pauimenta, et tradidere se fuga per eum vicum, et eo pacto omnis transiuit multitudo, et ipse ilico dictum pontem opplendum curari, et aggerem discernendum, et interim Hispani vna cum Indis nobis amicis hostes insecuti sunt per eum vicum spatio duorum balistae iactuum, vsq; ad alium pontem qui est proximus foro ex principalioribus ciuitatis hospitibus, hunc non ademerunt, nec aggerem construxerunt, non enim arbitrati fuerant nos eo die aliquid ex his, quae acquiesueramus, occupaturos. Nec nos alij cogitabamus dimidiam posse partem occupare, et in ipsius fori ingressu collocaui tormentum vnum, quod maximum hostibus damnum inferebat, qui erant tot numero, vt eos forum non caperet. Hispani autem quum conspicerent aquam ibi non contineri, in qua versari solet periculum, constituerunt forum ingredi, et quum incolae ciuitatis conspexissent decretum executioni demandatum, et viderent maximam Indorum nobis amicorum multitudinem, quamuis eos sine nostri praesentia nihili penderent, dederunt terga fugae. Et Hispani, Indiq; nobis

nobis amici eos insecuti sunt, donec eos ingredi coegerint suorum ambitum Idolorum: qui est circumdatus calce & lapidibus, & ut alia relatione visum est, habet tam amplum ambitum, ut in eo collocari possit ciuitas quadringentarum domuum, et iste ambitus ilico fuit ab eis derelictus, & Hispani ac Indi nobis amici eum occuparunt, & aliquantulum constiterunt in illis turribus. Quum incolę ciuitatis vidissent equites non adesse irruerunt, in Hispanos, & vi eiecerunt eos e turribus & ex ambitu, qua de re videre se in maximo periculo & discrimine, quum retrocederēt, constitere inferius in ipsius ambitus porticibus, & quum hostes eos iam acriter vexarent, retrocessere ad plateam, & inde eos expulerunt, donec eos coegerit ingredi vicum, ita ut tormentum quod ibi erat, abstulerint. Et Hispani quum impetum hostium sustinere non possent, maximo discrimine retrocessere, & re ipsa fuissent maximo in discrimine, ni deo placuisset, ut eo instanti aduenissent tres equites, & plateam ingressi sunt. Hostes illis visis, cogitantes maiorem esse numerum, terga fugę dare coeperunt, et nostri occupare impluuium et ambitum de quo supra memini, et in turri eminentiori illius, quę habebat ultra centum gradus vsq; ad summum, decem aut duodecim ex primatibus ciuitatis se munierunt, et quatuor aut quinque Hispani eam ascenderunt, et quamuis illi acriter se defenderent, occuparunt tamen eam Hispani, et eos omnes neci dedere, et deinde aduenere quinque aut sex alij equites, et nouissimi vna cum primis insidias pararunt hostibus, et ex illis ultra triginta interfecerunt. Et quum aduerserasset iussi receptui cani, et dum milites retrocederent, tanta hostium multitudo ingruebat, q̄ equitibus opem non ferentibus Hispanis, impossibile fuisset non subire maximum incommodum. Quum tamen angustias, vias stratas omnes, vbi versabatur discrimen tempore, quo retrocedebant, optime aptassem, et equites per eas ingredi et egredi poterant, et quum hostes irruerent in nostrum postremum agmen, nostri equites inuehebantur in eos, et semper aliquos vulnerabant et interficiebant, et quum vicus esset longus, potuere ter aut quater eo modo in hostes inuehi.

Et quamuis hostes cernerent sibi damnum maximum inferri, rabidi tamen canes tam acriter in nos irruerant, ut nullo pacto eos sustinere possemus, nec obsistere, quia nos insequerentur & omnem eum diem in hoc consumpsissemus, si ipsi iam non occupassent plura subdialia pauimenta, quę eminent vico, et ea propter equites maximum subibant discrimen, et eo modo deuenimus eadem via strata ad nostra castra, absq; alicuius Hispani (quauis multifuerint vulnerati) amissione. Et iniectum ignem reliquimus maioribus, et elegantioribus domibus illius vici, ut alias, quum vicum ingrederemur, ex subdialibus pauimentis nobis obesse non possent. ¶ Eodem die maior executor, et Petrus de Aluarado cum hostibus ciuitatis acriter certarunt, quilibet e suis stationibus, et dum certabamus, aberamus vnus ab altero per leucam cum dimidia, et per leucam. Tantum enim extendebantur loca habitata ciuitatis, quamuis minimum interuallum intercederet, et amici nostri, qui apud eos erant numero infinito acriter certarunt, et retrocessere in castra eo die absq; aliquo sibi illato incommodo.

Interea ipse Don Fernando dominus ciuitatis Tesaico, et prouincię Aculuacan, de quo superius Ma. V. memini, studebat allicere omnes incolas ciuitatis et prouincię sibi subiectos, et præsertim primates in nostri amicitiam, quia eousq; non erant confirmati, ut postremo se confirmarunt, et quotidie confluebant ad dictum Don Fernando varij domini, et fratres sui ea intentione ut nobis fauerēt, et pugnam inirent cum incolis e Temixtitan, et Mexico. Et quum Don Fernando esset adolescens et Hispanis maxime affectus, et cognosceret beneficia M. V. sibi collata, a qua tam latum Dominium sibi condonatum videret, præsertim quum videret alios iure sibi præponi debere, inuigilabat quantum eidem fieri poterat, ut omnes eius subditi venirent pugnatum cum incolis ciuitatis, et subirent discrimina et labores quos nos patiebamur, et allocutus est fratres suos qui erant sex aut septem numero iuuenes bello a pti,

loapti, & iniunxit, ut cum oibus incolis sibi subditis venirent nobis opem laturo, et vnus ex eis nomine Istrusuchil (quęst annorum viginti quatuor) iuuenem strenuum dilectum ab omnibus in ducem destinauit, et peruenit ad castra vię stratę comitantibus forte triginta milibus hominum, bello aptorum suo more bene dispositorum, et ad alia duo castra peruenere ultra viginti milia hominum, et ego benigne eos excepi, et gratias egi de suo bono in nos animo, et operibus. Poterit optime nosse Vestra Sacra Ca. Maiestas, si bonafuerit amicitia nostri Don Fernandi, et cuius sententię essent illi e Temixtitan, quum prospicerent illos in eos inuehi, quos pro subditis habebant, pro amicis, affinis & fratribus, & etiam pro patribus & filiis.

Post duos dies dictę oppugnationis superius memoratę, quum dicta subsidia aduenissent, incolę e Sichimilco, qui sunt constituti in aquis, & quędã colonię ex Otumiensibus, qui sunt montani, & maiori numero illis e Sichimilco, & erant ascripti seruituti dominis e Temixtitan, venere oblatum se in vasallos Vestrę Maiestatis. Rogantes, ut indulgerem eorum diuturnitati, & eos optime excepi, eorum aduentu maxime lætatus. Quoniam si in commodum aliquod incolę e Cuiocan per peti poterant, ab eis pati poterant.

Quum e latere castrorū in via strata constitutorū ducib; bergantinos igne consumpsissemus plura subdialia pauimenta in suburbij ciuitatis, & nulla ex canois comparere auderet, mihi visum est ad castrorum nostrorum tutelam sufficere septē bergantinos. Ideo constitui destinare in castra maioris executoris tres bergantinos, & Petri de Aluarado tres alios: & commisi seriose præfectis illorum, quā ab amborum castrorum lateribus, hostes sibi maxime prouiderent ex continēti suis canois, & introducerent aquam, fructus varios, Maiz, & varios commeatus, & vagarentur modo huc, modo illuc, & vterius prodeffent ad auxilium ferendum militibus in castris existentibus quoties vellent aggredi & oppugnare ciuitatem. Et eo profecti sunt dicti sex bergantini ad dicta castra, quę res fuit proficua & necessaria, quum die noctuq; prælia mirabilia inter eos intercederēt, & capiebant innumeras hostium canoas, & etiam ex illis plures.

Cum prædictis ordinem imposuissem, & tot copię in nostri subsidium & pacifice aduenissent, ut superius memini, eos sum allocutus, velle abhinc ad duos dies oppugnare ciuitatem. Propterea tunc comparerent bene præparati, & eo tunc cognoscerem an fidi essent amici. Et ipsi se ita facturos polliciti sunt, & sequenti die iussi milites esse in armis, & significauit hominibus existentibus in castris & bergantinis, quid constituissem, & quid illis agendum esset.

Sequenti die post miliarum solennia, & datam præfectis informationem, quid sibi esset agendum, castris nostris exiui comitantibus equitibus, & trecentis Hispanis, & omnibus Indis nobis amicis, quorum infinitus erat numerus, & quum via strata progredere, ad trinos balistę iactus, hostes nos iam morabantur maximis clamoribus, & quum tres iam intercessissent dies, quibus secum non fuerat certatum, demoliti fuerant omnia, quę opleueramus expugnatu difficiliora quam ante fuerant, & bergantini ab utroq; vię stratę latere peruenere, & cum eis possemus propius ire tormentis, pixidibus, & balistis multum damni eisdem inferebamus.

Hoc prospicientes in terram profiliuimus & aggerem occupauimus, vna cum ponte, & progredi cœpimus, & hostes insequi. At illi muniebāt se in alijs pontibus & aggeribus quos extruxerant. Quos maiori tamen labore & discrimine, quā alias occupauimus. Et eiecimus e vico a platea, et magnis illis domibus ciuitatis. Et tunc iniunxi Hispanis, ne vterius progredērentur, quoniam ego vna cum amicis meis oplebam saxis, et lateribus aquarum meatus, in quibus erat maximus labor. Nam quamuis huic negotio incumberent decem milia Indorum nobis amicorum, aduenit tamen hora vespere antequam finis esset operi impositus, et eo tempore semper Hispani et Indi nobis amici decertarunt cum incolis ciuitatis, eisdem insidias

das in traen lo, quibus plurimi periere. Et ego equitibus comitantibus ciuitatem peragraui, & in vicis illis, quibus habebatur aqua, vulneraui multos, & ita egimus, vt retrocederent, nec vltius auderent progredi in continentem.

CVM cognoscerem incolas ciuitatis esse rebelles, et talem præ se ferrent animum, vt vellent aut certe occumbere morti, aut se fortiter tueri, duæ sententiæ inde meo infederunt animo. Vna, q̄ modicas aut nullas ex diuitijs, quas nobis incolæ ciuitatis abstulerant, recuperaturi eramus. Altera, q̄ nobis ansam darent, vt eos extremæ internitioni daremus. Et postremam sententiam veriore cogitabamus, quæ nobis maxime displicebat; & cogitabam modum, quo eis timorem incutere possem, vt iam respicerent a suo errore, & cognoscerent damnum, quod illis inferre possem; & semper comburebam, destruebamq; turres idolorum & domorum suarum, & vt propius viderent, hac die ignem iniiciendum curauit illis magnis domibus in platea constitutis, vbi alias, quum nos expulere a ciuitate, ego & Hispani hospitari solebamus, quæ erant adeo amplæ, vt quilibet princeps sexcentis hominibus in suo seruitio existentibus commode hospitari posset, & etiam alijs eisdem adhærentibus, quæ quamuis non essent tam amplæ, & aliquantulum minores, erant tamè pulchriores & elegantiores, in quibus dominus Muteezuma retinebat omnia genera auium, quæ reperiebantur in his prouincijs. Et quauis illud mihi displiceret, tamen quum cognoscerem hostibus magis displicere, constitui eas igne consumere, quare hostes maxime sunt contristati, & similiter reliqui eis fœdere iuncti in lacu constituti, quoniam nunquam rati sunt nostras vires tantum posse, & nostrum fore tam multos vt eoulsq; progredi possemus, & hoc sibi multo plus displicuit.

Igne iniecto dictis domibus receptui cani iussi, & iunctis militibus, quoniam hora tarda erat, ad nra castra deuenim⁹, & quum hostes nos retrocedere viderent, maxima irruerat multitudo, & extremum agmen nostrum aggrediebatur, & quum vicus iam esset compositus, & equites possent ad libitum ire, & redire, in eos irrueramus, & semper aliquos ex eis vulnerabamus, propterea tamen non desisterat a tergo nos vociferationibus insequi. Eo die demonstrarunt maximum dolorem, præsertim, quum nos ingressos eorum ciuitatem, & eam igne vastantes, et contra eos pugnantes, & eos insequentes incolas coloniarum Calco, Tesaico, & Sichimilco, similiter & Otumienes (quum quilibet nomen patriæ pugnando clamaret) conspexere, ab alio vero latere eos e Talcaltcal, qui vna cum reliquis ostendebant eis incolas suæ ciuitatis in frustra concisos, & aiebant ipsos in cibum cenæ illius seruatoros, & in futurum prandium, quemadmodum re ipsa faciebāt. Et eo pacto peruenimus in castra, vt nos quieti daremus, ea enim die multum laboris passi fueramus. Septem autem bergantini, quos apud me retinebam eo die ingressi sunt per æstuarias fossas ciuitatis, & ex ea multum igne consumpsere. Præfecti vero aliorum castrorum, & sex alijs bergantini, strenue certarunt eo die. Et circa ea, quæ eis euenerunt, possem diffusius enarrare, quæ euitandæ prolixitatis gratia prætermitto, nisi q̄ in castra sua victoria potiti recessere absq; aliquo eorum discrimine.

Sequenti die summo mane ordine antedicto, post missarum solennia omnibus copijs sum in ciuitatem reuersus, ne hostibus tempus daretur euacuandi pontes, et reficiendi aggeres. Et quamuis summo mane surrexissem, nihilominus ex tribus portionibus aquarum et vicorum, qui intercedunt, duæ portiones a castris nostris vsque ad illas magnas domos et plateam erant extructæ, vt præcedenti die, in quibus occupandis fuit maxima difficultas, vt certamen prorogatum fuerit ab octaua, vsq; ad horam primam post meridiem, quo tempore consumptæ sunt omnes sagittæ, et globuli, quos milites balistis, et pixidibus vtentes attulerant. Et credat Sacra

Vestra MAIESTAS, quod maxima subibamus discrimina, quoties illis

dictos

dictos pontes eripiebamus, quoniam vt eos occuparemus necesse erat natando transire, & eo modo non poterant multum viribus vti, quoniam ictibus ensium, & lancearum hostes in ripa obsistebant ne transirent. Tamen quum a lateribus non haberent subdialia pauimenta, ex quibus nobis obesse possent, & ab alio latere in eos spicula iaculabamus (non aberamus enim alter ab altero per lapidis iactum) Hispani indies augebatur animis, & constituebant transire, & etiam quoniam videbant meo sic anio insidere, & q̄ aut cadendo, aut surgendo non erat aliud faciendum. Videbitur fortassis Maie. Vestra, quum tot pericula ia dictis pontibus, & aggeribus occupandis subiremus, megnæ fuisse negligentia, postquam eos occupaueramus, desererere, nec manutenere ne singulis diebus talia subiremus discrimina in illis occupandis, quæ discrimina sine dubio erant maxima. Et certe sic videbitur absentibus, tamen sciat Vestra Maieestas, quod nullo pacto fieri poterat, quoniam vt illud executioni mandaretur, e duobus alterum facere cogebamur, q̄, aut castra ibi locaremus in platea, & ambitu turrium idolorum, aut q̄ aliqui custodirent nocturno tempore pontes. In vtroq; maxima discrimina, nec vires suppeditabant, quoniam si castra locaremus in ciuitate, singula quaq; nocte & hora, cum illi essent sine numero & nos pauci, milies ad arma conclamaretur & certarent nobiscum, & labores essent intolerabiles, & vndiq; nos poterat aggredi. Vt autem nocte pontes custodirentur, id eo fieri non potuit. Hispani enim sub vesperam erant adeo lassī, & fessi ex pugna diei, vt milites pontium custodia nullo pacto locare possemus, & propterea cogebamur quotidie denuo eos occupare, quo ciuitatē ingrediebamur. Eo die cum tempus consumpsissemus in occupandis illis pontibus & opplendis, non fuit tempus alia gerendi, nisi q̄ in vico alio, qui progreditur ad ciuitatem Tacuba, fuerūt occupati duo alij pontes, & opplati, & plures magnæ & egregiæ dom⁹ illi vici igne consumptæ sunt, & eo modo aduenit hora vespertina, & tps retrocedendi. Et tunc non minori verfabamur in discrimine, quam in occupandis pontibus, quia cum hostes nos retrocedere conspiciebant, tantum animis augebatur, non aliter, quam si victoria potiti fuissent, & nos terga fugæ dedissem⁹. Et ad hoc necesse erat, q̄ pontes essent bene opplati, & materies æquata solo vicorum, adeo vt equites sine impedimento possent ab vtroq; parte currere, & hoc pacto cum retrocederemus, cum tam procliu nos in sequerentur, aliquando fugebamus dare terga fugæ, & nos equites in eos reuertebamur, & semp capiebamus duodecim aut tredecim ex illis ex fortioribus. Eo modo, & quibusdam insidijs, quas ipsis semper parabamus, lædebantur. Et certe illud erat pulcherrimum & admiratione dignum, quoniam cum notissimum & notabile esset damnum, quod illis inferebamus ex tali insegurione, nos tamen insequi non desinebant, donec viderent nos ciuitate egressos, & ita reuersi sumus in castra, & præfecti aliorum castrorum, me certum reddiderunt, qualiter eo die omnia eis prospera euenerant, & multos ex hostibus neci dederant, tam lacu quam terra. Et præfectus Petrus de Aluarado, qui moram trahebat in ciuitate Tacuba, mihi literis significauit occupasse duos aut tres pontes. Quia cum esset in via strata, quæ exit e foro celebris ciuitatis, & ea itur ad ciuitatem Tacuba, tres illi bergantini quos illi dederam, poterant peruenire ab vno latere, & appropinquare eidem viæ stratæ, non fuerat in tanto periculo, quanto transactis diebus, & ab eo latere Petri de Aluarado erant plures pontes, & plures aquarum meat⁹ in dicta via strata, quamuis non essent ita crebra subdialia pauimenta, vt in alijs locis.

OMni eo tempore inculæ ciuitatum Iztapalapa Oichilubuzco, Mechicatingo, Culuaacan, Mizqueque & Cuitaguaca (quæ vt superius memini in lacu dulcis aquæ constitutæ sunt) nunquam voluerunt mecum pacem, nec etiã eo toto tpe incommodum aut damnum aliquod ab eis perpeffi fueramus, & quum incolæ e Calco essent fideles Maiestatis Vestrae vasalli, et considerarent nos negotium habere

i ij cum

cum incolis celebris ciuitatis, coniungere se cum quibusdam colonijs, quæ lacui hærent, & omne possibile damnum inferebant existentibus in lacu, & quum cognoscerent nos semper victoria potiri contra incolas e Temixtitan, & considerantes sibi illatum damnum, & quod sibi inferri posset ab amicis nostris, se dedidere, & peruenire in castra nostra, & supplices rogauerunt, vt præteritis eorum erratis indulgerem, & committerem incolis e Calco, & vicinis eorum ne vltius eis damnum inferrent. Eis mihi placere respondi, & me non moleste ferre hæc ab aliquo, nisi ab incolis ciuitatis Temixtitan, & vt crederem suam amicitiam esse ex corde, rogabam postquam constitueram nunquam obsidionem solvere, donec aut per dediti onem, aut per vim ciuitatem caperem, & ipsi haberent multas canoas, quibus auxilio mihi esse possent, vt pararent eas omnes, quas possent, vna cum omni multitudine suarum coloniarum, vt impostero aquis mihi auxilio essent, & etiam rogabam, quum Hispani haberent paucas, & malas casulas, & tempora essent pluuiosa, vt in castris nostris fabricandum curarent maiorum casularum numerum, & adducerent canoas, quibus vehi possent tigna & lateres ex domibus ciuitatis proximioribus castris, & illi retulere canoas, & viros bello aptos esse accinctos ad quamlibet diem, & in construendis casulis fuerunt admodum diligentes, quod ab vno & ab alio latere illarum duarum turrium illius stratae viæ, vbi ego castra metatus fueram, tot ædificauerunt, quod a proxima ad nouissimam esset interuallum ad tres aut quatuor balistæ iactus, & vltra. Et consideret Vestra Maiestas, latitudinem dictæ stratae viæ, quæ est sita in profundiori loco dicti lacus, & ab vtroque latere dictæ stratae viæ erant locatae dictæ domus & remanebat tantum vacui in ea, vt commode equites, & pedites potuissent ad libitum ire, & redire, & in castris continebantur numeratis Hispanis, & Indis qui illis inseruiebant, vltra duo milia hominum. Reliqui enim Indi nobis amici hospitabantur in Cuioacan, quæ abest per leucam cum dimidia a dictis castris, & etiam incolæ earum coloniarum, multoties nobis impartiebantur aliquos comæatus, quibus maxime indigebamus, & præsertim pisces, & cerasa, quæ sunt tanta in copia, vt possint sufficere per menses quinque, aut sex (quibus continuantur) hominibus in duplum quam in istis partibus comperiantur.

Quum per duos, aut tres dies successiue ingressi fuisset ciuitatem a latere castrorum nostrorum, demptis illis alijs tribus aut quatuor, quibus ingressi eramus & semper potiti victoria contra hostes, & tormentis, pixidibus, & balistis plures interficiebamus, cogitabamus, quod in horas venirent oblaturi pacem, quam exoptabamus perinde ac salutem propriam, nil tamen nobis prodesse poterat, vt ad eam inducerentur. Et vt eos maioribus afficeremus incommodis, cogeremusque eos, vt pacem nobiscum inirent, constitui quotidie ingredi ciuitatem, & eam oppugnare omnibus copijs, quas mecum habebam, a quatuor locis, & adesse iussi omnem multitudinem ciuitatum in aqs constitutarum, suis canois, & eo die mane comperiebantur in nostris castris vltra centum milia Indorum nobis amicorum, Et madaui tres bergantinos cum dimidia portione canoarum, quæ ascendebant ad mille & quingentos numero, ire ab vno latere & tres alios cum reliquis canois ab alio proficisci, vt circumdarent ciuitatem & eam comburerent, & maius sibi possibile damnum inferrent. Ego autem progressus sum primaria via strata, & inuenimus eam sine impedimento vsque ad magnas domos, & nulli ex pontibus erant sublatis, & progressus sum vsque ad viam stratam, quæ ascendit ad vicum, quo itur ad ciuitatem Tacuba, in qua continebantur sex aut septem pontes, & ibi curauimus profectum quendam vicum alium occupare sexaginta aut septuaginta peditibus, & septem equitibus a tergo vt eis præsidio essent. Eos comitabantur decem aut duodecim milia Indorum nobis amicorum, & iniunxi alteri profecto, vt alium similiter vicum occuparet, & ipse cum militibus qui superant sequutus sum vicum, quo itur ad ciuitatem Tacuba, & tres occupauimus pontes, quos opleuimus & reliquos occupandos reliquimus ad diem sequentem. Erat enim hora tarda, & me

lius

lius commodiusque sequenti die occupari poterant, quonia admodum desiderabam omnem vicum illum occupare, vt milites Petri de Aluarado se nobiscum coniungere possent, et proficisci possent de castris suis ad nostra, et bergantini illud idem facerent. Et ille dies fuit nobis maximæ victoriae, tam aquis, quam continenti, et aliquid prædæ adeptum est ab incolis ciuitatis, et in castris Petri de Aluarado, et maioris executoris, non modica potiti sunt victoria.

Postero die reuersus sum ad ciuitatem eo ordine, quo die antecedenti, et deus nobis tandem victoriam concessit, vt quacumque meis militibus progrediebar, nullam comperiebam repugnantiam, et hostes tanta celeritate pedem referebant, vt eis videretur nos e quatuor ciuitatis portionibus tres iam occupasse, et ex castris Petri de Aluarado eos maxime præmebant. Et proculdubio eo die et præcedenti arbitrabar eos nobiscum pacem inituros, quam (adepta victoria et sine) semper mihi proponebam, et tamen nunquam propterea in eisdem vidimus signum aliquod pacificum. Et eo die reuersi sumus maxima exultatione ad castra nostra, quamuis plurimum tristarum, quum videremus incolas ciuitatis mori penitus constituisse.

Illis diebus præteritis Petrus de Aluarado occupauerat plures pontes, et vt eos nocte tueretur, peditibus et equitibus utebatur, et reliqui proficiscebantur in castra, quæ aberant fere per leucam. Et galabor ille erat intolerabilis, constituit locare castra in fine viæ stratae, qua proficiscitur ad ciuitatem, quod foris est latius foro Salamantinae ciuitatis, et porticibus vndique circumseptum, et vt possent puenire ad foris, non supererant occupandi nisi duo aut tres pontes, erant tamen lati et admodum occupatu difficiles, eo modo luit per aliquot dies, et semper victoria potitus fuit, et eo die de quo superius memini, quum videret hostes per se ferre lassitudinem, et me assidue eos acriter oppugnare, victoria adeo elatus ob pontes et aggeres occupatos, constituit vltius progredi et occupare pontem, qui continebat latitudinem sexaginta passuum viæ stratae demolitæ, profunditatem hominis status cum dimidio et vltra, et quum audacter inceperant, eo die bergantini illis maximo fuere adiumento, aquam tranarunt et pontem occuparunt, et hostes fugientes insequebantur, et Petrus de Aluarado propebat locum illum oppleri, vt equites transire possent, et etiam quonia eum quotidie commonefaciebam, tam scriptis quam verbo, ne palmum quidem loci occuparet, nisi esset tutus, & equites tuto possent ingredi, et egredi. Illi enim sunt, qui eis bellum inferunt. Et quum incolæ ciuitatis conspicerent, non transiisse nisi quadraginta, aut quinquaginta Hispanos, et aliquos ex nobis amicis, et nostros equites non posse transire tam tempestiue, in eos conuersi sunt, vt eos cogerent vertere terga fugere, et proicere se aquis, et tenuere tres, aut quatuor Hispanos captiuos, quos ilico profecti sunt ad sacrificandum deis suis, et interfecere aliquos ex nostris amicis, et tandem Petrus de Aluarado in castra sua est reuersus. Et quum eo die perueissem in castra nostra, cognoui quæ ei acciderant, maximam inde mortem contraxi, quum illud esset animum præbere hostibus, vt animis auerentur, et crederent nos nullo pacto impostero audere eos aggredi. Ratio cur Petrus de Aluarado constituerat expugnare illum difficilem locum, ea fuit vt superius memini, quia videbat se pro maiori parte expugnasse difficilia hostium loca, et illi aliquem timorem et lassitudinem præ se ferebant, et præcipue, quoniam existentes in eius castris instabant, vt foris occuparet, illo enim occupato fere vniuersa ciuitas captiua videbatur, et ea omnia euenire ipse et viribus Indorum qui aderant, quum existentes in dictis castris, considerarent assiduas oppugnationes in ciuitatem a me factas, arbitrabantur me citius illis dictum forum occupaturum, et propterea dictus Petrus de Aluarado maxime sollicitabatur, et idem mihi eueniebat in nostris castris. Hispani enim omnes acriter sollicitabant, vt per vnum extrorsum vicis quibus ingrediebatur in forum ingrederemur, quum nullum haberemus obstaculum, quo occupato minor superesset labor, et ipse dissimulabam omnibus modis, quibus poteram, quamuis causam non aperirem, et

Egret potissimum Indos debellant.

hoc ideo erat propter discrimina, & perturbationes, quæ mihi sese offerebant, ante enim ingressum in forum plurima intercedebant subdialia pauimenta, pontes, & viæ stratae demolitæ, ita quod domus omnes, qua transire debebamus, erant tanquam insulæ in medio maris.

QUUM sero peruenissem in castra, & cognouissem profligationem Petri de Aluarado, sequenti die summo mane constitui proficisci in eius castra, ut illum erroris præteriti reprehenderem, & cognoscerem, quæ ipse occupasset, & ubi castrametatus esset, & ut illum monerem de omnibus ad tutelam suam, & ad hostium offensionem facientibus. & quum perueni in illius castra, maxima fui admiratione ductus quomodo potuerint tantum ciuitatis, & tot malos pontes occupasse, & quum ea vidissem, non tanta dignus reprehensione visus est, quanta prius videbatur, & ordine constituto, quid esset agendum, in castra nostra eodem die reuersus sum.

POST hæc multoties ingressus sum ciuitatem locis solitis, & duobus in locis bergantinis, & canois insidentes decertabant, & ego in ciuitate quatuor in locis, & semper victoria potiebamur, & multi ex hostibus peribant, indies enim multitudo sine numero in nostri subsidiū confluebat. Differebam ulterius progredi. Primo, ut viderem si hostes duritiem & malum animi quem habebant, deponerent. Secundo quia noster ingressus non poterat esse sine maximo discrimine. Illi enim erant admodum coniuncti & alacres, & mori constituerant, & cum Hispani rem hæc tam diu differri viderent, et intercesserant iam viginti dies, quibus nunquam destiterant a pugna, ultra quæ credi potest, mihi fuerunt importuni, ut superius dixi, ut ingrederemur, & foras occuparemus, quod occupato hostibus minimum spatium relinqueretur, ubi se tueri possent, et si deditioem facere nollent, fame, et siti mori cogentur, quum potum non haberent, nisi aquæ salis illius lacus. Et quum me excusarem, V. M. thesaurarius mihi significauit, omnes in castris existentes confirmare, ut foras occuparem, et ipsi, et aliquibus alijs probis viris, qui aderant respondi eorum intentionem esse optimam, et me id plus alijs desiderare, illud tamen non exequabar ob eam causam tantum (quæ ipsi sua sollicitudine, ut proferrem, cogeant) quæ talis erat, quod quamuis alij bono animo illud agerent, quum tamen ea in re maximè versaretur discrimen, essent multi, qui illud non exequerentur, et tandem eorum impunitate coactus annui, me facturum eo in negotio omnia quæ possem, communicato prius consilio cum militibus reliquorum castrorum.

POSTERO die conueni aliquos ex primatibus, et constitui facere certiorè maiorem executorem, et Petrum de Aluarado, nos sequenti die ingressuros ciuitatem, et laborare, ut in forum perueniremus, et scriptis demandavi, quæ per eos essent agenda a latere ciuitatis Tacuba, et ultra literas destinaui illuc duos meos familiares, ut eos certos facerent de omni negotio. Et ordo, quo omnia procedere deberent, talis erat, ut maior executor accederet comitatibus decem equitibus, centum peditibus, et quoddecim balistis, et pixidibus, uterentur in castra Petri de Aluarado, et in suis castris remanerent reliqui decem equites, et componeret inter illos, ut sequenti die quo certamen committi debebat, collocarent se in insidijs post domos quasdam, et sarcinas suas abducendas curarent, non aliter quàm si abirent, ut incolæ ciuitatis egredierentur ad eos insequendum, et equites in insidijs collocati illos a tergo aggredierentur, et dictus maior executor tribus bergantinis quos habebat, et tribus alijs Petri de Aluarado illum difficilem transitum, ubi Petrum de Aluarado profligarant, et acceleraret in opplendo dictum transitum, et ulterius progredierentur et occuparet, nullo pacto longius procederent, nec aliquid ulterius occuparet, nisi occupata opplerent, et aptaret, et si possent sine magno eorum periculo occupare usque ad foras, omnem darent operam, quum ego idem eram facturus, et aduerterent quod quamuis ea sibi nuncianda curarem, non obligabam tamen eos ad occupandum passum unum ciuitatis, ex quo aliquid incommodi subire cogerebantur. Et hoc nunciaui, quoniam cognoscebam eos esse tales, quod personas suas eo, ubi iuberem, constituissent, quauis se morituros cernerent. Illi a me expediti profecti

profecti sunt in castra, & conuenerunt dictos maiorem executorem, & Petrum de Aluarado, quibus aperuere omnia, quemadmodum in nostris castris constitueram. Et quoniam illi unicum locum erant oppugnaturi, iussi ad me mitterent septuaginta, aut octuaginta ex militibus peditibus, ut sequenti die mecum ciuitatem ingrederentur, qui ea nocte dormitum peruenere in castra nostra, ut eis iniungeram.

ORdine iam dicto composito sequenti die post missam solennia, e castris nostris exiuerunt illi septem bergantini, quos comitabantur ultra tria milia canoarum nobis amicarum, et ipsi viginti quinque comitatus equitibus et reliquis quos in castris habebam, et illis septuaginta quæ aduenerant ex castris Tacuba, secuti fuimus iter nostrum, et ciuitatem sumus ingressi. Quam postquam fueram ingressus, milites hoc pacto diuisi. Erant tres vici in locis occupatis, quibus patebat iter ad foras, quæ Indi Tanguizco nominant, totus ille situs ubi est collocatus Tlatelulco appellatur, et vnus ex his tribus vicis erat potior, quo ibatur ad dictum foras. Et thesaurario, et computatori V. M. significauit, ut ingrederentur septuaginta comitati peditibus, et ultra quoddecim, aut viginti milibus Indorum nobis amicorum, et extremum occuparent agmen septem, aut octo equites: et quotquot pontes aut aggeres occuparent, ilico eos opplerent et conducerent decem homines ligonibus, et alios Indos nobis amicos, qui erant nobis multum proficui ad opplendos pontes. Reliqui duo vici ex vico a Tacuba ingrediuntur foras, et sunt angustiiores, et crebrioribus vicis stratis, pontibus, et vicis aquis plenis, et ampliori ex illis ire iussi præfectos duos, octuaginta peditibus, et ultra decem milibus Indis nobis amicis, et in fauce illius vici Tacuba dimisi duo magna tormenta, et illorum custodiæ imposui decem equites. Ego autem octo equitibus et centum peditibus, inter quos erant viginti quinque balistis et pixidibus vtentes, et infinito numero Indorum nobis amicorum, secutus sum iter meum, ut ingrederer alium angustum vicum, quantum possem: et in fauce illius esse iussi equites, et iussi quod nullo pacto ulterius progredierentur aut me sequerentur, nisi prius illis mandarem et equo descendi, et venimus ad aggerem, quem extruxerant ante pontem quendam, et quodam paruo campestri tormento, et militibus balistis et pixibus vtentibus eum occupauimus, & ultra progressi fuimus per demolitam stratam viam duobus vel tribus illis locis, & ultra, quod tribus illis locis pugnamus cum incolis ciuitatis. Tanta erat Indorum nobis amicorum copia, qui ascendebant subdialia pauimenta, ut videretur nil nobis damni inferri posse, & cum illis occupauimus illos geminos pontes, aggerem, & vicum. Hispani & Indi nostri amici secuti sunt eos eodem vico absque mora aliqua, & ego remansi comitantibus forte viginti Hispanis in insula quadam propinqua. Videbam enim Indos quosdam nobis amicos implicitos cum hostibus, & aliquando eos retrocedere cogebant, donec se aquis committerent, & nostro freti subsidio in eos irruerant, & ulterius custodiebamur, ne quibusdam transuersis vicis incolæ ciuitatis Hispanos a tergo aggredierentur, qui eo vico progressi fuerant. Qui eo instanti mihi nunciandum curarant, ipsos maximam ciuitatis partem occupasse, & non longe a platea ipsius fori eos abesse, & omnino constituerat ulterius progredi, quoniam audiebant pugnam initam e castris maioris executoris, & Petri de Aluarado contra hostes ciuitatis, ipse autem eis denunciandum commisit, quod nullo pacto pedem mouerent, nisi prius pontes essent optime oppleti, ut si forte retrocedere cogerebantur, aqua eos non impediret, cum ipsi ibi omne discrimen versari cognoscerent, ipsi mihi nunciandum commiserunt, omnia esse optimo ordine, & quod illuc progredierem, & oculata fide prospicerem ita esse. Ego autem suspitione adductus ne aberrarent, et curam non adhiberent in opplendis pontibus, illuc profectus sum, et comperi illos transiisse demolitam portionem vnus vici latitudinis decem aut duodecim passuum. Aqua autem ascendebat ad profunditatem geminorum hominis statuum, et eodem tempore, quum transuere, iniecerant ligna, cannasque, & cum paulatim transissent & cupide, materies in profundum non penetrarat & ipsi voluptate victoria,

qua potiebantur erant adeo hilares, vt cogitarent materiã illam fixam diurnamq; permanſuram. Et eo tempore, quo ad pontem perueni, comperi Hispanos, & alios plures ex amicis noſtris terga fugã de diſſe, & hoſtes tanquam rabidos canes illos in ſequentes. Cumq; incompoſitum ordinem viderem clamare cœpi. Siſtite, ſiſtite, & quum eſſem proximus aquæ, eam Hispanis, & Indis reſertam inueni, vt ne paleam quidem inieciſſe viderent, & hoſtes tanto impetu ferebantur in Hispanos, vt eos in ſequendo aquis committerent ſe, vt ipſos interficerent, & ex vico illo aqueo aduen-
tabant hoſtium canoæ, & Hispanos viuos captiuabant, & quum res fuiſſet tam repē-
tina, & viderem ipſos milites meos interficientes, conſtitui ibi conſiſtere, et certan-
do mori, et in eo, plus proficiebamus opem ferendo manibus quibuſdam infortuna-
tis Hispanis, qui ſubmergebãtur, vt aquis exirent, et aliqui exhibant vulnerati, aliqui
vero aquis ſemiſubmerſi, et alij ſine armis, eoſq; ante ire iubebam, et iam tanta hoſti-
um multitudo ingruerat, q; me, et duodecim, aut quindecim, qui mecum erant, vn-
diq; circumdederant, et quum eſſem intentus opem ferendo illis, qui aquis obruebã-
tur, non proſpiciebam, nec memor eram damni, quod euenire poterat, et me Indi
aliqui ex hoſtibus ceperant, et abduxiſſent, ſi non aſſuiſſet p̄fectus quidam comitan-
tibus quinquaginta militibus, quem mecum ſemper deducere ſolebam, et ope iuue-
nis vnus illius ſocietatis, qui poſt deum Op. Max. me a morte ſeruauit, et vt me ſer-
uaret acerrime pugnando ibi ſuam effudit animam. Interim Hispani, qui auſugerãt
proſtigati, perficiſcebãtur ea ſtrata via, & quum eſſet breuis, & anguſta, & aquæ æ-
qualis, quam canes illi ex induſtria fabricauerant, & ea ſtrata via progrediebantur
proſtigati multi ex Indis nobis amicis, iter tantum erat impeditum, & ipſi erãt adeo
tardi, vt hoſtibus tempus daretur vt ab vtroq; latere aquam tranſire poſſent, &
capere, & interficere quotquot eis videbatur, & ille p̄fectus, qui mecum erat no-
mine Antonius equinones, Diſcedamus, inquit, & incolumem vos ſeruemus. cum
certi ſimus, q; ſi vos amiſerimus nullus noſtrum euadere poſſet, & vix mecum tantũ
agere potuit, vt inde diſcederem, & cum hoc videret brachijs mihi annuit, vt reuer-
teremur, & quamuis ipſe plus exoptaſſem mori, quam viuere, p̄libati p̄fecti
hortatione, & aliorum commilitonum, qui aderant cœpimus retrocedere cum ho-
ſtibus certando enſibus, & parmis noſtris, qui nobis vulnera illatum veniebant. Eo
ipſo tempore aduenit familiaris meus, & iter aliquantulum aperuit, tamen ilico ab
humili ſubdiali pauimento illum gutture percuffere, vt cadere coegerint, & dum
verſarer in tali proſtigatione, expectans multitudinem tranſire, vt ſe tuto locarent,
& nos hoſtium impetum ſuſtineremus, interea aduenit qdam familiaris meus equo
vt equitare poſſem, tñ erat luti in ea anguſtaviã ſtrata, propter ingredientium, egre-
dientiumq; ab aquis multitudinum, vt nullus conſiſtere poſſet, & ipſe equum aſcen-
dinon pugnae gratia, quoniam ibi erat impoſſibile equitem poſſe pugna inire, quo-
niã ſi ea anguſta ſtrata via ad inſulam progredi potuiſſem, comperiſſem eos octo
equites, quos ibi dimiſeram, & non potuerant aliter operari ſed coacti ſunt reuerti,
& quum reditus eſſet tam difficilis, duæ equæ quibus inſidebant duo familiares mei
ex ea anguſta ſtrata via in aquas dilapſæ ſunt, et alteram hoſtes interemere, alteram
vero pedites qdã tutati ſunt, et tertius iuuenis familiaris me⁹ Chriſtoſorus de Guz-
man noie aſcendit equum quem exiſtentes in inſula illa mihi adducendum curarãt,
vt me in tutum recipere poſſem, et hoſtes eundem vna cum equo, priuſquam ad
me puenire poſſet, interfecere, cuius mors tanto om̄ibus exiſtentibus in caſtris fuit
dolori, vt in hanc ſq; diẽ recens ſit illius mortis mœſtitia om̄ibus, q; ſecũ iũci erant
conſuetudine et cognitione. Ex tot et tantis n̄is laboribus om̄ipotentĩ deo placuit,
vt ſupſtites puenerimus ad vicũ, quo Tacuba puenitur q; eſt ſpacioſus. Quo poſtquã
milites conuenerunt, extremũ agmẽ nouẽ comitatibus equibus occupauĩ. Hoſtes autẽ
in nos victoria elati tanta ſuperbia ferebantur, vt videretur nullum ab eorum mani-
bus poſſe euadere, & meliori modo, quo potui retrocedẽs theſaurario, & computa-
tori

tori nunciandum commiſi, vt in plateam multo ordie conuenirẽt, & illud idẽm nunciari iuſſi duobus illis p̄fectis, q; ingreſſi erãt vicum q; itur in forũ, & quilibet eorũ
ſtrenue pugnaerat, multos aggeres, & pontes occupauerant, quos optime opple-
uerant, quod effecit vt in reditu damnum nullum fuerint p̄ceſſi. Et priuſquã theſau-
rarius, & computator redirent, hoſtes ciuitatis ex quodam aggere, vbi certabatur,
proiecerant duo aut tria Chriſtianorum capita, quamuis tunc neſcuerint an eſſent
ex militibus Petri de Aluarado, vel noſtrorum caſtrorum. Quum conueniſſemus
ad plateam, tanta hoſtium multitudo vndiq; confluabat, vt maximum fuerimus paſſi
laborem, ante quam diuertere cogentur quibuſdam locis, vbi ante hanc proſtiga-
tionem expectare non audebant tres equites, & decẽ pedites. Et ilico in turri qua-
dam excella idolis ſuis dicata, quæ erat contigua plateæ, locarũt aromata, ſuffumiga-
tionẽſq; ex gummi quodam quod naſcitur in his regionibus, quod ipſi dijs ſuis offe-
runt in lignum victoriae, & quamuis ipſis impedimento eſſe voluerimus, nunquam
tamen eos impedire potuimus, quia milites celeri paſſu caſtra noſtra verſus progre-
diebãtur. Ea proſtigatione hoſtes interfecere triginta qnq; aut quadraginta Hũapa-
nos, & vltra mille Indos nobis amicos, & vulnerarũt vltraiginti Chriſtianos, & ipſe
vulnus accepi in crure. Amiſſum eſt tormentum illud paruũ campeſtre, quod con-
duxeramus, & plures balixtæ, et pixides vna cum multis armorum generibus. Illi e
ciuitate, ilico habita victoria vt maiorem executorem, & Petrum de Aluarado exa-
nimatos redderent, omnes Hũapanos tã viuos quam mortuos, quos ceperant ad Ca-
tebulco, in quo eſt forum, adduxere, in quibuſdam turribus altiffimis foro pr̄ximis
nudos ſacrificauerunt, & pectora eorum aperuere, cordaq; exemerunt, vt idolis ſu-
is offerrent. Quæ omnia Hũapani e caſtris Petri de Aluarado optime conſpicere po-
terant, ab eo loco vnde decertabant, & quum viderent copora illa nuda alba, cogno-
uere illos eſſe Chriſtianos, & quamuis propterea maxime fuerint triftati, & exani-
mati rediere in caſtra per dies octo, eo & die ſequenti hoſtes ciuitatis buccinis, &
tympanis maximam animorum exultationem pr̄ ſe ferebant, vt videretur ciuitas
corruere, & aperuere omnes vicos, & pontes in quibus aqua verſatur, vt prius habu-
erant, & peruenere, vt ignes, & vigiles ſuos locarent per binos balixtæ iactus a no-
ſtris caſtris, & quum omnes euaiſſemus proſtigati, vulnerati, & inermes, indigeba-
mus quiete, & refectione. Hac occasione incolæ ciuitatis ſpatium habuere tranſmit-
tendi legatos ad plures prouincias illis ſubditas nunciatum ſe maxima potitos eſſe
victoria, & interfeciſſe plures Chriſticolas, & ſperabant prope diem nos penitus de-
lere, & nullo pacto nobiſcum iungerentur, & vt fides ſibi adhiberetur, circumſere-
bant duo equorum, & aliqua interfectorum Chriſtianorum capita, quæ oſtende-
bant per ea loca, quibus eiſdem conducere videbatur, quæ res multum operata eſt
ad contumaciores reddendos, qui deſecerant, quam erant antea.

INde ad duos dies poſt proſtigationem, cuius fama iam innotuerat, & p̄ omnia cir-
cumuicina loca vagabatur, incolæ colonix nomine Quarnaquacar, qui ſubñcie-
bantur ciuitati Temixtitan, & ſubdiderant ſe in amicos, p̄fecti ſunt in caſtra no-
ſtra, & mihi ſignificauerunt incolæ colonix Marinalco, q; ſibi erant contermini, dãnã
plurima illis interre, & prouinciam ſuam deſtruebant, & tunc coniungebant ſe cũ
incolis prouincix Guilco, quæ maxima eſt, & conſtituerant eos aggredi, vt interfi-
cerent, quia ſe Maieſtati veſtræ ſubdiderant, & nobis iuncti fuerãt amicitia, & hoſ-
tes aſſumabant illis deletis conſtituiſſe nos aggredi. Et quamuis proſtigatione, quæ no-
bis euenerat eſſet recens, & potius ſubſidio indigeremus, quam alijs ſubſidium mĩ-
nitraremus, quia maxime inſtabãt, decreui ſubſidium illis impartiri, quamuis in ea
re plures interceſſerint contradictores, aſſerentes, q; ipſemet me deſtruerem, tranſ-
mittendo milites extra caſtra. Expediui cum nuncijs, qui ſubſidium poſtulauerant,
lx. p̄ pedites & eqtes decem, qbus p̄fecĩ Andrea de Tapia, cui iniunxi vt illa ageret
q; ieruitio M. V. plurimũ conducere proſpiceret, & tutelæ n̄rę, cũ cerneret, neceſſi-
tatem

ratem, in qua constituti eramus, & eundo, & redeundo non consumeret ultra decem dies. Et sic discessit, & peruenit ad coloniam quādam exiguam, quæ est media inter Marinalco, & Coadnoacad, ibi offendit hostes, qui eos præstolabantur, & ipse vna cum incolis e Coadnoacad, & illis militibus, quos secum adducebat, pugnam inire cœpit, & tam acriter nostri decertarunt, vt hostes in fugā verterint, & profigarint, profecutiq; sunt donec eos ingredi coegerint coloniam Marinalco, quæ sita est in colle admodum arduo, quem equites scandere non poterant, & hoc viso destructio ni ea omnia subiecere, quæ in planicie continebantur, & reuersi sunt in castra nostra hac potiti victoria eo decem dierum spatio eis assignato.

VNus e dominis prouinciæ Tascaltecal, Chichimecatecle nomine, de quo alias memini, qui tabulas pro construendis bergantinis adduxerat, quæ in ea prouincia paratæ erant, ab initio belli semper moram traxit in castris Petri de Aluarado. Quum videret post dictam profligationē Hispanos, vt prius facere consueuerant, cum hostibus non congregari, constituit ipse comitantibus suis ciuitatē ingredi, eamq; oppugnare, dimittens quadringentos sagittarios e suis apud pontem quendam ablatum satis discriminatum, quem erepuerat incolis ciuitatis, quod nunquam eueniebat sine ope nostra, progressus est comitatus suis maxima vociferatione, inuocando suam prouinciā, & dominum. Eo die acriter pugnatum est, & vndiq; plures vulnerati remanserunt, & perierunt. Et incolæ ciuitatis firmiter arbitrabantur, eos incauea clausos habere, quoniam quum sit natio, quæ dum retrocedunt eorum hostes quamuis ipsi victoria non potiantur, animo obstinato insequuntur, futurum putabāt vt in transitu aquarum (vbi certum versari solet discrimen) suas sibi iniurias vicisci liceret, et propterea Chichimecatecle dimiserat in aquæ transitu dictos quadringentos sagittarios, et quum iam retrocederent, hostes ciuitatis in eos irruerunt maximo furore, et milites e Tascaltecal aquis se commiserunt, et fauore sagittariorum transiire, et hostes conspecta obstentia quieuerunt, et admodum admirati sunt audaciam Chichimecatecle.

Post dies duos a reditu Hispanorum, qui bella intulerant incolis e Marinalco, vt Maiestas Vestra capitibus præcedentibus videre potuit, puenere in castra nostra decem Indi ex Otumiensibus, qui erant seruituti ascripti Dominis e Tamixitan, et vt retuli, subdiderant se Vestræ Maiestati, quotidie nobis opem ferentes cum hostibus certando, et significarunt, quemadmodum Domini prouinciæ Matalcingo, qui fines habent cum illis, eis bellum inferebant, et coloniam quādam combusserant, abduxerantq; aliquos e suis, et quantum poterant eos destruebant, animo agrediendi castra nostra, vt hostes ciuitate egrederentur, ac penitus nos deleterent, et ultra hoc, propterea etiam eisdem fidem adhibuimus, quoniam a paucis diebus, quoties ingrediebamur ciuitatem pugnandi gratia, minabantur nobis ducibus illis e prouincia Matalcingo. Quæ quamuis nobis non multum esset nota, optime tamē cognoscebamus esse latam, et distabat viginti leucarum spacio e nostris castris, et ad quærelam, quā Otumien. proponebant contra hostes suos, petebant, vt illis opem daremus. Et quāuis petierit tpe multū difficili, auxilio fidens diuino, vt audaciæ ciuitatis alas confringerem, qui quotidie nobis minabantur ducibus istis, et spem p se ferebant sperare ab eis auxilium, & subsidium aliunde aduentare non poterat, nisi ab eo latere, illum Condifaluum e Sandoual maiorem executorem destinare constitui decem & octo equitibus, & centum peditibus, inter quos unus comperiebatur balista vtens, qui discessit illis comitantibus, & alijs Otumiensibus nobis amicis. Et deus est testis, quibus periculis subijciebantur, & in quo nos reliqui permanebamus. At cum oporteret maius animi nostri robur quam unquam feceramus demonstrare & mori certando, dissimulabamus virium nostrarum debilitatem tam cum amicis, quā hostibus. Sæpius tamē optabant Hispani vt saltē viui tandē euaderent, & se victores conspicerent contra ciuitatis incolas, quamuis in ea, & in omnibus reliquis prouincijs

nullum fructum prætereā consequi possent. Vnde conijci potest fortuna, & necessitas, in quibus constituti eramus corpe vitæ. Maior executor ea nocte profectus est dormitum ad coloniam quādam Otumiensium, quæ est opposita Matalcingo, & sequenti die mane discessit, peruenitq; ad stationes Otumiensium, quas derelictas comperit, & pro maiori parte combustas, & quum peruenisset in planiciem prope fluuium quendam, offendit maximam multitudinem, qui finem combustioni alterius colonie imposuerant. Et quum nostros conspexere, terga fugæ dare cœperunt, & itinere, quo progrediebantur, post eos sequebantur multa onera plena Maiz, & infantium lactentium, quos commeatus causa secum adducebant, quæ dimiserant, quam primum audiuere Hispanos adesse. Et postquam transiuerunt fluuium, qui vltimus labebatur, in planicie sistere cœpere, & Maior executor equitibus eos aggressus est eosq; profligauit, & quum terga fugæ dedissent, recto tramite progressi sunt ad suā coloniam Matalcingo, quæ trium leucarum spacio aberat, & omnibus tribus leucis continuata est insecutio, donec coacti sunt ingredi coloniam, & ibi præstolati sunt Hispanos, & amicos nostros, qui aduentabant interficiendo eos, quos equites intercludebant, & deserebant, & ea insecutione mortui sunt duo milia hostium. Quum pedites peruenissent ad locum, vbi equites substiterant, & nostri amici (qui erant sexaginta milia hominum) cœpere proficisci ad coloniam, vbi hostes se opposuere, donec mulieres, & filij, & bona sua callocabantur in fortilitio quodam, quod erat situm in altissimo colle ibi prope existenti. Quam primum tamen eos aggressi sunt, coegerunt ipsos quoq; arcem ingredi, quam habebat in ea summitate admodum ardua munitaq; & deprædati sunt, & combussere coloniā breuissimo temporis intervallo, contugientibus hostibus ad arcem. Et quum hora esset iam vespertina, maior executor arcem oppugnari non est passus, & etiam quia labore erant admodū fessi, totam enim eam diem certando consumpserant. Et hostes eam noctem duxere maximis vociferationibus, & strepitu tympanorum, buccinarumq;.

Sequenti die summo mane maior executor milites conducere cœpit, vt ascenderent collem, pugnaturo contra hostes in arce existentes, quamuis aliquo timore arbitantes hostes obstituros. Quum eo peruenere, neminem ex hostibus offenderunt, & Indi quidam nobis amici colle descendebant, & retulere nullum ex hostibus adesse, sed in aurora oēs discessisse, & ilico in planicie circumquaq; videre maximā hoim multitudinē, & erant Otumien. et egtes rati esse hostes, aduersus eos sunt progressi, et vulnerarūt tres aut quatuor. Et quū idioma Otumien. differat ab idiomate prouinciæ e Culua, eos non percipiebant, nisi q; armis proiectis ad Hispanos confugiebant, et nihilominus tres aut quatuor vulnerarant. Attamen ipsi optime cognouerunt illud euenisse, quoniam qui forent illis non innotuerat. Et quum hostes non expectassent, Hispani statuere reuerti per aliam eorū coloniam, quæ similiter defecerat. Quum tamen tot copias contra eos moueri cognouere eos pacifice exceperunt. Et maior executor dominum prouinciæ allocutus est, eidemq; significauit, illum iam optime scire me læto vultu excipere omnes, q; sese oblatum veniebant in vasallos V. M. quamuis maxime errassent. Rogabatq; vt alloqueretur incolas e Matalcingo, vt ad me proficiscerentur, et se ita facturum pollicitus est, et inducere incolas e Marinalco ad concordiam. Et maior executor ea adepta victoria, in castra reuersus est, et eo die aliqui ex Hispanis pugnant in ciuitate, et ciues eis nunciauerant, vt interpres noster illuc proficisceretur, volebant colloquiū habere de pace ineunda, quā (vt postea apparuit) nolebant admittere, nisi recederemus ab vniuersa prouincia, quod ideo effecere, vt aliquot dierum spacio eos quiescere pateremur, et munirent se rebus quibusdam, quibus indigebant, quamuis nunquā eos inuenerimus, vt pugnam detrectarent. Et cum p interptem talia tractarentur, quū nostri essent hostibus propinqui (non enim aliud spacium intercedebat, nisi pons elatus) se hex quidam ex hostibus e sinu suo eduxit magno intervallo quædam quæ comedit, vt demonstraret illos nulla adhuc premi necessitate, nos enim illis nunciabamus, eos ibi fame pe-

rituro. Et amici nostri significabant Hispanis, concordiam eam esse simulatam, hortantes vt pugnam continuarent. Ea tamen die pugnatum non extitit. Primate enim interpreti iniunxere, vt me alloqueretur.

AD dies quatuor post reditum maioris executoris a prouincia Matalcingo, Domini illius et Marinalco, & Domini prouinciæ Cuiscon (quæ est latissima, & etiã defecerat) in castra nostra profecti sunt, & vt illis parcerem p̄terita supplices rogarunt, & polliciti sunt se velie nobis inseruire, & promissa sua executioni demãdarunt, & semper hætenus inseruiuerunt.

DVm maior executor aberat in prouincia Matalcingo, hostes ciuitatis constituti nocte exire, & aggredi castra Petri de Aluarado, & in aurora ea aggressi sunt, & quum vigiles, & excubiæ eos audiuerent, ad arma conclamatum est, & illi, qui aderant eos inuasere. Hostes auditis equitibus aquis se commiserunt, & interim nostri adularunt, tribusq; continuis horis pugnatum est. Nos vero existẽtes in nostris stationibus, audiuius tormenti parui bombum, quo ille in hostes utebatur. Et quia nos suspicionem adducebamur ne eos profligarent, milites in armis esse iussi, vt ciuitatem ingrederentur, vt hostes animum demitterent in oppugnando Petrum de Aluarado, et quum Indi offenderent hostes tam acriter et strenue pugnantes, decreuere reuerti in ciuitatem. Nos reliqui ad ciuitatem pugnatum profecti eo die fuimus.

EO tempore nos qui vulnerati euaseramus priori profligatione, pristina restituti eramus sanitati, et ciuitati Diuiti applicuerat nauis Io. Ponci e Leone, quem profligauerant in prouincia insulæ Floridæ, et habitatores ciuitatis mihi afferendũ curarunt puluerem quendam, vna cum aliquibus balistis, quibus maxime egebamus, et iam fauente Deo Op. Maximo, circumcirca nulla erat prouincia, quæ nobis non maxime faueret, et quum ipse prospicerem incolas ciuitatis tam rebelles, et maiori demonstratione et certitudine moriendi, quam vnquam aliqua fuerit natio, nesciebam quo modo me cum eis gerere deberem, quo pacto a tanto discrimine et laboribus euadere possemus, et quomodo illos, et ipsorum ciuitatem extrema iuternitioni non traderemus. Erat enim magis egregia, quam sit alia in vniuerso terrarum orbe. Nec nobis prodesse poterat q̄ illis significabamus, nos ab eo loco non discessuros, et tã e castris quam bergantinis non cessaturos damnum inferre. Nec q̄ destruxeramus incolas e Matalcingo et Marinalco, et q̄ neminem in omnibus prouincijs habebant, q̄ eisde opem laturus esset. Nec habebãt vnde sibi ministrari posset Maiz, caro, fructus, & aqua. Nec deniq; res aliqua ad comestum faciens, & quanto plus ea antedictis nota faciebamus, tanto minus animis deficere videbantur. Sed pugna ineundo, & reliquis omnibus in rebus animosiores inueniebamus, quam vnquam fuissent. Et ipse prospiciens rem ita agi, & iam præterisse vltra dies quadraginta quinque, quibus obsidebamur dictam ciuitatem, constitui ad nostri tutelã remedium adhibere, & vt meli⁹ lassos hostes reddere possem. Quod fuit huiusmodi, q̄ quantum ciuitatis occupabamus, tantum ab vtroq; latere solo æquaremus, ita vt ne passu quidem progredieremur, nisi omnia solo æquaremus, & loca vbi aqua versabatur continentem redderemus, quamuis diu in eo moram trahere cogere mur. Et propterea conuenire iussi omnes dominos et primates nobis amicos, et decretum meum illis aperui, vt ad hoc conuocarent omnem rusticanam multitudinem, cum cois suis, quæ sunt valli genera, quibus vtuntur in illis partibus, vt fossores ligonibus in Hispaniis. Et ipsi responsum dedere, se læto animo perfecturos, et decretum esse sanum, et eo maxime sunt oblectati. Videbatur enim, eum esse modum, quo ciuitas solo æquaretur, quod omnes plurimum appetebant.

INterea dum hæc constituebantur, tres aut quatuor dies præteriere. Incolæ ciuitatis animo concepere nos aliquid magni contra eos machinari ipsi quoq; per ea, quæ postea apparuere, parabant omnia ad sui tutelam possibilia, quemadmodũ etiam suspica-

suspicabamur. Et ordine amicis nostris dato, q̄ terra, & aquis ciuitatem oppugnatũ ire debebamus, sequenti die post missarum solennia proficisci cœpimus ad ciuitatẽ, & quum peruenissemus ad transitum aquæ, & aggerem, qui est initio magnarum domuum in platea constitutarum, & eum oppugnare vellemus, incolæ ciuitatis vt quiesceremus innuerunt, afferentes pacem inire velle, & ipse iniunxi nostris ne vltius pugnam inirent, & significauit vt illuc dominus ciuitatis me allocutum adueneret, si forte pax componi posset, & cum retulissent aliquos eum euocatum profectos, me vltra horam detinere. Ipsi enim reuera pacem non exoptabant, & hoc de monstrarunt, quoniam ilico nobis quiescentibus in nos sagittas, fustes, & saxa iaculari cœpere. Hoc viso, aggerem oppugnare cœpimus, eũq; occupauimus, & quum plateam ingressi fuimus, eam magnis saxis refertam inuenimus, ne equites veloci passu currere possent. Solido em̄ loco equites solos timent, & inuenimus vicum lapidibus solis obstrusum, & alium etiam saxis plenum, ne equites eo passim currere possent. Et ab eo die ita oppleuimus eum vicum, vbi aqua versabatur, & quo ibatur ad plateam, vt nunquam postea eum Indi aperire potuerint, & postea paulatim cœpim⁹ solo æquare eas domos, optime obstruere, opplereq; ea quæ occupabamus ab aqua, & quum eo die peruenissemus vltra centum & quinquaginta milia hominum bellatorum, multa gesta sunt, & eo pacto die illo pedem retulimus in castra, & bergantini vna cum canois amicorum nostrorum, plurimum intulerunt damni ciuitati, & vt quiescerent retrocesserẽ.

Sequenti die eodem ordine ciuitatem ingressi sumus, & peruenimus ad ambitũ Sillum & peristillum, vbi sunt turres suorum idolorum. Iniunxi præfectis nil aliud faciendum curarẽt, nisi vt opplerentur vici, in quibus aqua versabatur, & æquarent malos transitus quos occupaueramus, & Indi nobis amici aliqui domos comburerent & solo æquarent, reliqui irent pugnatum contra hostes locis solitis, & equites omnes tuerentur, ne a tergo adorirentur, & ipse ascendi vnum ex altioribus idolorum turrim, quoniam Indi me optime noscebant, & ascensum meum moleste tulerunt, ab ea turri animum addebam amicis, & suppetias ferendas committebam, quã necessitas ingruerãt, quia cum assidue pugnaret, hostes aliquando, & aliquando nostri retrocedebant, qui ilico subleuabantur a quatuor equitibus, q̄ audaciam eisdem subministrabant, vt in hostes irruerẽt. Eo pacto & ordine ciuitatem ingressi sumus quinque aut sex continuis diebus, & in reditu semper amicos nostros anteire iubebamus, & aliquando in insidijs collocabam⁹ aliquos Hispanos in quibusdam domibus & equites remanebãt, & vi nos retrocedere simulabamus, vt eos ad plateam ingrediendam alliceremus, hoc pacto vna cum insidijs peditum quotidie hora vespertina aliquos vulnerabamus. Et quodam die ex prædictis in platea continebãtur septem aut octo equites præstolantes hostium egressum, & cum eos egredi non viderent, simularunt recedere, & hostes suspicionem adducti, ne in reditu eos vulnerarent, vt facere consueuerant, post parietem latebant, & in subdialibus pauimẽtis, & eorum innumera erat multitudo, & cum hostes eos insequerentur (qui erant octo, aut nouem numero) ipsi ex alto occupauerant faucem vnus vici, non potuerunt insequi hostes qui aufugiebant, & reuerti coacti sunt, & hostes elati, q̄ eos retrocedere coegerant, rabide more canum in eos irruerant. Illi vero, qui maxima circumspectione pugnant, eo se recipiebant, vbi damnum pati non poterant, nostri damna patiebantur ab eis, qui in parietibus locati erant, & coacti fuere retrocedere, & vulnerarunt duos equos, quod effecit vt eisdem insidias struere constituerem, prout in futurum M. V. referam. Et eo die hora satis tarda deuenimus in castra, relictis omnibus occupatis tuto solo æquatis, & incolæ ciuitatis erant admodum læti, arbitrabantur enim nos metu discessisse, & ea nocte nuncios destinavi ad maiorem executorem, vt ante lucem cum quindecim equitibus ex suis, & Petri de Aluarado venirent ante lucem in castra nostra.

K Postero

Postero die summo mane maior executor in castra peruenit comitantibus quindecim equitibus, & ipse habebam ex equitibus in praesidio. Cuiusmodi impositis viginti quinque, qui ascendebant ad numerum quadraginta equum, & decem ex illis iniunxi, ut ilico mane discederent omnibus reliquis peditibus comitantibus, & ipsi una cum reliquis pugnam inirent, solo aequarent, occuparentque omnia quae possent, quoniam ego cum tempus retrocedendi aduentasset, illuc irem comitantibus reliquis triginta equitibus, & quum scirent maiorem ciuitatis portionem solo aequatam quanto possent hostes insequerentur, donec eos ad loca tuta, & vicos, quibus aqua versari solet ingredi cogere, & ibi morarentur, donec retrocedendi tempus adueniret, & ipse me una cum illis triginta equitibus a nullo conspectus in insidijs collocare possem, in quibusdam magnis domibus, quae sunt proximae reliquis illis in agnis in platea constitutis. Et Hispani executi sunt mandata mea, & per horam post meridiem, assumptis illis triginta equitibus ciuitatem sum ingressus, & quum eo peruenissem, eos collocaui in illis magnis domibus, ipse discessi, ascendique turrim illam excelsum, ut moris erat mei. Et dum ibi moram traherem, Hispani aliqui sepulchra aperuerunt, & in eo inuenere varias res aureas, ad mille & quingentos Castellanos. Et cum iam adesset hora retrocedendi, iussi maximo ordine redire inciperent, & quod equites postquam retrocessissent ad plateam, fingerent velle eos inuadere, non tamen aude re demonstrarent; & istud fieret, quum circumcirca, & in platea esset maxima hostium multitudo. In insidijs collocati admodum desiderabant tempus aduentare. Optabant enim rem bene gerere, & iam molesta erat diuturna mora, & ego me illis confunxi; & iam Hispani tam pedites, quam equites retrocedebant ad plateam, & etiam Indi amici nostri, qui iam insidias cognouerant, Hostes autem tot vociferationibus insequerentur, ut maxima viderentur potitivi victoria: & nouem illi equites fingeant aggredi eos per plateam, & postea retrocedebant, & quum hoc bis simulassent, hostes tantum feruorem conceperunt, quod usque ad eorum nates percutiendo venerint, donec eos perducerent in vicum eum, ubi paratae erant insidiae. Quum vidimus Hispanos anteire, & pixidis emissionem audiimus (quod signum nobis paratum habebamus) cognouimus tempus aduentasse, ut exiremus, & Diui Iacobi conclamato nomine, ilico eos aggressi fuimus, & insecuti fuimus per plateam vulnerando, sternendoque, & intercludendo plures, quae ab amicis nostris, qui nos sequebantur, capiebantur, ita ut in his insidijs interfecti fuerint ultra quingentos ex hostibus & ex primatibus, robustioribus & magis strenuis, & ea nocte amici nostri lautapotiti sunt coena. Oia enim interemptorum cadauera cepere, & in frustra attulere, ut eadem in coena comederent. Tanta fuit admiratio, quam concepere, quum se tam repente profligatos conspexere, ut nec locuti fuerint, nec vociferationes emisissent, omni ea nocte, nec ausi sunt alicubi incipere comparere in vicis aut subdialibus praesentibus, ubi non essent plurimum tuti, & cum nox aduentaret, & nos discedebamus, apparuit incolae ciuitatis misisse seruos quosdam visum an recederemus, & quum quodam vico comparere coeperunt, eos aggressi sunt decem, aut duodecim equites insecuti, et ita egere, ut nullus euaserit. Concepere hostes hac victoria tantum timoris, ut nunquam omni hoc durante bello ausi sint plateam ingredi, quando recedebamus, quamuis vnicus tantum esset in ea eques, nec ausi sunt Indum aliquem, aut peditem ex nostris insequi, verentes ne denuo insidias eis parauissemus. Et gesta illius diei una cum victoria, quam omnipotens largitus est, fuit potissima causa, ut citius ciuitate potiremur. Incolae enim illius maximam concepere exanimationem, & amici nostri animis creuere, & eo pacto profecti fuimus in castra certa sententia accelerandi, ut bellum hoc perficeretur, & nullum praetermittendi diem absque ingressu in ciuitatem, donec bellum esset confectum. Et eo die nullum accepimus incommodum in castris nostris, eo dempto, quod cum ex insidijs prodibamus duo eques concurrerunt, & alter eorum cecidit ex equa, & ea recto tramite progressa est ad hostium turmas, qui eam sagittis

gittis impetebant, & vulneribus confossa cernens impium sibi malum illatum ad nos reuerfa est, & ea nocte mortua est, & quamuis maxime tristati fuerimus, quum eque, & equae maxime faciant ad salutem nostram, tamen non tantum moleste tulimus, quemadmodum si mortua esset apud hostes, ut re ipsa euenturum putauimus, si enim ita euenisset maiori potiti fuissent gaudio, quam premebantur dolore illorum, quos neci dederam. Eodem die bergantini una cum canois amicorum nostrorum in ciuitate maximam hostium stragem commiserunt, absque aliquo sibi illato incommodo.

Quum sciremus iam incolas ciuitatis perterritos pauore, percepimus a duobus ex illis modicae conditionis, qui nocturno tempore clam ciuitate egressi fuerant, & ad nostra castra peruenierant, quum fame premerentur, quod nocte exibat piscatum inter domos ciuitatis, & proficiscebantur ab ea parte, quam occupaueramus quarentes ligna, olera, & radices, ut eas comederent. Et quum iam plures vicos, ubi aqua versabatur, oppleuissemus, aptaueramus plures malos transitus, in ipsa aurora ciuitatem ingredi constitui, & omne possibile damnum illis inferre, & bergantini ante lucem, & ipse decem aut quindecim comitantibus equitibus, & quibusdam peditibus, & Indis amicis nostris, ingressi fuimus, & prius disposuimus speculatores quosdam, qui, quum iam illucesceret, signum nobis in insidijs collocatis dederunt, & aggressi sumus infinitum numerum, quum tamen maior pars esset ex miserabilioribus ciuitatis, ut plurimum erant uxores, & pueri, & tantum damni illis intulimus locis illis, quibus poteramus progredi per ciuitatem, ut mortui, & captiui acciderint ultra octingentos, & bergantini similiter ceperunt plures ex hostibus, una cum canois, quibus piscabantur & maximam ciuitati stragem intulere. Quum duces, & primates ciuitatis nos ea proficisci viderunt hora non consueta, maxime mirati sunt, ut prius admirati fuerant insidias praeteritas, & nullus eorum ausus est nobiscum congregari, & sic reuersi fuimus in castra maxima praeda, & cibo ad usum amicorum nostrorum.

Sequenti die summo mane in ciuitatem reuersi sumus, & quum amici nostri cernerent bonum ordinem, quem habebamus, ad eam extremae dandam internitioni, tanta erat indies venientium multitudo, ut numerari non posset. Et ea die occupandi vicum, quo progreditur ad Tacubam, finem imposuimus, & lateribus implendi malos transitus, qui in ea continebantur, ita ut milites castrorum Petri de Aluaro nobiscum conuenire possent in ciuitate. Et in vico, quo peruenitur in forum, duos alios occupauimus, & eos optime oppleuimus, & combussimus domos ipsius domini Guautimucin nomine iuuenis decem et octo annorum, quod secundus erat dominus post mortem domini Muteezuma. In his aedibus hostes varia locarant munimina, erant enim amplissima, & munita, aquisque circumuallata. Occupauimus quoque geminos pontes aliorum vicorum, qui sunt apud vicum, quo progreditur in forum, & oppleti sunt plures mali transitus ita ut ex quatuor ciuitatis illius portionibus, tres occupaueramus, & hostes nil aliud agebant, praeterquam retrocedere ad loca tutiora, ad domos scilicet quae in aquis constitutae erant.

Postero vero die, qui fuit in festiuitate Sancti Iacobi, ordine iam dicto ciuitatem ingressi fuimus, & secuti iter nostrum vico illo, qui protenditur in forum, & occupauimus vicum latum in quo versabatur aqua, ubi hostes maxime se tutos arbitrabantur. Et quamuis morati fuerimus multum in occupando eo vico, & discrimina passi fuerimus multa, tota ea die tantum efficere non potuimus, ut quum vicus esset latus eum penitus oppleuerimus, ut equites transire possent ad alium vicum. Et quum omnes essemus pedites, et hostes conspicerent eques non transisse, multi recentes, et strenuiores ex illis nos aggressi sunt, & quam primum eis obstitimus, cum nobiscum plures milites balistis utentes haberemus, reuersi sunt ad suos aggeres, & munimina, quae extruxerant, quamuis multi ex illis sagittis fuerint confossi. Et ulterius omnes Hispani pedites utebantur suis hastis, quas picas nominamus in Hispanijs, eas enim effici

endas curaueram post nostram profligationem, quæ res fuit nobis admodum proficua. Eo die ab utroque latere alijs rebus non incubuimus nisi combustioni, & æquationi domorum illius vici, quod erat visu miserabile, quum tamè aliud facere non possemus, cum ordinem sequi cogebamur. Quum incolæ ciuitatis tantam stragem, ac ruinam conspicerent, vt animositatem præ se ferrent, Indis nobis amicis dicitabant, vt nihil aliud agerent, quam comburerent, & solo æquarent, quoniã futurum esset, vt illi noua ædificia construere in posterum cogerentur, quoniam si ipsi victoria potiti essent, ita futurum optime nouerant, sin minus, q̄ ea ad vsum nostrum construere cogerentur. Et deo placuit, vt vltimo suo dicto res fuerit verificata, quamuis ipsimet sint qui ea construant.

Alio die summo mane ordine solito ciuitatē ingressi fuimus, & quum puenimus ad vicum quem præcedenti die opleueram, eo modo eum inuenimus, vt prius reliqueramus, & progressi vterius per geminos balistæ iactus, occupauimus duas magnas aquarum fossas, quas effoderant in ipso solido vico, & deuenimus ad paruum turrim idolis suis dicatā, in ea comperimus quædam Christianorum capita, quos interemerant, & maxima fuim⁹ adducti mœstitia, & ab ea turri erat rectus vicus ad castra Petri de Aluarado, & a sinistro latere erat vicus, quo pueniebatur in forum, in quo iam aqua non continebatur, p̄terquã in vno vico quem tuebantur, & eo die vterius non processimus. Certauimus tamen acriter & diu cum hostibus, & quum quotidie omnipotens nobis victoria potiri concederet, semper ipsi erant inferiores, eo die horam iam sera reuersi fuimus in castra.

Postero die quum componeremus nos ingredi ciuitatē hora nona diei, e castris sumum ex geminis altioribus fori, aut Tetebulco turribus exire conspeximus, & quod esset cogitare non poteramus. Et quum videremus fumum illum maiorem esse, quã quando suffitus idolis suis efficiunt, suspicati fuimus milites Petri de Aluarado illuc puenisse. Quod tamen si ita se haberet, non tamen id verum esse posse putabam⁹. Et certe eo die Petrus de Aluarado vna cum eius militibus strenue se gessit. Superant enim plurimi pontes & aggeres occupandi, et se accedebat ad eos tuendos maior ciuitatis incolarum multitudo, quum tamen conspicerent nos e castris nostris hostes stringere, omnibus nobis libilibus modis laborauit, vt foras ingrederetur. Ibi enim erat omnium hostium robur, non tamen equaluit vterius progredi nisi ad conspectum illi⁹ et duas illas turres occupare, et turres alias plures, quæ erant prope ipsum foras, quod fuit latum quã ambitus multarum turrium ciuitatis, et eques fuere in maximo labore, & coacti sunt retrocedere, & dum retrocederent tres eques vulnerarunt et eo pacto Petrus de Aluarado vna cum militibus reuersus est in sua castra. Nos vero nolimus occupare eo die pontem vnum, & vicum in quo aqua continebatur, quod solus occupandus erat vt in forum puenire possemus. Sed tamen incubuimus vt oppleretur quodam mali transitus, & in reditu nos acriter p̄ferre, quãuis eiusdem potius dano cesserit.

Sequenti die summo mane ciuitatem ingressi fuimus, & quum, donec peruenire stur in forum, nil occupandum supererat, nisi vicus aqua plenus cum suo aggere, qui hærebat turri, de qua superius memini, eum oppugnare cœpimus, & signifer quidam comitantibus tribus, aut quatuor Hispanis sese aquis commiserit, & incolæ ciuitatis ilico locum deseruere, & locum oppleri cœptus est, vt eques transire possent, Et dum ista agerentur, aduenit Petrus de Aluarado eodem vico comitatus quatuor equitibus, & gaudium, quo repleti sunt milites amborum castrorum, fuit incomparabile. Illud enim erat iter, & modus cito finem imponendi bello, & Petrus de Aluarado relinquitur præsidia a tergo & a lateribus, tam vt tueretur acq̄sita, quã ad sui defensionem, & quamprimum transitus ille fuit aptatus vna cum aliquibus equitibus forum inspecturus sum profectus, & iniunxi militibus nostrorum castrorum, quod nullo pacto vterius progredierentur. Et cum aliquantulum per plateam spaciati fuissimus prospeximus porticus, quæ cum subdialibus pavementis erant hostibus referti, & quum platea esset ampla, & equites in ea progredi possent, quum equites conspicerent, appropinquare non audebāt, & ego ascendi illam magnam turrim, quæ foro adiacet, & in

ea inuenimus oblata Christianorum capita, quos nobis interemerant, & ab ea turri prospexi quantam ciuitatis portionem occupaueram, & proculdubio ex octo portionibus septem occupaueramus, & quum cognoscerem tantam hostium multitudinem tam angusto loco contineri, maxime cum domus illæ, quas possidebant essent tam angustæ, & quælibet ex se super aquas constituta, & imprimis maxima apud eos erat fames, & quia in vicis inueniebamus extractas cortices, atque radices arborum, constitui nolle eos aliquot dierum spatio oppugnare, & mouere sibi aliquas conditones, quibus tanta multitudo perire non cogeretur, & mihi certe dolorem incredibilem afferebat damnum, quod illis inferebamus, & assidue eos moneri curabam, vt pacifice nobiscum agerent, illi autem respondebant quod nullo pacto deditionem facere vellent, & quod vnicus qui superesset certando mori deberet, & de omnibus quæ ab eis possidebantur, nil ad nos deuenturum esse, sed combusturos se omnia & aquis submersuros vbi non videri possent, nec apparere. Ego tamen ne malum pro malo redderem, dissimulabam, nec eos oppugnari permittebam.

Quum modicum pulueris ad tormenta obtineremus per dies quindecim antea consulueram machinam construere, & cum non adessent artifices, quod optime eam conficere callerent, quidam fabri lignarum sese illam profecturos obtulere, parua tamen: et quamuis cogitarem nil eos boni efficere posse, annui tamen vt illam erigerent, & illis diebus, quibus hostes tam angusto loco clausos tenebamus, perfecta extitit, & eam adduxere locandam loco quodam instar theatri, qui est in medio plateæ ex calce & lapidibus quadratis ad proceritatem gemini hominis status cum dimidio, & ab angulo ad angulum intercedere potest triginta passuum intercapedo, qui locus ab eis paratus extiterat, vt cum aliqui ludis edebantur, ibi ludos & spectacula edentes locarentur, vt vniuersi in foro constituti, & illi qui erant inferius, & in porticibus conspicerent possent, quid ederetur, & quum eo illam adduxissent triu aut quatuor dierum spaciū consumpsere, antequam locaretur, & Indi nobis amici ea machina minabantur incolis ciuitatis, asserendo ea machina omnes interficiendos: & quamuis nil aliud proficeret, quemadmodum etiam nil profecit, tamen satis erat timor, quem Indi hostibus inferebant, cogitantes eos deditionem facturos, & neutrum subsequutum est, quoniam fabri lignarum machinam non perfecere, nec incolæ ciuitatis (quamuis maxime timerent) pactum aliquod deditionis demonstrarunt, & machinæ defectum dissimulauimus, asserentes nos misericordia moueri, ne omnes penitus interficeremus.

Sequenti die post locatam machinam reuersi fuimus in ciuitatē, & quum iam intercessissent tres aut quatuor dies, quod ciuitatē non oppugnaramus inuenimus vi cos quibus progrediebamur, mulieribus puerisque refertos, ac alijs miserabilibus personis, qui tamen moriebantur, semimortui debileque exhibant, quæ erat res visu miserabilior, quam in vniuerso orbe comperiri posset, & ipse amicis nostris iniunxi, ne pacto aliquo damnum aliquod inferrent, nullus tamen bello aptus exibat, vt aliquod damnum sibi inferri posset, quãuis videremus eos in subdialibus pavementis vestibibus suis coopertos, & inermes. Et ego illo die eos de pace commonendos curauim⁹, & eorum responsiones erant dissimulationes, & quum maiori pro parte diei nos eo pacto protraherent, illis nunciandum curauim⁹ me eos oppugnare constituisse, & eorum multitudinem retrocedere mandarent, alias permitterem amicis nostris, vt eos interimerent, & ipsi retulere se pacem desiderare. Ipsis autem responsum dedi, me ibi dominum non conspicerem, quocum de pace agi debebat, & cum aduentasset, ad eius aduentum ipsis omnem saluum conductum, quem postulabant, impartiebar, vt de pace ineunda colloqueremur. Sed quum conspiceremus esse illusionem, et hostes omnes accinctos, quum eos pluries pacifice monuissem, vt eos in angustiora deducerem, et illos ad extrema locarem, iniunxi Petro de Aluarado, vt omnibus suis copijs ingrederetur a latere vnus magni vici, quæ hostes obtinebant, in quo continebantur ultra mille domus, & ipse ab alio latere pedes ingressus sum comitantibus omnibus

Mira ho-
res pers-
nacia mor-
tem oppe-
tere, q̄ de-
ditione fa-
cere malit.

K in nostros

nostrorum castrorum copiis, equites enim ibi mihi prodesse poteramus. Et tam acriter a nobis, et ab amicis nostris est pugnatum, ut eum omnem vicum occupauerimus, et tam ingens fuit caedes hostium nostrorum, ut eo die desiderata, capti quoque sint vltra duodecim milia Indorum, quibuscumque Indi nobis amici tantum, facultate utebantur, ut nulli vitam condonarent, quamuis etiam a nobis reprehenderentur, corrigerenturque.

Alia sequenti luce in ciuitatem reuersi sumus, et ne pugnam committerent, praecipui, nec hostibus damnum aliquod inferrent, et cum ipsi conspicerent tantam hominum multitudinem in illos moueri, et cognoscerent vasallos suos, et eos, quibus praecipere solebant, mortem sibi minari, et se ad extremum deductos conspicerent, et ubi consisterent non haberent, nisi super suae ciuitatis demortuorum caduera, optantes tandem eximi a tam acri infortunio, clamabant cur iam illos non interficeremus, & maxima celeritate me aduocandum nunciarunt, quoniam me alloqui desiderabant. Et quum Hispani omnes finem huius belli maxime optarent, & moleste ferrent tantum damnum, quod illis inferebatur, maxima sunt affecti laetitia, cogitantes eos pacem cupere, magnoque gaudio me accersitum venere, & improbe contenderunt ut accederem ad aggerem quendam, in quo erant aliqui ex primatibus, qui mecum colloqui volebant. Et quamuis iter meum parum profuturum ipse conspicerem, constitui tamen ire visum quomodo res se haberet, cognoscebam enim, quod deditio omnis verfabatur in domino solum, & in tribus aut quatuor alijs ex primatibus ciuitatis, quoniam reliqui (siue viuere siue mori contingeret) desiderabant iam se extra eum locum constitutos. Et quum peruenissem ad aggerem, mihi significarunt, quod postquam illi me solis filium cognoscerent, & sol tam breui spacio vnus diei, ac noctis circumibat vniuersum terrarum orbem, quare eo breui spacio eos etiam non interficerem, & eos a tot poenis non eximerem, quoniam ipsi iam mori exoptarent, & caelum ascendere ad suum Ochilubum, quod eos ibi expectabat, ut eis requiem condonaret. Illud est idolum, quod Indi maioriprosequantur veneratione, ego autem multis respondi, ut ad deditioem faciendam allicerem, nil tamen proderat, cum in nobis ea pacis signa viderent, quae nunquam victi praese tulere, quum essemus nos auxilio diuino victores.

Quam ad extremum hostes adduxissem, ut ex iam dictis colligi potest, ut eos a malo eorum proposito persuaderemus, quum eorum animus esset mori, allocutus sum quendam ex primatibus inter eos, quem captiuum habebam, captiuumque tenuerat antea per duos aut tres dies patris domini Ferdinandi domini ciuitatis Telsaico, dum in ciuitate pugnaret; & quamuis esset vulneratus, eum sum allocutus, si vellet in ciuitatem reuerti, & responsum mihi dedit velle, & quum sequenti die ciuitatem fuisset ingressus, illum cum aliquibus hostibus destinavi, qui illum consignarunt incolis ciuitatis, & iam illum fueram allocutus diffusus, ut colloqueretur cum domino ciuitatis & primatibus de pace ineunda, & ipse pollicitus est in eo se omnia quae posset effecturum. Incolae ciuitatis illum excepere maxima obseruantia, tanquam ex primatibus vnum, & quamprimum eum adduxere in conspectum Guautimucin, & sermonem de pace habere coepit, ilico illum interficiendum & sacrificandum commisit. Et responsum, quod nobis dedere illud fuit, quod maximis vociferationibus aduenere, afferentes se velle mori, & fustes, sagittas, lapidesque in nos proicere coepere, & nobiscum acriter pugnare, & adeo ut nobis equum interficerent iaculo, quod ex ense quem nobis abstulerant, sabrefecerant. At equus hic tandem caro est illis ascriptus precio, plurimi enim ex illis obiire, & eo pacto in castra nostra reuersi fuimus.

Postero vero die reuersi sumus in ciuitatem, & hostes eo redacti erant, ut in ciuitate Indorum nobis amicorum infinita multitudo pernoctare auderet. Et quum in conspectum hostium deuisissemus, nolimus cum illis pugnam inire, sed tantum deambulare per eorum ciuitatem cogitabam, namque, quod omni hora, & momento ad nos pacifice proficiscerentur, & ut ad concordiam eos allicerem, equitando perueni ad aggerem quendam munitissimum, & acersui quosdam ex primatibus mihi notos, quod postquam

latebant

latebant, & eis significavi, quod postquam se profligatos conspicerent, & si velle vnica hora eos delere possem nullo superstite, quare Guautimucin eorum Dominus me allocutum non veniret, cum pollicerer illi me nil incommodi illaturum. Si ipsi, & illi vellent mecum pacifice agere, a me optime exciperentur, haberenturque, & aliam cum eis multa sum locutus, quibus ad lachrymas propensos reddidi. Et flentes mihi responsum exhibuere, se optime nosse errorem suum, & exterminium, & ipsi proficisci volebant allocutum eorum dominum, & vna cum responso ilico reuerti, ut ab eo loco non discederent. Et discessere, puoque spacio reuersi fuere, afferentes, quum hora esset iam sera Dominus illorum non esset venturus me allocutum. Sequenti tamen die procul dubio in meridie illum aduenturum putabant, ut me in platea fori alloqueretur. Et eo modo profecti fuimus in castra, & ego mandavi, ut in quadrato illo in medio plateae existenti paratum haberent stratum pro domino, & primatibus ciuitatis, ut ipsi habere solent, & ulterius sibi epulas pararet, & ita re ipsa factum extitit.

Sequenti vero die ingressi sumus ciuitatem, & praecipui nostris copiis, ut paratae essent, ne si hostes insidias pararent, nos incautos offenderent, & Petro de Aluarado ibidem existenti idem nunciaui, & quam primum in forum deuenimus, nunciandum commisi Guautimucin me illum in platea praestolari, qui ut apparuit, constituit se illuc non venturum, & destinavit quinque ex illis primatibus ciuitatis, quorum nomina (quoniam ad rem non multum faciunt) impraesentiarum non recenseo, qui ut aduenire mihi significarunt, dominum illorum me certiore facere, & rogare per eosdem, ut illi parcerem, quod eo non aduenerat, metu enim me coram comparere non fuerat ausus, & etiam aduersa detinebatur valetudine. Ipsos autem adesse & quicquid vellem iuberem, quia ipsi illud exequerentur. Et quamuis dominus eorum non aduenerit, plurimum tamen laetati fuimus aduentu dictorum primatum. Videbatur enim modus negotio cito finem imponendi, & ipse eos hilari vultu excepi, & ilico illis cibum, potumque exhibendum commisi, in quo demonstrarunt famem, quam sustinebant. Et postquam fuerant epulati, eis iniunxi, ut dominum suum alloquerentur, nec duceretur metu, & illis fidem meam astringebam, quod quamuis in conspectum meum aduenerat, nil eidem nocendum permetterem, nec aliquo pacto detineretur, quoniam sine illius praesentia nil boni tractari, aut concludi poterat, & mandavi ipsis comestibilia quaedam exhiberi eorum refocillationis gratia, ut secum asportarent, & eo in negotio promissere omnia, quae possent se effecturos, & ita discessere. Et post duarum horarum interuallum, ad me reuersi sunt afferentes aliquas vestes ex bombice, quibus ipsi vtuntur, & retulere Guautimucin eorum Dominum eo non aduenturum, nec venire constituerat, & se excusabat verbum cum eo se habiturum. Ego autem replicavi, me causam ignorare cur timeret coram me comparere, postquam videbat me eos, qui causam belli dederant, & fometa, optime tractare, & ipsos ire, redireque permittebam, absque incommodo aliquo, & eos rogabam, illum allocutum reuertentur, & multum adhiberent diligentiae in illius aduentu, postquam illi aduentus erat proficuum, & ipse illud faciebam ad illius commodum, & ipsi responderunt se ita facturos, & sequenti die reuersuros ad me vna cum responso. Sicque ipsi recessere, & nos in castra nostra deuenimus.

Postero die summo mane primates in castra nostra aduenere, & nunciarunt proficiscerem ad plateam ciuitatis in foro existentem, dominus namque eorum mecum ibi colloqui volebat, & ipse ratus ita futurum, equum ascendi, & iter nostrum profecti, cum in constituto loco per tres, aut quatuor horas morati sumus; nunquam tamen eo venire voluit, aut coram me comparere. Et quum viderem illusionem, & esset hora iam tarda, nec ipse dominus, nec nunchi reuertebantur, Indos nobis amicos aduocandos commisi, qui remanserant in ingressu ciuitatis sere per leucam ab eo loco, ubi eramus, quibus praeeperam, ne ulterius progredierentur (incolae enim ciuitatis ex poscerant, ne allogo de pace ineunda aliquis eorum interesset) et moram non traxerunt. Similiter illi, qui erant in castris Petri de Aluarado, & cum aduenerunt, aggeres quosdam op

pugnare cœpiunt, & vicis aquis refertos, qui adhuc in hostiū potestate erāt, nullum enim maius illis munimen supererat, & quousq; nobis visum est ingressi sumus tam nos, quam Indi nobis amici. Et quando castris exiui, iniunxeram Condifaluo e Sandoual, vt ingrederetur ab alia parte domorum, vbi hostes se munierant, ita vt eos circumdatos haberemus, pugnam tamen non iniret, antequam nos prius certare cognosceret. Quum ita essent circumdati, & coartati, nullū illis patebat iter, nisi per demortuorum cadauera, & subdialia pauimenta, quæ illis adhuc supererant, & propterea non comperiebant sagittas, fustes, aut lapides, quibus nobis obesse possent, nobiscum proficiscebantur Indi nostri amici ensibus parmisq; accincti. Et tāta fuit eo die tam aquis, quam continenti in eos perpetrata cædes, vt cæsa, captaq; fuerint vltra quadraginta milia hominum, & tantus erat infantium, mulierumq; plangētus, & vociferatio, vt nullus adesset, cui cor pietate non moueretur, & nos alij plus negotij habebamus in deturbandis amicis nostris, ne eos interficerent, & ne tanta vteretur sæuitia, quam in pugnando contra hostes, quæ sæuitia nunquam nationi alicui inesse visa est, & aliena ab omni humanitate naturali, et ordine, quemadmodū in incolis istarum prouinciarum. Indi nobis amici eo die præda maxima potiti sunt, quibus nullo pacto obsistere poteramus. Nos enim Hispani eramus forte noningenti, & ipsi vltra ceterum, & quinquaginta milia, & impossibile erat talem curam adhibere, aut diligentiam, vt rapinæ eorum obsisteremus, quamuis nos omnia egerimus, q̄ potuerimus. Et vna ex rationibus cur recusarem in tale certamen concurrere cum incolis ciuitatis ea erat, quia si vi illos expugnabamus, id, quod possidebant aqs submergerent, & quamuis aqs non submergerent, amici nostri omnia, quæ inuenirent, depōderentur, vel eorum maiorem portionem, & propterea arbitrabar, q̄ parum cederet Maiestati Vestræ ex tot diuitijs, quæ in ista ciuitate continebantur, & secundum ea, quæ prius pro Celsitudine Vestra habebam. Et quia hora erat iam tarda, nec fœtorem cadauerum sustinere poteramus, quæ per plures dies iacuerant in illis vicis, quæ res pestilentior visa erat, quam dici possit, in castra reuersi fuimus. Et in sero decreui, sequenti die nos ingressuros ciuitatem, & aptari iussi tria magna tormenta quæ habebamus vt eo adducerentur. Cogitabam enim, q̄ cum hostes essent tam arctati, vt se circum agere non possent, quum vellemus ingredi absq; pugna aliqua possent Hispanos aquis submergere, quamobrem volebam a longe tormentis aliquid damni inferre, vt inde discederent contra nos. Et pariter iniunxi maiori executori, vt sequenti die paratus esset ad ingrediendum cum bergantinis per lacum quendam magnum inter domos constitutum, in quo congestæ erant omnes hostium canoæ, & possidebant adeo exiguum numerum domorum, vbi esse possent, vt domini ciuitatis, cum aliquibus primatibus canoæ insiderent, quum quid agerent nescirent, & eo die conuentum fuit, vt ciuitatem ingressuri essemus.

Sequenti die summo mane, quū iam illucesceret, omnes paratos esse iussi, & conduci tormenta illa magna, & die præcedenti mandaueram Petro de Aluarado, vt me in platea præstolaretur, & hostes non oppugnaret, donec illuc peruenirem. Quum iam conuenissemus, & bergantini essent parati post domos, in quibus erant hostes, iniunxi, vt quum pixidis emissionem audirent, quadam parte, quæ occupanda supererat, ingrederentur, & hostes se aquis committere cogerēt versus eam partem, vbi bergantini parati esse debebant: & illos commonefeci, vt curam adhiberent circa Guautimucin, & laborarent eum viuum capere, quoniam eo instanti omne cessaret bellum, & ego ascendi subdiale pauimentum. Et antequam pugnam iniremus, quosdam ex primatibus ciuitatis allocutus sum, qui mihi noti erant, & eis dixi, quæ nam esset causa, cur eorum dominus ad me proficisci nollet; & postquam se ad extrema deuenisse conspiciebant, ipsi ansam non darent, vt omnes perirent, & illum aduocarent, & nullo premeretur timore. Et visum est duos ex primatibus eum euoatum esse profectos, & post pusillum reuersus est cum illis vnus ex principalioribus inter

inter illos nomine CYGVACOACIN, qui erat Dux, et præfectus omnium ipsorum, et eius consilio omnia ad bellum pertinentia regebantur, et ego me sibi benignum exhibui, vt spem conciperet, et metum deponeret, et ipse mihi nunciauit. Dominum nullo pacto velle coram comparere, et prius velle ibi mori, et se quidem id moleste ferre, cæterum ego facerem quicquid mihi videretur. Quum animus eius cognouissem, dixi ad suos reuerteretur, ipseq; vna cum illis parerent se, volebam enim secum pugnam inire, & eos ad vnum interficere. Et quum in his conuentionibus consumpsissemus vltra quinq; horas, incolæ ciuitatis omnes stabant super demortuorum cadauera, & aliqui in aquis. Aliqui vero natantes, & aliqui submergebantur eo in lacu, vbi conueniebant canoæ, qui erat latus, tantæ erant eorum ærumnæ vt nullum sit iudicium ad cogitandum sufficiens, quo pacto eas pati potuerint, & maxima mulierum & infantum multitudo ad nos confluebat, & vt quisq; primo accederet maxime properabat, alter alterum in aquas proijcebat, & inter demortuorum cadauera submergebatur, & vt visum est ex aqua salsa, quam potabāt, ex fame, & fœtore tanta eos aggressa est pestilentia, vt vltra quinquaginta milia hominum perierint. Quorum cadauera, ne nos reliqui egestatem eorum cognoscereamus, aquis committebant, ne bergantini eos offenderent, & nec extra eos proijcebant, ne nos reliqui in ciuitate videremus, & eo pacto in vicis illis in quibus illi moram trahebant, inueniebamus cumulos cadauerum, ita vt nullus alibi pedes locare possit. Et quum incolæ ciuitatis confluebant ordinem dederam, vt in omnibus vicis essent Hispani, ne amici nostri eos miseros, qui ad nos confugiebant interficerent quæ erant sine numero, & etiam significauit Ducibus Indorū nobis amicorū, vt nullo pacto paterentur ad nos confugientes interfici. Et non potuit tantum resisti aut obuiari, quin eo die non fuerit interfecti & sacrificati vltra quindecim milia hominum, & intra hoc tempus omnes primates ciuitatis, & reliqui bello apti erant arctati in quibusdam subdialibus pauimentis, domibus, & aquis, vbi non poterant dissimulare, quominus optime certum illorū interitum prospiceremus, & debilitatem. Quum iam tardam esse horam animaduertirem, nec deditionem facere vellent, in eos magna illa tormenta aptari iussi, vt tentarem an deditionem facerent. Maius enim damnum passi fuissent, si permisissemus Indos amicos nostros eos aggredi, quam ex tormentis quæ aliquid damni eis intulerunt. Et quum hoc etiam parum prodesset, pixidem emitti iussi, cuius emissionem ilico nostri occuparunt angulum illum, qui eis superat, & immitti sunt aquis illi, qui in eo continebantur. Reliqui, qui superfuere, absq; pugna deditionem fecerunt, & bergantini simul ingressi sunt lacum illum, & aggressi illas canoas, & homines bello apti qui eis vehebantur, pugnam inire non audebant. Et omnipotenti placuit, q̄ præfectus quidam ex nostris Garcî Holguin nomine insecutus est canoam, qua sibi videbatur homines alicuius existimationis vehi, & quum in prora essent locati duo aut tres milites balistis vtentes, spicula in existētes in canoas iacere parabant. Illi eisdem annuerunt ea vehi canoa dominum ciuitatis, & propterea in eos sagittas non emitterent. Et ipsi ilico illuc aduolarunt, ceperuntq; dictum dominum, & eum Guautimucin, & dominum ciuitatis Tacuba, & quam plures alios q̄ secum vehebantur. Et ilico iam dictus præfectus Garcî Holguin, mihi illū, vna cum alijs primatibus captiuum adduxit ad illud subdiale pauimentū, vbi eram, quod hærebat lacui domini ciuitatis. Qui postquam confederat, cum nullo vsus fuisset in eum rigore, proximior mihi factus suo idiomate retulit, se iam omnia quæ tenebatur exhibuisse, vt se suosq; tueretur, donec pueniret ad eum statū. Licere nunc mihi in postea de illo ad libitum disponere. Et apposuit manum pugioni cuidam meo. Rogauitq; vt illum transfigerem & interficerem. Ego autē eū bono animo esse iussi. Et eo capto omnis cessauit oppugnatio. Cui Deo Optimo Maximo placuit finem imponere die Martis in festiuitate sancti Hyppoliti XIII. Augusti, M. D. XXI. Ita quod ab eo die quo ciuitas obsidione cincta est, & capta est, XXX. Maij. di-

Et anni, usque ad expugnationem intercesserint septuaginta quinque dies. Quibus Maestas Vestra pericipiet labores, pericula, et infortunia, quae sui vasalli subire, in quibus quantum eorum personas ostenderunt, ex gestis ipsis dignosci potest.

Et omnibus illis septuaginta quinque diebus, quibus obsidio continuata est, nullus fuit sine pugna cum hostibus, aut magna, aut aliqua, & in die captiuitatis dicti Guautimucin, & expugnationis ciuitatis Temixtitan, post coaceruata spolia, & praedam, quam habere potuimus, reuersi fuimus in castra gratias agentes deo de misericordia qua nos profecutus fuerat, & de tam optata victoria, qua nos potiri pientissime permisit.

Visimus ibi in castris tribus, aut quatuor diebus, ordinem adhibendo plurimis rebus, quae conducebant, & deinde deuenimus ad ciuitatem Cuiocan, ubi hactenus moram traxi incumbendo, ut modum & regimen adhibeam, pacatasque reddam has prouincias.

Collecto auro, & alijs rebus, consilio Maestatis Vestrae officialium illud fundi curauimus, quod solum ascendit ad centum, & viginti milia Castellanoꝝ, cuius consignata fuit quinta portio Maestati Vestrae thesaurario absque quita portione aliarum rerum, quae Maestati Vestrae pertinebant seruituti ascriptorum, aliarumque rerum, ut diffusius apparebit in relatione omnium, quae Maestati Vestrae spectauerint, quae erit subscripta nostris nominibus. Aurum vero, quod superfuit partitum fuit inter me, & Hispanos, pro ut consuetudo, seruitium, & qualitas cuiusque postulabat, et ultra praelibatum auge, inuenta sunt quaedam emblemata aurea, ex melioribus data est quinta portio dicto Maestatis Vestrae thesaurario.

In praeda, qua potiti fuimus in ciuitate, habuimus parmas quasdam aureas, et pinas, et alia ex plumis fabrefacta tam mirabilia, ut scriptis demonstrari non possint, nec eorum excellentia comprehendi potest, nisi videantur, et quae essent talia, partiri debere non est visum, sed illa Maestati Vestrae donari debere. Qua propter commilitones omnes conuenire iussi, et eos rogavi, ut laeto animo paterentur, ut ea Maestati Vestrae transmitteretur, et portio eam, quae eisdem et mihi obueniebat, Maestati Vestrae condonarem, et ipsi laeto animo annuerent, et eo pacto dictum donum Maestati Vestrae transmittimus per procuratores, quos concilium huius Nouae Hispaniae destinat.

Quum ciuitas Temixtitan primas obtineret partes in his prouincijs, magnique esset nois, visum est, cuidam potenti domino maxime prouinciae noie Mechucan (quae septuaginta leucis aberat a ciuitate Temixtitan) innotuisse qualiter eam destruxeramus, soloque quaeramus. Et animo voluens dominum illius amplitudinem, et munimen dictae ciuitatis, existimauit, quod postquam tanta urbs nobis obsistere non eualuerat, nihil nobis obstare possit, at metu adductus, legatos quosdam ad me destinauit, et eius nomine mihi adhibitis interpretibus nunciarunt, eorum Dominum percepisse nos magni domini esse vasallos, et si laeto animo ferrem, ipsi, et sui quoque cuperent esse MAESTATIS Vestrae vasalli, et maxima nobiscum iungi consuetudine. Et ipse responsum dedi, id veritate fulciri. Nos esse vasallos cuiusdam magni Domini qui erat Maestas vestra, et omnes, qui esse recusarent, illis bellum inferre constitueramus, et quod dominus illorum, et ipsi optime fecerant. Et cum pauco tempore ad me cognitio maris Australis Indici delata esset, ab eis informationem cepi, si per eorum prouinciam illuc proficisci possem, et ipsi responsum dedere, iri posse. Quos rogavi, ut Maestati Vestrae informationem transmittere possem, circa dictum mare, ut per suam prouinciam illuc adducerent duos Hispanos, quos illis consignarem. Et ipsi retulere se laeto animo ita facere velle. Ut tamen possent peruenire ad mare, cogebantur transire per prouinciam cuiusdam magni domini, quo cum ipsi bella gerebant, et propterea tunc temporis ad mare proficisci non poterant.

Dicti legati Mechucan apud me moram traxerunt per tres, aut quatuor dies, et coram eis equites aliqua leuia praelia inire iussi, ut

in sua

in sua prouincia ista recenserent. Et quum eis fuisset emblemata impartit, quae de expeditione eos una cum Hispanis, ut proficisceretur ad dictam prouinciam Mechucan. **V**ante posito capite demonstraui, potentissime Domine, non diu ante cognitio nem aliquam habueram de alio mari Australi Indico, & cognoscebam, quod aberat duobus, aut tribus locis ad duodecim tredecim, & quatuordecim dietas ab hoc loco. Et magno tenebar desiderio, quum scirem seruitium immensum Maestati Vestrae ex eo prouenturum, maxime quum omnes aliquam habentes scientiam, aut aliquam experientiam in navigationibus Indorum, certo crediderint, quod si forte in his locis detegeretur mare Australe Indicum, detegeretur plurimae insulae dices auro, & gemmis, emblematis, & aromatibus, & detegerentur multa secreta, & admiratione digna, & hoc affirmant pariformiter omnes periti, & experimentum habentes in Cosmographia. Et eo desiderio, & ut ex hoc Maestas Vestra a me haberet hoc singulare, & memorabile seruitium, destinaui quatuor Hispanos, duos ad quasdam prouincias, reliquos ad duas alias, & cum eis informationem, quae itinera tenere deberent, & quum dedissem homines nobis amicos, qui eos conducerent, & cum illis proficisceretur, discessere, & eis iniunxi, ne sisterent donec ad ipsum mare peruenirent, & si illud detegerent, caperent possessionem illius realem, & etiam corporalem Maestatis Vestrae nomine. Et quidam ex eis profecti sunt per spatium centum & triginta leucarum per plures bonas prouincias absque impedimento, & profecti sunt ad mare & cepere possessionem, & in signum constituere cruces aliquas in illius littore, & inde ad aliquot dies reuersi sunt cum responsione dictae detectionis, & mihi sigillatim de omnibus informationem dedere, & aliquos ex accolis dicti maris adduxere. Similiter attulere inditia auri ex multis aurifodinis, quae inuenere in illis prouincijs, per quas transuere, quae cum alijs inditijs impresentiarum Maestati Vestrae transmitto. Reliqui vero aliquantulum diutius morati sunt, quoniam ipsi emessi sunt iter centum & quinquaginta leucarum ab alio latere, donec peruenerint ad dictum mare, & illi similiter cepere dicti maris possessionem, & attulere latissimam informationem illius littoris, & aliqui ex accolis cum illis aduenere, & eos, aliosque hilari vultu excepit, & post datam ipsis informationem magnae potentiae Maestatis Vestrae ad patrios lares laeti reuersi sunt.

Alia relatione potentissime domine Maestati Vestrae significauit, qualiter eo tempore, quo Indi me profligarunt, & prima vice me a ciuitate Temixtitan eiecerant, defecerant a Vestra Maestati. omnes prouinciae dictae ciuitati subiectae, & nobis bella intulerant, et duce hac relatione Maestas Vestra poterit inspicere, qualiter coegimus ad illius regale seruitium maiorem partem prouinciarum quae defecerant, & quae quaedam prouinciae quae adiacent mari Australi Indico, per decem, quinquaginta & triginta leucas, post defectionem ciuitatis Temixtitan defecerant, & eorum incolae proditorie interfecerant ultra centum Hispanos, & ego donec modum imposuissem huic bello, non habueram vires ad transmittendum copias contra eos, & expeditis illis Hispanis, qui fuerant reuersi a detegendo mari Australi Indico, constitui mittere Condisaluum de Sandoual maiorem executorem comitantibus triginta equitibus & ducentis peditibus, & Indis nobis amicis, & cum aliquibus ex primatibus ciuitatis Temixtitan, ad illas prouincias Tatactetelco, Tuxtebeque, Guatuxto, & Aulicaba. Dato illi ordine, quem obtinere deberent in hac expeditione, coepit dirigere se ad eam executioni demandandam.

Eo tempore locumtenens, quem dimiseram in ciuitate Finium Securitatis, quae est in prouincia Tepeaca, venit ad hanc ciuitatem Cuiocan. Atque me admonuit, qualiter incolae dictae prouinciae, & aliarum eidem vicinarum M. V. vasalli dana patiebantur ab incolis prouinciae cuiusdam Guaxacaque noie, et propterea illis bellum inferebant,

inferebant, quoniam nostra iuncti erant amicitia, & q̄ vltra huic rei remedium imponendum, erat optimum tutam reddere prouinciam Guaxacaque, quoniam ea ibatur ad Mare Australe Indicum, & si eam pacatam redderemus, esset res admodum proficua, tam pro iam dicta, quam pro alijs plurimis causis, de quibus post hæc referam Maiestati Vestre. Et dictus locumtenens mihi retulit, se optimam habere informationem sigillatim de omni ea prouincia, & paucis illam militibus subigere possemus. Ille enim dum ipse in castris essem contra ciuitatem Temixtitan, eo profectus fuerat, quoniam incolæ prouinciæ Tepeaca institerat vt illis bellum inferret, quum tamen ipse non adduxisset vltra viginti, aut triginta Hispanos, illum redire coegerant, quamuis non eo spacio quo ipse desiderasset, & ego audita eius relatione, eidem equites impartitus sum duodecim, & pedites Hispanos octuaginta, & dictus maior executor vna cum locumtenente discessere comitantibus suis commilitonibus ab hac ciuitate Cuiocan tricesima Octobris, Anno Millesimo quingentesimo vigesimo primo. Et quum peruenissent ad prouinciam Tepeaca, milites suos recensuerunt, & quilibet discessit ad sibi commissam prouinciam, & maior executor inde ad viginti dies ad me literas dedit se peruenisse ad prouinciam Guatusco, & quamuis multum timeret aliquam oppressionem ab hostibus accipi posse, quum gens esset bello agilis et maximas haberent vires, omnipotenti tamen placuit, vt eum pacifice exceperint et quamuis ad alias non peruenisset prouincias, certe arbitrabatur omnes incolas illarum deditionem facturam Maiestati vestre, & post dies quindecim ab eo recepi literas, quibus mihi significauit, illum vltius profectum, & omnes eas prouincias iam esse pacatas. Et illi videbatur, vt inde plus fructus caperetur, in ea coloniam locandam, vt multo ante consulueramus, admonuitq; vt prospicerem quid in hoc esset p̄ eum agendum. Rescripsi, gratias agendo ei de labore in ea expeditione per eum suscepto ad Ma. V. commodum, et illi significauit sententiam suam esse optimam circa coloniam deducendam, et mandauit vt ædificaret ciuitatem ad Hispanorum habitationem in prouincia Taxtebeque, et nomen sibi imponeret Medelin, et destinari nomina iudicum et regentium, et aliorum officialium. Quibus omnibus iniuncti, vt optime prospicerent ea quæ commoda essent, et conducerent seruitio Maiestatis Vestre, et q̄ incolæ bene haberentur.

Locumtenens ciuitatis suum Securitatis, cum suis comilitonibus discessit ad prouinciam Guaxaca comitante magna copia hominum circumuicinarum nobis amicorum. Et quamuis incolæ dictæ prouinciæ sibi obistere ceperant, & bis, aut quater cum eis strenue, & acriter pugnam iniuissent, tandem se pacifice dedidere absq; aliquo illorum incommodo, & de omnibus sigillatim ad me scripsit, & mihi significauit prouinciam esse optimam, & aurifodinis refertam, & ad me destinauit optima auri indicia, quæ vna cum alijs Maiestati Vestre transmitti, & ipse remansit in ea prouincia expectans quid sibi vellem iniungere

Quum ordinem posuissem ad has duas prouincias deballandas, & quum cognoscerem optimum eorum euentum, & quum prospicerem me iam tres collocaisse Hispanorum colonias, & maior pars illorum mecum debebat in ciuitate Cuiocan, et quum consuluissemus quo in loco aliam locaremus coloniam circa lacus, quum ea magis indigeremus ad tutelam, & quietem omnium harum prouinciarum & similiter cernentes ciuitatem Temixtitan, quæ erat res tam celebris, & quam hætenus magnificeramus, & de qua meminimus, visum est nobis in ea coloniam ponere, solo enim tota erat æquata. Et ego fundos partitus sum illis, q̄ eam inhabitare constituebant, & nominati sunt iudices, & regentes Maiestatis Vestre nomine, vt in eius regnis fieri consuevit, & dum domus construuntur, constituimus moram trahere in hac ciuitate Cuiocan, vbi impræsentiarum sumus a quatuor, aut quinque mensibus, in quibus dicta ciuitas Temixtitan reficitur, & est ciuitas pulcherrima, & credat Maiestas Vestra, q̄ indies fiet nobilior, & amplior, adeo vt quemadmodum

transactis

transactis temporibus fuit primas, & dominatrix omnium harum prouinciarum, in futurum quoque fore speramus, & sit, fietque ita, vt Hispani sint in ea munitissimi, tutique, & multum incolis præuallentes, & adeo, vt nullo pacto ab eis lædi possint.

Interim, vt dixi, Dominus prouinciæ Tatutepeque (quæ hæret mari Australi Indico, per quam duo illi Hispani profecti sunt ad illud detegendum) destinauit ad me quosdam e suis proceribus, & per eosdem se obtulit in Maiestatis Vestre vasallum, & destinauit munera aliqua, videlicet emblemata quædam, & frusta auri, & alia ex plumis, quæ omnia consignata fuere Maiestatis Vestre thesaurario, & ego gratias egi dictis nuncijs de omnibus, quæ nomine Domini mihi exposuerant, & quædam illi afferenda sum impertitus, & ipsi reuersti sunt multum læti.

Similiter eo tempore aduenere duo illi Hispani, qui profecti fuerat ad prouinciam Mechuacan, per quam nuncijs, quos Dominus illius ad me destinauerat, mihi retulerant, etiã ab ea parte iri posse ad mare Australe Indicum. Sed eundem erat per prouinciam cuiusdam eorum hostis. Et cum Hispanis aduenit frater dicti domini e Mechuacan cum alijs primatibus, & familiaribus, qui ascendebat ad mille viros, quos excepi, benignum aspectum eidem exhibendo, & domini dictæ prouinciæ Calcucin nomine Maiestatem Vestram donarunt, quodam munere parmarum ex argento, quæ ascenderunt ad multas selibras, & rerum aliarum, quæ omnia consignata sunt Maiestatis Vestre thesaurario. Et vt modum nostrum prospicerent, & Domino suo nunciare, & recensere possent, in platea quadam conuenire iussi omnes equites, & coram eis concurrerunt, & prælia leuia iniuere, & pedites suo ordine, & milites aliqui pixides emisere, & tormentis turrim quandam impetendam curauit, qui admiratione maxima capti fuere circa ea, quæ in dicta turri acta sunt, & etiam quum equos currentes videre, & eos adducendos commisi, vt proficiscerentur visum destructionem ciuitatis Temixtitan, quam vbi conspexere, eiusq; vires & munimina, quum sit in aquis constituta, maiori affecti sunt admiratione, & post quatuor aut quinque dies post multa exhibita ad eorum dominum afferenda munera & pro ipsismet, quæ ipsi magni faciunt, in patriam læti discessere.

An te hac retuli Maiestati Vestre de flumine Panuco, quod est in littore infra ciuitatem Veræ Crucis per quinquaginta aut sexaginta leucarum spacium, ad quod naues Francisci de Garai bis vel ter profecti fuerant. Etiam acceperant maximum damnum ab accolis illius ob sinistrum modum, quem adhibuerant præfecti, q̄s illuc destinauerat, in rebus agendis cum dictis Indis. Et ipse cernens, q̄ in omni mari Septentrionali Indico est maximus portuum defectus, & nullus est similis portui illius fluminis, & etiam, quoniam incolæ illius prius venerant ad me, & obtulerant se in vasallos VESTRÆ MAIESTATIS, et nunc bella intulerant, et inferunt vasallis Vestre Maiestatis & nobis amicis, constitui illuc præfectum aliquem destinare cum aliquibus militibus, & pacatas reddere omnes illas prouincias, & si esset tellus habitanda, ibi in ripa fluminis coloniam constituere. Omnes enim circumuicinos pacatos tutosq; redderem, & quum essemus pauci & sepati in tres aut quatuor portiones, propterea aliqua suberat contradictio, ne vltius milites ab hoc loco extraherem, partim vt opem ferrem amicis nostris, partim quoniam post expugnationem ciuitatis Temixtitan, naues aduenierant, & adduxerant quosdam equites, paratos esse iussi viginti quinque equites, & pedites centum & quinquaginta, & præfectum cum illis, vt irent ad dictum flumen. Et quum hunc præfectum expedirem, venerunt literæ a ciuitate Veræ Crucis, ad portum illius aduenisse nauim, qua uehebatur Christophorus de Tapia inuisor foundationum insulæ Hispanæ, a quo sequenti die literas accepi, quibus significauit aduentum suum ad has ptes eam ob causam fuisse, vt earum regimen Maiestatis Vestre nomine obtineret, & ad id habebat suas Regales commissiones, quarum copiam nullibi facere volebat, donec nos coram colloqueremur, & eo instanti voluisset ad me esse profectus, quum tamen haberet

L equos

e quos mari afflictos, itineri se non commiserat, & me rogabat, ut ordinē ponerem, quomodo conuenire possemus, aut ille huc veniendo, aut ego illuc proficiscendo ad maris littora. Et quum literas eius accepi, ilico responsum dedi asserens me admodum aduentu suo lætari, & quod nullus aduenisse poterat Maiestatis Vestre mandato ad regimē istarum prouinciarum, quo plus gauderem; partim ob cognitionem, quæ inter nos intercefferat, partim ob educationem, & vicinitatem, quam habueramus inter nos in insula Hispana. Et quoniam pacatio istarum prouinciarum non erat firma, & solida, ut decebat, & qualibet nouitate ansam præberemus incolis prouinciarum ad studendum defectioni, & quum frater Petrus Malgereio ab Vriaco nmissarius Cruciatæ interfuisset omnibus laboribus nostris, & optime noscebat, quo in statu res hic versarentur, illius aduentus Maiestati Vestre plurimum fuit proficiuus, & nobis alijs illius doctrina, & consilium plurimum profuere. Illum obnixius rogavi, ut laborem susciperet, & dictum Tapia allocutum proficisceretur, & inspiceret prouisiones Maiestatis Vestre: & postquam ille melius quam aliquis cognoscebat, quæ facerent ad eius regale seruitium, & ad bonum omnium istarum prouinciarum, quod ipse constitueret cum dicto Tapia ea, quæ conuenirent, postquam cognoscebat me in nullo deuiaturum ab eis: & in hoc eum rogavi præsentem Maiest. Vestre thesaurario, & ipsemet idem iniunxit. Et sic discessit profecturus ad ciuitatem Veræ Crucis, vbi dictus Tapia morabatur. Et ut in dicta ciuitate, & ubicunq; dictus esset Tapia, omnia sibi exhiberentur, commodeq; exciperetur, expediuidictum patrem vna cum duobus, aut tribus meis commilitonibus. Et quum illi discessere, præstolabar eorum responsum, & interim aptaui me discessui componendo aliqua, quæ faciebant ad seruitium Vestre Maiestatis, & ad pacationem, quietemque omnium istarum prouinciarum.

INde ad decem, aut duodecim dies, Iustitia, & regimen Ciuitatis Veræ Crucis, mihi scripserunt, dictum Tapiam exhibuisse prouisiones Maiestatis Vestre, & gubernatorum suorum suo Regali nomine, & ipsi paruerant omni, qua decebat, obseruantia, & quo ad executionem, responsum dederant, quod cum maior regiminis portio apud me hic esset, & interfuerant oppugnationi ciuitatis, ipsi eos certiores redderent, ac omnes facerent, & adimplerent illud, quod plus conducere videbatur Maiestatis Vestre seruitio, & bono prouinciarum, & quod ex dicta responsione, dictus Tapia aliquam conceperit displicentiam, et etiam tentauerat quædam scâdalosa. Et quamuis illud multum displiceret, illis respondi rogando, & monendo, quod prius prospicientes Regale Maiestatis Vestre seruitium laborarent obsequi dicto Tapia, & occasionem non præberent, quod aliqua oriretur dissensio, quoniam accingebam me itineri, ut illum conuenirem, & adimplerem Maiestatis Vestre mandata, & id facerem, quod concerneret Maiestatis Vestre seruitium. Et quum vellem iam discedere, & iter illius præfecti ad flumen Panuco abiicissem, quum (si ipse discederem) necessarium esset optimum ibi relinquere præsidium, procuratores consilij istius Nouæ maris oceani Hispaniæ monuerunt me maximis protestationibus, quod hinc non recederem. Quoniam a breui tempore prouinciæ Temixtitan, & Mexico redditæ fuerant pacatæ, mea absentia seditionem facere possent. Vnde eueniret maximum damnum Maiestati Vestre, & inquietaretur prouincia. Et in dicta monitione aliæ plures causæ, & rationes continebantur, quibus demonstrabatur me impresentiarum non debere discedere ab hac ciuitate, & dixere, quod ipsi cum autoritate consilij proficiscerentur ad ciuitatē Veræ Crucis vbi erat dictus Tapia, & inspicerent prouisiones Maiestatis Vestre, & mandata, & id agerent, quod Regali Maiestati Vestre conducere viderent. Et quoniam nobis visum est ita oportere, & dicti procuratores discedebant, eisdem literas dedi ad dictum Tapiam significando ei ea, quæ actaerant, & ipse committebam vices meas Condifaluo de Sândoual maiori executori, Didaco de Sotto, et Didaco de Valdenebro, qui erant

in ciui

ate Veræ Crucis, ut meo nomine insinul cum Senatu illius, & vna cum procuratoribus aliorum Senatuum viderent, exequerenturq; id, quod conduceret Maiestatis vestre seruitio, & bono prouinciarum. Illi enim erant, & sunt tales, ut ita essent facturi. Et quum peruenissent eo vbi dictus Tapia erat, qui iam iter ingressus erat, & pater frater Petrus secum proficisceretur, monuerunt illum, ut reuerteretur, & simul reuersi sunt ad ciuitatem Cempoal, & ibi dictus Christophorus exhibuit mandata, & prouisiones Vestre Maiestatis, quibus omnes obedientiam ea reuerentia, qua Maiestati Vestre parere debent, exhibuere: ad eam tamen executioni demandanda Maiestati Vestre supplicabant, quoniam id Maiestatis Vestre seruitio conducere maxime arbitrabantur rationibus, & causis in supplicatione contentis, quæ conscripsere, ut latius ea gesta sunt, & procuratores, qui veniunt ex noua Hispania afferunt subscripam manu notarij publici. Post multas monitiones hinc inde factas inter dictum Tapiam & procuratores, iam dictus Tapia nauim suam ascendit, quia ita facere monitus fuit, quoniam propter eius aduentum, & mansionem in his prouincijs, & quia publicatum erat ipsum gubernatorē, & capitaneum harum prouinciarum aduentasse, seditionem faciebant, & incolæ e Mexico, & Temixtitan composuerant cum istis prouincijs deficere, & proditionem machinari, a qua euadere fuisset difficilius, quam a prima. Quæ fuerat huiusmodi, quod aliqui ex incolis e Mexico ordinem dederant cum incolis earum prouinciarum, ad quas subigendas destinaueram maiorem executorem, ut ad me proficiscerentur maxima celeritate, & significarent per littora vagari decem & octo naues magnis copijs, & terrā non capere, et quia gens amica esse non posset, si vellem ipsi se accingerent, et mecum proficiscerentur, mihi opem laturo, & ut fidem illis adhiberem nauium formas papirō pictas ad me detulere. Et quum hoc secreto mihi nunciaissent ilico eorum animū agnouī, & fraudem subesse, & circumuentionem, ut me ab hac prouincia abducerent, quia cum aliqui ex primatibus audiissent me discessurum, & me nunc in prouincia continerem, alium ordinem adinuenerant. Omnia secum dissimulaui, & postea aliquos carceri mancipaui, qui hæc machinati fuerant. Ita ut aduentus dicti Tapie, & quod non habebat notitiam patriæ, & incolarum, maximam suscitauerit seditionem, & sua hic mansio maximo fuisset incommodo, ni deus remedium apposuisset, & plus commodi contulisset Vestre Maiestati, manere in insula Hispana, & prætermittere suum huc aduentum, & prius Maiestatem Vestram consulere, & eidem significare, quo in statu essent res harum prouinciarum, postquam hæc omnia nouerat ex nauibus, quas ad dictam insulam Hispanam transmiseram ad subsidium euocandum, & luce clarius cognoscebat, iam remedium appositum scandalo, quod euenerat aduentu classis Pamphili de Naruæz, per ea potissimum, quæ per consilium, & regimen Maiestatis Vestre constituta fuerant, & eo maxime, quia ab Admirante, iudicibus, & officialibus Maiestatis vestre, qui resident in dicta insula Hispana, multoties prælibatus Tapia monitus fuerat ne daret operam transfretandi ad has prouincias, nisi prius Maiestas Vestra certa fieret omnium, quæ in illis euenissent, & ob id aduentum eius sub premissis quibusdam inhibere, qui modis quibusdam, quos secum tenuit potius considerans suum particulare interesse, quam id, quod seruitio Maiestatis Vestre conduceret, tantum effecit, ut inhibitionem iam dictam sui aduentus reuocauerint. Maiestati Vestre omnia retuli, quando dicta prouincia his oris discessit, ea procuratores, & ego non fecimus. Ipse enim idoneus nostrarū literarū exhibitor non videbatur, & etiam ut maiestas Vestra cognoscat, et credat, quod in non recipiendo dictum Tapiam Maiestas Vestra commodum maximum consecuta est, ut latius quando, & quoties necesse erit, demonstrabitur.

CApite quodam anteriori Maiestati Vestre significaui, qualiter præfectus ille, quem destinaueram ad subigendam prouinciam Guaxaca, eam pacatam obtinebat ibique præstolabatur quid illi essem mandaturus. Et quoniam eo indigebam,

L 2 quum

quum esset locumtenens, & iudex in ciuitate finium Securitatis, illi literis iniunxi, vt octuaginta illos pedites, & decem equites, quos secum habebat, Petro de Aluarado consignaret, quem destinabam ad deuincendā prouinciam Tatutepeque, quæ distat per quadraginta leucas a prouincia Guaxaca, prope mare Australe Indicum, & bellum inferebant, & damna intolerabilia his, qui se subdiderant Vestræ Maiestati, & incolis prouinciæ Tetutepeque, quoniam nobis promiserāt, nos per eorum prouinciam proficisci ad detegendum mare Australe Indicum. Et dictus Petrus de Aluarado discessit ab hac ciuitate vltima die Ianuarij, instantis Anni, & comitantibus militibus, quos hinc abduxit, & illis, quos recepit in prouincia Guaxaca, in vnū conuenere quadraginta equites, & ducenti pedites. Inter quos erant quadraginta paxidibus, & balistis vtentes, & duo erāt illis parua campestria tormenta, & inde ad dies viginti literas accepi a dicto Petro de Aluarado, qualiter erat in itinere ad dictam prouinciam Tatutepeque, & me certiore faciebat, se captiuos habuisse quosdam exploratores, dictæ prouinciæ incolas: & quum ab eis informationem cepisset, illi retulerant. Dominum Tatutepeque, vna cum illi copijs eum in campis præstolari, & ibat ea sententia, vt omnia eidem possibilis efficeret, vt pacatam redderet eam prouinciam, & ad hoc vltra Hispanos secum adducebat plures, & bellicosos homines. Et cum maximo desiderio huius negotij euentum expectarem, die quarta Martij præsentis Anni literas accepi a dicto Petro de Aluarado, quibus mihi significabat se prouinciam ingressum, & q̄ tres aut quatuor coloniæ eidem obsistere ausæ fuerant, in obsistendo tamen non permanserant, & ingressus fuerat ciuitatem Tatutepeque, & secundum ea quæ apparuerant, fuerat optime receptus, & dominus illius voluerat, vt hospitaretur in quibusdam suis magnis domibus, quæ cooperatæ erant palea, & quum esset sita loco non admodum condecienti pro equitibus, eas habitare noluerat. Sed descendebat ad aliam ciuitatis partem quæ erat planior, & etiam ideo id fecerat, quia ad aures eius deuenerat, illos constituisse ipsum, & vniuersos socios eius, velle eo pacto interficere, & q̄ cū Hispani essent in illis domibus quæ erant amplissimæ, eisdem igne inihcere, & omnes comburere. Et cum deus illi hoc negotium detexisset, dissimulauerat, & secum in planiorem locum adduxerat illius prouinciæ dominum, & filium suum quos tenuerat, & eos habebat in potestate sua tanquā captiuos: & ipsi concesserant eidem vltra viginti quinque milia Castellanoꝝ, & arbitrabantur vt relatione illius subditoꝝ audiuerant, illum maximum obtinere thesaurum, & q̄ omnis illa prouincia erat ita pacifica, vt nihil supra, & habebat suas nundinas et commertia, vt prius facere consueuerant, et illam prouinciam asse rebat esse ditissimam aurifodinis, et quod eo præsentis inditia extraxerant, quæ mihi transmisit, et quod per dies tres aut quatuor progressus fuerant ad mare, et illius possessionem Maiestatis Vestræ nomine acceperat, et in illius præsentia extraxerant gemmarum inditium, quod similiter mihi transmisit, quod vna cum inditijs aurifodinarum Maiestati Vestræ destino.

Quoniam deus omnipotens negotium hoc optime dirigeret, et adimplebatur desiderium, quo ardeo ad Maiestati Vestræ inserviendū in hoc Australi Mari Indico detegendo, cum res sit tanti momenti, diligentissime prouidi, q̄ in vno ex locis tribus, vbi mare detexi, duæ mediocres construuntur carauellæ & duo bergantini. Carauellæ erunt ad detegendum, & bergantini ad legenda littora, & ad hoc destinauit dicitur quodam nomine diligenti quadraginta Hispanos, inter quos sunt magistri, et fabri lignarij littoræ, et tabularæ magistri, et fabri ferrarij, et hoies maribus ad dicta duo nauigia. Properabim⁹, quantum nobis fuerit possibile, vt perferantur, æquori committantur. Quod perfectum opus (credat Maiestas vestra) erit maior res, & ex qua maius commodum Maiest. Vestræ redundabit, quam ex re ali-

re aliqua, quæ euenerint, postquam Indorum loca reperta sunt.

Cuiusmodi in ciuitate Thesaico, antequam ab ea exirem, vt obsidione cingerē ciuitatem Temixtitan, componendo, & dirigendo ea, quæ erant opportuna ad dictam obsidionem, curam non adhibēs ad illa quæ per quosdam machinabātur, ad me profectus est vnus, qui huic intererat proditori, & me certiore reddidit, amicos aliquos Diadaco Velazquez, commilitones meos mihi parasse prodicionem, vt me interimerent, & iam inter elegerant præfectum, prætorem, & alios officiales, & omnino prouiderem de remedio, postquam videbat, quod vltra scandalum inde successurum in personam meam, certum erat nullum Hispanum posse euadere, quum essemus alter alteri contrarij, & quod propterea non solum hostes paratos inueniremus, sed etiam illi, quos nobis amicos arbitrabamur, laboraturos, vt nos oēs ad vnū interficerent. Quamprimum tam magnam prodicionem detestam conspexi, gratias Deo Opt. Max. egi, quoniam in eo omne versabatur remedium, & ilico capiendum curauit ex illis vnus, qui erat autor, qui sua sponte, falsus est quod ipse constituerat, composueratque cum multis, quos in sua confessione nominauit, vt me interficerent aut caperent, & occuparent regimen prouinciarum pro Didaco Velazquez, & veritas erat, illum constituisse creare præfectum, & iudicem maiorem, & ipse esse debebat maior executor, & me aut interficere, aut capere debebant, et in hoc conueniant multi, quos descripsit in copia quadam, quæ inuenta est in eius habitatione, quamuis lacerata, cum aliquibus ex dictis, quos ipse nominauit, cum quibus prædicta tractarat. Et non solum hæc acta fuerāt, et consulta in ciuitate Thesaico, sed illa iam inceperant, et tractabant, dum incumberemus bello prouinciæ Tepeaca. Et audita illius confessione, qui nominabatur Antonius de villafanna, qui oriundus erat e Zamora, et quum eam ratam habuisset, iudex quidam et ego illum morte dignum iudicauimus, et ita executum est in illius personam. Et quauis in hoc comperim⁹ plures conscios, dissimulaui secum amicabiliter agendo, quia cū casus mihi pertineret (quauis aptius dici posset Vestræ Maiestati) nolui contra eos rigore procedere, quod dissimulatio non multum profuit, quoniam postea aliqui factionis dicti Didaci Velazquez quæ siuere aduersus me pluries insidiari, et secreto multos mouere tumultus, et scādala, vt plus mihi icauendū fuerit ab illis, quā a nostris hostibus. Deus tamē omnipotens ita direxit omnia, quod absq̄ aliqua in eos animaduersione, omnis est inter nos tranquillitas, et requies, et si in posterum aliquid audiero, in eos animaduertam, prout dictabit iustitia.

Post expugnationem ciuitatis Temixtitan, dum morarer in ciuitate Cuioacan, ab humanis excessit Don Ferdinandus dominus ciuitatis Thesaico, cuius mortem omnes moleste tulimus, cum esset fidelis Maiestatis vestræ vasallus, et Christianis amicissimus. Et consilio, consensuque dominorum, et primatum illius ciuitatis, et prouinciæ Maiestatis Vestræ nomine Regimen concessum fuit fratri suo minori, q̄ baptisma suscepit, et illū Don Karolum nominauimus, et vt hætenus videri potest, sequitur vestigia fratris sui, et admodum delectatur nostro habitu, et consuetudine

Alia Relatione Maiestati vestræ significauit, quoniam prope prouinciam Tascaltecal, et Guaxacingo erat mons rotundus, et excelsus, a quo ferme semper exibat tumeus globus, qui recto tramite sagittæ velocitate in auras ascendebat, et quoniam nobis auerebant, rem eam esse periculo plenam, et eos qui scandebant mori, iussi Hispanos quosdam ascendere, vt conspicerent, quomodo esset mons in cacumine. Et eo tempore, quo ascenderunt, ille fumeus globus exiuit tanto cum strepitu, quod nec potuerint, nec ausi fuerint peruenire ad cacumen montis vnde exit ille fumus, et erat spaciū duorum balistarum iactuū ab vno ore ad aliud. Est enim mons latus in circuitu per tres, aut quatuor leucas habet talem profunditatem, vt infimā illius partem prospicere nequiverint et ibi inuenere frustra sulphuris, q̄ fumus expellit. Et dum semel ibi essent, andiuere fumi ascendentis strepitum, et ipsi descensum

L. iij. acce-

accelerarunt, ante quam tamen peruenissent ad medium montis, rotatim aduentabant plurima saxa, & propterea conspexere se in maxio constitutos periculo, & Indi claro illud facinori ascripsere, illuc proficisci quo illi ascenderunt.

Alijs literis Maiestati Vestrae significauit, incolas harum prouinciarum esse maioris capacitatis, & ingenij reliquis incolis aliarum insularum, & videbatur nobis tantae intelligentiae, & rationis, quantum mediocriter vni sufficit. Et propterea tunc mihi non videbatur, vt Hispanis inseruire cogentur, quemadmodum in colae aliarum insularum. Et etiam hoc cessante, acquisite, & coloniae locatae in his partibus se sustinere, & alere non possent, & nec tunc Indos astringeramus, & Hispanis aliquod adhiberetur remedium. Mihi videbatur Maiestatem Vestram committere, vt ex redditibus, quae hic Maiestati Vestrae pertinent, subleuantur pro victu, & expensis factis, & in hoc committeret prouideri illud, quod plus conducere videtur seruitio suo, vt de omnibus latius Maiestati Vestrae significauit. Et postea visis, & consideratis maximis, continuisque Maiestatis Vestrae expensis, & quod potius omnibus modis augere debeamus illius redditus, quam causam praebere, vt minuerentur, inspecto etiam longo tempore, quo bello incubuimus, & necessitate, debitisque, quibus astringebamur, & dilatione, quae intercedebat, donec Maiestas Vestra aliquid posset constituit, & etiam maxima importunatione Maiestatis Vestrae officium alium, & omnium Hispanorum, sui quasi coactus dominos, & incolas harum prouinciarum deponere ad manus Hispanorum, considerando seruitia, & acta, quae ipsi Maiestati Vestrae exhibere in his partibus, vt interim dum Maiestas Vestra aliud iubeat, vel hoc idem confirmet, dicti domini, & incolae Hispanis inseruiant, & cuilibet Hispano, cui fuerit concessus exhibeat ea, quibus indigebit ad sui sustentationem. Et hic modus fuit initus multorum consilio, qui optime norunt, & intelligunt mores istarum prouinciarum. Non potest haberi modus melior, & qui plus conueniat, tam ad sustentationem Hispanorum, quam ad conseruationem Indorum, & vt bene secum agatur, pro vt latius Maiestati Vestrae exponunt procuratores, qui venient ex hac Noua Hispania. Pro rebus, & pagis Maiestatis Vestrae, consignatae sunt prouinciae, & vrbes meliores, & aptiores. Supplico Maiestati Vestrae in hoc prouidendum committat id quod plus conducere videbitur Maiestatis Vestrae seruitio

Catholice domine deus omnipotens vitam, regalem personam, & potentissimum statum Vestrae Caesareae Maiestatis conseruet, augeatque cum incremento maiorum Regnorum, & Dominiorum, vt regale cor suum desiderat. Ex ciuitate Cuioacan, istius suae Nouae maris oceani Hispaniae, die quintadecima Maii. Anno Domini. Millesimo quingentesimo vigesimo secundo.

Potentissime Domine Vestrae Caesareae Maiestatis humillimus seruus & vasallus, qui Maiestatis Vestrae regales pedes & manus deosculatur, Ferdinandus Cortesius.

Potentissime Domine Vestrae Caesareae Maiestati Relationem facit Ferdinandus Cortesius illius Praefectus, & iustitia Maior in hac Noua maris Oceani Hispania, quemadmodum Vestra Maiestas inspicere iubere poterit. Nos enim Maiestatis Vestrae Officiales tenemur omnia referre, & computum dare de omnibus, quae euenere in his partibus, & in his literis omnia transmittuntur, & ea est mera veritas, & propterea non est necesse, vt nos diffusius scribamus. Sed omnia Relationi dicti praefecti remitemus.

Inuiatissime, ac Catholice Domine, Deus omnipotens vitam, & regalem Maiestatis Vestrae personam, & potentissimum statum conseruet, augeatque cum incremento maiorum Regnorum. Dominiorumque, vt regale cor suum desiderat. Ex Cuioacan, die. xv. mensis Maii. M. D. XXII.

Potentissime Domine Vestrae Caesareae Maiest. humiles serui, & vasalli, qui Regales Ma. V. pedes & manus deosculantur.
Julianus Alderete, Alphonus de Grado, Bernardinus Vazquez de Tapia

DE FRATRUM MINORUM REGULARIS OBSERVANTIAE PROPECTV

& animarum lucro in Hu Ketan, siue Noua Hispania, Epistola venerandi patris fratris Martini de Valentia custodis sancti euangelij in terra praemissa, ad Reuerendum P. F. Matthiam Vennisse in generalem commissarium Cismontanum eorumdem fratrum.

Reuerende ac dignissime pater, frater Martinus de Valentia custodiae sancti euangelij custos, & caeteri ordinis minorum regularis obseruantiae fratres, in hac Noua Hispania degentes, filij & subditi Reuerendissimae paternitatis vestrae, obedientiam fidelem cum osculo manuum. Nos quidem constituti sumus in extremis mundi partibus apud Indos in magna Asia, vbi Christi EVANGELIVM a filiis & subditis vestris primum coepit praedicari, & noua fidei semina plulare, in ardentibus antea sulcis, quia riuos eius in ebrians

ebrians gratia saluatoris in stillicidijs eorum multiplicauit genimina eius . Nam vt vere loquar non autem hyperbolice, plusquam decies centena milia Indorum sunt a filijs vestris baptizata, quorum quisque praesertim illi duodecim, qui missi sunt vna mecum a Reuerendissimo domino Cardinali sanctae crucis patre nostro fratre Francisco de angelis, cum esset minister generalis, plusquam centum milia baptizauit, omnes illi praeter me didicerunt linguam Indorum, imo varias linguas eorundem. Et in eis praedicant, & instruunt innumeram multitudinem eorum, & inter eos infantuli, & pueri magnatorum naturalium filij largam nobis spem imponunt: qui a fratribus nostris instruuntur, & vita, & moribus religiose nutriuntur, in nostris cenobijs quae condidimus fere iam viginti, & indies multiplicantur & construuntur ab eisdemet Indis feruida deuotione . Et in quolibet habemus in habitaculis contigujs nostris conuentibus plusquam quingentos pueros. In quibusdam parum minus, in quibusdam vero satis plures qui iam in doctrina Christiana sunt instructi, et praedicant filijs patribus suis, & in ambone publice miro modo: & multi ex eis docent alios pueros quae nunt horas dominicae nostrae quotidie, & surgunt illa eadem hora, qua fratres & in sua ecclesia seorsum ad matutinum, & canunt solemniter missas, sunt enim tenacis memoriae valde dociles & perspicaces, sunt pacifici, inter eos nunquam est rixa, nec iurgium inter eos, loquuntur submissa voce, depresso oculis, mulieres fulgent incredibili honestate, & verecundia foeminea naturaliter inest eis. Confessiones illorum maxime foeminae sunt incomparabilis puritatis & inaudita claritatis: sacrosanctum Eucharistiae Sacramentum abundantia effusione lachrymarum suscipiunt, religiosos praecipue minores pro magno ducunt, quia primo eos cognouerunt, & per dei gratiam bonum exemplum ab eis accipiunt, maxime eis obediunt, & ab eis indita ieiunia, ac alia exercitia poenitentialia deuotione magna sumunt, in doctrina Christiana valde proficiunt, & satis afficiuntur ad illa quae sunt fidei nostrae catholicae, & quam propere discunt ea, melius quam pueri Hispanorum. Ad laudem dei cui est honor & gloria, in secula seculorum, Amen. Ex conuentu nostro Thalmanaco prope magnam ciuitatem Messicanam, custodiae sancti Euangelij. Die duodecima mensis Iunij. Anno Domini Millesimo quingentesimo tricesimo primo.

SEQUITVR ALIA LITERARVM COPIA SVB EADEM DATA MISSARVM

Reuerendo patri electo caeterisque patribus capituli generalis Tholosani in festo Pentecostes Tholosae celebrati. Anno domini M. D. XXXII.

Per Reuerendum Patrem, dominum Episcopum illius ciuitatis magnae, quae dicitur Temixtitan Mexico, in Huacan, & alios patres ibi commorantes.

Reuerendi Patres, notum vobis facimus nos in magnis & assiduis laboribus erga infidelium conuersionem esse occupatos. Ex quibus praevia Dei gratia, per manus fratrum nostrorum ordinis Sancti Francisci de regulari obseruantia, baptizata sunt plusquam ducenta quinquaginta milia hominum, quingenta deorum templa sunt destructa, & plusquam vicesies mille figurae daemorum, quas adorabant, fractae & combustae. In multis enim locis structa sunt sacella & oratoria, in pluribusque arma decora & fulgida sanctae crucis sunt eleuata, & ab Indis adorata. Et, quod horredum dictu, olim solitum erat, videlicet in illa magna ciuitate Temixtitan, dijs suis annuatim ultra viginti milia pueros puellarumque corda sacrificare: iam illa humana corda non daemionibus, sed altissimo deo per doctrinam et bonum exemplum fratrum nostrorum innumeras laudis hostias offerunt, unde soli ipsi deo honor et gloria: qui in illis locis a filijs Indorum, quos apud nos habemus, reuerenter adoratur, multaque ieiunia & disciplina, multiplicataque orationes, lachrymae & suspiria ab ipsis fiunt & emittuntur. Multi enim pueros istorum bene legere, scribere, canere, & puntuare sciunt. Assidue confitentur, & deuotissime sanctum Sacramentum recipiunt, parentibus suis dei verbum facunde proponunt prout a fratribus habent, ad matutinas horas surgunt. Et virginis matris dei, ad quam specialem deuotionem habent, integrum officium dicunt, idola parentum suorum acutissime explorant, & ad fratres nostros fideliter asportant. Cuius causa a parentibus suis aliqui occisi sunt, viuunt tamen laureati cum deo, vnaquaqueque domus fratrum Francisci habet aliam domum sibi coniunctam pro pueris docendis ab artificibus Indorum constructam cum lectorario, dormitorio, refectorio, & deuoto sacello. Sunt enim valde humiles & fratribus obtemperantes, & eos plusquam patres diligentes, sunt casti, & cum fratribus veraces, sunt ingeniosi maxime in arte picturae, & cum deo tandem sortiti sunt animam bonam. Benedictus deus per omnia. Inter fratres in lingua Indica eruditos, est vnus laicus Petrus de Gante nomine, illa lingua facundissime vtens. Et sexcentorum pueros & amplius curam habens diligentissimam, quae quidem frater est principalis paranympus, tradens in diebus festiuis cum magna solemnitate, puellas Christianas bene doctas, talibus pueris in uxores: pro quarum puellarum mantenentia & doctrina, misit domina Imperatrix ab Hispania sex mulieres honoratas & doctas, & praecipit per literas, quae fieret vna domus tam magna & completa, vt ipsae mulieres recollectae sub diocesani fauore viuentes, possent habere & docere mille puellas honeste viuentes, & ita demum miro quodam modo ad fidem conuertuntur Indi, quando puellae a foeminis, masculi a viris religiosi prima fidei rudimenta discunt, & postremo parentibus ethnicis quae didicerunt, renarrant, vt bene dixisse de eis videatur Dauid: Ex ore infantium & lactentium perfecisti laudem tuam. Valetate in Christo & orate, vt quod deus coepit, per suam clementiam perficiat.

M Epitome

EPITOME CONVER-

TENDI GENTES INDIARVM AD FIDEM CHRI-

sti, adeoq; ad ecclesiam Sacrosanctam catholicam & apostolicam, Autore
R. P. F. Nicolao Herborn, regularis obseruantiae ordinis Mino-
rum Generali Commissario Cismontano.

IN Christo sibi Reuerēdis longeque probatiss. simul & eruditiss. patribus Ministris
Ordinis Minorum regularis obseruantiae, Prouinciae, Franciae, Franciae Parisiensis,
Castellae, Saxoniae S. crucis, Saxoniae S. Iohannis baptistae Turoniae, Turoniae pi-
ctauien. Arragoniae. Argentiniae. Aquitaniae Sancti Iacobi. Coloniae Agrippinae.
Sancti Bonaventurae (seu prouinciae Prouinciae) Portugaliae. Sancti Ludouici,
Hiberniae, Scotiae Conceptionis, Daciae, Britanniae Angliae Granatae. Indiarum
Insularum, sanctae Crucis. Burgen. Maioricarum, Angelorum, Pietatis, Sancti
Gabrielis, Carthaginensis, Flandriae, Turingiae. Inferioris Alemaniae, sibi in Chri-
sto charissimis partibus & fratribus.

¶ Frater Nicolaus Herborn ordinis eiusdem, partium Cis-
montanarū Generalis Commissarius, Christi
gratiam & misericordiam optat

MOX ubi Colonienſe Capitulum (vt vocamus, vt vero alij Synodum) absol-
uiffem, Reuerēdi patres, redditus est mihi liber quispian, quo Ferdinan-
di Cortesij complureis, non sine multis periculis exantlatæ, et profectio-
nes, et nauigationes per mare Oceanum, ad Indos vsq; paucis verbis erāt
descriptæ. Legi obiter: nam per negotia diutius, diligentiusq; in eo versari non li-
cuit: offendi quoq; multa ijs respondere, quæ nuper Tolosanſis in Comitibus nobis re-
narrarunt patres, qui ciuitatem Temixtitan & Tumbensē incolunt, ac suis sermo-
nibus per dei gratiam ad fidem conuerterunt, indiesq; conuertunt, & in vinea domi-
ni desudant. Reputaui tum deinde altius mecū literas, quas Tolosam Illust. domina
Imperatrix semper Augusta, ex Hispanijs ad nos transmisit, nos obtestans, ac requi-
rens, vt viros probos, vita, moribus ac religione probatos ad eam gentem imbu-
endam destinarem, simul et mitteremus q̄ nuper apud Indos & Christo regum re-
gi, & Carolo Quinto. Cæsari, Imperatorique Maximo in deditioem venit. Ego
vero, qui necdum, neq; in Gallias neque in Hispanias concessi, anxius mecum cogi-
taui quos maxime, & quales viros eo mitterem. Neq; enim temere quibuslibet, sed
raris, sed integris, sed illustribus viris id legationis reor committendum. Quando-
quidem & Paulus alicubi suo Timotheo præcipit, ne cito quibuslibet manus impo-
nat, sed delegat multoque iudicio antea examinet, quos in euangelij opus destinare
decreuit. Nam & ipse quosdam ait esse qui non sincere annuncient, alios q̄ sua com-
moda spectent, paucos qui se, Timotheum, Titum, & cæteros euangelistas veros
& legitimos verbi ministros sequantur. Nec modo id Paulus, sed & sacer ille apo-
stolicus senatus, in designando Matthia obseruauit, & in posteros, iustissimis sanctio-
nibus ceu per manus a maioribus nostros adeoq; a Fratrum Minorum primipilo Fran-
cisco patre nostro sacerrimo propagatum est. Ita enim insit in ea quam nostis regu-
la: Quicūq; fratrum diuina inspiratione voluerint ire inter Saracenos & alios infide-
les, petant inde licentiam a suis ministris prouincialibus. Ministri vero nullis eundi
licentiam tribuant nisi eis, quos viderint esse idoneos ad mittendum. Qui Francis-
ci institutum hoc seculo misere ac impie lacerant, arrodunt, pessundant Lutherani,
respondeāt, atq; si quid in iſce verbis est, quod calumniari æquissimo iure potest, di-
gito ostendant. Id si effecerint, dispaream, si non manibus pedibusq; in eorum sen-
tentiam eam, verum vt vt sese torserint, nihil scio efficiēt. Stat enim veritas ipsa quo-
uis ari-

uis ariete robustior. Quicūq; inquit, fratrum diuina inspiratione voluerint ire inter
Agarenos. Recte diuina inspiratione ait, nam et ipse angelus sathanæ transfigu-
rat se in angelum lucis, multo maxime id possunt ministri eius, pseudapostoli, subdi-
tici ac nothi fratres. Neque enim omni spiritui credendum esse præcipit & Ioan-
nēs, sed antea probandi, num ex deo sint spiritus. Probatio vero spirituum quo fie-
ri debeat pacto et alicubi Ioannes de Gersona, & Franciscus Picus Mirandulanus,
& nos in Monade nostra paucis signis & notis indicauimus.

¶ Quum primis itaque, vt ad rem posthabitis ambagibus redeamus, prospicien-
dum vobis patribus meis obseruandissimis, vt eos, quos mittere cernitis idoneos,
ad verba mittatis Francisci, quibus ait si q̄ diuino oraculo admoniti uoluerint comi-
grari ad infidelium partes. Neque enim humanum, neque Sathanicum oportet eē
figmentum, quo adduci debent, tam arduum tamq; difficile opus vt arripiant, sed
certe diuinum, sed præcipuum, sed summi dei oraculum. Humanum enim vo-
co figmentum, dum quidam nouitate rerum ac curiositate visendæ terræ, cognoscē-
di populi, vrgent & vt mittantur instant. Vno enim verbo tales a Paulo repellun-
tur: Omnes quærent quæ sua sunt, non quæ Iesu Christi, sua commoda spectat, q̄
quis, non dei gloriam neque hominum salutē spectat. Qui videlicet eo commigrant
vt aurum, vt argentum, vt lapides preciosos, quos multos ferunt in iſs regionibus
esse, corradant, colligant, ditioresque egrediatur, quam fuerunt ingressi. Quod ma-
lum etsi seculi negotijs dediti spectare possint, tantum tamen abesse debet a diui-
ni verbi ministris, quantum terrena a celestibus. Quæ enim comparatio Christi ad
Belial, luci ad tenebras, spinarum (ita enim interpretantur diuitiæ) ad rosas? Eximen-
dus est itaque cupiditatis affectus ac porro euellendus a veris euangelij ministris. Id
quod vel Christi exemplo docemur, qui eos quos ad prædicandum misit discipulos
sic instituit, vt æs e zonis excuteret, per a baculum, calciamenta, denique oēm comi-
meatum, quo homines sibi prospicere solent, auferret, detraheret, atque eximeret.
Sathanicum vero spiritum eum appello, q̄ multi sub ouilla pelle lupinā mentē con-
tegunt, q̄ in ore Christus sonat, mens vero atq; animus hæreseos aculeo pungit.
Quales pleroseq; multos suo malo habet, tolerat ac alicubi nutrit Germania. Gal-
lia vero ac Hispania e finibus suis ceu perniciosissimos rei publicæ hostes pellit, ei-
cit, proscribit, damnat. Hos minime ad mittendum idoneos, non tam ego, quā Chri-
stus, et Franciscus iudicat. Attendite, inquit Christus, a falsis prophetis, qui veniūt
ad vos in vestimentis ouium, intrinsecus autem sunt lupi rapaces. Et Paulus
Cauete canes, videte concisionem, videte operarios malos. Sed & Franciscus eos
qui suo instituto iniciari cupiunt, examinandos de fide præcipit, & ecclesiasticis sa-
cramentis, & quod sint stabiles in ea fide quam ecclesia catholica suscepit, quod
fideles, & dicto audientes, quod synceriter doceant vitia et virtutes, poenam & glo-
riam. Atqui hæc præstare impostores, & hæretici non possunt. Qui enim fidei fun-
damenta in alijs iacent, quum ipsi interim naufragium in fide fecerint, quum sint a
Christo alieni, quum ecclesiastica sacramenta, ritus quoque & ceremonias, pessun-
dauerunt, multisq; modis se ecclesie hostes declarauerunt? Huc huc igitur animos
vestros, studiaque intendite, vt fideles sint, vt catholici sint, in fide constantes, sint
infracti, ad omnem doctrinæ ventum non nutent, non vacillent, non permoueantur
Fide enim standum est, vt ait Paulus. Nam hac vincitur triformis ille Cerber-
us. Hæc basis est & toti spiritualis ædificij lapis angularis. Sancti enim per fidem
vicerunt regna, subiecerunt Christo orbem, alligauerunt dæmones, victores euase-
runt, coronas commuerunt perpetuas. Nemo itaq; qui in fide orthodoxa vacillat,
qui a maiorum nostrorum religione, decretis, sacris orgijs, ceremoniis vel latum di-
gitum deflectit, eo mittendus est vbi hæc oportuit, doceri, auspicari & exordiri. Si
qui inter vestra penetralia tales essent, vt homines sumus, nec Noe, nec Christo, ne-
que Augustino meliores, eos in spiritu lenitatis, & veritatis potius ab errore reuoca-

M ij bitis

bitis, monebitisq; vt suum intellectum in obsequium fidei Catholice & apostolice captiuent, se non ipsos per falsa adulterinaq; dogmata perdant, quin resipiscant, redeatq; ad ecclesie p̄m̄ium, & si quē errorem imbibierint, eum ad patrum concilia, placita decretaq; corrigant.

¶ Diuinū vero spiritum quo instinctos ac instructos voluit esse eos, qui iuri essent, Sacer Franciscus, eum puto intellexit, quo apostoli imbuti, quālibet huāno iudicio imbecilles & abiecti & oim peripsema haberēt solā dei gloriam, lucrū animarū, extirpationē errorū & falsarū religionum subuersionem spectantes, totum percurrerūt mundum, adierunt Aethiopes, migrarunt ad Græcos, peruenerunt ad Latinos. Nisi enim hunc sp̄m̄ ductorem habuissent nemo non eos, vt insanos, vt phanaticos, vt oībus modis exhibandos, contempsisset. Verum adfuit eis cæleste illud numē, tribuit os & sapientiam, subiecit gentes a regna, domuit furentes Tyrannos. Cæterū hic sp̄ritus, non finit euangelii ministros a veri notione aberrare, si mod̄ Christo credim⁹ Sp̄s veritatis ducet vos in oēm veritatē. Et, in vobis erit, & apud vos manebit. Huius sp̄s energiam facile ex Euāgelicis & Paulinis literis licet colligere, modo oculatius easdem introspeciamus. Christus equidē p̄ter hoc quod eum veritatis doctore appellat, notas quasdam ob oculos in Matthæo & Ioanne ponit, quibus graphice exprimitur, vt non tam veri notione & professione, quā rebus ipsis factis que illustribus, internoscamus, qui digniores sunt ad euangelicam functionem suscipiendum. Ex fructibus, inquit, eorum cognoscetis eos. Fructus vero appellat Paulus charitatem, pacem, patientiam, benignitatem, modestiam, continentiam, castitatem, & id genus alias præclaras & ingenuas dotes, quas suis Galatis præscribit Apostolus. Easdem vere habet & Sapiens quidam, seu Philo ille sit, seu alius quispiā, quando testatur: hūc spiritum esse modestum, humanum, suauem, certum, stabilem, securum, omnia prospicere, benefacere, ac bene mereri de omnibus. Si quem iam videritis ijs dotibus insignem, eum bono animo ac conscientia ad Indos conuertendos mittite. Alioqui si discolos, si hoēs otiosos, si carnales miseritis, pagē Ch̄so lucrī nihil nob̄ reportabimus p̄m̄ij, sed multum ignominie. Secundo loco prospiciendū ijs q̄ missi sunt, vt quā synceriter Ch̄m̄ doceāt, ea maxime principe loco doceāt, q̄ sciri facillimum est & saluberriū. Ea enim ratio habenda est inter eas gentes, q̄ nouissimis diebus istis Euangelio vim faciunt, recensq; sunt in auctoritate fidei Sacramentis, quæ olim, sub nascentis ecclesie exordio habita est. Vt pote simplicibus verbis, vt doceantur se non suis meritis, sed sola dei gr̄a agnouisse Ch̄m̄, quæadmodū de Romanis scribit Pau. Gentes supra modū honorare deū. Cur ita? Nā gr̄a saluati estis, si autē gr̄a iam non ex opib. Alioqn̄ gratia iam non est gr̄a. Et item paulo autē. Quos uocauit non solū ex Iudæis, sed etiā ex gentib. sicut in Oze. ait. Vocabo non plebē meā, plebē meā & non dilectā, dilectā, & non miām consecutā, miām consecutā. Et erit in loco, vbi dictū est eis. Non plebs mea vos, ibi vocabūtur filij dei viui, Quæ verba, si intus excutiam⁹, propriissime Indis competūt. Paucos em̄ ante annos, imo nonnullis i regionib. hoc est, in ciuitate Tabes, vix ad seip̄m̄, primū euāgelij gr̄a ac lux coruscare cepit. Antea em̄ simulachris mutis filias filiosq; suos, id qd̄ horrendū ē dictu, multo tamē magis miserādū factū, initiati sunt. Antea solē & lunā, & oēm cæli militiā coluerūt, ante pleriq; eorū, vt ratione extorres vitā magis pecudū quā hominū trāsigerūt, alij hūam sanguinē sine delictu effuderūt, alij profligata oī honestate & verecūdia intecto corpe iecerūt aliasq; idgen⁹ abominationes perpetraverūt, adeoq; a Christo alienati, & a veritate, vt p̄ter externā corpis laruā nihil in eis dephēdi posset, qd̄ mentē rationēq; spiraret, sicq; desperauerūt se ipsos, vt oī se se imūdicie traderēt. Verū vbi eis Euang. inotuit, vbi Ch̄so manus dederunt, penitet, pudetq; veteris in peccatis circūactę vitæ. Miro em̄ modo se se ipsos propter atē acta crimina mœrere & tristitia afficiūt, si modo vera sint q̄ de ijs vī uæ vocis oraculo fr̄s narrarūt, q̄ hos ad fidē Ch̄i conuerterūt. Sunt igitur modo misericordij, sunt dei

gratiam & clementiam consecuti, eoque electi, hæredes & testamentorum patricipes facti, qui nuper a Christo alieni, qui adulteri, qui idololatræ, qui et rationis & omnis gratie & benignitatis diuine fuerunt extorres. Hanc gratiam sæpe ob oculos reuocare oportet, quidue ea efficiat, hoc est quod hominem iustificet, quod cohæredes regni constituat, quod omnis meriti & vitę spiritualis sit initiū, semper sunt comonendū. Maxime autē m̄ia dei, qua fuerunt, qua benedicti, qua cælestibus et æternis bonis dignati, eis est repetenda & sedulo inculcanda. Vere em̄ Indis competit, quod ait Esaias, nisi domin⁹ reliquisset nobis semen, quasi Sodoma & Gomorra fuissetis. Semen quod nobis Indisque reliquū mansit, est Iesus Christus, qui nos benedictionibus cælestibus præueniens, in regnum adoptionis de miseranda captiuitate traduxit. In hoc enim semine, quod Christus est, benedicentur omnes gentes. Quo benedicti sunt, abluti sunt, sanctificati Christoque iusticię facti Indi nostri, eoque non iam longe, neque procul sunt, sed prope, sed ciues & domestici dei, exstructi super fundamentum apostolorum & prophetarum, id est, super Christum, q̄ fundamentum est, & lapis angularis, cui tota domus Ecclesie innititur. Docendi igitur sunt, vt porro omnem fiduciam in Christum constituent. Quandoquidem ipse est pax nostra, qui fecit vtrāq; vnū. Ipse est sanctificatio nostra, redemptio nostra, salus quoque tota. Episto. ad Romanos & Ephes. sepicule ijs ob oculos ponenda. Nā tales fere fuerūt olim Romani, & Græci, dū alieni eēt a Christo, quales modo sunt Indi in magna Asia. Erunt igitur eodem modo eademque lege ad Christum conuertendi, & in fide suscepta obfirmandi.

¶ Fidei sub hæc symbolum, quod apostolicum vocant, paucis verbis eis est explicandum. Quandoquidem in eo summa religionis nostræ graphice depingitur, & q̄ credi oportet quemlibet fidelem exprimitur. Nolo tamē si quādo id ipsum explicatur vt simpliciu ingenia argutis scoticis & Occanicis inuoluantur. Mittantur eiuscemodi ad scholas Theologorum, & eorum hominum, qui ociosis verbis de iis perliberantur, ac ad verbera vsque contendunt. Monet nos non semel Paulus, ne q̄s nos per inanem philosophiam decipiat, ne quis deprædetur. Monet et suum Timotheum. Noli contendere verbis, ad nihil enim vtile est, nisi ad subuersionem audientium. Qui igitur dei eloquia gentibus nuper ad fidem conuersis renarrare volent, id necessum est, vt obseruet, recte tractet, ac breuiter adeoque synceriter verbum veritatis. Id quod facile quisquis præstabit si in sacris literis, in Doctoribus ecclesie sticis bene institutus fuerit. Quanquam audiam apud Indos esse ex nostratibus, per quos ceu organa quædam spiritus veritatis sese in auditorum & infantium animos transfundit. Qui porro simplices, idiotæ, literarum expertes, quales fuere apostolorum complusculi sub exordio nascentis ecclesie, interim tamē docent, prædicant, operantur in vinea domini, sed non sine spiritu domini. Spiritus enim sanctus, qui linguas infantium disertas facit, qui affectus hominum ad se rapit, qui ex ore infantium & lactentium sibi laudem occinere, seque agnosci voluit, hos regit & imbuat. Nouimus enim varias esse dotes, varia gratiarū, donorum, & operationum genera. Alij inquit Paulus, per spiritum datur sermo sapientie, alij sermo scientie, alij fides, alij propheta, huic discretio spirituum, illi interpretatio sermonum. Hæc omnia operatur vnus atque idem spiritus diuidens singulis prout vult. Vnicuique datur manifestatio sp̄s ad utilitatē. Qui hoc sp̄m̄ imbuti, sine literarū cognitione euāgelium annunciant, quāuis mea opera, meq; doctore non egeant, volo tamē vnū obseruent inter docendum, vt videlicet semper suos sermones ad maiorum nostrorum placita accommodent, vt ad regulas communis fidei nostræ errantium animos ac mores redigant exigantque. Non ambulent in mirabilibus supra se, sed simplicem Christi doctrinam simplicibus verbis in auditores transfundant. Manifestatio enim spiritus datur ad utilitatem, nimirum ecclesie. Quam vero utilitatem, quam frugem, reportant auditores catechumini, si altiora te quæsieris, si quiditates rerum, distinctionum labyrinthos, intentionum monstra, naturas communes & alia id genus inuo-

M ij lucra

lucra Chryssipea iactes, prædices, inculces. Certe hæc, etsi eruditus multis arride-
at, nihilq; olim sic arrisere, vt vix multo negotio ab iis diuelli potueri, non sunt tamẽ
puillis animis, ac infirmis conscientis inculcanda. Lacte enim opus habent, non so-
lido cibo. Eo hæc diximus, vt intelligant fratres, q̄s transmisimus, principia fidei no-
stræ synceriter, ac simpliciter esse tradenda, non subtiliter, neq; subobscure, aliq; &
opera & impensa perdididerint. Vtilitatem itaq; non subtilitatem, neque curiositatẽ
spectent, siquidem symbolum interpretentur. Vtilissimum vero erit nosse, quod v-
nus est rerum omnium artifex, qui cæli terræq; hoimq; & spirituum plastes est. Cui
merito omnis honor, laus, gloria, cultus & internus & externus deputandus est. Do-
minum deum tuum adorabis, & illi soli seruias, inquit post Mosen Christus. Eo p̄ti-
net, quod ratio symboli continet, Credo in vnum deum patrem omnipotentem, creato-
rem cæli & terræ. Idola igitur nihil sunt, opera hominum sunt, nihil habent diuinita-
tis, nihil præstare possunt salutis. Id re ip̄a discimus, si gentium simulachra deijcimus,
si incendio perdimus, si in pristinam formam, vnde erant efficta redigimus, tum com-
periemus ea aurum esse, argentum esse, & quiduis aliud, quam quod miseris morta-
libus, qui hæc coluere, dæmones persuasere. Profuerit non parum multum Lactan-
tii libros de institutionibus diuinis, Eusebii Pamphili de præparatione Euangelica
& aliorum alios, qui superstitionem ethnicam densissimis argumentis subuerterunt,
legisse & memoria retinere atque reponere.

¶ Quæ sequuntur mox in symbolo, ad Christum spectant. Is enim nobis mediator
& veluti caduceator missus est, vt nos per sanguinem suũ reconciliaret deo patri, nos
que in filios adoptaret, hæredesque constitueret æterni regni. Id etsi alio modo po-
tuisset efficere, quam morte filij sui, noluit tamen clementissimus ille pater aliũ esse
quam hunc ipsum modum, quem in symbolũ redigerunt apostoli. Et in Iesum Chr̄m
inquiunt, filiũ eius vnicũ, q̄ conceptus est de spũ sancto, natus ex Maria virgine, pas-
sus sub Pontio Pilato, crucifixus & sepultus est. Singula verba, singulis canonicæ
scripturæ sententiis, n̄sque multis, respondent. Deinde singula verba, certos quos-
dam & coniuratos fidei hostes hæreticosque impugnant, explodunt, fundunt, ac
confutant. Legendus hoc loci esset Iohannes Damascenus, qui iusto volumine
hanc rem absoluit, pioque lectori satisfecit. Atqui, inquiet quispiam, cur tam
exacte omnia Christi mysteria attigere apostoli in compendiosa hac fidei formula?
Vt essent æternum mentibus nostris insculpta, ne unquam sineremus elabi, neq; e-
mori eam charitatem, qua deus nos adamauit, sicq; charos & dilectos habuit, vt nec
angelum aliquem, neque hominem quempiam, sed proprium filium suum in opus
salutis nostræ destinaret. Sic (inquit Christus) deus dilexit mundum, vt filium su-
um vnicũ daret, vt omnes qui credit in illum, non peat, sed habeat vitam æ-
ternam. Et item Paulus. Deus qui diues est in misericordia, propter nimiam chari-
tatẽ qua dilexit nos, cũ essemus peccatis mortui, conuiuificauit nos in Christo, cuius gr̄a
saluati estis. Et paulo post. Gr̄a em̄ dei saluati estis per fidem, & hoc non ex vob. Dei
em̄ don. &c. Hoc donũ, hæc dei magnificentia, p̄petuo gentib. est proponenda & in-
st genda. Nam memores nos vult esse deus tanti beneficii, quod p̄ filium p̄stitit generi
humano, quod vicz nostri causa exinaniuit semetip̄m formã serui accipiens, & ha-
bitu inuentus vt homo, quod prodiit ex vtero intemeratæ virginis in mundum, quod
habitauit in nobis, quod in terris visus est & cum hoib. conuersatus, deinde quod in
commoda multa, opprobria, conuitia, contuēlias, deniq; crucẽ ipsam passus est. Sub-
latus enim & in crucẽ adactus est, vt oibus inclaresceret paterna erga nos clemētia,
vt nemo de sua salute desparet, modo in Christũ credat, Christo in hæreat, Christum
credēs & amās imitetur. In hoc em̄ passus ẽ, vt seq̄mur vestigia eius. In hoc sepultus
ẽ, vt nos q̄q; & moriamur peccatis & sepeliāmur vitiis. Additur subinde alius fidei arti-
culus quo Chri triumphus & victoria declaratur. Tertia die resurrexit a mortuis, ascen-
dit ad cælos, sedet ad dexterã dei pris omnipotentis, inde veturẽ iudicare viuos & mor-
tuos. Ferũt singulos apost. singulos articulos q̄si symbola religionis & fidei in vnũ q̄n-
dam acer-

de rudi contulisse. Qui id aiunt, non infideliter re ipsam attigerunt. Quocirca et no-
cum in ea sententia sumus, dicamus, eos articulos, quos hic assutos cernimus, in id ad-
iectos, vt Christi regia maiestas, & dignitas mortalibus omnibus innotescat. Quod
enim resurrexit, potentiam spiritus declarat ac mortis interitum: id quod multis ar-
gumentis & Paulus & Oseas declarant. Resurrectionis vero causa fuit, vt osten-
deret se mortis ac vitæ habere imperium, vt & nos in nouitate vitæ ambulareremus,
vt iam non peccatis, sed gratiæ, sed misericordiæ viuamus, omniaq; membra nostra
in id conferamus, vt Christo viuere, Christo mori possint. Ascendens vero in cælũ
spem fecit misero ac calamitoso Adamo ac posteris eius eo veniendi, quo ipse præ-
cessit, iter ostendens, & præmonstrans eis. Et quod David ait: Ascendens in altum
captiuam duxit captiuitatem, dedit dona hominibus. Quo simul & se non tam mor-
tis victorem & expugnatorem, quam nouæ vitæ autorem ostendit. Nemo enim fu-
it, qui tam gloriose egerit, quum & se a morte & suos a miseranda seruitute libera-
uerit. Hinc illa admirationis vox prodijt, Quis est iste, qui venit de Edom, tinctis
vestib; de bosra: Iste formosus in stola sua. Et David, Quis est iste rex gloriæ? Do-
minus fortis & potens, dominus potens in prælio. Nihil enim potentius, nisi morte
mortem superare, inferos spoliare, eliminare e regno suo dæmones, redigere eosdẽ
in seruitutem qui hactenus suis imposturis totum orbem dementauerunt. Glorio-
sius vero quid vnquam vel dici vel cogitari potuit, quam eundem suapte potestate
conscendere cælos, transuolare ac transilire cælites omnes, eoq; dignitatis euehi, vt
non modo homines, sed etiam dæmones, sed angelicos spiritus sibi subijciantur? Se-
dere vero ad dexteram patris p̄dicatur, quod sit in primis & summis paternæ hære-
ditatis bonis. Ita enim decuit, imo oportuit, si æquo iure, vt ita dicam, certandum ẽ,
repenfare beneficia, ita remunerari filium, qui omnibus se inferiorem fecit. Immi-
nutus enim erat, & inferior factus, non solum angelis, sed etiam hominibus multis,
si externam rerum faciem spectemus. Eo factum est, vt non iam super homines so-
lũ, nec modo super dæmones, sed omnibus omnino spiritibus superior sit, dignior sit
exelsior sit. Sede, inquit David in dei persona, a dextris meis, donec ponam inimi-
costuos scabellum pedum tuorum. Et Paulus fatetur illi tributum nomẽ, quod est
supra omne nomen. Et alibi, Oportet enim illum regnare, donec ponat omnes ini-
micos sub pedibus eius. Quod venturus dicitur & iudicaturus viuos & mortuos,
vox est terroris, n̄s q̄ impie vixerunt: læticiæ vero n̄s, qui probe ac præclare omnia
gesserunt. Hæc vocẽ oibus domib. oibus agulis, imo fronti n̄ro, manibus, oculis, inscri-
bamus: Veniet iudicare viuos & mortuos. Iudicabit siquidẽ, sed pro mansuetis ter-
ræ, contra infidos, sed pro iustis, contra iusticiæ temeratores, sed pro bonis, contra
improbos, & vt in summa dicã, ita sententiã pronũciabit, vt nemo iustus, nemo ma-
lus iuste vel q̄ri, vel causari possit. Reddet em̄ vnicuiq; iuxta opa sua, alteris q̄dem
pœnã, ignominia, cruciatus æternos, alteris gloriã laudẽ et læticia incredibilẽ. Id est,
alijs vitam, alijs mortẽ. Procedẽt, inq; in Ioanne Chr̄s, q̄ bona fecerunt in resurrexi-
onẽ vitæ, q̄ vero male egerunt, in resurrectionẽ iudicij. Vt vere dixit Paul. oportet
nos oēs manifestari ante tribunal Christi vt recipiat vnusq; prout gessit in corpo-
re proprio, siue bonũ siue malũ. Iã et illũ op̄a precium ẽ vt internoscamus articulu,
Credo in sp̄m sc̄m, sanctã ecclesiã Catholicam. Credi potest sp̄s sanctus proce-
dere a patre et filio, et non nisi in imagine et speculo intelligi, et cognosci. Hic spiri-
tus ois boni et artifex et largitor est. Quẽ moderari ecclesiã sc̄m catholicã et a-
postolicam eo colligitur, quod Chr̄s ait, Aliũ pactũ dabo vob, vt maneat vobiscũ
in æternũ, sp̄m veritatis, quẽ mũdus non potest accipere. Et itẽ, Non relinquã vos
orphanos. Habẽt itaq; hũc sp̄m in arrobone iusti, habẽt i doctore veritatis nescij, ha-
bẽt ductore deij, habẽt pactũ tristes et mœrore confecti. Non destitit hic eccle-
siã Christi moderari, qualibet sæuerit hostes, quãuis in errore adducere conati sũt
impostores et hæretici. Stetit hactenus ecclesiã supra petrã fundata infra cta ac im-
(mobili aduersus improbo)

hominum adfultus. Et porte, inquit, inferorum non p̄ualebūt aduersus eam. Non p̄ualuit Herodes, non Nero, non Domitianus, non cæteri tyranni, & fidei hostes, Thureæ, Tartari, Teuceri. Multo minus qui ex nobis prodierunt hæretici, schismatici & pseudapostoli, p̄ualebunt. Stat immobilis supra Christum extracta. Stat roborata doctrinis non varijs neq; peregrinis sed veris & germanis, & omnino talibus quæ ex diuinis & canonicis literis desumptæ sunt. Stat & diuina promissione fulta, obfirmata & consolidata. Ego, inquit Christus, rogavi pro te, vt non deficiat fides tua. Si Christus suis precibus obtinuit, quo minus fides ecclesiæ deficeret, mentiantur hæretici, Rutheni, Hussitæ. Vniciclistæ, Lutherani horum soboles, qui audent oggannire trecentis annis euangelium perperam prædicatum. Verum stat veritas pro nobis, stat pro ecclesiæ defensione. Non, inquit Christus, deficiet fides tua: perinde atq; diceret, Maxima incrementa sumet, dilatabitur em̄ & sese vsq; ad vltimum maris Oceani propagabit, vt vere dixerit Dauid, a solis ortu vsq; ad occasum magna nomen eius. Et Christus, Multi venient ab oriente & occidente, & aquilone, & recumbent cum Abraham, Isaac, & Iacob in regno patris mei. Quo simul & Indos & eos qui antichthon inhabitant, significare voluit. Nemo enim a Christo excluditur, nemo ab hoc respuitur. Vna voce omnes & gentes barbaras, & Iudæos & Græcos inuitat, Venite ad me omnes, qui laboratis & onerati estis, & ego reficiam vos. Et item, Ego sum pastor bonus. Et alias oues habeo quæ non sunt ex hoc ouili, & illas oportet me adducere, & fiet vnum ouile & vnus pastor. Pastor Christus est, ouile ecclesia est vna, ad quam adduxit complures, alios per se, alios per apostolos, pleiosq; per horum successores Episcopos, martyres & doctores. Nouissime vero diebus istis, per fratres Minores adducit multos in maiore Asia. Omnes enim in vnam nauim, adeoq; in vnam classem inscribuntur. Vna enim est ecclesia, vnū corpus, vnum ouile, cui inferendi & annumerandi sumus. Extra hanc ecclesiam nemini speranda est salus. Imo quisquis extra hanc existit, alienus a Christo est, hostis est, prophanus est. Id si credas, bene quidem habet res, si nescias cæcus es, si credere nolis, iam iudicatus es. Credit hæc non tam scripturis sanctis quam ihs, quæ ex hac deduci possunt, necessarioq; consequuntur, eoq; septem recipit sacramenta, suspicit ecclesiasticas institutiones, obseruat patrum decreta. Moderatur præterea a spiritu inuisibili, qui fidelium mentes inhabitat, interim tamen & certis quibusdam notis internoscitur, sacrisq; & cæremonijs & ritibus seipsam declarat & ostendit, seq; ab Iudæorum religione, adeoq; a paganismo ethnicorum, hac ratione distinguit, & determinat, quod cultum suum vni deo impendit, & huius filio regi seculorū immortalis, & perpetuo triumphatori Christo Iesu. Vna igitur ecclesia & catholicorū congregatio est, cuius primarium caput Christus est, vicarium Petrus, & huius successores, Clemens, Cletus, Linus, Gregorius, & item alij qui in ptem solitudinis sunt vocati. Nam diuisiones administrationum sunt, idem autem dominus, q pro ea qua est prudentia, singulis sua munia partitur, atq; administrat. Dedit enim suæ ecclesiæ moderandæ quosdam quidem apostolos, alios autem doctores, alios vero euangelistas, alteros alteris functionibus præfecit. Qui omnes vnam ecclesiam Christi sanguine redemptam ac repurgatam constituunt; modo id ipsum sentiant, credant & profiteantur. Est & illud non abs re adiectum, Sanctoꝝ communionem. Communionem hanc intra vnam ecclesiam exordiri, coalescere ac confouere necessum est. Sunt inuicem membra fideles in vnum corpus per Christum inserta. Quoꝝ alij iam e mortali corpore euaserunt regnantq; cum Christo, alij hætenus in terris aduersus triformem hostem militant, vtriq; tamen eodem spectent, oportet si modo bonorū spūalium cupiunt esse p̄cipes. Neq; em̄ extra ecclesiæ corpus sese sacroꝝ charismatum communio diffundit, vt profit, vt salubris sit, sed intus est, intus operatur, intus agit. Sensit id Dauid, quando ait: Ecce quam bonum & quam iucundum habitare fratres in vnum. Sicut vnguentum, quod descendit a capite in barbam, barbam Aaron.

Aaron, quod descendit in oram vestimenti eius. Qui igitur volet particeps spiritualium bonorū esse quibus a Christo dignati sumus, in sacra se monade contineat, necessum est. Ab hoc enim nobis dona, ad hoc gratia, ab hoc omnia charismata spiritus sancti propagantur ac veluti oleum in oram vestimenti destillant. Præcipua igitur sanctorum communio a Christo auspiciata est, quando nos corporis & sanguinis sui voluit esse participes, quando omnibus ex æquo parauit iter adeoq; ad gloriam viā aperuit, quando pro omnibus mortuus est; vt in scripso viuificaret omnes, vt omnes ad se per fidem amoremq; traheret. Hæc sunt illa bona, quæ nec oculus vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis intrauerunt. Sola fide intelligim⁹ atq; capessimus omnia. Ipsa enim est sperandarum rerum substantia, argumentum non apparentium. Est et alia quædam spiritualium corporalium rerum communio. Qua alij libi inuicē citro vltroq; modo corporalia, modo spiritualia communicatur, alij preces, sacrificia bona opa merita, & id genus alia pietatis officia alijs imp̄tunt. Sic qui cathesatur, communicat ei q se cathesat in omnibus bonis. Sic qui repromissum regnum adepti sunt sancti nobis, qui terra preces, supplicationesq; communicant, ac impendunt. alter enim alteri⁹ salutem, vt propriam, desiderat, cupit, precatur. Sunt enim amici nostri, sunt conciuēs nostri, sunt in eodem quo nos sumus corpore constituti, id est in eadem ecclesia, modo cum amicorū omnia sunt communia, alacri ac voluntario animo nobis suos labores, merita, precesq; participant.

¶ Quod vero etiamnum peccatorum remissio credenda sit, multis scripturæ locis cogimur, velimus nolim⁹ assentire, ac credere. Si enim Christus nostri ob causam mortuus est, necessum est eum chirographum damnationis tulisse, necessum est & satis pro nostris erratib. fecisse, nosq; a peccatis purgatos adeoq; ab ægyptiaca seruitute ereptos, in regnum transfuisse filiorum dei. Id vero efficere non potuit, nisi condonatis delictis, & ære alieno soluto. Ob id Paulus alicubi testatur Christū pro nobis maledictum factum, imo p̄ctm̄ ipsum vt nos maledictione peccatoꝝ liberaret, inq; regnum adoptionis transferret. Per sanguinem enim ipsius remissa sunt peccata nostra atq; condonata, si Esaiæ, si Paulo, Ioanniq; credimus. Eius enim liuore sanati sumus, eius sanguine redempti sumus, abluti sumus, sanctificati sumus. Id quæ ratione humana deprehendi nequeat, fide necessum est vt intelligamus. Credi igitur a nobis peccatoꝝ remissio p̄t non effici, etiam si sine nobis fieri nequeat. Assentiat oportet voluntas, atq; sese gratiæ accommodet, si modo salutē, si remissiorē, si noxæ condonationē obtinere voluerit. Vocat enim deus, sed ita, vt voluntatē ipsam suos motus sinere agat. Præuenit voluntatē, se quatur ipsa vocantē, assentiat vel impellentē, vel inuitantē gratiā. Id vbi fecerit, mox aderit Christus, aderit cooperas gratia. Purgabit simul & expiabit delicta nr̄a, p̄ctā nr̄a. Quanquā id ipm̄ non nobis sed gratiæ dono triduendū sit, Quemadmodū & Paulus ait: Gratia dei in me vacua non auit. & grā dei sum id quod sum. Et non ego, sed grā dei mecū. Gratia itaq; est, qua redēpti sumus id quod fide non ratione humana colligitur. Credo, inquit apostoli, peccatorum remissionem. ¶ Sequitur. Carnis resurrectionē. Non inqt animæ resurrectionē, sed carnis. Nam anima a multis etiamnum ethnicis p̄dicata est immortalis, inter re vero corp⁹, seu carnē, non solū ratio, sed & rei euētus atq; adeo res ipsa edocuit. Nemo em̄ ex mortalib. p̄petuo vixit, nisi Enos & Helias, si modo probesent tunc q in ea sententia sunt, qua existimant eos viuere vitalesq; auras carpe in paradiso, q tamen olim mortem appetituri sunt, cogēte illa lege, qua dicitur, Statutum est hoibus semel mori. Cæterq; q semel satis cesserunt, non sic euauerunt, vt in nihilum sint redacti, sed iustorū aię in manu dei sunt, eoq; securiores, quo deo viciniore Corpora vero etsi in pulueres, cineresq; resoluti sint, iuo tamē die resuscitabūtur, inq; melioris vitæ statū commutabuntur. Optet em̄ corruptibile hoc induere incorruptionē & mortale hoc induere immortalitatē. Erit enim, quando & ipsum immortale si toga decorabitur, modo se honeste, decore, & in omnibus præclare gesserit. Verum de hac re PAVLVS plenius verbis ad Corinthios disputat

disputat. Postremo omnium, ubi mors domita victaque fuerit, posteaquam suis dotibus corpus honestatum fuerit, posteaquam & anima unitum & copulatum fuerit, id enim miro quodam affectu appetit, & perditus & prope effragit, ut quamprimum fiat, alia non bis vita, aliud domicilium, alia viuendi consuetudo, parata est. Videmus enim deum modo in aenigmate & per speculum, multisque afficimur dum terrenam hanc domum incolimus incommodis, tum vero ubi euaserimus has grummas, non iam in aenigmate, neque sub inuolucris, sed facie ad faciem contemplabimur. Id ubi contigerit, iam nihil deerit nobis quod optari possit, nihil aderit quod incommodare ac obesse queat. Erit enim deus omnia in omnibus. Eoque confitemur futura illa & perpetuo mansura bona, dum dicimus, Et vitam aeternam, Amen.

¶ Ad hanc regulam respiciendum omnibus qui Christo in auctoritati sunt, neque ulla ratione ab hac deflectendum, si modo salutem consequi voluerimus. Recte igitur ait Athanasius vir alioqui & vita et eruditione illustris: Haec est fides catholica, quam nisi quisque firmiter & fideliter crediderit, saluus esse non poterit. Erunt igitur Indorum animi & mores ad hanc exigendi, hacque roborandi aduersus pristinos errores, quibus sese intelligunt immerfos fuisse. Alioqui facile in desperationem per mali demonis adducerentur praestigia, fierentque nouissima illorum deteriora prioribus.

¶ Porro posteaquam sic iacta fuerint in eis fidei nostrae initia, docendi sunt, ut puris mentibus deum optimum Max. pro venia condonationeque precantur peccatorum. Id quo commodius fiat, precatio illa dominica principe loco eis obicienda est. In ea enim & dei gloriam omnibus inclarescere petimus, & nostras necessitates abunde satis exponimus. Id quod tota oratione satis constare potest, si introspicias. Verum de hac re nos alias dicturi sumus. Nam iustum volumen exigit, non succisuum & quasi ex temporale opus.

¶ Saepius ea quae Christus in monte auditoribus praedicauit, quando euangelicae legis perfectionem ostendit, Indis sunt proponenda. Nam ex his facile discent, quales oporteat esse Christianos, quam integros, quam compositos ac animo sedatos, quam mites, humiles spiritu, misericordes, & aliis id genus praecclaris dotibus adornatos.

¶ Docendi sunt etiam non praeccepta Decalogi obseruare. Nam id ipsum fecisse Christum, quando adolescentulo respondit. Si vis ad vitam ingredi serua mandata, legimus. Et item, Vos discipuli mei eritis, si feceritis quae praecipio vobis. Nec modo id docendi solum sunt, sed etiamnum ut audiant ecclesiam. Nam qui ecclesiam non audierit, nobis ut ethnicus & publicanus vitandus est. Malo tamen eos, qui nuper Christo in auctoritati sunt, lenitate ac mansuetudine duci, quam praescriptis & legibus ac decretis humanis. Queritur Augustinus nostram religionem, quam Christus praecceptis voluit esse contentam paucis, nimio plus decretis humanis grauari, ut tolerabilior fuerit olim Iudaeorum conditio, quam modo sit Christianorum. Temperandum est igitur a legibus, & eousque expectandum, donec sua colla subiecerint ecclesiae, quae ab hac sunt alieni. Quanquam ubi in deditioem ecclesiae venerint, nollem eos multis decretis onerari, nisi eiusmodi sint, quae pro carnis maceratione proque dei gloria augenda, instituta sunt. Si enim mox ubi fidem nostram delibauerint, pontifex illis onus, (quod nunc multi suapte temeritate rumpunt) anatae, Pensionum reseruatum, quae magis auaritiam & cupiditatem, quam vel pietatem, vel christianam charitatem spirant, imposuerit: metuendum, ne simul cum fide & gentem perdamus. Debet ecclesia misericordiae illis sinum, non crudelitatis exponere.

Debet omne aes in harum conuersionem effundere, non ab his auferre, non corradere. Ita ad fidem plerisque apostoli conuerterunt, & Diuus Laurentius Ecclesiae thesaurum in usus pauperum effudit omnem. Dispersit enim, dedit pauperibus, non corrasit, non seruauit, sed distribuit miseris. Docendi sunt quoque, ut omnia

anima

anima sublimioribus potestatibus sit subiecta. Potestates autem duae in orbe Christiano dignoscuntur, alia quam ecclesiasticam vocant, cuius summus Pontifex est caput, quae res sacras administrat, nempe Euangelium, legem dei, sacras hostias. Quam, quod penes hanc pascendarum ouium sit autoritas, enutrire oportet. Nemo enim suis stipendijs militat unquam. Et Christus: Dignus est operarius cibo suo. Cauendum tamen ne cupiditate adducti operarii marsupia sua magis conentur implere, quam salutem auditorum prospicere. Prospiciendum est, ne eiusmodi ad INDOS pergant, qui simulatque terram occupauerint, mox domum addunt domui, agrum agro. Quorum in album videmus multos religiosos & monachos conscriptos. Est & alia potestas, nempe seculi, quae reipublica gladio armisque tutatur, cuius supremus monarcha Imperator est. Huic ut tributum, ut vectigal moderatum pendant, oportet. Cui tributum, inquit PAVLVS, tributum, cui vectigal vectigal, cui honorem honorem. Quae verba certum est in seculi magistrato competere. Scripsit enim ihs qui sub Romano vixerant imperio, nolens occasione christianismi, et euangelicae libertatis, vel negligi vel contemni magistratus, nisi ea praecipere, quae diuinis mandatis essent contraria. Proinde et Christus ait, Reddite Caesari quae sunt Caesaris, et deo quae dei sunt. Caueant tamen sibi Hispani, ne plus nimio populum oneribus, vectigalibusque grauent, alioqui rebellent sentient, stetque illud quod Hieroboam temporibus contigisse legimus, Reuertere Israel in domos tuas, et in tabernacula tua, quia non est nobis pars in domo Isai. Cito enim abijcient iugum, si se tyrannos, si praedones senserint nactos principes. Sin vero patres patriae, si aequitatis et iusticiae administratores, non tam sua, quam seipsum in deditioem dabunt, venientque suapte sponte, et offerent munera et dona, et vectigalia. Nam homines sunt, humaniter et ducendi et instituendi sunt. Quod si senserint se humaniter pie, iuste, ac religiose a praefectis tractari, quamlibet videantur feroces, quamlibet sint extorres, nostra tamen humanitate, nostra lenitate redibunt ad cor, amicitiae foedera inibunt nobiscum, stabunt a nobis, qui hactenus contra nos digladiati sunt, et erit vixit quod pharisaeis in Euangelio obicit Christus, Auferetur a vobis regnum, et dabitur genti facienti fructum eius. Ut enim olim a Iudaeis regnum, et sacerdotium, quod Christum repudiauerunt, ablatum est: ita metuendum multis Christianis, maxime Germanis nostris, ne, ubi defectionem a fide admiserimus, simul cum fide et Christum et imperium omittamus, eoque regnum transferatur, ubi hactenus Christus fuit incognitus, iam autem cognosci incipit, iam coli, iam venerari et glorificari. Germani templa subuertunt, ecclesiastica sacramenta plerique conculcant, alij negligunt, alij incestis manibus contumeliant, Indi contra simulachra quidem deorumque portenta demoliuntur, templa deorumque sacra loca extruunt, sacramenta ecclesiastica summa religione et veneratione excolunt. Sic olim postquam perijt Hierusalem suoque malo perdidit Christum, redijt ad Christum Graecia, totaque Latina ecclesia. Faxit deus Opt. ut sim vates medax: metuo tamen plusquam credi potest, ne id ipsum malum, si non opportune prospiciamus, nos maneat, quod multo quidem tempore agnouimus Christum, degimus sub ecclesiae obedientia: hoc vero seculo, abijcimus omnia, nec fructum euangelio dignoscerimus. Dabitur enim genti facienti fructum eius. Valete in Christo Iesu praestantissimi patres, et diligenter prospicite rebus omnibus, potissimum vero curate, ut id praestemus oes quod tam praecclaris titulis iactamus. Id est, praestemus atque declaremus nos esse fratres de vera, non fucata obseruantia. Id quod possimus commodius, noctu atque interdum precandus est deus, ut qui vocauit nos, seu Indiam seu Germaniam, seu Germaniam aliaque regna Hispanicae Gallicaeque nationis incolimus, ipse proficiat, confirmet et corroboretque.

¶ Coloniae ex officina Melchioris Nouesiani, Anno M. D. XXXII. Decimo Kalendas mensis Septembris.

¶ Colonia, Impensis honesti cuius Arnoldi Birkman. Anno Domini
 M. D. XXXII. Mense
 Septembri.

